



Toekomst van werk

Alles flex?

70 jaar vrede
en vrijheid:
een voorbarig
jubileum

Ideologie en
pragmatisme
in de Chinese
politiek

Hedendaags
sociaal-liberalisme
en zijn
inspirators

idee

jaargang 36 nummer 1 maart/april 2015

Mr. Hans van Mierlo Stichting



Alles flex?

DE NEDERLANDSE ARBEIDSMARKT zal de komende jaren sterk veranderen. Door verdere globalisering, door robotisering en nieuwe werkvormen. Eén ding is zeker: het aantal vaste banen zal afnemen. Steeds meer mensen werken als zelfstandige of hebben een flexibel contract. Baanzekerheid is al langer een illusie, maar de komende jaren treft dit vooral ook delen van de middenklasse: voor jonge flexwerkers, voor 'ouderen' op de arbeidsmarkt (werknemers worden overigens al oud gevonden vanaf 45 jaar), maar ook voor werknemers in bepaalde beroepsgroepen zoals in de ICT, wordt een vaste baan met bijbehorend pensioen steeds onzekerder. Hoe gaan we hier mee om?

De vrijheid en flexibiliteit die bijvoorbeeld het ZZP-schap met zich meebrengt, is vanuit sociaal-liberaal perspectief nastrevenswaardig. Ook de baanmobiliteit in een meer vloeibare arbeidsmarkt levert in onze ogen voordeel op: *outsiders* maken zo ook kans op een baan. Maar kan iedereen wel even goed met deze onzekerheid omgaan? Bijvoorbeeld ZZP'ers die zeggen dat te kunnen, maar vervolgens geen pensioen opbouwen of een arbeidsongeschiktheidsverzekering afsluiten? En hoe solidair is het als de kosten van flexibilisering vooral bij bepaalde mensen komen te liggen, die het toch al niet makkelijk hebben op de arbeidsmarkt?



Toekomst van werk

Deze *Idee* kijkt naar de toekomst van ons werk, met een specifieke focus op flexibilisering. Hoogleraar Joop Schippers schetst in algemene lijnen waar het op de arbeidsmarkt naar toe gaat; alles wijst erop dat kennis en vaardigheden, en dus opleiding, steeds belangrijker worden, waardoor het risico bestaat dat mensen structureel buiten de boot vallen. Arbeidseconoom Ronald Dekker en arbeidspsycholoog Toon Taris zijn beiden zeer kritisch over verdergaande flexibilisering van de arbeidsmarkt omdat het enerzijds niet de sociaal-economische voordelen oplevert die het belooft en anderzijds ten koste gaat van het welzijn en de prestaties van flexwerkers. Arbeidssocioloog Fabian Dekker kijkt vooral naar de impact van technologisering en globalisering op onze banen. Het is volgens hem vooral de middenklasse die een onzekere toekomst tegemoet gaat. Onderzoeker Jos Sanders bekijkt hoe we met al deze veranderingen op de arbeidsmarkt kunnen omgaan door onze 'duurzame inzet' te verbeteren: dat is niet alleen een leven lang leren, maar vooral ook beter gebruik maken van het menselijk kapitaal dat er al is.

Onze vaste lezers zal het meteen al opgevallen zijn dat de *Idee* er anders uit ziet. Dikker en meer kleur. Ook meer kleur in figuurlijke zin, zo zal bij het lezen blijken. *Idee* is een tijdschrift dat bijdraagt aan de ontwikkeling van het sociaal-liberalisme in Nederland. We willen onze sociaal-liberale waarden, uitgangspunten, dilemma's, oplossingen, én de verschillende ideeën hierover, centraliseren. Om hiermee bij te dragen aan een spannend politiek en maatschappelijk debat en de ontwikkeling van het sociaal-liberale perspectief. Naast het uitdiepen van een thema zal er ook meer ruimte voor andere onderwerpen en interviews zijn. Zo ondervraagt Sjoerdje van Heerden dit jaar vier D66-politici over hun sociaal-liberale mens – en wereldbeeld en biedt Robbert Smet ons een kijkje in de Chinese politiek.

Politiek is te belangrijk om alleen aan de auteurs over te laten. We roepen lezers op actief mee te praten over deze en andere onderwerpen, via twitter (#idee) of bijvoorbeeld tijdens de Docu- en Debatavond van *Idee* op woensdag 1 april en het Van Mierlo Symposium van 22 mei. Of door een reactie te sturen, die we kunnen plaatsen in een volgende *Idee*. Want ideeënvorming over de samenleving komt niet alleen voort uit de politieke theorie, maar vindt vooral plaats via dialoog en debat tussen mensen onderling!

Annet Aris
Voorzitter redactieraad *Idee*

Bart Luttikhuis & Bastiaan Nugteren p. 6

70 JAAR VREDE EN VRIJHEID? EEN VOORBARIG JUBILEUM

Over een dikke maand vieren we 70 jaar vrijheid. Een voorbarig jubileum, vinden twee historici. We mogen niet vergeten dat Nederland vlak na de oorlog juist de agressor was in Indonesië.

Patrick van Schie & Frank van Mil p. 12 + 63

D66 EN HET SOCIAAL-LIBERALISME — EEN BRIEFWISSELING

Sinds 1998 draagt D66 officieel het etiket “sociaal-liberaal”. Wat betekent het om sociaal-liberaal te zijn en is D66 dat ook echt? Een briefwisseling tussen Patrick van Schie van de Teldersstichting (VVD) en Frank van Mil van de Van Mierlo Stichting (D66).

Joop Schippers p. 17

DE ARBEIDSMARKT VAN (OVER)-MORGEN: KANSEN EN BEDREIGINGEN

Alles wijst erop dat kennis, vaardigheden en dus opleiding steeds belangrijker gaan worden op de arbeidsmarkt. Niet iedereen kan hierin zomaar meekomen.

ALLES FLEX? p. 23

Ronald Dekker p. 24

MEER FLEX IS NIET ALTIJD BETER. NEE, ECHT NIET!

De arbeidsmarkt kan niet flexibel genoeg zijn, zo lijkt het. De voordelen van ‘meer flex’ bestaan echter alleen in theorie.

Berber Wierstra p. 30

NIEUWE ZEKERHEDEN VOOR ZZP'ERS (OF VOOR ALLE WERKENDEN?)

ZZP'ers kiezen (vaak) bewust voor vrijheid en flexibiliteit. Maar wat als zij zich vervolgens niet verzekeren of zelf geen pensioen opbouwen? Hoe verkrijgen zij dan inkomenszekerheid? Drie opties besproken.

Toon Taris p. 34

HOE ONZEKER MAAKT FLEXWERK?

Werk wordt voor veel mensen steeds flexibeler, en daarmee ook onzekerder. Wat doet deze onzekerheid met mensen?

Jasper Bongers p. 38

HET DEENSE MODEL — FACTSHEET

Sluiten flexibiliteit en zekerheid elkaar uit? Vaak wordt naar ‘het Deense model’ verwezen als voorbeeld van hoe *flexicurity* er in de praktijk uit ziet. De feiten op een rij.

Fabian Dekker p. 50

WERK IN HET TWEEDE MACHINETIJDPERK

Na de “Polen en Roemenen die ons werk inpikken”, zijn het nu vooral de robots die we moeten vrez en. Is deze angst terecht?

Jos Sanders p. 58

ONDERWIJS-AFVAL

Naast een ‘leven lang leren’ moeten we vooral ook bestaande kennis beter gebruiken. We verspill en teveel kennis en talent.

Erkan Özgen & Felix Zwart p. 82

DE EUROPESE SOEP WORDT NIET ZO HEET GEGETEN...

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, vergroot de EU juist onze soevereiniteit. Niet zozeer door meer invloed op Europese besluitvorming, maar vooral door een grote nationale speelruimte bij het uitvoeren van beleid.

VASTE RUBRIEKEN

Maarten Gehem p. 43

LITERATUUR & FILM DE METHODE BRUNO

Sjoerdje van Heerden p. 44

DE SOCIAAL-LIBERALE WERELD VAN... ANNELIEN BREDENOORD

‘Vrijheid legt een verantwoordelijkheid bij mensen en vereist dat je een beroep doet op je persoonlijke geweten’.

Alexander Rinnooy Kan p. 54

COLUMN DE WONDERLIJKE SPAGAAT VAN NEDERLAND

Mark Snijder p. 56

SOCIAAL-LIBERAAL DEBAT FLEXIBILIERING VAN ARBEID IS GOED

Daniël Boomsma p. 67

HEDENDAAGS SOCIAAL-LIBERALISME EN ZIJN INSPIRATORS AMARTYA SEN

Hij is één van de belangrijkste denkers van onze tijd. En een belangrijk inspirator voor een hedendaagse sociaal-liberale invulling van rechtvaardigheid.

Robbert Smet p. 73

EEN KIKJKE IN DE CHINESE KEUKEN CONFUCIUS MEETS MAO MEETS BOEDDHA MEETS TAO

Ideologie beheerst de Chinese politiek. Tegelijkertijd gaan Chinezen er heel pragmatisch mee om. Het heeft wel wat weg van de Nederlandse polder tussen de Yangtze en de Gele rivier.

Han van Nieuwaal p. 86

BOEKRECENSIE SOCIAAL-LIBERALISME

Voor sociaal-liberalen is de herijking van de relatie individu-gemeenschap de uitdaging van de 21ste eeuw.

Mr. Hans van Mierlo Stichting

idee is een uitgave van de Van Mierlo Stichting. Jaargang 36, nummer 1, maart/april 2015.



70 jaar vrede en vrijheid? *Een voorbarig jubileum*

Oost-Indische blindheid
bij de Nederlandse
oorlogsherinnering

Over een dikke maand vieren we 70 jaar vrijheid. Alle aandacht voor slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Nederland is terecht, maar ook te beperkt, menen historici Bart Luttikhuis en Bastiaan Nugteren. Met '70 jaar vrijheid' vergeten we voor het gemak dat Nederland vlak na de oorlog juist de agressor was in Indonesië.

Door Bart Luttikhuis & Bastiaan Nugteren

'Wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst'. Deze woorden, ontleend aan een beroemde rede van de Duitse bondspresident Richard von Weizsäcker uit 1985, vormen het motto voor de herdenkingen en vieringen van 4 en 5 mei 2015. Dat het Nationaal Comité 4 en 5 mei dit jaar extra uitpakt zal niet verbazen. Zoals het Comité groots aankondigt op zijn website is het zeventig jaar geleden dat Nederland bevrijd werd door de geallieerden en er een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Toch is dit jubileum ook een uitdaging voor het Nationaal Comité. Het aantal ooggetuigen van de bevrijding neemt gestaag af en men vreest dat daardoor de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zal verwateren. Door middel van debatavonden en de publicatie van een conceptvisie probeert het Nationaal Comité de toekomst van 4 en 5 mei vorm te Zgeven. Als overkoepelende titel voor dit project werd gekozen: *Vrijheid geefje door*. De herinnering aan een Nederland zonder vrijheid mag niet verloren gaan.

De inhoudelijke thematekst voor de herdenking is dit jaar geschreven door de Tilburgse hoogleraar en bestuurslid van het Nationaal Comité Maurice Adams, en draagt eveneens de titel *Wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst*. Adams' boodschap luidt dat wij nooit direct kunnen leren van de geschiedenis, maar dat er wel parallellen te trekken zijn. Zo ziet hij onder andere overeenkomsten tussen Joodse vluchtelingen tijdens de Tweede Wereldoorlog en de hedendaagse vluchtelingenstroom uit het Midden-Oosten. Adams vreest de vervaging van de herinnering:

"We moeten concrete verhalen vertellen om ze van generatie op generatie door te geven en in stand te houden. Verhalen bijvoorbeeld over de bombardementen op Nijmegen en Rotterdam, de hongervinter, de dwangarbeid in Zuidoost-Azië, het verzet tegen de Duitse overheersing, de ontberingen in de Japanse interneringskampen [...] Deze verhalen hebben echter ook tot doel meer zicht te krijgen op de structuren die leiden tot de uitschakeling van rechtsstaat en democratie, en tot het verdwijnen van tolerantie en respect."

De door Adams genoemde voorbeelden van oorlogsgeweld kunnen ons natuurlijk veel leren over het afglijden van een maatschappij in onderdrukking en haat, maar het probleem is dat deze voorbeelden zich beperken tot situaties waarin Nederlanders in de slachtofferrol verkeerden. Is het niet juist zinvol om ook stil te staan bij momenten waarop Nederlanders agressors waren, om dergelijke onderliggende structuren van onderdrukking en geweld beter te begrijpen?

WIJ DOELN HIER op de Indonesische dekolonisatieoorlog van 1945 tot 1949 – in Nederland beter bekend als de Politie Acties – die nog steeds een ondergeschikte rol speelt in het nationale zelfbeeld van Nederland. Het blijft verbazingwekkend dat de grootste overzeese interventie in de Nederlandse geschiedenis een zo kleine rol speelt in het narratief van ons oorlogsverleden. Een simpele vergelijking spreekt boekdelen: tegenover 280.000 militairen die tijdens de meidagen in 1940 het land verdedigden tegen de Duitse inval, staan ruim 180.000 militairen die onder

Nederlandse vlag vier jaar lang streken tegen de Indonesische Republiek en om 'rust en orde' te brengen in Nederlands-Indië. De viering van '70 jaar vrijheid' krijgt daarmee een wrange bijmaak. Voor de circa 60.000 soldaten van het KNIL en voor de 120.000 oorlogsvrijwilligers en dienstplichtige soldaten die vanuit Nederland naar Indonesië gezonden werden was de oorlog nog niet voorbij. Daarnaast beschouwde Nederland tot aan de rondetafelconferentie in 1949 de Indonesische archipel als Nederlands grondgebied, waardoor de Indonesische dekolonisatieoorlog vanuit Nederlands perspectief toentertijd eigenlijk een burgeroorlog was. Voor de onderdanen van het Nederlandse Koninkrijk – Nederlanders *én* Indonesiërs – die in 1945-1949 in Indonesië verbleven of woonden lieten vrede en vrijheid nog minstens vier jaar op zich wachten. Tijdens de dodenherdenking van 4 mei herdenken wij alle militairen en burgers die sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, 'in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld', slachtoffer zijn geworden van oorlogsgeweld. Door de jaren heen is dit begrip steeds breder geworden, om zo ook Nederlandse slachtoffers in recentere oorlogssituaties en vredesmissies te eren. De dodenherdenking van 4 mei heeft echter duidelijke grenzen, zoals het Nationaal Comité 4 en 5 mei op zijn website toelicht. De daders herdenken wij niet. In het geval van de Tweede Wereldoorlog is het onderscheid tussen slachtoffer en dader soms al problematisch, maar tijdens de Indonesische dekolonisatieoorlog is het water nog troebeler. Veel Nederlanders kwamen om door revolutionair Indonesisch geweld tijdens de chaotische periode die bekend is komen te staan als de *Bersiap*. Aan de andere kant maakten de oorlogshandelingen van Nederlandse militairen veel slachtoffers onder de Indonesische bevolking. Een brede interpretatie van de richtlijnen van het Nationaal Comité zou het mogelijk moeten maken ook de Indonesische slachtoffers te herdenken: zij sneuvelen immers ook 'in het Koninkrijk der Nederlanden' en waren op dat moment naar Nederlandse opvatting zelfs nog Nederlandse onderdanen. Maar in de praktijk lijken Indonesische slachtoffers grotendeels genegeerd te worden, terwijl we wél de Nederlandse burgers en militairen herdenken die tijdens deze

guerrillaoorlog zijn omgekomen. Zou het niet logisch zijn om juist ook de door Nederlands oorlogsgeweld veroorzaakte slachtoffers te herdenken?

Als men inderdaad, zoals Adams in zijn thematekst voor 4 en 5 mei bepleit, de onderliggende structuren van de uitschakeling van een rechtsstaat en het verdwijnen van tolerantie en respect wilt begrijpen, moet men ook kijken naar hoe het kwam dat het Nederlandse leger in Indonesië grote aantallen burgerdoden kon veroorzaken, en zelfs tot oorlogsmisdaden kon overgaan. Niet omdat de beide opvolgende oorlogen met elkaar gelijk te stellen zijn, maar omdat het op zijn minst opmerkelijk is dat een democratisch land als Nederland, vrijwel onmiddellijk na de eigen bevrijding van de Duitse bezetting, zich destijds blijkbaar gerechtigd zag tot het voeren van een dergelijke vuile oorlog.

WANT EEN VUILE OORLOG werd het. Dat er wreedheden en misstanden hebben plaatsgevonden staat intussen buiten kijf. In een oorlog blijft de burgerbevolking natuurlijk zelden gespaard. De Indonesische dekolonisatieoorlog is daarop geen uitzondering. Ook daar stierven grote aantallen burgers die tussen het vuur van Nederlandse militairen en Indonesische guerrilla's terechtkwamen. Anderen kwamen om tijdens bombardementen met vliegtuigen, artillerie of mortieren. Sommige van deze burgerslachtoffers zouden gezien kunnen worden als betreurenswaardige *collateral damage* – een veelvuldig terugkerende rechtvaardiging voor burgerslachtoffers in officiële documenten en veteranengetuigenissen. Maar schokkender is het om te zien dat het historische onderzoek naar deze oorlog ook regelmatig voorbeelden biedt van regelrechte represailles of van onnodige vormen van geweld tegen gevangenen. Aanwijzingen voor twijfelachtige executies en voor het martelen van gevangenen vinden we in een groot aantal dagboeken, memoires en brieven van militairen. Het doel van martelingen was inlichtingen te krijgen over de verblijfplaats van guerrilla's. Het heeft daarmee alleen een indirecte militaire noodzaak. Juist omdat het verleidelijk is om tot martelmethoden over te gaan, om zo snel aan informatie te komen, worden er door het internationale oorlogsrecht strikte beperkingen



‘Als we vasthouden aan het beeld dat Nederland sinds 1945 intussen 70 jaar ononderbroken in vrede en vrijheid heeft geleefd, weigeren we te erkennen dat Nederlandse acties aan de andere kant van de wereld ook tot onze geschiedenis behoren’

opgelegd aan hardhandige verhoormethoden. Maar de autoriteiten in Indië achtten dat recht niet toepasselijk; zij waren immers niet verstrikt in een oorlog maar in een intern ‘politieeel’ conflict. De Rotterdamse historica Stef Scagliola vond onder andere de volgende getuigenis in een brief van een veteraan, opgesteld in 1969:

‘De man die werd verhoord wilde na klappen en stompen niets zeggen. Dan werden de hand en voeten gebonden (sic) een dikke doek over mond en neus, en dan water erop. Dat is gelijk een verdrinkingsdood, als men daar dan lang mee doorgaat. Als de man ergens belangrijk was, namen ze hem later mee en gingen ze verder met verhoor elders. Ondanks het feit dat ik wel eens hoorde dat gevangenen werden geslagen en met stroom werden behandeld, kon ik aanvankelijk toch nog wel genieten van de schoonheid van Indonesië.’ ■

Sinds zijn toepassing in de Amerikaanse *war on terror* heeft deze techniek, het *waterboarding*, een zekere beruchtheid vergaard. Daarnaast vinden we ook terugkerende getuigenissen van het tot bloedens toe slaan of schoppen van gevangenen, en opvallend vaak van de toepassing van stroomshokken. De inventieve manier waarop elektrocutie plaatsvond – met behulp van de kabels van militaire veldtelefoons die vastgemaakt werden aan ledematen of geslachtsdelen – wijst erop dat dit een praktijk was die eenvoudig ook op afgelegen locaties door kleine onderdelen toegepast kon worden. In het invloedrijke werk van de veteranen Jacques van Doorn en Wim Hendrix uit 1970, *Ontsporing van Geweld*, wordt zelfs gesuggereerd dat martelmethoden geleidelijk aan een ‘normaal’ aspect gingen uitmaken van de oorlogsvoering in het uitgestrekte, door vijandige strijders geïnfiltreerde gebied. In toenemende mate lijkt daarbij het doel van informatievergaring te zijn vergezeld van een secundair doel: intimidatie van de vijand en van de lokale bevolking. Ook vinden we in veteranengetuigenissen veelvuldig voorbeelden van het zonder proces executeren van gevangenen. Om een mogelijke veroordeling door de kriegsraad te ontwijken worden in militaire rapporten executies doorgaans alleen in verhullende termen aangeduid.

De klassieker is ‘op de vlucht neergeschoten’. De al genoemde historica Scagliola citeert bijvoorbeeld uit een ingezonden brief in het *Nieuwsblad van het Noorden* (10 februari 1969) van veteraan J. Bulthuis, die beschrijft hoe nieuwe gevangenen allereerst verhoord werden en alleen bij voldoende bewijs doorgestuurd werden naar het hoofd-

kwartier voor verder onderzoek en een juridische vervolging. De gevangenen die als verdacht werden gezien maar voor wiens schuld onvoldoende bewijs was, werden ‘opgeruimd’. Bulthuis legt uit: “Dat ging heel eenvoudig. Op de eerstvolgende nachtelijke patrouille moest de man voorop lopen om de weg te wijzen naar een bepaalde kampong. In de eerste de beste rivier werd de man in de rug geschoten en dreef weg.” In de militaire rapporten die deze veteraan persoonlijk onder ogen kreeg stond vervolgens dat de gevangenen op de vlucht neergeschoten waren. “Op deze wijze werden in onze compagnie naar schatting 100 personen geliquideerd”, rapporteert Bulthuis. ■

OF DEZE VOORBEELDEN geïsoleerde ‘ontsporingen’ zijn of juist het topje van een ijsberg weten we door gebrek aan onderzoek nog altijd niet. Executies en martelpraktijken waren gekenmerkt door geheimhouding of ook onverschilligheid. Het waren gewelddadigheden “waar de hogere commandanten niets van wisten, waar zelfs de soldaten niets van behoefden te weten voor zover ze de, door het nachtelijk duister omgeven daden, niet persoonlijk hadden gezien”, aldus Bulthuis. Eén van de oorzaken voor dit soort ‘excessen’ was dat de stressvolle guerrillaoorlog en de chronische onderbemanning (gezien het enorme

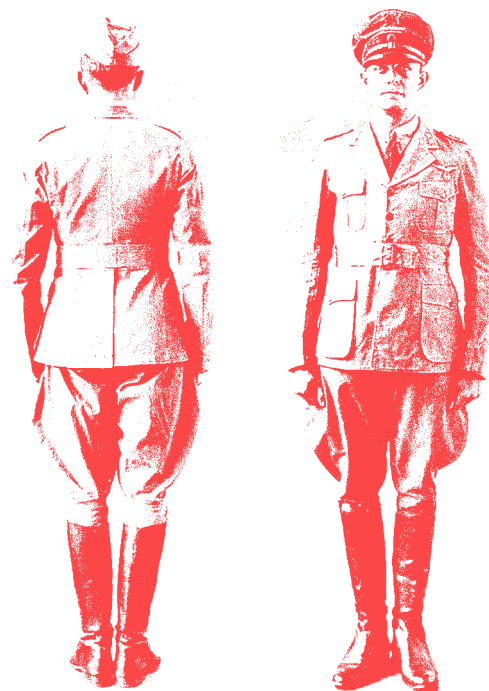
terrein) de militairen welhaast dwong tot improviseren. Maar wellicht belangrijker nog is dat de hogere rangen bewust de vrijheid tot improviseren gaven. Recent karakteriseerde de Zwitserse historicus Rémy Limpach dit als een ‘cultuur van rechteloosheid’, waarin het militaire rechtssysteem vrijwel nooit optrad tegen geweldsexcessen. Simpele soldaten of pelotonscommandanten hoefden geen moment wakker te liggen over een mogelijke vervolging. Van Doorn en Hendrix introduceerden hiervoor al in 1970 het begrip ‘systeem van overlaten’: de commandanten konden en moesten meer weten, maar wilden eigenlijk liever niet geïnformeerd worden over hoe de worst gemaakt werd.

De collectieve desinteresse voor misdaden die onder Nederlandse vlag zijn gepleegd heeft zich in de decennia sinds de oorlog voortgezet. Van een volledig stilzwijgen was weliswaar geen sprake, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de publicatie van de zogenaamde *Excessennota* in 1969. Maar zoals ook Cees Fasseur, één van de opstellers van deze nota, onlangs aangaf, was deze gebaseerd op haastig uitgevoerd onderzoek onder politieke druk. Tot een meer compleet onderzoek is het sindsdien nooit meer gekomen. Bovendien werd de oorlog in Indonesië ook geen onderdeel van het algemene historische zelfbeeld van Nederland. In ons nationale geschiedverhaal is de dekolonisatie tussen wal en schip geraakt: bekneld tussen verhalen over de Tweede Wereldoorlog, de Koude Oorlog, en de Europese eenwording. De naoorlogse periode ging de geschiedenisboeken in onder het kopje ‘jaren van wederopbouw’. Onder historici en ook in de bredere populaire cultuur kan ‘De Oorlog’ – overigens geheel terecht – nog altijd op een groot publiek rekenen. Maar de oorlog in Indonesië blijft een niche-interesse, net alsof dit een curieuze gebeurtenis was die op een zijtoneel plaatsvond en niet een centrale acte op het *mainstream* toneel van het Nederlandse verleden. Als we vasthouden aan het beeld dat Nederland sinds 1945 intussen 70 jaar ononderbroken in vrede en vrijheid heeft geleefd, weigeren we te erkennen dat Nederlandse acties aan de andere kant van de wereld ook tot onze geschiedenis behoren. Nederland ziet zichzelf graag als gidsland voor de internationale mensenrechten en put zijn

inspiratie daarvoor onder andere uit de Tweede Wereldoorlog. Maar wil het daarin geloofwaardig zijn, dan moet het ook bereid zijn de eigen misstappen onder ogen te zien. De dekolonisatie-oorlog in Indonesië hoort daar zeker bij. Als wij het pleidooi van Maurice Adams volgen en de onderliggende redenen van haat en onderdrukking willen begrijpen, is het juist nuttig om te kijken naar de momenten waarop de democratische rechtsstaat Nederland zelf de rol van agressor en onderdrukker verkoos. Want wie de ogen sluit voor het verleden, is blind voor de toekomst.

Bart Luttkhuis is postdoctoraal onderzoeker aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW) te Leiden. Hij is gespecialiseerd in de laat-koloniale geschiedenis en de dekolonisatie van Indonesië. Momenteel is hij verbonden aan het project ‘Nederlandse militaire operaties in Indonesië, 1945-1950’.

Bastiaan Nugteren is masterstudent Colonial & Global History aan de Universiteit Leiden. Hij liep in 2014 stage bij het onderzoeksproject ‘Nederlands Militair Optreden in Indonesië, 1945-1950’ van het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde (KITLV).



■ Brief H. van R., 24-1-1969, AHN-archief, Omroepmuseum Hilversum. Geciteerd in: Stef Scagliola, *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden in Indonesië en hun verwerking* (Amsterdam 2002), p. 99.

■ J. Bulthuis, ingezonden brief in *Nieuwsblad van het Noorden* (10 februari 1969). Geciteerd in: Scagliola, S. (2002), p. 96.

In een artikel in *Het Financieele Dagblad* van 12 december jl. openden Patrick van Schie en Fleur de Beaufort van de Teldersstichting, wetenschappelijk bureau van de VVD, de aanval op het sociaal-liberalisme van D66. Volgens hen begrijpen D66-politici niet wat het betekent om echt sociaal-liberaal te zijn. In deze *Idee* een briefwisseling in twee delen tussen Patrick van Schie en Frank van Mil, directeur van de Van Mierlo Stichting, over wat sociaal-liberalisme wel of niet is.

**Beste
Frank,
Beste
Patrick,**



Beste Frank,

In 1998 verruilde jouw partij, D66, haar oude stelling 'ideologie is uit de tijd' voor het etiket 'sociaal-liberaal'. Natuurlijk doet het mij deugd als mensen zich tot het liberalisme aangetrokken voelen. Vervolgens ben ik wel benieuwd wat hen in het liberalisme aantrekt. En in jullie geval: wat verstaat D66 onder 'sociaal-liberalisme'? Hopelijk meer dan dat het zo prettig klinkt. 'Woorden hebben hun betekenis', als ik oud-VVD-leider Frits Bolkestein mag aanhalen.

Zestien jaar lang is serieuze, diepere doordenking van het begrip door D66 achterwege gebleven. Terwijl er wel degelijk een heuse sociaal-liberale traditie bestaat; zoals onlangs door Fleur de Beaufort en mij geschetst in het boek *Sociaal-liberalisme*. Het is niet liberalisme met een sociaal gezicht. Het is ook niet een scheutje liberalisme met een plens socialisme, al wekt het optreden van D66 wel eens die indruk. Sociaal-liberalisme is een substroming met een eigen mens- en maatschappijbeeld en bijbehorende staatsopvatting.

Sociaal-liberalen onderscheiden zich van de belangrijkste twee andere substromingen – het klassiek-liberalisme en het ontplooiingsliberalisme – door hun consequente inbedding van het individu in de gemeenschap. Hun verwijt aan andere liberalen luidt dat die het individu te veel los zien van zijn omgeving. Voor sociaal-liberalen zijn individuen weliswaar ook het uitgangspunt, maar deze individuen worden geraakt en gemaakt door hun omgeving. Persoonlijke autonomie is derhalve in deze visie slechts relatief. Daarvoor zijn individuen te nauw met elkaar verweven. Hun vrijheden en rechten danken zij aan anderen, en aan de samenleving.

De samenleving is het voortbrengsel van deze onderlinge verbondenheid. Zij groeit organisch uit handelingen van individuen die zich ontplooiën. Andersom kan een individu zich niet werkelijk ontplooiën zonder een samenleving die zich ontwikkelt. Sociaal-liberaal denker Thomas Hill Green verwoordde dit als: 'Social life is to personality what language is to thought.' Zonder taal of sociaal leven zijn we geen compleet mens. Politiek moet voorts altijd kunnen wortelen in de historische wording van een gemeenschap.

Dit lijkt goed aan te sluiten bij een pragmatische benadering waar D66'ers prat op gaan. Daar staat tegenover dat het de mogelijkheden tot verandering van de maatschappij inperkt. Een sociaal-liberaal is daarmee minder vooruitstrevend dan andere liberalen en kan nooit zo radicaal te werk gaan als bijvoorbeeld een consequente

klassiek-liberaal. Sociaal-liberalisme is feitelijk een vorm van (seculier) liberaal conservatisme.

Daar is op zich niets mis mee. Dat er in de liberale gelederen stemmen klinken die bijvoorbeeld wijzen op het belang van de gemeenschap of die de gedachte opperen dat individuen niet alleen rechten maar ook plichten hebben ten opzichte van elkaar en de samenleving, kan buitengewoon nuttig zijn; ook voor wie daarmee uiteindelijk niet kan instemmen. Wellicht verklaart het dat D66 en het CDA zich in het politieke spectrum in menig opzicht dichter tegen elkaar aan vlijen dan zij graag uitdragen. Maar als D66 het sociaal-liberale gedachtegoed al onderschrijft, is de vraag: wil jouw partij de consequenties daaruit trekken?

Het gedachtegoed is hierboven uiterst beknopt weergegeven. Wil je er uitvoeriger over lezen dan verwijs ik naar het recente boek van Fleur en mij. Maar één aspect verdient hier nog wel te worden aangestipt, omdat hierover in brede kring verwarring bestaat, tot in VVD-geledingen toe. Vaak worden ontplooiingsliberalisme en sociaal-liberalisme op één hoop gegooid. Ook D66 heeft dat bijvoorbeeld gedaan in haar publicatie uit 2009 *Vertrouw op de eigen kracht van mensen*. Wellicht is de verwarring ontstaan doordat het begrip ‘ontplooiing’ in beide substromingen een belangrijke rol speelt.

Waar de ontplooiingsliberaal echter meent dat elk individu zich naar eigen aard en interesse moet kunnen ontplooiën ongeacht ‘behoeften’ van de samenleving, ziet de sociaal-liberaal ontplooiing van het individu als een plicht tegenover de gemeenschap. De ontplooiingsliberaal stelt dat een individu zich pas echt kan ontplooiën als hij gevrijwaard blijft van druk vanuit de omgeving, de sociaal-liberaal ziet de omgeving juist als de noodzakelijke voedingsbodem voor ontplooiing van het individu. Voor de ontplooiingsliberaal is de omgeving als een woekerplant die het individu nogal eens kan verstikken, voor de sociaal-liberaal is zij als onmisbare compost. Met betrekking tot de plaats van het individu in de samenleving staan beide substromingen haaks op elkaar: het ontplooiingsliberalisme als de meest individualistische, het sociaal-liberalisme als de minst individualistische variant. Wil je liberaal zijn, dan wordt het wel kiezen, Frank.



Een betrokken groet van Patrick van Schie,
Directeur Teldersstichting, wetenschappelijk bureau van de VVD

**Mr. Hans
van Mierlo**
Stichting

Beste Patrick,

Hartelijk dank voor je schrijven, en voor je kundige en oprechte betrokkenheid bij een sterk liberalisme in Nederland. Je maakt behartenswaardige opmerkingen over sociaal-liberalisme en D66. Toch kan ik met de beste wil van de wereld een aantal zaken niet begrijpen, noch accepteren. Maar voordat ik daarop in ga: je wees er de lezer van *Idee* al in 2004 in een artikel op dat het sociaal-liberalisme van D66 op dat moment nog maar mondjesmaat invulling kreeg. Toen ik een jaar later begon te werken bij het wetenschappelijk bureau van D66 nam ik me voor dat een dergelijke toekomstige kritiek beantwoord moest worden – en dan wel eigentijds en vanuit eigen kracht, met oog op de politieke werkelijkheid van vandaag, en niet in de termen van denkers van meer dan honderd jaar geleden.

Want het is tijd voor een historische correctie! Je beroept je in je brief (en in het recente boek van de Teldersstichting) op denkers als Thomas Hill Green. Eind 19e-eeuwse filosofen, die zich ‘new liberal’ of ‘social liberal’ noemden. Mensen die, zoals je schrijft, het individu een consequente inbedding gaven in de gemeenschap. Maar je schrijft ook, naar Frits Bolkestein, dat woorden hun betekenis hebben. En dat is precies waarom ik een beroep doe op je liberale zuiverheid.

Dat mensen zich ooit sociaal-liberaal noemden terwijl ze het individu onderschikt verklaren aan een collectief moet jou toch een doorn in het oog zijn – als hoeder van het liberalisme in Nederland. Het is een wezenlijke en pijnlijke verwerping van het meest primaire uitgangspunt van (iedere substroming van) het liberalisme: de vrijheid van ieder individu om zelf het goede leven in te vullen en na te jagen. Vanuit deze gedachte kan ik moeilijk begrijpen hoe je een hedendaagse invulling van sociaal-liberalisme kunt schoeien op de leest van Hill Green, cs.

Ik ben met je eens dat het sociaal-liberalisme van alle invullingen van liberalisme het meest risico loopt om in gemeenschapsdenken te vervallen. Wij richten ons immers op vrijheid in verbondenheid en van alle liberalen ook het meest op de mens als sociaal wezen; een individualistisch perspectief op samen, dat wij onlangs in het boek *Van opgelegde naar oprechte participatie* nader hebben geduid. Daarom is het juist voor sociaal-liberalen van belang er zeer scherp op te zijn dat de gemeenschap een individu niet gaat overheersen. En aangezien de Van Mierlo Stichting sinds 2007 wel degelijk werkt aan een werkelijk liberale, hedendaagse en (geheel in de geest van D66 ook pragmatische, lees:) bruikbare invulling van het sociaal-liberalisme is nu het

uitgelezen moment om deze historische aberratie voor eens en voor altijd te corrigeren. Het lijkt er op dat Hill Green en de zijnen zelfs jou in een retrospectieve communaristische val hebben gelokt! Werp hun misleidende juk van je af en richt je op de betekenis van de woorden die er werkelijk toe doen – je eigen woorden... Want hoe legitiem het ook kan zijn om te vinden dat individuen ingebed zijn in, en ipso facto ondergeschikt aan, een collectief – als jij iets altijd duidelijk maakt is dat dit met de beste wil van de wereld niet liberaal genoemd kan worden. In mijn ogen loopt de ‘zelfbenoemde’ 19e-eeuwse sociaal-liberale traditie (onder die noemer) dus dood.

Maar wat is sociaal-liberalisme dan wel? Je stelt terecht, en gelukkig, dat het een volwaardige substroming is van het liberalisme. Precies dit vertrekpunt was de laatste jaren een belangrijke impuls voor enkele van de meest ingrijpende projecten van de Van Mierlo Stichting. Jouw stelling dat er bij D66 al zestien jaar niet nagedacht is over de thematiek wordt alleen al gelogenstraft door de bibliografie van onze stichting sinds 2008. En dan is natuurlijk de vraag: waar leidt dit allemaal toe? Ik deel je streven naar politiek-theoretische helderheid, maar het moet geen filosofische haarkloverij worden. Daarin heb ik mij erg laten inspireren door de liberale geschiedschrijver Frank Ankersmit, die er altijd op wijst dat politieke theorieën niet ontstaan, noch functioneren in een maatschappelijk en temporeel vacuüm; ze dienen een doel. En daar speelt het pragmatische temperament van D66 op dat mij zo dierbaar is: wat kun je er mee? Werkt het eigenlijk wel?

Mijn oproep aan jou is daarom nu: geef het verleden de plaats die het verdient – relevant maar niet alles bepalend, en sluit je aan bij de emancipatie/volwassenwording van een volwaardig hedendaags sociaal-liberalisme! Graag vertel ik je in een volgende brief meer over de alledaagse, bruikbare en onmiskenbaar liberale manier waarop we recentelijk met de Van Mierlo Stichting invulling hebben gegeven aan ‘vrijheid in verbondenheid’.



Een werkelijk (sociaal-) liberale groet van Frank van Mil,
Directeur Van Mierlo Stichting, wetenschappelijk bureau D66

Op pagina 61 lees je het tweede deel van deze briefwisseling 

De arbeidsmarkt verandert de komende jaren sterk. Alles wijst erop dat kennis, vaardigheden en dus opleiding steeds belangrijker gaan worden, meent hoogleraar arbeidseconomie *Joop Schippers*. In de ‘jungle’ die de arbeidsmarkt is, moeten we ervoor waken dat we individuen niet definitief buitenspel zetten.

Door Joop Schippers

De arbeidsmarkt van (over)morgen: kansen en bedreigingen

Het is nog maar een paar jaar geleden dat een commissie van deskundigen (de commissie-Bakker) waarschuwde dat Nederland te maken zou krijgen met ernstige tekorten op de arbeidsmarkt, als gevolg van demografische processen van ontgroening en vergrijzing. Die tekorten kwamen er niet. De werkloosheid groeide, door een samenloop van vraaguitval en voortgaande uitstoot van arbeid als gevolg van automatisering en efficiëntiebevorderende maatregelen binnen organisaties. Voorlopig is er weinig zicht op een substantiële groei van de werkgelegenheid. Een flink deel van degenen die de afgelopen jaren werkloos zijn geworden, zullen dat dan ook blijven, met alle daaraan verbonden consequenties voor hun inkomenspositie. Wat staat ons de komende jaren verder te wachten op de arbeidsmarkt? En waar moeten we ons zorgen over maken?

OVER EEN AANTAL toekomstige arbeidsmarktontwikkelingen zijn de deskundigen van vandaag het eens. De arbeidsmarkt zal nog flexibeler worden onder invloed van mondiale concurrentie en de sterk wisselende voorkeuren van consumenten. De gemiddelde levensduur van bedrijven zal (verder) afnemen en daarmee ook de baanduur van werknemers. Steeds vaker zullen individuen gedurende hun levensloop geconfronteerd worden met de noodzaak een andere werkkring te vinden, hetzij in loondienst, hetzij als zelfstandige. Die frequente transities vergen een aantal specifieke

vaardigheden, vooral in het sociale domein. Er bestaat ook consensus over het feit dat de technologische ontwikkeling snel verloopt en diep ingrijpt in vrijwel alle bedrijfstakken en economische activiteiten. Daardoor is het voor steeds meer, zo niet alle werkenden in toenemende mate noodzakelijk om bestaande kennis en vaardigheden regelmatig af te stoffen en op te poetsen. Op de arbeidsmarkt van morgen lijkt een leven lang leren het motto te zijn.

Een derde element van consensus betreft het feit dat massaproductie vrijwel altijd goedkoop zal kunnen plaatsvinden in landen buiten Europa waar laagwaardige arbeid goedkoop en in overvloed beschikbaar is. Meer nog dan in het

verleden zal Nederland (en zullen steeds meer West-Europese landen) het moeten hebben van hoogwaardige, kennisintensieve goederen en diensten. Die ontwikkeling zet nog eens een streep onder de noodzaak van een leven lang leren en aandacht voor post-initieel onderwijs, maar wijst ook op de noodzaak het niveau van het initieel onderwijs verder te verhogen. Zo heeft Nederland nog een achterstand op een aantal relevante concurrenten op het punt van het aandeel schoolverlaters met een diploma van het hoger onderwijs. Tegelijkertijd geldt natuurlijk dat niet iedereen het talent heeft om een diploma in het hoger onderwijs te halen.

Een laatste element van consensus betreft de al enige tijd geleden ingezette ontwikkeling dat steeds meer mensen (vrouwen én mannen) in de toekomst genoodzaakt zullen zijn om betaald werk en zorgtaken te combineren. Los van allerlei overheidsmaatregelen die de burger nopen om meer zorgtaken op zich te nemen, geldt dat hier de demografische ontwikkeling zich wél laat voelen: de zorg voor steeds langer levende ouderen met meer chronische kwalen moet komen van steeds minder zonen en dochters die vaak steeds verder uit de buurt wonen. Daarnaast eisen meer geëmancipeerde vrouwen dat hun partner ook actief bijdraagt aan de zorg voor kinderen. De traditionele kostwinner in Nederland sterft

Beeld / Herman Wouters



‘Het is voor
steeds meer
werkenden
noodzakelijk
om bestaande
kennis en
vaardigheden
regelmatig af
te stoffen en
op te poetsen’

langzaam uit. Dat vereist dat het werk zo wordt georganiseerd dat individuen ook daadwerkelijk de gelegenheid hebben die zorgtaken adequaat uit te voeren.

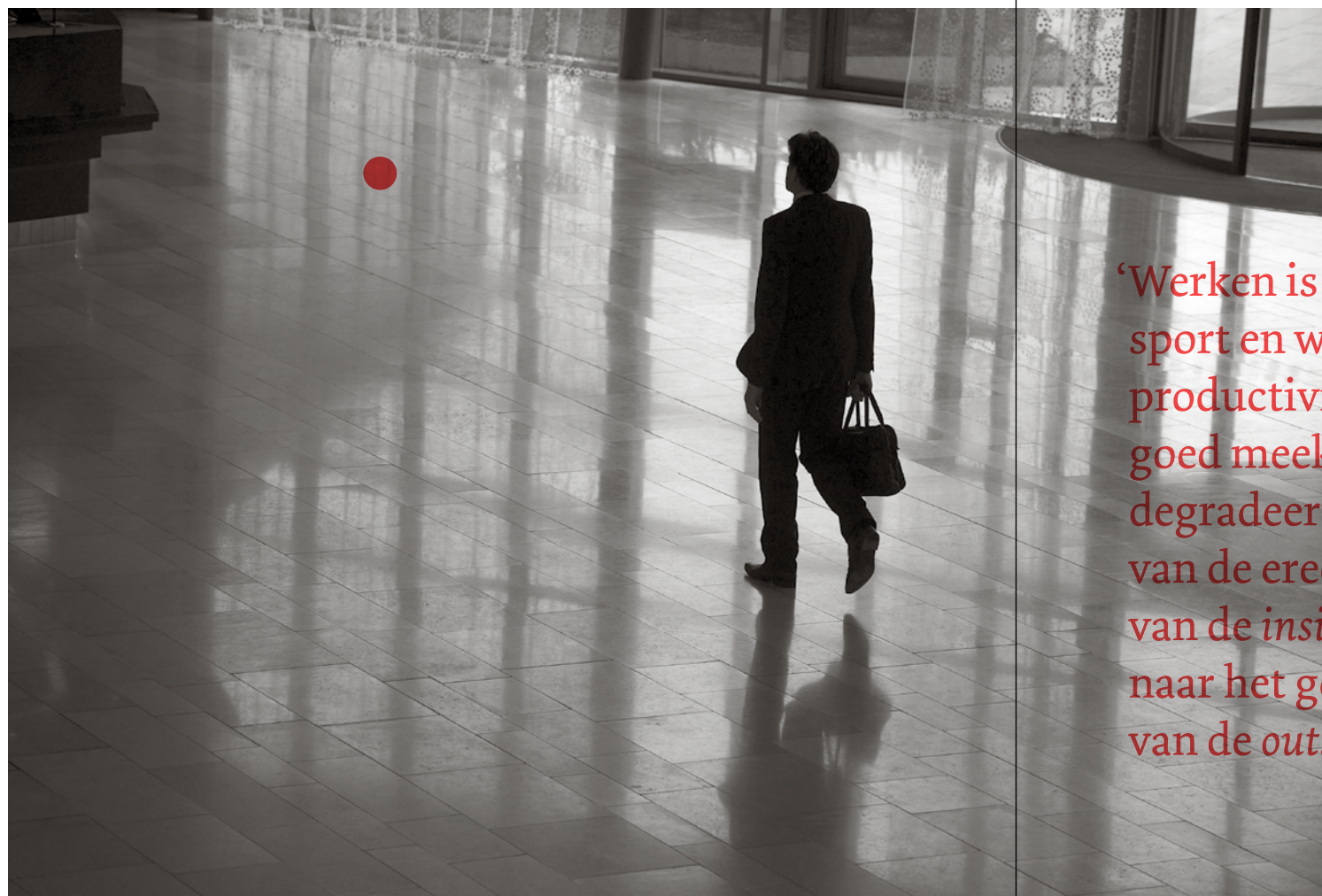
TOT ZOVER DE CONSENSUS. Meer onzekerheid bestaat rondom de vraag hoe het verder zal gaan met het tempo van de technologische ontwikkeling. Enerzijds heerst de opvatting dat de ict-revolutie (als meest recente manifestatie van zogeheten doorbraaktechnologie – eerdere voorbeelden daarvan waren de stoommachine en elektriciteit) langzaam op zijn eind loopt en het tempo van innovatie geleidelijk afneemt. Anderzijds zijn de afgelopen jaren diverse studies verschenen die wijzen op de onstuitbare opmars van robots die

steeds slimmer worden en daarmee steeds meer taken gaan overnemen die nu nog door mensen worden vervuld. Onder andere de zorg wordt daarbij als voorbeeld aangehaald. Zoals automatisering bij banken, de overheid en andere dienstverleners de afgelopen decennia massaal heeft geleid tot het verdwijnen van loketfuncties, zo zouden robots in de zorg, maar bijvoorbeeld ook in transport en logistiek, vooral banen op mbo-niveau overbodig maken. Er is geen thuiszorgmedewerker meer nodig die een oudere cliënt op tijd van medicijnen voorziet of steunkousen helpt aantrekken en evenmin een chauffeur die een vrachtwagen van A naar B rijdt. Al deze taken kunnen door een ‘slimme machine’ worden verricht.

Waar in dit scenario wel groei van de werkgelegenheid zit, is in banen voor degenen die al deze processen moeten ontwerpen en aansturen, dat wil zeggen mensen met een hoge opleiding. Aldus wordt wel gesproken van een dreigende polarisatie van de werkgelegenheid. Simpel werk op basaal niveau blijft bestaan (hoewel je ook daar vraagtekens bij kunt plaatsen), het aantal banen op middelbaar niveau daalt en dat op hoog niveau stijgt. Als dit scenario uitkomt, onderstreept dat de noodzaak het algemene opleidingsniveau in Nederland verder omhoog te brengen. Tevens vormt het een waarschuwing dat de middengroepen die zich tot dusver in termen van werkzekerheid betrekkelijk veilig waanden wellicht meer dan in het verleden tot de risicogroepen gaan behoren.

Ook als de robots minder snel komen dan door sommigen voorzien, waarschuwen anderen voor een zich her en der manifesterende tendens die de positie van middelbaar opgeleiden op de arbeidsmarkt op een andere manier onder druk zet. Zij verwijzen daarbij naar de steeds hogere kwaliteitseisen die consumenten, patiënten, studenten, reizigers of andere groepen afnemers van goederen en diensten stellen. Toen Nederland nog amper kinderopvang kende, was het al heel wat als je als ouder een plek vond waar je kinderen veilig werden opgevangen en goed verzorgd. Met steeds meer hoogopgeleide ouders en een groter deel van de kinderen dat langer in de kinderopvang verblijft, is het niet onwaarschijnlijk dat ouders gaandeweg hogere eisen gaan stellen aan de bijdrage van de kinderopvang aan de ontwikkeling van hun kostbaarste ‘bezit’. Een deel van die ontwikkeling is al zichtbaar in de grote steden of op andere plaatsen waar veel hoogopgeleide ouders wonen. Vanuit dit perspectief zou het heel goed kunnen dat werknemers in de kinderopvang – net als in enkele Scandinavische landen – op termijn niet kunnen volstaan met een mbo-diploma, maar een hbo-diploma of zelfs een academisch diploma nodig hebben. Vergelijkbare ontwikkelingen zijn denkbaar in het primair onderwijs en in de ouderenzorg. Maar ook bij de bank, de politie of de belastingdienst. In die laatste sectoren is het veeleer de ingewikkeldheid van producten en processen, in combinatie met ‘weerbaarder’ burgers, die mogelijk een hoger kennis- en vaardighedeniveau van de toekomstige medewerker vraagt.

Terwijl al deze ontwikkelingen – los van de mate waarin en de wijze waarop ze zich de komende decennia precies zullen manifesteren – een uitroepeteken plaatsen achter de noodzaak van meer aandacht voor onderwijs, zowel initieel als post-initieel, plaatsen ze vooral een vraagteken bij de positie van middelbaar opgeleiden. Is voor hen volledige werkgelegenheid nog haalbaar? En hoe zit het met de kansen van degenen die nu al (langdurig) buitenspel staan? Hebben zij nog enige kans als ook de positie van middelbaar opgeleiden onder druk komt te staan? Als ‘we’ met zijn allen niets doen, lijkt er weinig reden voor optimisme. De arbeidsmarkt is in veel opzichten een tamelijk ruige markt waar – ondanks een laagje goede

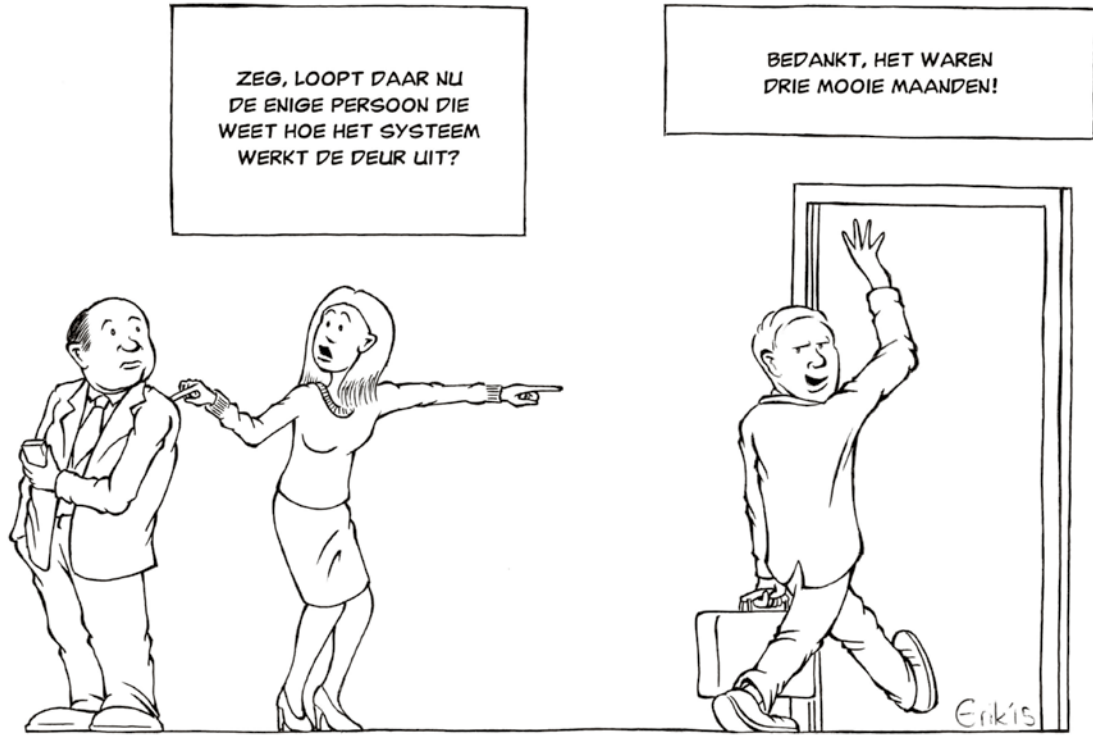


‘Werken is topsport en wie qua productiviteit niet goed meekomt, degradeert al snel van de eredivisie van de insiders naar het gewest van de outsiders’

manieren – de wet van de jungle geldt. Werken in Nederland is topsport en wie qua productiviteit niet (meer) goed meekomt, degradeert al snel van de eredivisie van de ‘insiders’ naar het gewest van de ‘outsiders’. Zij zijn aangewezen op de gedurende het afgelopen decennium steeds verder ingekrompen sociale zekerheid en op een kleine groep verlichte werkgevers die zich het lot van de ‘outsiders’ actief aantrekt. Vanuit het perspectief van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen kijken zij niet naar wat mensen niet kunnen, maar naar waar hun productieve vermogens hen nog wel toe in staat stellen – zelfs al zijn die beperkt. Soms lukt het om deze laagproductieve mensen in te zetten voor ‘gemaksdiensten’ die de werk- en leefdruk van de ‘insiders’ verminderen. Soms draagt de inzet van deze mensen bij aan een beter imago van de organisatie in de buurt en soms bestaan de baten uitsluitend uit de blijde gezichten van de mensen die – na lange tijd buitenspel te hebben gestaan – eindelijk weer de kans krijgen een zinvolle invulling aan hun bestaan te geven en iets nuttigs voor

de samenleving te doen. Deze werkgevers zijn ontsnapt aan de exclusieve focus op aandeelhouderswaarde en zetten een deel van hun winst in om ook iets te doen voor dat deel van de samenleving dat het op eigen kracht niet redt. Onderwijs, in allerlei vormen, kan er aan bijdragen die groep zo klein mogelijk te houden en zo veel mogelijk mensen te ‘empoweren’ om zelfstandig hun weg op de arbeidsmarkt te vinden. Er zal echter ook altijd een groep blijven die het (tijdelijk) niet op eigen kracht redt. In een beschaafde en welvarende samenleving is het dan aan de sterken, al dan niet collectief georganiseerd, om ook de zwakken weer op weg te helpen.

Joop Schippers is hoogleraar Arbeidseconomie aan de Universiteit Utrecht.



THEMA

Alles flex?

Het vaste contract was de spil van de 20ste eeuwse arbeidsmarkt. Alhoewel een vaste aanstelling vaak nog wel de wens is, is het steeds minder de werkelijkheid. In de afgelopen 20 jaar is het aandeel flexibele arbeidscontracten in Nederland gestaag toegenomen. De zogenaamde ‘flexibele schil’ bedraagt inmiddels ongeveer 30% van de werkende beroepsbevolking. Heeft ‘alles flex’ de toekomst?

Flexibilisering van de arbeidsmarkt lijkt onontkoombaar. Niet waar, meent arbeidseconoom Ronald Dekker. Verdere flexibilisering gaat de arbeidsmarkt niet beter laten functioneren. Sterker nog, we betalen een hoge prijs voor een alleen in de economische theorie bestaand voordeel.

Door Ronald Dekker

Meer flexibel is niet altijd beter. Nee, echt niet!

FLEXIBILITEIT HEEFT voor de meeste mensen een positieve connotatie. Wie wil er immers te boek staan als rigide en inflexibel? Wanneer het woord ‘flexibel’ wordt gebruikt voor het beschrijven van de arbeidsmarkt blijft de positieve connotatie van flexibiliteit bestaan. De arbeidsmarkt kan niet flexibel genoeg zijn en meer flexibiliteit is altijd beter, zo lijkt het. Inderdaad, zo lijkt het. Want het is allerm minst evident dat een meer flexibele arbeidsmarkt altijd tot betere uitkomsten leidt. De voortdurende roep om verdergaande flexibilisering van de Nederlandse arbeidsmarkt is gebaseerd op de theoretische illusie van een ‘perfect werkende’ arbeidsmarkt en op de veelgehoorde misvatting dat de Nederlandse arbeidsmarkt niet flexibel zou zijn en zelfs op slot zou zitten.

OM MET HET LAATSTE te beginnen, het is echt nonsens om te stellen dat de Nederlandse arbeidsmarkt structureel ‘op slot’ zit. Meestal wordt hiermee bedoeld dat te weinig mensen van baan veranderen. Met andere woorden, de baanmobiliteit in Nederland zou te laag zijn. Nu is het beslist zo dat sinds de crisis van 2008 de baanmobiliteit serieus is afgenomen. Maar dat is vooral een effect van een conjuncturele neergang, niet van een structureel gebrek aan flexibiliteit. In de jaren voor de crisis startten er jaarlijks zo’n 3,5 tot 4 miljoen banen en werd een gemiddeld iets lager aantal banen beëindigd (CBS Statline). Dat is een enorme dynamiek op een beroepsbevolking van ongeveer 7 miljoen mensen (8 miljoen wanneer we ook de banen van minder dan 12 uur per week meetellen). Na de crisis is het aantal banen dat gestart is gedaald en het aantal banen dat beëindigd is gestegen. Maar nog steeds gaat het om miljoenen baanstarts en baanbeëindigingen per jaar en



	LFS		EU-SILC	
	Eurostat Labour Force Study		European Union Statistics on Income and Living Conditions	
	niveau	rang	niveau	rang
België	15,2	14	7,6	16
Denemarken	24,0	2	9,6	12
Duitsland	14,2	15	7,8	13
Frankrijk	17,5	6	6,8	19
Griekenland	13,3	16	10,5	8
Hongarije	15,8	10	13,4	3
Ierland	15,8	12	10,1	9
Italië	15,6	13	12,2	5
Luxemburg	11,1	19	7,6	15
Nederland	17,4	8	10,9	7
Oostenrijk	15,8	11	9,9	11
Polen	21,2	3	7,5	18
Portugal	20,3	4	9,9	10
Slovenië	19,3	5	7,6	14
Slowakije	12,0	17	11,0	6
Spanje	30,3	1	12,9	4
Tsjechië	11,7	18	7,5	17
Verenigd Koninkrijk	17,5	7	17,6	2
Zweden	17,0	9	21,2	1
EUR19	17,9		9,9	

Bron: LFS en EU-SILC

dan rekenen we de verschillende opdrachten van zelfstandigen nog niet mee. Hoezo dus 'op slot'? Er moet wel worden opgemerkt dat deze dynamiek zich concentreert bij een relatief klein deel van de beroepsbevolking, vooral bij dat deel dat zich in de zogenaamde flexibele schil bevindt. Individuele uitzendkrachten kunnen wel 10 of meer baanstarts en -beëindigingen per jaar doormaken. De omvang van de flexibele schil is (afhankelijk van de precieze definitie) ongeveer 25 tot 33 procent van de beroepsbevolking. Van de mensen in de flexibele schil stroomt jaarlijks ongeveer 20% door naar een 'vaste baan'. Kijkend naar het aantal werkenden dat minder dan een jaar in dienst is, zien we dat Nederland in Europees verband een 'goede middenmoter' is voor wat betreft arbeidsmobiliteit (zie figuur 1; Deelen et al. 2014).

De empirische werkelijkheid is dus dat de Nederlandse arbeidsmarkt behoorlijk veel dynamiek en flexibiliteit kent, ook wanneer je deze vergelijkt met andere (Europese) arbeidsmarkten. En dat brengt ons bij de drang tot verdergaande flexibilisering. Het is opmerkelijk om te zien dat zelfs in landen met een, objectief gezien, meer flexibele arbeidsmarkt, de roep om verdergaande flexibilisering nooit ophoudt. Ook in landen met een lager niveau van ontslagbescherming (bv. Denemarken of Engeland) blijven proponenten van flexibiliteit pleiten voor nog een nog soepeler ontslagrecht.



EEN BELANGRIJKE REDEN dat veel beleidsmakers en sommige academici blijven spreken over de noodzaak van flexibilisering is dat flexibilisering de arbeidsmarkt beter zou laten werken; dat vraag en aanbod beter op elkaar zullen worden afgestemd. Deze overtuiging is terug te voeren op de metafoor van *The Invisible Hand*. De Schotse moraalfilosoof Adam Smith schetste met deze term in de achttiende eeuw een beeld dat tot op de dag van vandaag nog steeds een zeer krachtige werking heeft. Moderne economen, met name Samuelson en het duo Arrow en Debreu, werkten de mythe van de onzichtbare hand verder uit via wiskundige modellering. Het resultaat was de algemene evenwichtstheorie. Door de analogie met de exacte bètawetenschappen won het beeld van de onzichtbare hand aan kracht. Arbeidseconoom Jules Theeuwes (1944-2012) noemde de combinatie van de onzichtbare hand en de wiskundige onderbouwing ooit nog 'de neoklassieke droom' waarin het prijsmechanisme voor een soepele en continue aansluiting zorgt op alle deelmarkten in de economie.

Het probleem is nu dat de economische werkelijkheid alleen adequaat wordt beschreven door het 'neoklassieke model' wanneer aan een uitgebreide serie voorwaarden is voldaan. Om van 'marktwerking' te kunnen spreken moet er sprake zijn van een homogeen product, vrije toetreding, een groot aantal aanbieders, een groot aantal vragers en van *volledige informatie*. Dat laatste houdt onder meer in dat *alle* relevante informatie *zonder* kosten beschikbaar is voor *alle* actoren in de markt. Laat de betekenis van deze eis van transparantie even goed op u inwerken: alle relevante informatie is zonder kosten beschikbaar voor alle actoren in de markt. Anders geen 'marktwerking'. Nu is het zelfs de meest oppervlakkige beschouwer van de arbeidsmarkt wel duidelijk dat 'arbeid' niet homogeen is. Het werk van de vuilnisman is niet dat van de verpleegkundige, dat van een hoogleraar niet hetzelfde als dat van een hoefsmid. Het is eigenlijk vrij onzinnig om te spreken over 'de' arbeidsmarkt en of die arbeidsmarkt als geheel meer of minder flexibel is. Maar een groter probleem is dat volledige informatie op (deelmarkten van) de arbeidsmarkt een volstrekte illusie is. En dat betekent weer dat alle zegenrijke mechanismen die worden toegeschreven aan de

'Alle zegenrijke mechanismen die worden toegeschreven aan de *invisible hand* van marktwerking zijn op een 'echte' empirische arbeidsmarkt niet perse zo zegenrijk'

'invisible hand' van marktwerking op een 'echte' empirische arbeidsmarkt niet perse zo zegenrijk zijn. Met andere woorden, flexibilisering van de arbeidsmarkt leidt niet automatisch tot betere uitkomsten. Vragen met betrekking tot de flexibiliteit van de arbeidsmarkt moeten vooral beantwoord worden op basis van de empirie.

DE LAATSTE TIJD worden er vooral ook vragen gesteld over een specifieke flexibele arbeidsrelatie, namelijk die van de zzp'er. Ongeveer één derde van de flexwerkers is zelfstandige zonder personeel, of zelfstandig professional. Van deze categorie is de doorstroom naar vaste banen het laagst. Succesvolle zelfstandigen willen geen baan meer en voor de 'zelfstandigen bij gebrek aan beter' liggen de banen niet voor het oprapen. Overigens bevat de brede statistische categorie van zelfstandig werkenden een grote en zeer heterogene groep mensen. Het gemiddelde daarvan of van aanwijsbare subgroepen (bv. zzp'ers in armoede) wordt bijna per definitie niet herkend door individuele zzp'ers. Die zijn sowieso allemaal zo uniek dat ze niet in een statistische categorie willen passen. Op basis van een heldere definitie en goed meetbare criteria is er echter wel iets zinnigs te zeggen over de vraag 'hoe het met zelfstandigen gaat' en wat de oorzaken en gevolgen zijn van de groei van het aantal zelfstandigen voor de Nederlandse arbeidsmarkt. Daarbij is het ook zinvol om beleidsmatige problemen te identificeren, waarmee geenszins ontkend wordt dat grote groepen zelfstandige professionals met buitengewoon veel plezier aan het ondernemen zijn en op die manier hun bijdrage aan de economie leveren.

Wat is dat nou een zzp'er? De kortste definitie is: iemand die betaald werk verricht zonder een werkgever te hebben of te zijn. Iemand die betaald werk verricht en een werkgever heeft is immers werknemer, en iemand die betaald werk verricht en voor medewerkers als werkgever optreedt, is een zelfstandige met personeel. Op basis van deze algemene definitie zijn nog variaties mogelijk. Het Centraal Bureau voor de Statistiek blijft er het dichtste bij en bracht tot 31 december 2014 de zzp'er onder binnen de definitie van de beroepsbevolking: dat betekent dat iemand minimaal 12 uur per week als zzp'er werkt en dat dat werk 'de belangrijkste werkkring' betreft. Met ingang van 1 januari 2015 hanteert ook het CBS de internationale definitie van de beroepsbevolking (net zoals het CPB al eerder is gaan doen) en vervalt de ondergrens van minimaal 12 uur per week. Dat betekent dus ook dat het aantal zzp'ers per 1 januari 2015 bij het CBS een behoorlijke sprong zal maken: van ongeveer 800.000 naar ruim boven het miljoen omdat er dus ruim 200.000 mensen zijn die als zelfstandige zonder personeel werken voor minder dan 12 uur per week en geen andere (grotere) werkkring hebben.

De groei van het aantal zelfstandigen zonder personeel is stevig te noemen en het groeipatroon is zeer dynamisch. Er komen jaarlijks rond de 70.000 tot 100.000 zzp'ers bij en er vallen er ook 40.000 tot 60.000 weer af. Dit leidt tot een vrij stabiele netto-groei van ongeveer 35.000 zzp'ers per jaar. In de jaren dat het goed gaat met de economie wordt de groei vooral veroorzaakt door 'opportunity entrepreneurship' en de krimp door zzp'ers die (weer) in loondienst gaan. In recessies



‘Een land met een meer flexibele arbeidsmarkt heeft niet per definitie meer mensen aan het werk of een lagere werkloosheid. Maar wel vaak een hoger niveau van ongelijkheid’



wordt de groei voor een groter deel veroorzaakt door ‘necessity entrepreneurship’ en de krimp door zzp’ers die zich terugtrekken van de arbeidsmarkt. Het verschil tussen bruto groei en bruto krimp is al een kleine 20 jaar positief, met dus een stabiele groei van het aantal zzp’ers tot gevolg. In dezelfde periode is overigens ook de beroepsbevolking behoorlijk gegroeid omdat meer mensen (vooral vrouwen) zijn gaan werken. Omdat de groei van het aantal zzp’ers sneller ging dan de groei van de beroepsbevolking is het aandeel van zzp’ers in de beroepsbevolking ook behoorlijk toegenomen. Deze groei is een belangrijke factor in het groeien van de zogenaamde flexibele schil, waartoe ook werknemers met een flexibel contract (voor bepaalde tijd, uitzend, oproep, etc.) behoren (Dekker et al. 2012). Zzp’ers zijn gemiddeld wat ouder, gemiddeld genomen hoger opgeleid en vaker man. Ze werken in alle sectoren, maar vooral in de bouw, de zakelijke dienstverlening en de culturele & overige dienstverlening. Het (arbeids-)inkomen van veel zzp’ers is niet erg hoog. Maar liefst 60% van de zzp’ers heeft een omzet lager dan €20.000,-. Daarmee kun je overigens niet concluderen dat een meerderheid van zzp’ers aan de geuewhonger ligt. Om iets verstandigs te kunnen zeggen over bv. armoede moeten we eigenlijk kijken naar het inkomen op huishoudniveau. De vraag is dan ook hoeveel zzp’ers zich een lage omzet en dito arbeidsinkomen kunnen ‘permitteren’ omdat ze samenwonen met iemand die dat inkomen aanvult. Ook is het inkomen van zzp’ers inherent instabiel vergeleken met dat van werknemers. Een laag inkomen gemeten in de ene periode kan

worden gecompenseerd met een hoger inkomen in een andere periode.

WANNEER JE NAAR de armoedecijfers kijkt van huishoudens waarin een (of meerdere) zzp’ers wonen, dan moet de conclusie zijn dat veel zzp’ers met een laag inkomen niet worden gecompenseerd door huisgenoten met een hoger inkomen. Het percentage zzp’ers dat in een ‘arm’ huishouden leeft, ligt ongeveer vijf keer zo hoog (10 tot 15% als hetzelfde percentage onder werknemers in vaste dienst (2 tot 3%) (Josten et al 2014). Er zijn dus aanwijsbare problemen met betrekking tot zzp’ers waar het gaat om hun inkomen, de daaraan gerelateerde sociale zekerheid en de arbeidsverhoudingen:

- Relatief veel zzp’ers behoren tot de ‘working poor’, niet alleen op individuele basis, maar ook gemeten op huishoudniveau;
- Verder zijn sommige zzp’ers evident schijnzelfstandig (werkend in een gezagsverhouding met slechts één opdrachtgever) en zouden eigenlijk werknemer moeten zijn. Opdrachtgever is dus eigenlijk werkgever en zou sociale premies moeten afdragen. Dit is vooral een handhavingsprobleem;
- Zzp’ers bouwen geen bovenminimale sociale zekerheidsrechten op, geen ww, geen wao en geen pensioen, tenzij ze zelf met dit doel sparen of zich aansluiten bij een verzekeringscollectief (bijvoorbeeld een Broodfonds). De realiteit is dat een substantieel deel van de zzp’ers niet spaart of kan sparen voor de risico’s van werkloosheid, arbeidsongeschiktheid en voor pensioen.

Daarnaast zijn er problemen die je economisch zou kunnen noemen:

- Gebrekkige doorgroei naar het werkgeverschap. Zzp’ers kunnen worden beschouwd als beginnende ondernemers en werkgevers. Maar de doorgroei naar ‘echt ondernemerschap’ en ‘werkgeverschap’ komt maar mondjesmaat tot stand. Daarmee komen gewenste schaalvoordelen mogelijk minder vaak tot stand;
- De bijdrage aan de economie en innovatie van zzp’ers blijft hiermee beperkt ten opzichte van werknemers omdat ze 1 op 1 substitueerbaar zijn en blijven voor werknemers.

Tot slot is er een aantal problemen met betrekking tot de overheidsfinanciën, bijvoorbeeld:

- Zzp’ers betalen belasting als ondernemers en dus in vergelijking met werknemers minder over hetzelfde niveau van inkomen.

In hoeverre dit echt problematisch is, kun je betwijfelen. Je zou kunnen beweren dat die fiscale voordelen een compensatie zijn voor de lacunes op het gebied van sociale zekerheid (geen pensioenopbouw, geen arbeidsongeschiktheidsverzekering). Maar tegelijkertijd is het reëel om te stellen dat het fiscale voordeel te groot is voor goed verdienende zzp’ers en veel te klein voor zzp’ers aan de onderkant van de arbeidsmarkt. Hier gebruiken zzp’ers de fiscale voordelen ook noodgedwongen om hun opdrachtgever te subsidiëren met lage tarieven (Canon & Fransman 2014).

DE FLEXIBILITEIT die zzp’ers, en ook flexwerknemers, met zich meebrengen stelt bedrijven en economieën als geheel in staat om zich snel aan te passen aan veranderende omstandigheden. In een land met een grotere flexibele schil is de opstap naar de arbeidsmarkt makkelijker. Maar daar staat tegenover dat het terugvallen naar werkloosheid minstens net zo makkelijk is. Voor het niveau van werkloosheid en werkgelegenheid maakt het niet zo veel uit. Een land met een meer flexibele arbeidsmarkt heeft niet per definitie meer mensen aan het werk of een lagere werkloosheid. Maar wel vaak een hoger niveau van ongelijkheid (Vergeer 2010). De economie heeft een zekere mate van flexibiliteit op de arbeidsmarkt nodig, maar ook weer niet teveel. Het gaat zoals

altijd om de balans. Maar kunnen bedrijven zelf deze balans, de maatschappelijk en economisch optimale mix van flex kiezen? We overschatten schromelijk in hoeverre bedrijven rationele en strategische keuzes maken in hun personeelsbeleid. In werkelijkheid is er veel nattevingerwerk en kopieergedrag dat op maatschappelijk niveau desastreus kan uitpakken. Verdergaande flexibilisering van de arbeidsmarkt op het niveau van nationaal beleid brengt het risico met zich mee dat te veel bedrijven te veel flexibele arbeid gebruiken. Dat leidt niet tot meer banen, niet tot minder werkloosheid. Wel tot grotere conjuncturele schommelingen, meer ongelijkheid en minder investeringen in scholing. Dat is een hoge prijs voor een alleen in de economische theorie bestaand voordeel.

Ronald Dekker is arbeidseconoom en onderzoeker bij het instituut Reflect, Universiteit van Tilburg.

Literatuur

Canoy, M. en R. Fransman (2014). ‘Race to the bottom verhinderen zonder betutteling’, blog op economie.nl.

Dekker, R. & L.Kösters, (2011). ‘De ontmythologisering van de zzp-trend’, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, aflevering 3.

Dekker, R., H.r Houwing & L. Kösters (2012). ‘Doorstroom van flexwerkers’, *ESB*, 70, Jaargang 97 (4628) 3 februari 2012.

Josten, E., D.J. Vlasblom & C. Vrooman, (2014). *Bevrijd of beklemd? – Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp’ers*. SCP: Den Haag.

Vergeer, R., (2010). *Labour market flexibility, productivity and employment*, PhD Dissertation, TU Delft.

Deelen, A., R. Euwals & R. Muffels (2014). ‘Nederlandse arbeidsmarkt in Europees perspectief: jongeren mobiel, ouderen honkvast’, *Me Judice*, 2 maart 2014.

Dekker, R. (2011). ‘De mythes van de flexibele arbeidsmarkt’, *ArbeidsRecht*, Vol. 2011, No. 8/9, p.35-39. ISSN 0929-9289.

Josten, E., J.D. Vlasblom & C. Vrooman (2014). *Bevrijd of beklemd? – Werk, inhuur, inkomen en welbevinden van zzp’ers*. SCP: Den Haag.



ALLES FLEX?

Het aantal zelfstandigen in Nederland stijgt al jaren. Inmiddels zijn het er al meer dan 1,1 miljoen, waarvan ruim 800.000 ZZP'ers. Als ondernemer moeten zelfstandigen zich zelf tegen bijvoorbeeld arbeidsongeschiktheid verzekeren en zelf een pensioen opbouwen. Maar dit gebeurt niet altijd. Zo'n 36% van de zelfstandigen heeft een arbeidsongeschiktheidsverzekering en een kwart tot de helft spaart voor zijn pensioen. Geleidelijk ontstaat in de politiek consensus dat deze situatie, vanwege de grote individuele, maar ook maatschappelijke gevolgen, niet altijd wenselijk is. Maar wat zijn de mogelijke oplossingen? Drie opties passeren hier de revue: van een optie voor alleen ZZP'ers (het Broodfonds), via een Basis-regeling voor alle werkenden, tot een basisinkomen voor iedereen.

Samenstelling Berber Wierstra

Nieuwe zekerheden voor ZZP'ers (of alle werkenden?)

Broodfonds

arbeidsongeschiktheidsvoorziening voor zelfstandigen

Van alle zelfstandig ondernemers in Nederland heeft tweederde niets geregeld op gebied van arbeidsongeschiktheid. Een groot risico, want waarvan moet je leven als je inkomen uit je bedrijf voor langere tijd wegvalt? Voor een aantal sociaal ondernemers uit Utrecht was dit de reden om zelf een voorziening te ontwikkelen, waarmee je elkaar kan ondersteunen bij langdurige ziekte. Hieruit is in 2006 het eerste Broodfonds ontstaan. Een groep van 20 tot 50 ondernemers, die elkaar kennen, zetten maandelijks geld opzij. Als één van de deelnemers ziek wordt, krijgt hij financiële steun in de vorm van schenkingen. De zieke krijgt van elke deelnemer maandelijks een klein bedrag. Die bedragen bij elkaar zijn voldoende om de lasten mee te dekken.

Een arbeidsongeschikte deelnemer kan maximaal 2 jaar lang aaneengesloten schenkingen krijgen van zijn broodfonds. Dat is om de maandelijks bijdrage laag te houden, waardoor de kosten geen drempel voor deelname vormen. Daarbij komt dat meer dan 99% van de mensen die arbeidsongeschikt worden, binnen twee jaar weer aan het werk zijn. Het risico van echt langdurige arbeidsongeschiktheid is af te dekken door aansluitend op het broodfonds een arbeidsongeschiktheidsverzekering af te sluiten met een eigen risico van twee jaar. De verzekeringspremie is dan vaak een heel stuk lager. Deelnemen aan een bestaand broodfonds kan als je iemand kent die jou wil introduceren in het broodfonds. Voorwaarde is dat je minimaal 1 jaar ondernemer bent en kan leven van je onderneming.

Er zijn 130 broodfondsen in Nederland, met 4700 deelnemers en zeer gevarieerd van samenstelling, zowel wat betreft leeftijd als branche. In eerste instantie betroffen het vooral hoger opgeleide ondernemers uit Utrecht en Amsterdam, uit de creatieve sector en zakelijke dienstverlening. Inmiddels zijn de broodfondsen breed verspreid over heel Nederland en is de diversiteit aan beroepen steeds meer toegenomen. Zo doen er nu ook stukadoors, schilders, pedicures en werkers in de thuiszorg mee. Een belangrijke motivatie om deel te nemen is de betaalbaarheid; het is een relatief goedkope manier om een deel van de gevolgen van arbeidsongeschiktheid op te vangen. Een net zo belangrijke rede van deelname aan het broodfonds is een sociale motivatie. Deelnemers vinden het belangrijk om met elkaar iemand te helpen die tijdelijk een financieel probleem heeft. Broodfondsleden vinden het van grote waarde dat het op een kleinschalige manier, zonder grote overhead, transparant en met een grote mate van zeggenschap van de deelnemers, is georganiseerd. Broodfondsen werken vaak als netwerk waarbij deelnemers samen aan een opdracht werken of elkaar opdrachten gunnen.

André Jonkers
BroodfondsMakers Coöperatie

Basisregeling Sociale Zekerheid

nieuwe zekerheden voor werkenden

De klassieke arbeidsrelatie tussen werkgever en werknemer vervaagt snel. Werkgevers zijn steeds vaker opdrachtgever en er is, naast de werknemer in loondienst, een grote diversiteit ontstaan in juridische constructies waarin werkenden als opdrachtnemer hun diensten aanbieden: het snel groeiende aantal zzp'ers nadert de miljoen en zal naar verwachting blijven toenemen. De belangrijkste oorzaak van deze transitie is de snel groeiende en legitieme behoefte van ondernemingen om de factor arbeid flexibel te kunnen inzetten. Mondiale concurrentiedruk vraagt om een groot aanpassingsvermogen waarin snelheid en flexibiliteit sleutelwoorden zijn.

Maar er is ook een maatschappelijk belang om flexibiliteit te “verduurzamen”. De centrale vraag is hoe we werk in bedrijven zó kunnen organiseren, en met nieuwe wetgeving zó kunnen faciliteren, dat het voor werkenden niet meer (of veel minder dan nu) uitmaakt onder welke juridische constructie je aan het werk bent. AwwN pleit in het manifest “Een verantwoorde weg naar groei, nieuw sociaal beleid voor Nederland” (oktober 2014) voor optimale flexibiliteit voor bedrijven, gekoppeld aan nieuwe zekerheden voor alle werkenden, inclusief zzp'ers. De kern hiervan is een nieuwe Basisregeling Sociale Zekerheid voor iedereen die werkt of wil werken: één regeling die voorziet in een uitkering als er (tijdelijk) geen werk is, bij arbeidsongeschiktheid, voor de post-actieve periode (pensioen) of als bij overgang van de ene naar de andere baan of klus kennisveroudering gerepareerd moet worden.

Een voor iedereen geldende basisregeling die enerzijds solidariteit waarborgt (een haast onvervreemdbare kernwaarde van de Nederlandse samenleving) en die anderzijds activerend werkt. Geen pleisters en noodverbandjes om het bestaande stelsel – tegen beter weten in – piepend en krekend in stand te houden, maar een nieuw *design* waarin die nieuwe arbeidsmarkt zich stabiel en maatschappelijk verantwoord kan ontwikkelen. Het begrip “werkenden” staat daarin centraal. Het AwwN-plan is veel meer dan alleen een proefballon. SEO Economisch Onderzoek deed, in opdracht van AwwN, een verkennende studie naar de haalbaarheid van zo'n nieuw ontwerp. Een eerste globale kosten-baten analyse in termen van effecten op productiviteit, werkgelegenheid, werkloosheid en welvaart laat zien dat er zeker kansen zijn als de draaiknoppen op het dashboard in de goede stand worden gezet. SEO beveelt aan om nadrukkelijker te kijken naar de afbakening van de doelgroep (alle zzp'ers of een deel daarvan), het uitkeringsniveau (een basisregeling met mogelijkheden om bij te verzekeren), financiële prikkels voor bedrijven en werkenden (het moet activerend werken), de verdeling van de lasten over bedrijven en werkenden, mogelijkheden voor *opting-out* (om nadelen van een verplichte regeling te mitigeren) en de wijze van uitvoering (publiek, privaat of hybride). Maar nu is eerst met name de politiek aan zet: initieer verder onderzoek en maak, met die verdiepte inzichten, iets nieuws voor werkenden. Dat geeft ruimte, en dat effort de zo broodnodige verantwoorde weg naar groei.

Hans van der Steen

Directeur Strategische Beleidsontwikkeling
AwwN

Basisinkomen

en (on)zekerheid in werk en inkomen

Het basisinkomen kan zorgen voor een sterkere basiszekerheid, niet alleen voor zzp'ers of flexwerkers, maar voor iedereen. Daarnaast kan het invoeren van een basisinkomen ruimte bieden aan hervormingen die de tweedeling op de arbeidsmarkt tussen goedbeschermde *insiders* en onzekere *outsiders* tegengaan. Dit zijn slechts twee voordelen van een veelbelovend idee.

Maar wat is dat eigenlijk, een basisinkomen? Dit is het beste te begrijpen door het idee te vergelijken met onze huidige bijstandsuitkering, die ook basiszekerheid in inkomen verschaft. Er zijn twee grote verschillen. Als eerste is de bijstandsuitkering omgeven door voorwaarden, zoals de aanvraagprocedure, sollicitatieplicht, vermogenstoets, reisbeperking, activiteitenplicht en werkacceptatieplicht. Als tweede is er de hoge effectieve marginale belastingdruk voor mensen die weinig tot niets verdienen, ook wel bekend als de ‘armoedeval’. Dit houdt in dat wanneer iemand met een bijstandsuitkering gaat werken, hij of zij er financieel niet of nauwelijks op vooruit gaat, en er soms zelfs op achteruit kan gaan. Wanneer we de voorwaarden afschaffen en de belastingdruk voor bijstandsgerechtigden verlagen, bewegen we geleidelijk in de richting van een volwaardig basisinkomen.

Waarom zouden we het bestaande bijstandssysteem vervangen? Door de genoemde voorwaarden wordt helaas niet altijd de basiszekerheid verschaft die nodig is. Ten eerste is de controle en beoordeling van voorwaarden nooit perfect. Hierdoor wordt een bijstandsuitkering soms niet toegewezen waar dat wel zou moeten. Ten tweede vindt er door

de aanmeldprocedure en een bijkomend stigma zelfselectie plaats: mensen die eigenlijk recht op een bijstandsuitkering hebben, en deze ook nodig hebben, vragen die niet altijd aan. Ten derde doen de voorwaarden af aan basiszekerheid in psychologische zin, met alle gevolgen van dien op het gedrag en welzijn van mensen. Het is daarmee de vraag of de vermeende opbrengsten van voorwaarden opwegen tegen dit verlies aan basiszekerheid en de extra kosten van controle. Een beweging in de richting van het basisinkomen zorgt dus voor zowel meer basiszekerheid als voor minder uitvoeringskosten.

Een beweging in de richting van een basisinkomen lost het probleem van de tweedeling op de arbeidsmarkt tussen *insiders* en *outsiders* op zichzelf niet op. Wel maakt het andere hervormingen mogelijk die kunnen bijdragen aan de oplossing van dit probleem. Zo maakt het verkleinen van de armoedeval de afschaffing van een minimumloon mogelijk. Dit levert niet alleen veel extra banen op, maar kan bijvoorbeeld ook de vaak onzekere en weinig beschermde positie van mensen op zogenaamde ‘werkervaringsplekken’ verbeteren. Zij kunnen immers worden behandeld als de voltallige werknemers die zij in handeling vaak al zijn. Een ander voorbeeld is het omvormen van de ww naar een private verzekering. Wanneer de overheid basiszekerheid garandeert kan de keuze voor verdere verzekering tegen werkloosheid wellicht aan de mensen zelf worden gelaten, waarbij werknemers dezelfde kansen en keuze hebben als zelfstandigen.

Meer basiszekerheid voor iedereen en ruimte voor hervormingen die het *insider-outsider* probleem kunnen oplossen. Dit alleen al maakt het basisinkomen interessant om verder te onderzoeken. Het is dan ook goed dat er al in meer dan tien gemeenten in Nederland aan de opzet van testprojecten wordt gewerkt, en D66 deze sinds afgelopen jaarcongres ook ondersteunt.

Sjir Hoeijmakers

Econometrist en ondernemend idealist

Werk wordt voor veel mensen steeds flexibeler, en daarmee ook onzekerder. Wat doet deze onzekerheid met mensen? Volgens arbeidspsycholoog *Toon Taris* hebben flexwerkers meer last van stress, hebben ze minder motivatie, en een mindere werkprestatie. Dit is geen pleidooi voor minder flex, maar om mensen beter inzetbaar te maken.

Hoe onzeker maakt flexwerk

Door *Toon Taris*

Nederland kende eind 2014 ruim 1,3 miljoen werknemers met een flexibel arbeidscontract en dat aantal is groeiende. Ondanks de nieuwe *Wet werk en zekerheid* is het onwaarschijnlijk dat aan deze trend een eind zal komen. Het is voor organisaties immers belangrijk om ruim gebruik te kunnen maken van flexwerkers, zonder dat daar altijd een aanstelling in vaste dienst op volgt. Zo kunnen ze snel reageren als veranderende marktomstandigheden dat noodzakelijk maken. Maar wat zijn de gevolgen van meer flex, en daarmee gepaard gaande onzekerheid, voor mensen op de werkvloer?

OMDAT FLEXIBILITEIT zo gewenst is door werkgevers, rijst allereerst de vraag waarom werkgevers hun werknemers *überhaupt* nog enige vorm van werkzekerheid zouden bieden? Waarom heeft niet iedere werknemer een tijdelijk contract? Een organisatie kan gezien worden als een ui, bestaande uit een kern van werknemers met een vaste aanstelling met daaromheen een schil (de 'rokken' van de ui) van werknemers met ander-

soortige aanstellingen. De kern van de organisatie bevat de werknemers die zich bezighouden met de belangrijkste activiteiten van de organisatie. Die werknemers bezitten kennis en ervaring die essentieel zijn voor het huidige en toekomstige functioneren van de organisatie en die moeilijk te vervangen zijn. Denk daarbij bijvoorbeeld aan zware functies waarvoor veel ervaring en specifieke kennis noodzakelijk zijn, bijvoorbeeld secretaris van een raad van bestuur, decaan van een faculteit, of hoofd van een belangrijke gemeentelijke afdeling. Maar ook een succesvolle jonge verkoper of een marketeer die specifieke kennis bezit op een belangrijk gebied (zeg, *viral marketing*) zouden een vaste aanstelling kunnen hebben; vervangers van vergelijkbaar kaliber vind je immers niet zomaar. Organisaties zullen dergelijke werknemers willen vasthouden, bijvoorbeeld door hen goede – dus dure – arbeidsvoorwaarden te bieden, waaronder een hoge arbeidszekerheid in de vorm van een vaste aanstelling. Om dezelfde reden hebben dergelijke werknemers vaak een aantrekkelijk takenpakket.

Beeld / Herman Wouters



Om deze vaste kern zijn 'rokken' van tijdelijke werknemers gegroepeerd. Daarbij kan het bijvoorbeeld gaan om werknemers met een al dan niet langdurig tijdelijk contract, uitzend- en oproepkrachten. Op de website van uitzendorganisatie *Tempo Team* werd er eind februari bijvoorbeeld tijdelijk werk aangeboden voor productiemedewerkers, callcentermedewerkers en stratenmakers. Het gaat hier om werknemers die geen onmisbare expertise of vaardigheden bezitten en/of die gemakkelijk vervangen kunnen worden. Er is voor de organisatie dus geen reden om hen een vaste aanstelling, goede arbeidsvoorwaarden of aantrekkelijk werk te bieden.

Wat betekent het hebben van een tijdelijke aanstelling voor werknemers? In theorie gaat een hoge werkzekerheid in de vorm van een vaste aanstelling dus vaak samen met het hebben van goede arbeidsvoorwaarden en aantrekkelijk werk. Dat betekent dat het hebben van een tijdelijke aanstelling voor werknemers tenminste twee negatieve effecten met zich kan meebrengen. Ten eerste is er het

effect van de onzekerheid omtrent het werk. Ten tweede is er het effect van het hebben van mindere arbeidsvoorwaarden en minder aantrekkelijk werk. Om met dat laatste te beginnen, uit onderzoek blijkt dat er weliswaar verschillen in arbeidsvoorwaarden en aantrekkelijkheid van het werk tussen vaste werknemers en anderen zijn (zie het proefschrift uit 2013 van Wagenaar), maar ook dat die verschillen niet heel groot zijn. In Nederland is de positie van vakbonden en organen die werknemers inspraak geven in organisaties nog altijd sterk. Daarnaast zijn er allerlei wetten en regels die het organisaties beletten om werknemers ongelijk te behandelen. Dat zorgt ervoor dat er geen grote verschillen zijn tussen de arbeidsvoorwaarden van vaste en tijdelijke werknemers (voor uitzend- en oproepkrachten is dat een ander verhaal, al zullen ook hun werkzaamheden vaak voldoen aan zekere kwaliteitseisen). Dan houden we het effect van onzekerheid omtrent het werk over.

Wat weten we van de gevolgen van het hebben van tijdelijk werk/werkonzekerheid voor werknemers?

Het hebben van een tijdelijke aanstelling kan allerlei gevolgen hebben voor het functioneren van werknemers. Daarbij kan onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds hun motivatie en prestatie, en anderzijds hun welbevinden (stress). Wat betreft motivatie en prestatie, het lijkt heel logisch dat werknemers met een tijdelijke aanstelling harder werken dan hun collega's met een vaste aanstelling. Immers, de eerste groep zal zich willen bewijzen in de hoop zo alsnog een vaste aanstelling te verdienen. Over het bewijs voor die stelling kunnen we kort zijn. Soms worden er bevindingen gepubliceerd die deze gedachte bevestigen (zoals Engellandt en Riphahn, 2005). Resultaten die deze stelling ontcrachten komen echter minstens zo vaak voor (Staufenbiel en König, 2010), terwijl uit ander onderzoek blijkt dat organisaties waarin veel met flexibele contracten wordt gewerkt *niet* productiever zijn dan andere organisaties. Al met al lijkt de opvatting dat tijdelijke medewerkers harder werken dan personeel met een vaste aanstelling vooral gebaseerd op anekdotisch bewijs en incidentele toevalstreffers.

De omgekeerde redenering – dat personeel met een vaste aanstelling juist harder werkt en productiever is dan werknemers met een onzekere, tijdelijke aanstelling – valt minstens zo goed te verdedigen. Het is aannemelijk dat het krijgen van een vaste aanstelling door werknemers wordt gezien als een vorm van beloning waar de werknemer iets tegenover moet stellen: bijvoorbeeld in de vorm van een hoge betrokkenheid bij de organisatie en hard werken. Uit onderzoek naar de relatie tussen werkprestatie en ‘beloningen’ (waaronder baanzekerheid) blijkt inderdaad dat werknemers die veel baanzekerheid rapporteren, door hun leidinggevers als productiever worden beoordeeld dan anderen (bijvoorbeeld Feuerhahn en collega's, 2012). Hoewel dit soort verbanden niet altijd in causale termen kan worden geïnterpreteerd, laten ze zien dat werkzekerheid goed kan samengaan met een hoge productiviteit.

Een vergelijkbare redenering kan ook worden gebaseerd op de relatie tussen baanonzekerheid en welzijn. Onzekerheid over de eigen baan is gerelateerd aan stress en gebrek aan welzijn. Daar valt van alles over te zeggen, maar *niet* dat stress het

presteren van werknemers verhoogt. In tegendeel, een lange en vruchtbare traditie van onderzoek laat zien dat juist de afwezigheid van stress en de aanwezigheid van ‘resources’ in het werk (zoals werkzekerheid) de bevoegenheid en de werkprestaties van medewerkers verhoogt (Schaufeli en Taris, 2014). Al met al snijdt de stelling dat baanonzekerheid de motivatie van werknemers om hard te werken verhoogt dus geen hout; wel heeft onzekerheid over de eigen positie een negatief effect op hun welbevinden en werkprestatie.

Gelden die gevolgen voor iedereen? Arbeidsonzekerheid heeft voor werknemers dus vooral negatieve gevolgen. Het is echter denkbaar dat die gevolgen niet voor iedereen even sterk zijn. Waarom zouden bijvoorbeeld werknemers die denken een sterke arbeidsmarktpositie te hebben en zeer *employabel* te zijn, negatieve effecten ondervinden van baanonzekerheid? Immers, als hun contract niet verlengd wordt of als ze onverhoopt ontslagen worden, zullen ze denken weer snel aan de slag te kunnen: geen reden voor paniek dus. Wetenschappelijk onderzoek biedt ondersteuning voor dit idee (bijvoorbeeld Green, 2011, en Silla en collega's, 2009), maar de effecten zijn niet zeer sterk en voorslagnog alleen aangetoond voor welzijn en stress (dus niet voor motivatie en productiviteit). Al met al kan het bevorderen van het gevoel *employabel* te zijn de negatieve effecten van baanonzekerheid op welzijn, motivatie en werkprestatie voor een deel compenseren.

Wat nu? In dit stuk heb ik aangegeven wat er in de wetenschap bekend is over de gevolgen van baanonzekerheid voor werknemers en de organisaties waarvoor zij werkzaam zijn. Veel van dat onderzoek is gericht geweest op het onderscheid tussen werknemers met een tijdelijke versus een vaste aanstelling. Natuurlijk biedt een vaste aanstelling geen 100% werkzekerheid (zoals de werknemers van onder meer de Free Record Shop, Halfords en Blokker recentelijk hebben ondervonden), maar de resultaten van dat onderzoek geven wel een redelijke indicatie van de consequenties van een gebrek aan werkzekerheid. Voor werknemers zijn die voor het overgrote deel negatief: meer stress, minder motivatie, en een mindere werkprestatie. Die laatste aspecten kunnen zich

voor organisaties vertalen in een mindere organisatieprestatie.

Doen organisaties er dus goed aan al hun flexibele personeel een vaste aanstelling te geven? Dat gaat te snel. Zoals hierboven aangegeven moeten organisaties gemakkelijk kunnen inspelen op veranderende omstandigheden, en dat vraagt nu eenmaal flexibiliteit ten aanzien van de bemensing van de organisatie. De negatieve gevolgen daarvan kunnen deels worden aangepakt door de *employability* van personeel – zeker voor de mensen in de tijdelijke schil van de organisatie – te bevorderen. Daar ligt zowel een taak voor de organisatie als voor de werknemers zelf. Voor de organisatie, omdat die erbij gebaat is dat ook werknemers met een lage arbeidszekerheid optimaal functioneren. Denk daarbij aan maatregelen die werknemers stimuleren zich te ontwikkelen, hen gelegenheid te bieden om onder werktijd nieuwe vaardigheden te ontwikkelen of hen te helpen ander werk te vinden. Maar ook van werknemers zelf mag worden verwacht dat zij verantwoordelijkheid nemen voor hun *employability*. Zij moeten zich blijven scholen, relevante netwerken ontwikkelen, en hun kennis en ervaring blijven verbreden en vernieuwen – zowel op initiatief (en kosten) van de werkgever, als op eigen initiatief. Op die manier kunnen zij ervoor zorgen dat ze een aantrekkelijke partij blijven op de arbeidsmarkt.

Het op peil houden van de eigen *employability* is echter geen geringe opgave. Het vereist inzicht in de competenties die die men nu bezit dan wel die in de toekomst nodig zijn om aantrekkelijk te blijven voor werkgevers, en daarbovenop ook nog eens het vermogen om de verschillen tussen de huidige en de in de toekomst benodigde competenties grotendeels zelfstandig te overbruggen. Niet alle werknemers zullen gemakkelijk aan deze eisen kunnen voldoen. Als men werknemers dus al te zeer verantwoordelijk maakt voor de eigen *employability*, is de kans aanwezig dat een deel van hen op termijn geen aantrekkelijke partij zal blijven op de arbeidsmarkt. Dat is ongewenst, omdat de maatschappij niet zit te wachten op werknemers die slecht inzetbaar zijn. Voor de betreffende werknemers betekent het dat hun arbeidszekerheid afneemt, met de hierboven beschreven negatieve gevolgen voor welzijn en prestatie. De zorg voor de *employability* van werk-

nemers moet daarom een gedeelde verantwoordelijkheid van werknemers en werkgevers zijn.

AL MET AL KAN geconcludeerd worden dat werkonzekerheid niet meer weg zal gaan, en dat werkgevers en werknemers gezamenlijk een deel van de negatieve gevolgen van die toenemende arbeidsonzekerheid moeten aanpakken, met name door ervoor te zorgen dat werknemers – zowel in de vaste kern van de organisatie als in de tijdelijke schil daarvan – *employabel* blijven.

Toon Taris is hoogleraar Arbeids- en Organisationspsychologie aan de Universiteit Utrecht.

Literatuur
Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS), ‘Beroepsbevolking: Kerncijfers naar geslacht en andere persoonskenmerken’, opgevraagd 15 februari 2015, van <http://statline.cbs.nl/>.

Engellandt, A., en Riphahn, R.T. (2005). ‘Temporary work and employee effort’, *Labour Economics*, 12, 281-299.

Feuerhahn, N., Kühnel, J., en Kudielka, B.M. (2012). ‘Interaction effects of effort-reward imbalance and overcommitment on emotional exhaustion and job performance’, *International Journal of Stress Management*, 19, 105-131.

Green, F. (2011). ‘Unpacking the misery multiplier: How employability modifies the impact of unemployment and job insecurity on life satisfaction and health’, *Journal of Health Economics*, 30, 265-276.

Silla, I., De Cuyper, N., Gracia, F.J., Peiro, J.M., en De Witte, H. (2009). ‘Job insecurity and well-being: Moderation by employability’, *Journal of Happiness Studies*, 10, 739-751.

Staufenbiel, T., en König, C.J. (2010). ‘A model for the effects of job insecurity on performance, turnover intention, and absenteeism’, *Journal of Occupational and Organizational Behavior*, 83, 101-117.

Schaufeli, W.B., en Taris, T.W., (2014). ‘A critical review of the Job Demands-Resources Model: Implications for improving work and health’, In G. Bauer en O. Hämmig (red.), *Bridging occupational, organizational and public health* (pp. 43-68). Dordrecht: Springer.

Wagenaar, A.F. (2013). *Temporary work and well-being: A two-way street?* Nijmegen: Radboud Universiteit Nijmegen.





Het Deense Model: flexibiliteit én zekerheid

In Nederland maken veel politici, vakbondsleiders en ‘gewone’ werknemers zich zorgen om de toekomst van werk. Kunnen mensen er nog wel van uitgaan dat zij een vaste baan krijgen en behouden? ‘Neen’ stellen de meeste economen en werkgeversorganisaties. Volgens hen zullen mensen moeten leren leven met de onzekerheden van een flexibiliserende arbeidsmarkt. Maar zijn flexibilisering en zekerheid wel zulke tegenpolen, sluiten zij elkaar echt uit? De voorstanders van *flexicurity* – een samentrekking van ‘flexible’ en ‘security’ – menen dat er wel degelijk een synthese mogelijk is. Niet alleen in theorie, maar ook in de praktijk. Om deze stelling kracht bij te zetten wordt vaak verwezen naar het ‘Deense model’.

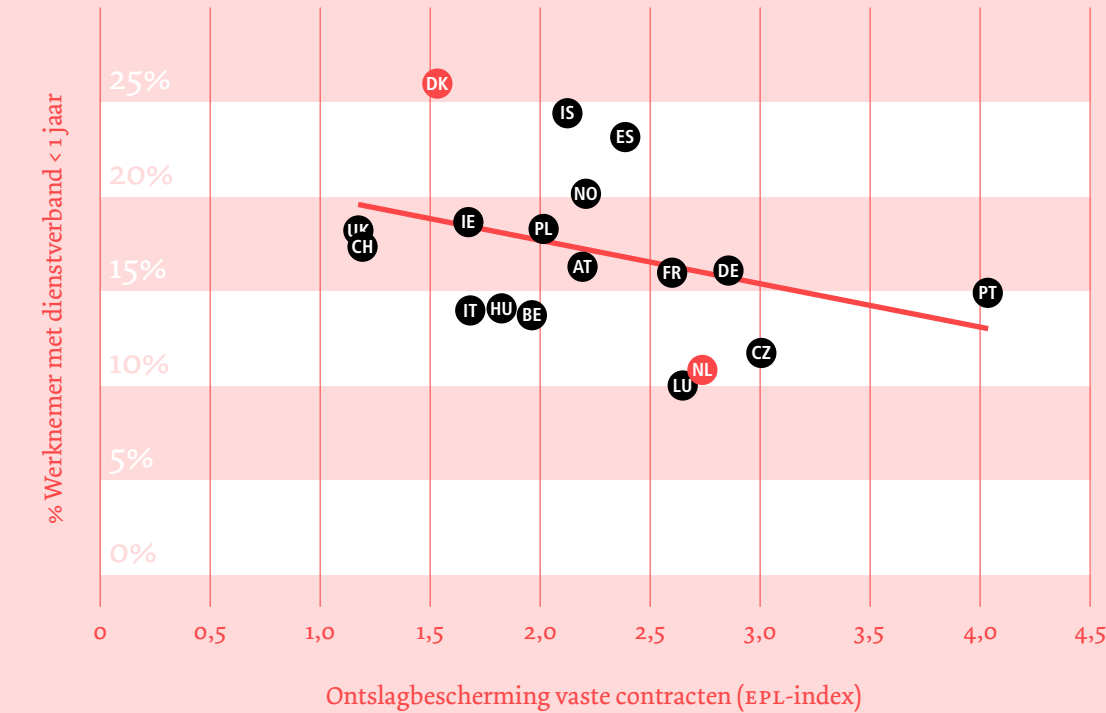
Samenstelling Jasper Bongers

Van baan- naar werkzekerheid

In het Deense model is niet baanzekerheid, maar werkzekerheid het streven. Denemarken koppelt een soepel ontslagrecht aan maatregelen om mensen vervolgens – na hun congé – weer snel aan een baan te helpen. Arbeidsmarktmobiliteit staat dus voorop in het Deense model. Een baan verliezen is niet zo erg, als er maar snel een nieuwe gevonden wordt, en er tussentijds brood op de plank ligt. Deze hoge baanmobiliteit zien we

terug in het feit dat Denen gemiddeld in hun leven zes keer van werkgever wisselen, tegenover gemiddeld vier keer in de hele EU; jaarlijks bijna 30% van de Denen van baan wisselt (tegenover 5% in Nederland); en ruim 20% al binnen een jaar van dienstverband ruilt (tegenover 14,6% in Nederland).

Samenhang ontslagbescherming en mobiliteit



Bron: OECD



Inkomenszekerheid en bijscholing

Zoals onderstaand tabel laat zien heeft Denemarken inderdaad één van de meest flexibele arbeidsmarkten. Het Deense model behelst echter meer dan alleen soepele ontslagbescherming. Ook overheidsmaatregelen, bijvoorbeeld bijscholing en inkomensbescherming, spelen een cruciale rol in het model. Als Denen *in between jobs* zijn, krijgen zij 90% van het laatst verdiende loon, dit tot een maximum van 3.940 Deense kronen (€528) per week. Vooral voor laagopgeleiden met weinig inkomsten is deze regeling dus voordelig. Doordat de uitkering dicht bij hun laatstverdiende loon ligt, hoeven zij nauwelijks hun uitgavenpatroon aan te passen. Veelverdieners klagen daarentegen dat de 528 euro te ver af ligt van een salaris dat past bij hun levensstandaard.

Index werknemersbescherming

De tien meest flexibele EU-landen, inclusief Noorwegen

Flexibiliteit indienstneming		Arbeids- voorwaarden		Flexibiliteit ontslag		Arbeidsrecht	
Tsjechië	17	Denemarken	25	VK	9	Denemarken	25
Denemarken	33	Noorwegen	39	Oostenrijk	14	VK	28
VK	33	Zweden	39	Denemarken	17	Oostenrijk	30
Oostenrijk	33	Oostenrijk	41	België	22	Tsjechië	36
België	33	VK	42	Hongarije	23	Noorwegen	41
Polen	33	Finland	43	Noorwegen	25	Zweden	42
Slowakije	34	Duitsland	46	Frankrijk	26	België	48
Hongarije	46	Frankrijk	61	Tsjechië	27	Ierland	49
Ierland	48	Italië	62	Ierland	30	Frankrijk	50
Nederland	51	Tsjechië	63	Litouwen	31	Duitsland	51

Index op een schaal van 0 tot 100 waarbij een hogere waarde een striktere bescherming impliceert

Bron: De Wereldbank (2013)

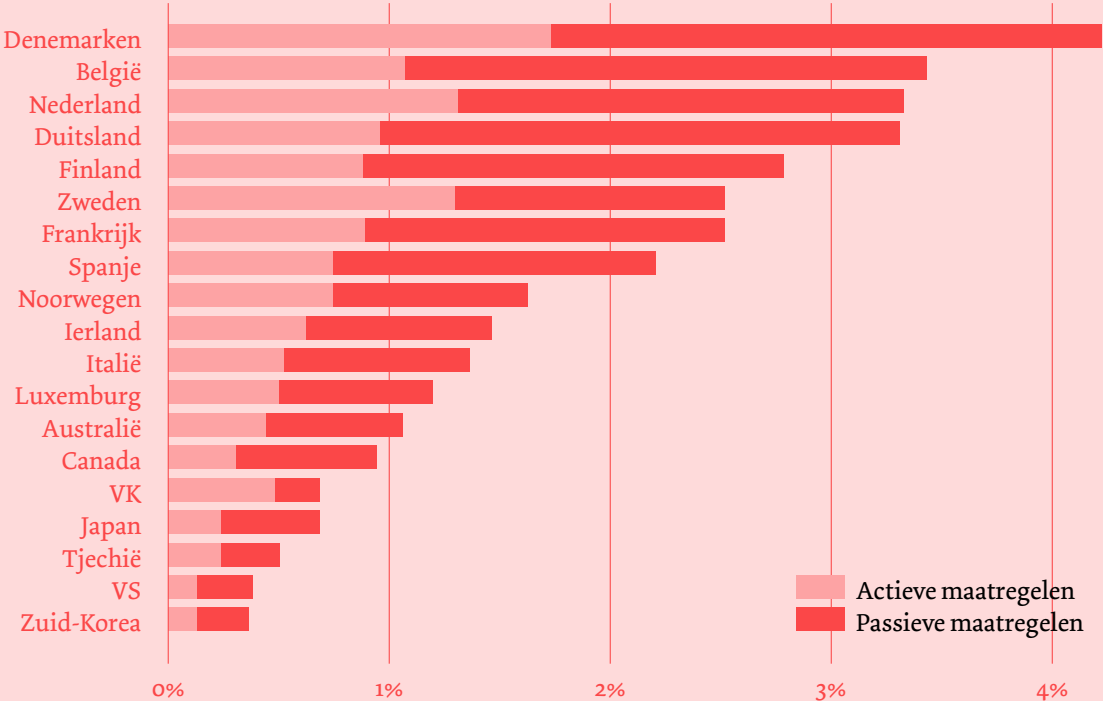
Naast deze inkomenszekerheid is ook *life-long learning* een kernelement van het Deense model. Door gratis bijscholingscursussen houden Denen hun kennisniveau op peil, en kunnen zij zichzelf omscholen. Denen maken gretig gebruik van deze bij- en omscholingscursussen. Zij participeren drie keer meer in dergelijke cursussen dan het Europese gemiddelde. De kosten van dit kolossale project (ongeveer 667 miljoen euro op jaarbasis) worden voor 3/5 gedragen door de overheid, voor 1/5 door participanten en voor 1/5 door werkgevers.

Kritiek en bespiegeling

Het Deense model wordt bejubeld, maar ook bekritiseerd. In Denemarken menen sommigen bijvoorbeeld dat het systeem te duur is. De Denen besteden veruit het meeste aan arbeidsmarktbeleid als percentage van hun BNP. Andere critici wijzen erop dat niet elke werknemer in dezelfde mate profiteert van *flexicurity*. Het model heeft positieve effecten op sommigen, maar negatieve effecten op anderen. In het Deense model wordt het individu nauwelijks beschermd, en dus zijn kwetsbaren op de arbeidsmarkt – mensen die niet

mee kunnen komen met de hoge doorstroom – de dupe. Vooral ouderen zijn kwetsbaar. Wat heeft Lasse van 63 er immers aan als Magnus van 25 zijn baan overneemt? Niet iedere werknemer is assertief (of competent) genoeg om te kunnen profiteren van het Deense model.

Uitgaven arbeidsmarktbeleid
% Bruto Binnenlands Product, 2005



Bron: OECD, Employment Outlook 2007





**Mr. Hans
van Mierlo**
Stichting

LITERATUUR & FILM

Door Maarten Gehem

De methode Bruno

In mijn zaalvoetbalteam zit een jongen die van D66-bashen een sport heeft gemaakt. Het is een 'elitair clubje' hoog opgeleide 'blanke liberalen' die de problemen van de rest van maar slecht kennen. Op papier sta ik al 1-0 achter – met mijn Amsterdams appartement aan het Sarphatipark, baan bij een denktank in Den Haag, en al die universitair geschoolde vrienden met 'betekenisvol werk'. Vanuit mijn ergonomische zitzak, vanwaar ik dit stukje schrijf, zie ik de welgestelde wereldburgers op hun ouderdag met hun wereldkinderen in het park paraderen. Wat ik weet nou van werkloosheid en armoede? Ik vrees niet veel. Mijn kennis over sociale problemen is cafépraat. Het komt uit beschouwende stukjes uit de krant, waarbij de werkelijkheid is geabstraheerd tot ongevaarlijke percentages.

Ik was dan ook nogal onvoorbereid op de documentaire *Sta me bij* uit 2012, van Monique Lesterhuis en Suzanne Raes, over de sociale dienst in Zutphen. Van dichtbij volgt de camera de UWV-bijstandsconsulenten Bruno en Debby. Op de banner bij de deur van het kantoor staat een vrouw-met-frisse-glimlach, met daarboven "Wij bieden mensen nieuw perspectief om aan werk en maatschappij deel te nemen." We zien beeldvullende close-ups van de uitkeringstrekkers, met mat geworden ogen, missende tanden, door zware shag vergeelde huid. Bruno zit onderuitgezakt, in zijn zwarte trui (type: existentialist jaren 60 te Parijs), zijn hoofd steunt op zijn arm, alsof het er af dreigt te vallen. Hij tuurt naar wat papieren en zucht: "en nu weer, mevrouw van der Laan, wat moeten we nou toch met jou?" Mevrouw van der Laan weet het ook niet, maar ze is wel door al haar geld heen.

Bruno vist aan lager wal geraakte figuren op, gaat met ze mee naar de gemeenteloket, zegt met een verontschuldigende lach dat hij zelf ook wel eens wat vergeet

of een nacht doorhaalt. "Ik vind eigenlijk dat wij als sociale zaken gefaald hebben als iemand 5 jaar in de bijstand zit", aldus Bruno. En tijdens een overleg met collega's: "Ik geloof niet in onverschilligheid. Een kind wil ook ontdekken. Als iemand zegt: ik wil niet meer, dan is het voor mij de vraag: waarom niet? Aan ons is het zaak om ze te prikkelen."

Debby's ogen rollen. "Mensen hebben ook eigen verantwoordelijkheid", vindt ze. "Hoe ver moet je gaan? Misschien moet je soms ook iemand laten vallen." Voor Bruno's aanpak heeft ze geen tijd. Mensen zijn zelf verantwoordelijk. En: "vaak meegemaakt dat ze een traject ingaan en dan na een paar maanden in het ritme zitten en een baan vinden." De Turkse man die in de bijstand zit omdat hij voor zijn vrouw moet zorgen, maar waar voor het oog niets mis mee is, wordt zonder pardon naar de sociale werkplaats gestuurd. Dozen vouwen. Danny en Veronica, die hun dagen vooral rokend en pokerend doorbrengen, belanden bij een bakker en een schoonmaakbedrijf. En ook de zwakbegeefde Sjoerd moet zijn vrijwilligerswerk bij de speelgoedwinkel inruilen voor vijf dagen dozenvouwen.

Welke aanpak werkt? De documentairemakers onthouden zich van een moreel oordeel. In de aftiteling blijkt wel dat de paar klanten van Bruno nog steeds geen baan hebben. Dat ging bij Debby dus beduidend beter. Ik bleef denken aan die Sjoerd, met zijn puppy-oogjes, die gewoon met zijn broer in de speelgoedwinkel wilde werken. Op last van Debby, de strenge regelhoeder, zit hij nu doodongelukkig dozen te vouwen. Op kosten van de staat.

Dat is blijkbaar de prijs die je moet betalen als je koste wat kost vasthoudt aan de regels. Tijdens een overleg aan het eind van de documentaire zegt een van de collega's: "soms hebben we de methode Debby nodig, en soms de methode Bruno". Maatwerk, toegesneden op de persoon. Dat lijkt mij de kern van een sociaal-liberale visie op hoe je mensen aan het werk krijgt. Maar dat begint wel bij de werkloze zelf, en niet bij de percentages. En bij de Bruno's, die de tijd nemen om ze te begrijpen en ze te prikkelen om weer aan de slag te gaan. Als dat niet werkt, dan heb je altijd Debby nog.

Maarten Gehem is onderzoeker bij het Den Haag Centrum voor Strategische Studies.

Annelien
Bredenoord

De paradox van keuzevrijheid

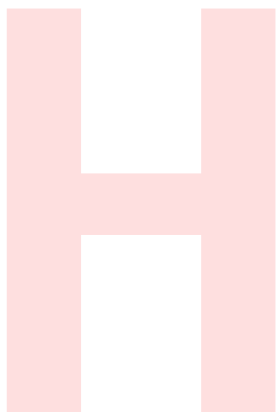
In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende *onliner*.

Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtewereld schuil. Uitgangspunten, waarden, en wensen over de wereld die de politicus voor zich ziet.

Sjoerdje van Heerden spreekt namens *Idee* vier D66-politici, actief op verschillende politieke niveaus – Europees, nationaal, regionaal en lokaal – over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld.

De eerste politicus in deze reeks: kandidaat voor de Eerste Kamer *Annelien Bredenoord*.

door Sjoerdje van Heerden



Het is zaterdagmiddag en de Utrechtse binnenstad is volgestroomd met winkelend publiek. Iets na twaalfen stapt Annelien Bredenoord de afgesproken locatie binnen. Bredenoord is 35 jaar, *associate professor* Medische Ethiek aan het Universitair Medisch Centrum Utrecht en sinds 2014 lid van de Jonge Akademie van de KNAW. In april stopt ze als voorzitter van D66 Utrecht, want ze is kandidaat voor D66 in de Eerste Kamer.

In hoeverre voldoe je aan de stereotype D66'er: een relatief hoogopgeleide, hedonistische, post-moderne, kosmopolitische stedeling, die goed tegen leven in onzekerheid is opgewassen? 'Als je naar mijn profiel kijkt, heb ik twee studies gedaan, ben ik gepromoveerd en werk ik aan de universiteit als medisch ethicus. Ik ben internationaal georiënteerd en ik vind waarden als zelfontplooiing, tolerantie en vrijzinnigheid belangrijk. Daarnaast houd ik van reizen en van lekker eten en drinken. Bovendien vind ik het belangrijk om maatschappelijk actief te zijn. Mensen grappen weleens dat ik de vleesgeworden D66'er ben'.

Vind je het vervelend om op deze wijze getypeerd te worden? 'Nee hoor, absoluut niet. Ik vind dat iets om trots op te zijn'.

Wat vind je van de kritiek dat de sociaal-liberale D66'ers te weinig voeling hebben met mensen die niet binnen hun straatje passen? Om het gechargeerd te zeggen: met mensen die niet hoogopgeleid en kansrijk zijn? 'D66'ers zijn in verschillende mate carrièregericht, maar zij nemen allemaal hun maatschappelijk verantwoordelijkheid. D66 staat voor zelfontplooiing en voor tolerantie. Sociaal-liberalisme en vrijzinnigheid zijn naar mijn idee inherent aan elkaar verbonden. Vrijzinnigheid zie ik enerzijds als een stroming die persoonlijk vrijheden nastreeft, anderzijds als een houding van onbevangenheid, openheid en tolerantie. Je hebt oog voor de andere kant van het gelijk en je kiest ervoor om met elkaar in gesprek te gaan. Dat ons gedachtegoed past bij het profiel van postmodernisten, kosmopolieten en ook een beetje bij hedonisten, neemt niet weg dat we ook aansprekend zijn voor andere groepen. Hier in Utrecht bijvoorbeeld, hebben we de afgelopen verkiezing een veel bredere kiezersgroep aangetrokken. Ik denk dat onze nadruk op ontplooiing ook heel aantrekkelijk is voor andere groepen, zoals de opwaarts mobilen. Bovendien denk ik dat D66 met de hervormingsagenda, kijk naar de groeitour, enorm aansprekend is voor veel zzp'ers'.

Je noemt zojuist het sociaal-liberalisme als uitgangspunt, maar je hoort weleens verwijten dat het onduidelijk blijft, wat nu precies onder deze ideologie verstaan wordt. Zou je jouw visie hierop kunnen geven? 'Die verwijten hoor ik ook weleens, maar ik vind ons helemaal niet onduidelijk. Ik vind ons gedachtegoed heel goed te volgen. Als je nog een stroman wilt maken van D66, dan wordt er heel negatief gedaan over het individualisme. Ons startpunt van denken is het individuele en de persoonlijke vrijheden, maar het sociaal-liberalisme heeft ook oog voor de gemeenschap en het feit dat iemand een sociaal wezen is. Ik geloof dat je veel dingen alleen maar voor elkaar kunt krijgen, omdat anderen je daarin een steuntje geven. Ik zie het sociaal-liberalisme als een vrijzinnige tak van het liberalisme, met een hele sterke nadruk op positieve vrijheid'.

Wat moeten we verstaan onder positieve vrijheid? 'Als we het hebben over vrijheid, gebruik ik

zelf vaker het begrip autonomie. Dat komt door mijn werk, in de medische ethiek is autonomie een extreem belangrijk concept. Het is eigenlijk een beetje de pijler van de moderne medische ethiek en ook van de moderne gezondheidsrechtelijke wetgeving. Het is een term die zijn oorsprong vindt in de Griekse stadstaat, die *auto* (zelf) *noom* (van *nomos*, wetten) wilde zijn: zijn eigen wetten wilde stellen. In de Verlichting is het begrip, onder meer door Kant, toegepast op mensen. In plaats van dat je heteronoom bent en dat de landheer of de kerk bepaalt wat jouw morele wetten zijn, moeten mensen hun eigen wetten stellen. Vervolgens is dit gedachtegoed door de existentialisten uitgewerkt tot het autonomiebegrip zoals we dat nu kennen. Ik vind zelf de toevoeging van de existentialisten heel mooi. Nadat Friedrich Nietzsche god dood had verklaard, vroeg bijvoorbeeld Dostoevski 'als god nu dood is, is dan alles geoorloofd?'. Volgens Jean-Paul Sartre zijn we veroordeeld tot de vrijheid. Zij hebben duidelijk gemaakt dat het hebben van autonomie en vrijheid ook moeilijk kan zijn, dat het veeleisend is. Vrijheid legt een verantwoordelijkheid bij mensen en vereist dat je een beroep doet op je persoonlijke geweten. Dat je je eigen morele wetten moet stellen, brengt een enorme opdracht met zich mee'.

‘Vrijheid legt een verantwoordelijkheid bij mensen en vereist dat je een beroep doet op je persoonlijke geweten. Dat je je eigen morele wetten moet stellen, brengt een enorme opdracht met zich mee’

Dus dat je in staat bent om een beroep te doen op je eigen morele geweten, is een uiting van positieve vrijheid? 'Met het oog op het sociaal-liberalisme, kan je misschien het beste kijken naar Isaiah Berlin, die een onderscheid heeft gemaakt tussen positieve en negatieve vrijheid, waarbij negatieve vrijheid het recht is om met rust gelaten te worden. In de gezondheidszorg noemen we dat het schildrecht. Dit is het recht dat je niet zonder jouw toestemming geprikt of geopereerd wordt. Het positieve autonomie-recht is veel meer de mogelijkheid om je leven vorm te geven volgens jouw waarden. Het positieve autonomie-recht houdt in dat je je moet kunnen ontplooiën, dat er geen beknellende factoren zijn vanuit de maatschappij die jou verhinderen om je leven vorm te geven. Tijdens mijn colleges en in mijn werk gebruik ik trouwens vaak het werk van Joel Feinberg. Feinberg onderscheidt drie vormen van autonomie: capaciteit, recht en ideaal. Autonomie als capaciteit behelst de vraag; ben je wilsbekwaam? Dat is iets wat je toetst. Autonomie als recht, dat gaat om die negatieve vrijheid. Dat is iets wat je respecteert. Autonomie als ideaal, dat is nastrevenswaardig. Dat is iets wat je stimuleert. Deze derde vorm van autonomie is het meest veeleisend. Hoe dan ook, ik denk dat het cruciaal is, dat je autonomie altijd ziet als zowel negatief recht, als positief recht'.

Waarom is het zo belangrijk om beide kanten te benadrukken? ‘Omdat ik denk dat een pure nadruk op negatieve autonomie, kan uitmonden in het recht om ‘weg te rotten’, dat noemen we ook wel ‘the right to rot’. Als je mensen enkel zegt, het zijn je eigen beslissingen, kies zelf maar, dan heb je kwetsbare groepen in de gezondheidszorg en ook psychiatrische groepen, die je aan hun lot overlaat. En daarom is het positieve autonomie-recht, dat je deze groepen een handje moet helpen bij beslissingen nemen. Een rechtvaardige samenleving heeft in mijn ogen niet alleen aandacht voor die negatieve autonomie, voor mensen die zich toch wel redden, maar ook moet je mensen de mogelijkheid geven om die positieve autonomie te verkrijgen. We hebben dat niet allemaal meegekregen van huis uit. Dat betekent dat je een onderwijsagenda moet hebben, zodat je mensen leert om zichzelf te ontplooien. Ook heb je hier gezondheidszorg voor nodig. Deze klassieke sociale grondrechten zijn naar mijn idee bedoeld om de positieve autonomie te stimuleren’.

Ik kan me voorstellen dat het beperken van belemmeringen enerzijds en het nemen van maatregelen tot sturing anderzijds een spanning met zich meebrengt. Kan je vanuit jouw vakgebied een voorbeeld geven waarbij er een dilemma bestaat tussen het behouden van negatieve vrijheid en het creëren van positieve vrijheid?

‘Geen keuzevrijheid, daar worden we ongelukkig van, een beetje keuzevrijheid, dat doet ons goed en bij enorm veel keuzevrijheid krijgen we information overload’

‘Om te beginnen, als we iedereen de vrijheid geven, dan komt er hoe dan ook een punt dat iemand die streeft naar onbelemmerde vrijheid, anderen in de weg gaat zitten. Dit is het klassieke schadebeginsel. Waar je over moet nadenken is tot hoeverre je mensen de vrijheid gunt en wat is het kantelpunt? Wanneer mag je legitiem ingrijpen? Daarnaast bestaat er een spanning tussen het individu en de gemeenschap. In de gezondheidszorg zijn er voorbeelden waarbij ultieme vrijheid voor het individu, uiteindelijk voor de groep niet goed is. Bijvoorbeeld, wanneer je mensen volledige zelfbeschikking zou geven, waardoor ze hun lichaamswefsel dat overgebleven is na een operatie of biopsie niet meer zouden afstaan voor onderzoek. Dat zogenaamde ‘rest’ weefsel is namelijk nodig voor wetenschappelijk onderzoek en dus voor vooruitgang. Momenteel hanteren we hiervoor een geen-bezwaar-systeem (een *opt-out*). Als jij geen bezwaar hebt, dan wordt jouw restweefsel beschikbaar gemaakt voor onderzoek. Ik verdedig zo’n systeem, omdat als we maximale keuzevrijheid zouden hebben, dan zou dat voor de grotere groep nadelig uitpakken. Het probleem van *the tragedy of the commons*. Stel je hebt een *opt-in* systeem (waarbij mensen expliciet moeten aangeven dat ze hun weefsel willen afstaan), dan verlies je hoogstwaarschijnlijk toegang tot het weefsel van een grote groep, die er nu onverschillig tegenover staat en daardoor niet

expliciet bezwaar maakt. Het donorcodicil illustreert hetzelfde vraagstuk. Overigens, er moet altijd een *opt-out* blijven. Er moet altijd een mogelijkheid bestaan om te zeggen ‘daar wil ik helemaal niet aan meedoen, ik onttrek me aan alles’. Maar dat mag je best een beetje moeilijk maken, vind ik.’

Aangeven of je je lichaamswefsel wel of niet wilt afstaan, is een vrij duidelijke keuze. Maar sommige keuzes zijn niet zo makkelijk. Bas Blokker uitte begin dit jaar kritiek op D66 (NRC Handelsblad, 03-01-2015) door te stellen dat de partij geen oog heeft voor mensen die niet zo zelfredzaam zijn, voor mensen die structuur nodig hebben en voor wie keuzevrijheid niet per definitie een zege is. ‘Dat is inderdaad wel een aandachtspunt. Er zijn mensen die meer sturing en structuur nodig hebben. Dat is volgens mij het verschil met het vvd-liberalisme, waarbij de nadruk meer ligt op negatieve vrijheid. Bij sociaal-liberalisme ligt ook duidelijk de nadruk op positieve vrijheid, wat betekent dat de overheid arrangementen biedt die mensen helpen met het nemen van beslissingen. Zo worden zij dus niet helemaal aan hun lot overgelaten. Als concreet voorbeeld: een van mijn onderzoeksvragen betreft de ethiek van een nieuwe generatie grootschalige genetische testen, waaronder *whole genome sequencing*. Onderzoekers kunnen nu heel snel en voor relatief weinig geld, het DNA van iemand in kaart brengen. Stel dat onze enige waarde maximale keuzevrijheid zou zijn, dan zou je bij wijze van spreken zeggen ‘we testen je, geven je een USB stickje met je DNA mee en ga je gang’. Maar de meeste mensen kunnen niets met deze informatie. Wat wij gedaan hebben, is nadenken over hoe je op een ethisch verantwoordelijke manier toch deze testen kan aanbieden. Hiervoor hebben we een model ontwikkeld dat we nu met onderzoek bij patiënten met kanker aan het testen zijn. Het model bestaat uit een aantal pakketten (of menu’s) waarin we verschillende soorten genetische informatie hebben samengebracht. Het default pakket wordt standaard aangeboden en bestaat uit informatie, waarvan we denken dat het een bijdrage levert aan het welzijn van mensen, wanneer ze beschikking krijgen over deze informatie. Dan kun je met name denken aan informa-

tie over hoge genetische risico’s, die *actionable*, dat wil zeggen handelbaar zijn. Hiermee erken je dat de informatie erg complex is voor mensen, maar tegelijkertijd help je met het nemen van een autonome en zinvolle beslissing. Wat ik in dit verband heel inspirerend vind, is het werk van de gedragseconoom Barry Schwartz, die spreekt over *the paradox of choice*. Geen keuzevrijheid, daar worden we ongelukkig van, een beetje keuzevrijheid, dat doet ons goed en bij enorm veel keuzevrijheid, krijgen we *information overload*. Dus letterlijk is ons genetische keuzemenu gebaseerd op het idee dat mensen *bounded rational*s zijn, dat wil zeggen, binnen bepaalde grenzen kunnen jij en ik prima keuzes maken.’

Wat is binnen dit kader dan nog de negatieve vrijheid? ‘De negatieve vrijheid hierin is dat mensen ervoor kunnen kiezen om helemaal geen informatie te ontvangen. Als jij in de Verenigde Staten een *sequence* ondergaat, dan krijg je sowieso bepaalde risico’s te horen (althans dat is het nu gangbare advies). Op zo’n moment schend je in mijn ogen, de negatieve vrijheid. Iemand moet zich hieraan kunnen onttrekken. Het recht op niet weten in de gezondheidszorg, is de bescherming van negatieve vrijheid. En het zo aanbieden, middels dit soort arrangementen, is positieve autonomie: ik help jou om een zinvolle keuze te maken. En dat vind ik iets waar we met D66 voor staan: het gaat niet om het bewerkstelligen van maximale keuzevrijheid, maar om het bewerkstelligen van zinvolle keuzevrijheid.’

Met deze prikkelende boodschap tot besluit, nemen we afscheid. Buiten knoopt Bredenoord haar groene sjaal om en vertrekt richting het stadshuis; er moet immers ook nog campagne gevoerd worden.

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal rechts populistische partijen. Daarnaast heeft zij onderzoek gedaan op het gebied grootstedelijk beleid en huisvestingsgedrag.

Alhoewel ze het nog steeds afleggen tegen het succes van Thomas Piketty, deed het boek *The Second Machine Age* van economen Erik Brynjolfsson en Andrew McAfee vorig jaar veel stof opwaaien. In het Tweede Machinetijdperk komen de robots er aan! En dit gaat ten koste van onze banen! PvdA-minister Asscher droeg in september een vergelijkbare boodschap uit over de extreme ongelijkheid die automatisering met zich mee zal brengen. Is deze angst terecht?

Werk in het tweede machinetijdperk

Door Fabian Dekker

Als het gaat om de toekomst van ons werk, overheerst momenteel het doemdenken. Na de 'Polen en Roemenen die ons werk inpikken', zijn het nu vooral de robots die we moeten vrezen. Lange tijd waren het vooral de laaggeschoolde arbeiders – 'de onderklasse' – die moesten vrezen voor hun baan, en daarmee hun inkomen. Vanaf de andere kant van de oceaan, vanuit de Verenigde Staten, komen nu echter heel andere geluiden, die geleidelijk ook in Nederland weerklank vinden: het is vooral de middenklasse, mensen met een middelbare opleiding, die de komende jaren een onzekere en sombere tijd tegemoet gaan. Vallen hier de komende jaren inderdaad de klappen? En komt dat 'omdat de robots eraan komen'?

MET HET VERSCHIJNEN van *Capitalism in the Twenty-First Century* van de Franse econoom Thomas Piketty (2014) en in ons land de rapportages van het Sociaal en Cultureel Planbureau (Vrooman et al. 2014) en de Wetenschappelijke

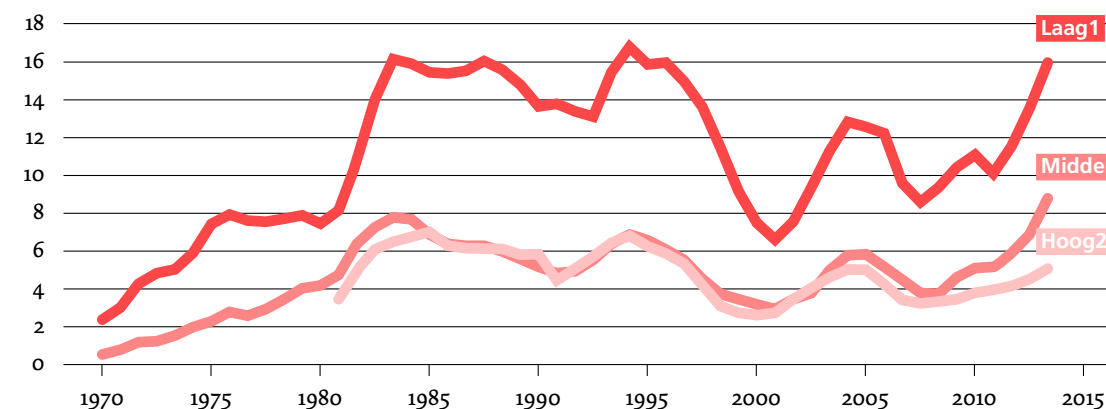
Raad voor het Regeringsbeleid (Kremer et al. 2014), staat ongelijkheid weer centraal in het publieke debat. Verklaringen voor het bestaan van deze ongelijkheid worden onder andere gezocht in technologische veranderingen en globalisering van de economie. De gangbare opvatting is dat beide leiden tot meer verschil – dat wil zeggen, ongelijkheid – tussen werkenden (De Beer 2014; Mills 2009). Als het gaat om technologie zijn laaggeschoolde werknemers vooral de verliezers uit het verleden omdat veel traditioneel handmatig werk zich gemakkelijk liet automatiseren. Denk in dit verband bijvoorbeeld aan het verdwijnen van werkgelegenheid in de Rotterdamse haven. De samenleving is onder invloed van technologie veranderd van een industriële in een diensten- of postindustriële economie waarbij zich een aantal onmiskenbare veranderingen hebben voorgedaan in de aard van veel werkzaamheden. Dit heeft onder academici de aanduiding gekregen van *skill-biased technological change* (SBTC).

De laatste jaren is er steeds meer reden om aan te nemen dat niet de positie van laaggeschoolden onder druk staat maar vooral het middensegment van de arbeidsmarkt. Er wordt in dit verband gesproken over *routinization-biased technological change* (RBTC). Volgens deze gedachtegang maakt de opkomst van nieuwe technologie het mogelijk om vooral middelbaargeschoold werk te automatiseren, zoals routinematig kantoor- of productiewerk (Goos en Manning 2007). Voor het middensegment dreigt als gevolg van technologische ontwikkeling 'het spook van de overbodigheid' (Sennett 2006), terwijl anderen al refereren aan concepties als 'the squeezed middle' (ILO 2006). Voor laagopgeleiden zou het werk juist blijven bestaan, onder meer omdat er een nieuwe vraag ontstaat naar moeilijk te automatiseren persoonlijke dienstverlening zoals in de zorg. Naast technologische veranderingen wordt ook globalisering verantwoordelijk gehouden voor ongelijkheid in de samenleving. Globalisering is een lastig te definiëren concept (Went 2007), maar gaat in het algemeen om processen van economische globalisering, oftewel de toegenomen economische interdependenties tussen landen en de hiermee samenhangende concurrentie. Met een toenemende economische verwevenheid en intensivering van wereldwijde concurrentie wordt het voor bedrijven noodzakelijker om zo efficiënt mogelijk te produceren. Een van de mogelijkheden om dit te bereiken is het deels verplaatsen van

arbeid naar andere bedrijven en/of landen met gemiddeld lagere loonkosten ('outsourcing'). De algemene inschatting is dat 'outsourcing' vooral laagopgeleide werknemers in negatieve zin treft, hoewel voor een deel via internationale handelsstromen natuurlijk ook weer nieuwe werkgelegenheid kan ontstaan. Zien we ook hier een verandering richting de middenklasse als loser in een globaliserende wereld?

STUDIES NAAR deze specifieke relaties tussen werkgelegenheid en technologie/globalisering zijn vooralsnog schaars. Toch valt er op basis van algemeen beschikbare gegevens, zoals de Enquête Beroepsbevolking (EBB) van het Centraal Bureau voor de Statistiek, veel zinnigs te zeggen. Figuur 1 laat zien dat werkenden met een relatief laag (hoogstens basisonderwijs) en vooral middelbaar onderwijsniveau (havo, vwo, mbo) hun perspectieven op de arbeidsmarkt over de periode 1970-2013 significant hebben zien verslechteren. De groep werkenden met het relatief hoogste onderwijsniveau (wo) ziet haar perspectieven op de arbeidsmarkt juist toenemen. Deze ontwikkelingen zijn gecorrigeerd voor veranderingen in BBP. Ter controle zijn de 'crisisjaren' (2008-2013) uit de dataset verwijderd, maar ook dan ontstaat eenzelfde beeld. Het valt echter op dat er geen relatie is tussen het hebben van een vmbo-diploma (de groep 'laag 2'; niet in de figuur weergegeven) en de ontwikkeling in werkloosheid. Het is dus niet zo dat

Ontwikkeling werkloosheid naar onderwijsniveau (1970-2013)



Bron: CBS StatLine (eigen bewerking)

de positie van *alle* laagopgeleiden is verslechterd. Deze bevinding sluit aan bij eerder onderzoek dat laat zien dat het aandeel lagergeschoolde banen in de werkgelegenheid weliswaar afneemt, maar dat de arbeidsmarktpositie van veel laagopgeleiden niet structureel verslechtert in de tijd (Josten 2010). De belangrijkste verklaring hiervoor is dat ook het aanbod van laagopgeleiden is afgenomen (De Beer 2006). Vooralsnog lijkt het er daarom op dat de positie van een klein deel van de laagopgeleiden en vooral ook het middensegment onder druk staat. Daarentegen pakt de situatie voor hoogstopgeleiden steeds beter uit.

DE VRAAG IS NU of globalisering en technologische verandering deze verschillende ontwikkelingen in werkloosheid kunnen verklaren. Is er inderdaad samenhang? Technologie kan worden gemeten aan de hand van de investeringen in computers en software (in % van alle investeringen in de economie). Voor globalisering is gebruik gemaakt van de directe buitenlandse investeringen (FDI-flow als % van BBP). De bevindingen staan weergegeven in onderstaande tabel. De cijfers in de tabel geven weer in hoeverre werkloosheid van een werkende met een bepaald onderwijsniveau samenhangt met ofwel technologische ontwikkelingen dan wel globalisering. Hoe hoger het getal des te meer samenhang. De resultaten laten zien dat werkloosheid vooral lijkt samen te hangen met de factor technologie en in mindere mate met globalisering. In vier van de vijf gevallen is er geen significante samenhang tussen globalisering en werkloosheid. Technologie laat daarentegen wel een aantal verbanden zien. Wordt er bijvoorbeeld in een jaar meer geïnvesteerd in technologie, dan neemt het jaar erop de werkloosheid van de laagst- en mid-

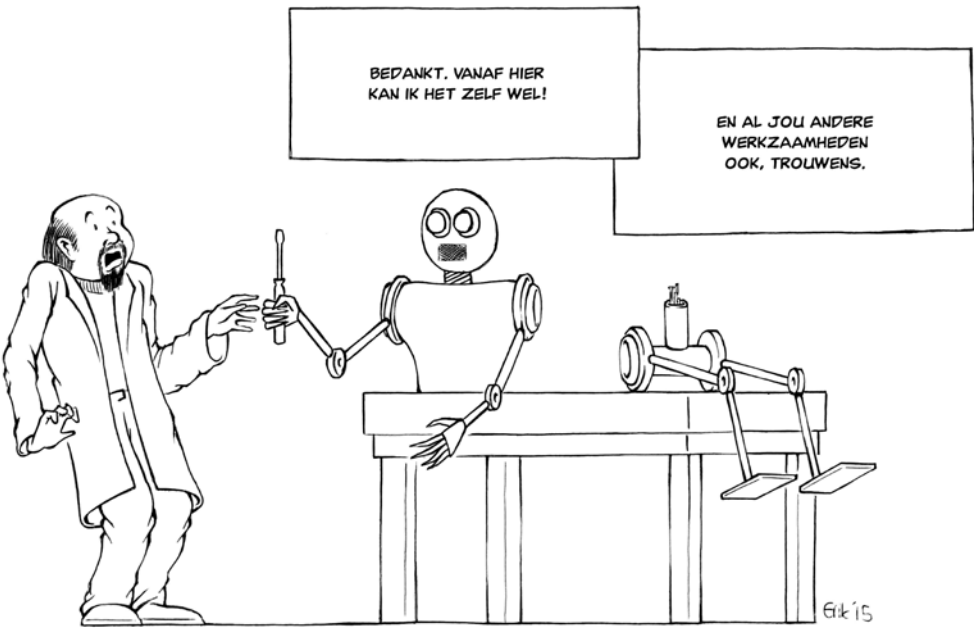
delbaaropgeleiden toe. Hoogopgeleiden zien hun positie tegen de achtergrond van een combinatie van technologie en globalisering juist verbeteren. De correlaties (de samenhang tussen variabelen) zijn voor deze laatstgenoemde groep in beide gevallen negatief, wat aangeeft dat de werkloosheid afneemt. Kortom, de risico's van arbeid voor de bovenkant ten opzichte van het midden en het relatief laagste segment van de arbeidsmarkt zijn beperkt. Als het gaat om werkzekerheid heeft deze groep zijn positie kunnen verbeteren. Andere studies hebben vergelijkbare patronen gesignaleerd op de Nederlandse arbeidsmarkt. Zo melden Vrooman et al. (2014: 82) dat “de voorsprong van hoogopgeleiden de afgelopen jaren is gegroeid”, staan volgens Ter Weel (2012) met name “banen in het midden onder druk” en ook Goos et al. (2014) laten zien dat het aandeel banen in het middensegment van de Nederlandse werkgelegenheid afneemt sinds 1993. Al deze resultaten stroken met de moderniseringsgedachte dat arbeidsmarktsucces in toenemende mate wordt bepaald door het behaalde scholingsniveau.

De opgave die nu voor ons ligt is het gezamenlijk zoeken naar manieren om zoveel mogelijk mensen duurzaam te laten participeren op een arbeidsmarkt die steeds meer te maken krijgt met de mogelijkheden van nieuwe technologie. Dystopisch scenariodenken over computertechnologie en robotisering zoals dat van natuurkundige Stephen Hawking is weinig constructief. Het gaat bovendien voorbij aan de potentieel nuttige bijdrage van technologie om dreigende personeelstekorten in vergrijzende sectoren op te lossen. Maar ook de aanname dat baandestructie automatisch wordt opgevolgd door baancreatie

Ontwikkeling werkloosheid naar onderwijsniveau: technologie en processen van globalisering (1970-2013)

	Laag1	Laag2	Midden	Hoog1	Hoog2
Technologie	,35*	,28	,33*	,18	-,62*
Globalisering	-,21	-,23	-,21	-,27	-,67**

*p < ,05 (onder controle van BBP; tweezijdige toetsing)



is te simpel en kan, gezien de ontwikkelingen die zich langzaam lijken te voltrekken op de arbeidsmarkt, berusten op ‘wishful thinking’. Eerder hebben we bijvoorbeeld al behoorlijk wat middelbaar- en laaggeschoold werk zien verdwijnen. De lezer kent ze vast nog wel, de kantoorbedienden van banken en verzekeraars of de drukkers en nabewerkers in drukkerijen. We zullen onszelf daarom de vraag moeten stellen op welke wijze we in de toekomst gebruik willen maken van nieuwe technologie. Laten we dit volledig over aan de markt of maken we hier gezamenlijk afspraken over? En hoe kunnen instituties, bijvoorbeeld op het terrein van onderwijs en scholing, zo worden ingericht dat werkenden structureel aan hun kwalificaties kunnen werken zodat fricties op de arbeidsmarkt afnemen? Hoe de gevolgen van technologie en ook globalisering in de toekomst uitpakken is natuurlijk nog moeilijk in te schatten, maar dit ontslaat politici niet van de plicht om alvast samen met ondernemers, academici en opleiders op zoek te gaan naar innovatieve strategieën om mensen zoveel mogelijk inzetbaar te houden. Wat dat betreft is de toekomst nog ongeschreven.

Fabian Dekker is arbeidssocioloog en verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Referenties
Beer, P. de (2014). Groeiende beloningsverschillen in Nederland, in: Kremer et al. (2014). *Hoe ongelijk is Nederland?* Den Haag: WRR.

Goos, M. & Manning, A. (2007). Lousy and lovely jobs: the rising polarization of work in Britain, *The Review of Economics and Statistics*, 89(1): 118-133.

Goos, M., Manning, A. & Salomons, A. (2014). Explaining Job Polarization: Routine-biased technological change and offshoring, *American Economic Review*, 104(8): 2509-2526.

ILO (2006). *Changing patterns in the world of work*. Geneva: ILO.

Josten, E. (2010). *Minder werk voor laagopgeleiden?* Den Haag: SCP.

Kremer, M., Bovens, M., Schrijvers, E. & Went, R. (2014). *Hoe ongelijk is Nederland?* Den Haag: WRR.

Mills, M. (2009). ‘Globalization and inequality’, *European Sociological Review*, 25(1): 1-8.

Piketty, T. (2014). *Capital in the Twenty-First Century*. Cambridge/London: The Belknap Press of Harvard University Press.

Sennett, R. (2006). *The culture of the new capitalism*. New Haven/London: Yale University Press.

Vrooman, C., Gijsberts, M. & Boelhouwer, J. (2014). *Vershil in Nederland*. Den Haag: SCP.

Went, R. (2007). Globalisering is onbekend en omstreden, *ESB*, juli 2007: 10-14.

Alexander Rinnooy Kan



De wonderlijke spagaat van Nederland

DE OUDSTE WERKT inmiddels bij Amazon. De middelste doet onderwijskundig promotieonderzoek in Amsterdam. En de jongste organiseert sinds kort grote evenementen voor een hotel in Londen. De werkervaringen van je kinderen als graadmeter van de Nederlandse arbeidsmarkt.

Eerste waarneming: het valt inderdaad helemaal niet mee om aan de slag te komen. Maar al te vaak worden de allereerste baantjes aan deze generatie vermomd aangeboden als slecht betaalde stages. En wie zich daar doorheen slaat, en dankzij die werkervaring in aanmerking komt voor een echte baan, krijgt bijna altijd een flexcontract voorgelegd.

Tweede waarneming: de publieke sector (in brede zin) is een grillige werkgever geworden. Tientallen alfa/gamma afgestudeerden solliciteren naar een enkele promotieplek. Velen redden zich met tijdelijke klusjes die niets te maken hebben met waar zij voor werden opgeleid. Ze klagen niet. Maar in aantal promotieplaatsen, bijvoorbeeld, staat Nederland, gecorrigeerd voor inwonersaantal, inmiddels onderaan in de lijsten van de OESO, de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling. Talent wordt onderbenut en gaat straks misschien echt verloren.

Derde waarneming: voor een klein, maar groeiend aantal bevoorrechte werkzoekenden is niet Nederland, maar de gehele wereld een werkplek geworden. De bedrijven waarvoor zij werken zijn wereldbedrijven. Hun loopbaanplanning – het woord alleen al – omvat op zijn hoogst een jaar of twee. Hun aanstellingszekerheid – weer zo'n woord – is minimaal, maar hun aanstellingsangst ook. Ze vinden hun weg wel. En misschien eindigt die weg ooit weer in het land van herkomst.

Maar nee, voor de meesten valt het helemaal niet mee. Natuurlijk, de eerste baan is vaak de moeilijkste – niet voor niets zoekt D66 naar mogelijkheden om die stap sneller te kunnen laten zetten. Niets is demoraliserender dan daarvoor klaar te zijn, en keer op keer teleurgesteld te worden in een sollicitatieprocedure. Maar de mogelijkheden voor effectief beleid zijn beperkt: er zijn steeds zichtbaarder grenzen aan het vermogen van een nationale overheid om de nationale arbeidsmarkt geheel naar eigen voorkeur te laten functioneren. De veelbesproken flexibele arbeidsmarkt is inmiddels meer de realiteit van vandaag dan een doorkijkje naar morgen. Bijna alle nieuw aangeboden banen zijn flexbanen.

Betekent dat het einde van verstandig arbeidsmarktbeleid? Natuurlijk niet. Nederland bevindt zich in een wonderlijke spagaat. Er is geen land ter wereld, waar de werknemer in vaste dienst zo veel bescherming geniet als in Nederland (de enige uitzondering: Duitsland). Er is ook geen (beschaafd) land ter wereld waar de werknemer in tijdelijke dienst zo weinig bescherming geniet als in datzelfde Nederland (de enige uitzondering: de Verenigde Staten). “Vast wat minder vast, flex wat minder flex” – dat is de logische beleidsagenda. Daar moet de politiek wat aan doen, en de SER wat van vinden.

Banen voor het leven bestaan allang niet meer. De huidige generatie toetreders begrijpt dat goed en weet inmiddels ook niet beter. Dat vraagt om persoonlijk aanpassingsvermogen op de arbeidsmarkt. Het vraagt ook om een vorm van sociale zekerheid die daarbij ondersteunt, om een (nu nog pijnlijk ontbrekende) traditie van levenslang leren die daarop voorbereidt, en om een pensioenstelsel dat maatwerk voor een individuele route implementeert met collectieve efficiëntie. En het vraagt om een politieke partij die gehechtheid aan sociale solidariteit passend combineert met vertrouwen in liberale zelfredzaamheid. ■

Steeds meer mensen hebben een ‘flexibele arbeidsrelatie’ met hun werkgever. Bijna 30% van de werkzame beroepsbevolking heeft een zogeheten flexcontract of biedt zijn diensten aan als ZZP’er. Is dit vanuit sociaal-liberaal perspectief nu een goede of slechte ontwikkeling?

Samenstelling Mark Snijder

Sociaal-liberaal
debat

flexibilisering van arbeid is goed

VOOR

Flexibilisering vergroot vrijheid en kansengelijkheid

Voor een sociaal-liberaal is het belangrijk dat individuen de vrijheid hebben om zelf richting te geven aan hun eigen leven. Deze vrijheid is voor vooral ZZP’ers een belangrijke reden om als zelfstandige te opereren. Flexwerkers zoeken deze vrijheid minder of niet, maar meer flexibiliteit is bevorderlijk voor de doorstroming op de arbeidsmarkt, en daarmee de sociale mobiliteit van werknemers: *outsiders* krijgen de kans om ook in aanmerking te komen voor een baan. Met andere woorden, flexibilisering draagt bij aan kansengelijkheid.

Flexibilisering is goed voor de economie

De bron van creativiteit en innovatie ligt voor een sociaal-liberaal bij het individu, bij de mens. Meer flexibiliteit prikkelt mensen om meer in zich zelf te investeren om daar mee aantrekkelijk te blijven op de arbeidsmarkt. En juist omdat flexwerkers ook graag die vaste aanstelling willen, zijn ze gedreven om zich van hun beste kant te laten zien. Naast deze optimale benutting van menselijk kapitaal, vergroot flexibiliteit het vermogen van bedrijven om zich aan te passen aan veranderende economische omstandigheden. Dit alles is goed voor onze economie, en daar profiteren we allemaal van.

Flexibilisering is onomkeerbaar

De vaste baan voor het leven bestaat niet meer en we kunnen daar ook niet meer naar terug. Flexibilisering van arbeid is onvermijdelijk, niet alleen vanwege economische wetmatigheden, maar ook omdat een vaste baan niet meer past in onze postindustriële individualiserende tijd. Omdat flexibilisering onvermijdelijk is, kunnen we maar beter zorgen dat het proces goed verloopt in plaats van onze energie richten op een vruchteloze poging om deze ontwikkeling tegen te houden.

TEGEN

Flexibilisering tast onze vrijheid aan

Om zich te ontwikkelen, een groot goed binnen het sociaal-liberalisme, hebben mensen vaak een zekere mate van zekerheid nodig, ook in werk en inkomen. Dat je bij tegenslag niet meteen aan de grond zit. Flexibilisering van arbeid kan deze zekerheid onder druk zetten. ZZP’ers kiezen vaak bewust voor onzekerheid, maar niet iedereen is zich bewust van de lange termijn consequenties van deze keuze. Het kan dan wel een vrije keuze zijn om nu zelf geen pensioen op te bouwen, maar dit kan je toekomstige vrijheid aantasten. Bovendien zijn de kosten en risico’s van flexibilisering momenteel ongelijk verdeeld. Sommige mensen ervaren vooral de nadelen van flexibilisering en anderen de voordelen. Vanuit het oogpunt van solidariteit, ook een belangrijke sociaal-liberale waarde, een onwenselijke situatie.

Flexibilisering leidt tot minder innovatie

Flexibilisering leidt tot verspilling van menselijk kapitaal. Zowel werkgevers als werknemers zijn namelijk minder bereid om te investeren in een flexibele, want vaak kortdurende, arbeidsrelatie. En als ze wel bereid zijn, dan zijn potjes voor scholing vaak alleen toegankelijk voor mensen met een vast contract. Dit is niet goed voor de persoonlijke ontwikkeling van werknemers, maar ook niet voor het innovatief vermogen van een economie op de langere termijn. Bovendien kunnen flexwerkers of ingehuurde ZZP’ers minder langetermijncommitment hebben naar de organisatie toe, wat de verbondenheid – ook een belangrijke voorwaarde voor een goed functionerende organisatie – onder druk kan zetten.

Flexibilisering past (nog) niet bij de huidige voorzieningen

Belangrijke instituties en regelingen in onze samenleving – de sociale zekerheid of de financiële dienstverlening door banken – zijn onvoldoende ingericht op flexibele arbeidsrelaties. Voor flexwerkers en ZZP’ers is bijvoorbeeld pensioenopbouw niet vanzelfsprekend, is ziek worden risicovol en zijn de mogelijkheden om een hypotheek te verkrijgen beperkt. Zo lang deze voorzieningen niet zijn aangepast aan de toenemende flexibiliteit op de arbeidsmarkt, moeten we meer flexibilisering niet stimuleren.

Sociaal-liberaal
debat

Debatpanel:
Idee-lezers,
Sprekers van
de Van Mierlo
Stichting en
Route66-leden

Wat is nu een typisch sociaal-liberaal standpunt of sociaal-liberaal beleid? Het sociaal-liberalisme is een stroming waarbij de vrijheid van het individu in samenhang met zijn sociale omgeving centraal staat. Vanuit deze waarden zijn echter heel verschillende standpunten in te nemen over concrete maatschappelijke en politieke vraagstukken. Juist ook omdat sociaal-liberalen de wereld niet-dogmatisch tegemoet treden, maar ook de vraag stellen wat nu eigenlijk werkt. Is er dan geen enkel houvast? Zeker wel. Een vast debatpanel van *Idee* draagt enkele mogelijke sociaal-liberale argumentaties aan.



Beeld / Herman Wouters



Onderwijs-afval: het onderbenutten van menselijk kapitaal

Door Jos Sanders

Een 'leven lang leren' wordt vaak gezien als de manier om mensen weerbaarder te maken op een veranderende arbeidsmarkt. Vaak is er echter wel kennis aanwezig, maar maken we er onvoldoende gebruik van. Wat nodig is, is het herontwerpen van onze eigen banen. Duurzame inzetbaarheid is jezelf goed (laten) gebruiken, eventueel in meer dan één baan.

De arbeidsmarkt verandert de komende jaren sterk en snel. Technologische veranderingen maken ons werk makkelijker, maar ook anders. Dankzij computer-technologie kunnen werknemers zich steeds meer richten op nieuwe, innovatieve en meer productieve taken. Flexibilisering van arbeid, in de vorm van bijvoorbeeld toenevend flexwerk of ZZP, betekent dat werknemers vaker van baan wisselen of banen combineren. En de arbeidsmarkt vergrijst. Deze ontwikkelingen roepen vragen op over het *up-to-date* houden van kennis en vaardigheden van werknemers. Op een snel veranderende arbeidsmarkt hebben werknemers tegelijkertijd het gevoel over kennis te beschikken die niets meer waard is én kennis te kort te komen die juist wel wordt gevraagd.. Kennistekorten kunnen we in theorie al wel goed aanpakken. In elk geval weten we wel zo ongeveer hoe we met onderwijs, trainingen, cursussen en wat dies meer zij kennistekorten moeten herstellen. Hoewel ook op het punt van 'een leven lang leren' volgens mij nog een hele wereld te winnen is, wil ik op deze plaats vooral ingaan op het 'kennisoverschot' dat werknemers ervaren. Hoe ga je daar eigenlijk mee om als werknemer, maar ook als werkgever?

DAT JE JE KENNIS niet meer in je huidige functie of baan kunt inzetten wil natuurlijk niet meteen zeggen dat deze kennis ook niks meer waard is. In het rapport *Kwalificatieveroudering in Nederland, aard en omvang, oorzaken en gevolgen* (2013) laten Karolus Kraan en ikzelf zien dat één op de drie werknemers zich onderbenut voelt in zijn werk. Deze werknemers hebben dus meer kennis en vaardigheden dan ze nodig hebben voor hun werk. Dit is een hardnekkig verschijnsel dat zeker niet alleen is voorbehouden aan laag- of hogeropgeleiden of aan jongeren of ouderen. Deze 'onderbenutting' van menselijk kapitaal is niet alleen opmerkelijk, maar vooral ook 'zonde'. Zonde van de investering die gedaan is in de opbouw van dit on(der)benutte menselijke kapitaal door onze samenleving; in eerste instantie via het initiële onderwijs maar ook door werknemers zelf en (verschillende) werkgevers tijdens het arbeidzame leven.

Door onderbenutting verliest kennis wel haar waarde voor de arbeidsmarkt. Als je je auto stil laat staan, krijg je 'm op enig moment ook niet meer aan de praat. Zo is het ook met kennis. Als je kennis niet gebruikt, verslijt deze. Uit internationaal onderzoek blijkt bijvoorbeeld dat loopbaanonderbrekingen, zoals bij werkloosheid, zwangerschapsverlof of ziekte, ervoor zorgen dat vaardigheden 'verslijten' en dat mensen hun waarde voor de arbeidsmarkt zien verminderen (zie Sanders & Kraan, 2013 voor een overzicht). Ook als er echter géén sprake is van een echte loopbaanonderbreking kan er sprake zijn van onderbenutting. Denk aan een lasser die teamleider wordt, daardoor niet meer aan lassen toekomt en na een paar jaar ook niet meer als lasser in te zetten is. Uit ons onderzoek blijkt dat ook reguliere voltijds werknemers het 'verslijten' van skills ervaren. De gevolgen van deze onderbenutting blijken niet mals; een lager salaris, een grotere baanonzekerheid en een als beduidend slechter ervaren loopbaanperspectief. Bovendien blijkt het vertrouwen in de eigen capaciteiten om kwaliteit te leveren en productief te blijven een deuk op

‘Werknemers hebben tegelijkertijd het gevoel over kennis te beschikken die niets meer waard is én kennis te kort te komen die juist wel wordt gevraagd’

te lopen als werknemers het verslijten van eigen skills door onderbenutting ervaren. De duurzaamheid van iemands inzetbaarheid komt daarmee onder druk te staan. Dat geldt in bijzondere mate voor werknemers van wie bovendien bekend is dat ze minder investeren in, en meer moeite hebben met, de ontwikkeling van nieuwe kennis en vaardigheden, zoals oudere werknemers.

WAT DOEN WE hier nu eigenlijk aan? We bedenken allerlei maatregelen om werknemers die over verouderde kennis beschikken, en dat zijn toch vaak de oudere werknemers, te ontzien. Géén nachtdiensten meer, meer vrije dagen, minder fysiek zware taken, functioneel leeftijdsontslag en noem maar op. Ontziemaatregelen die precies doen wat ze beloven. Ze maken mensen onzichtbaar, tot ze eigenlijk alleen nog maar op de loonlijst staan. We kennen allemaal de verhalen van de 'spookambtenaren', en ook recent onderzoek bij de nationale politie naar langdurig zieken, liet nog eens zien dat 'ontzien' ook echt tot onzichtbaarheid leidt. Dan is 'spookambtenaar' niet eens een hele gekke term....

Ik doe op deze plaats graag een oproep aan werkgevers én werknemers om samen meer en beter te kijken naar mogelijkheden om beschikbare kennis productiever aan te wenden. Elkaar en jezelf zien en blijven zien lijkt mij een stuk zinvoller dan elkaar of jezelf ontzien. In het prachtige *Society* zingt Eddie Vedder (of Herman van Veen): "When you have more than you think, you need more space". Precies mijn punt. Als je meer in huis hebt dan je in je huidige werk kwijt kunt – en je jezelf dus onderbenut – dan heb je mogelijk (ook) ander

werk nodig om alles uit jezelf te halen. Kun je je kennis niet meer kwijt in je huidige baan, maar is die kennis nog wél waardevol? Zoek dan ook naar extra ruimte om ook die kennis te benutten. Daar is wel een opener en bredere blik voor nodig dan werknemers, werkgevers, maar ook overheid en sociale partners nu hebben. Een blik die zeker ook over de grenzen van de huidige functie, de huidige organisatie en de huidige sector heen gaat. Misschien zelfs over de landsgrenzen.

Eén van de nieuwe vormen van werken waarbij die bredere en opener blik in mijn optiek bittere noodzaak is, is de combinatiebaan. Combinatiebanen komen in Nederland steeds vaker voor. Ruim een half miljoen werknemers in Nederland hebben meer dan één baan (CBS 2014). En dat is echt lang niet zo 'gevaarlijk' als wel eens gedacht wordt. Van 'Amerikaanse toestanden' is, zo blijkt uit meerdere studies van TNO naar dit fenomeen absoluut geen sprake (zie Sanders et al. 2013; Dorenbosch et al. 2013). Okay, banen stapelen uit bittere financiële noodzaak moet voorkomen worden, maar een stapelbaan is zeker niet per definitie onwenselijk. Combineren van banen lijkt zelfs gunstig voor de werkzekerheid en de employability, zonder dat er sprake is van gezondheidsrisico's of problemen met de werk-privé-balans.





EEN ANDER GOED VOORBEELD van het combineren van banen zien we momenteel in de gemeente Apeldoorn, waar werkgevers, werkzoekenden, UWV en gemeente nu ruim een jaar experimenteren met wat zij stapelbanen noemen. Daar blijkt het een uitkomst voor werkgevers in de regio die moeite hebben om voltijdsfuncties aan te bieden (thuiszorg, beveiliging, personenvervoer en postbezorging) en werkzoekenden die wel een voltijdsbaan zoeken. Werkgevers stapelen banen en werkzoekenden kunnen aan het werk en volledig uit de uitkering. Er worden veel niet zo voor de hand liggende combinaties gemaakt. Het zijn soms echt creatieve combinaties. Zo zijn er mensen die bij twee concurrerende fastfoodketens werken en er zijn mensen die post bezorgen voor PostNL, maar ook voor Sandd. Ook zijn er mensen die 's ochtends in de thuiszorg werken en 's middags een postronde lopen. En die mensen zijn daar blij mee. De uitdaging is uiteraard om ervoor te zorgen dat dit geen 'dead-end jobs' blijken te zijn en dat 'Amerikaanse toestanden' ook uitblijven. Maar vooralsnog lijken er in Apeldoorn echt géén verliezers te zijn. Ga er maar eens kijken... Ook combinaties van banen in loondienst met zelfstandig ondernemerschap (hybride banen) zijn sterk in opkomst. Uiteraard niet altijd omdat mensen dat zo graag willen en soms uit pure noodzaak, maar vaak ook gaat met deze combinatie een jarenlange stille wens in vervulling. Ook deze hybride variant van de combinatiebaan is dus wat mij betreft een zeer kansrijke optie, zeker ook voor oudere werknemers. Mijn aanbeveling is om meer dan nu gebeurt taken, functies en werkprocessen samen te analyseren en ze zo te (her)ontwerpen dat mensen, ook als ze wat ouder zijn, meer van hun kennis kunnen, willen en ook gaan gebruiken.

Dat (her)ontwerpen van banen kun je zelf doen, maar dat kan natuurlijk ook samen met collega's of een leidinggevende, of thuis, met een loopbaancoach of met de mensen bij het UWV. TNO onderzoekt de mogelijkheden voor werknemers en werkgevers om via bestaande en nieuwe netwerken nieuwe banen mogelijk en makkelijk te maken. Daar hebben we zelfs al een mooie banencatalogus voor samengesteld vol met ideeën. Zo zorgen wij ervoor dat kennis en vaardigheden niet worden verspild en zo leveren wij een bijdrage aan een kenniseconomie waarin geen sprake meer is van 'onderwijs-afval' in termen van onbenut menselijk kapitaal.

IK ZIE ZELF een prachtig voorbeeld in mijn zwager. Een slimme technicus die snel opklom bij VanDerLande Industries. In zijn optiek kwam hij daarmee echter te ver af te staan van 'de techniek' en kon hij die waardevolle kennis niet meer inzetten. Hij investeerde in een machine, zette die in zijn schuur en begon, naast zijn vaste baan, zijn eigen productiebedrijfje. Dat is jezelf optimaal benutten en dat is werken aan duurzame inzetbaarheid. Mijn zwager zit nu voor VanDerLande in de VS en daar konden de machine en de schuur helaas niet mee naar toe. Zijn vader (55 plus!) runt dus nu de zaak vanuit de schuur, tot hij terugkomt ... bijzonder succesvol mag ik wel zeggen!

Jos Sanders is werkzaam bij TNO Sustainable Productivity & Employability.

Referenties

Sanders, J. & Kraan, K. (2013). *Kwalificatieveroudering in Nederland*. Hoofddorp: TNO.

Sanders, J., Ybema, J.F. & Wijk, E. van (2013). 'Combinatiebanen en duurzame inzetbaarheid'. In: R. van Gaalen, A. Goudswaard, J. Sanders & W. Smits (red.) *Dynamiek op de Nederlandse Arbeidsmarkt; de focus op flexibilisering* (121-136). Den Haag/Heerlen: CBS.

CBS (2014). *Aantal werknemers met twee banen neemt toe*. CBS Webmagazine, 14 november 2014.

Dorenbosch, L., Boneschansker, O., Sanders, J. & Koppes, L. (2013). 'Redenen voor het combineren van meerdere banen'. *ESB jaargang 98*, (4666), 480-482.



Beste Frank,

Veel dank voor jouw vriendelijke en bedachtzame antwoordbrief. Laat ik vooropstellen dat ik jou ken als iemand wie de beginselmatige onderbouwing van politiek ter harte gaat. In ons boek *Sociaal-liberalisme* heb je hopelijk ook gelezen dat Fleur en ik over de Mr. Hans van Mierlos Stichting opmerken dat zij 'het voortouw neemt bij de zoektocht [binnen D66] naar de basis van het gedachtegoed.' Dat de politici in jullie verwante partij daarvan minder doordrongen zijn of soms amper benul van beginnellen hebben, is een euvel dat helaas in *alle* partijen vaak valt waar te nemen. Alleen al in dat opzicht zal er voor wetenschappelijke bureaus steeds werk aan de winkel zijn.

Maar de meeste partijen hebben wel een beginselprogramma waarin hun samenghangende onderliggende gedachtegoed is uitgewerkt. Zo heeft de VVD in haar *Beginselverklaring* van 2008 aangegeven wat liberalisme nú voor haar inhoudt. D66 heeft zo'n document niet. En de vijf 'richtingwijzers' van D66 dan?, hoor ik je al denken. Wat ik daarin mis is de verbinding met enig (sociaal-)liberaal gedachtegoed. Verderop zal ik dat aan de hand van twee richtingwijzers duidelijk maken.

Eerst je bedenkingen bij sociaal-liberalisme zoals Fleur en ik het schetsen. Jij schrijft dat die 19e eeuwse traditie van Green c.s. 'dood' loopt. Wij wijzen echter in ons boek hedendaagse representanten aan. Los daarvan, jullie zijn het die je op het sociaal-liberalisme beroepen. Dit zal dan toch iets te maken moeten hebben met de grondnoties van eerdere sociaal-liberale denkers. Bij de tijd gebracht, uiteraard. Maar indien mijn denken niets meer te maken zou hebben met wezenlijke uitgangspunten van bijvoorbeeld Adam Smith of John Stuart Mill, behoorde ik me ernstig af te vragen of ik mij dan wel liberaal mag noemen. Zelf stellen jullie in *Vertrouw op de eigen kracht van mensen* dat oude denkers als Erasmus en Tocqueville inspiratiebronnen zijn. En als Green geen betekenis meer heeft – je noemt hem zelfs 'misleidend' – waarom vermelden jullie hem dan als 'relevant' sociaal-liberaal denker op jullie eigen site?

Het stelt mij gerust dat jij onderkent dat de sociaal-liberale substroming 'het meest risico loopt om in gemeenschapsdenken te vervallen' en dat jij vooral niet wilt dat het individu ondersneeuwt. Vervolgens verbaas je erover dat wij denkers à la Green als sociaal-liberaal beschouwen 'terwijl ze het individu ondergeschikt verklaren aan een collectief'. Wat wij echter aangeven is dat Green c.s. een lastige koorddansact uitvoeren, die fout kán aflopen, maar dat zij het individu juist *niet* on-

dergeschikt wensen te maken. Of zo'n koorddansact mij persoonlijk aanspreekt, doet niet ter zake. Maar wie, zoals jij, wil denken vanuit 'een individualistisch perspectief op samen', zou toch zijn voordeel kunnen doen met een rijk geschakeerde sociaal-liberale traditie.

Dit brengt mij op de 'vertaling' van beginselen naar vraagstukken van vandaag de dag. In ons boek schetsen Fleur en ik dertien dergelijke implicaties van sociaal-liberale uitgangspunten. Ik zal er hier twee aanstippen, en jullie 'richtingwijzers' in dat licht houden.

De sociaal-liberale visie op de vervlochtenheid van individu en gemeenschap, en beider gelijkopgaande elkaar versterkende ontwikkeling, maakt dat sociaal-liberalen minder dan andere liberalen het individu los kunnen zien van zijn 'natuurlijke' politieke *habitat*: de nationale gemeenschap. Zeker, een ontwikkeling naar een meeromvattend, supranationaal politiek verband is door sociaal-liberalen nooit uitgesloten, maar dit zal het resultaat van een spontane 'organische' groei moeten zijn. Hoe verhoudt dit zich tot het politiek almaar meer 'top down' opstuwende van verdergaande Europese integratie, waarmee D66 zich onderscheidt? D66-richtingwijzer *Denk en handel internationaal* hoeft niet onliberaal te zijn, maar zij vloeit volstrekt *niet* logisch voort uit het specifieke sociaal-liberale gedachtegoed. Misschien is het een idee jullie richtingwijzer te herdopen in 'Vergeet nooit de nationale context.'

Een van de andere implicaties van het sociaal-liberale denken is de betrekkelijkheid van recht. Sociaal-liberalen verwerpen namelijk het 'natuurrecht'; dat zou slechts een abstractie zijn. Recht groeit uit de voortdurende wisselwerking tussen individuen en de gemeenschap. Een recht bestaat pas zodra anderen zo'n recht erkennen. Let wel, dit is niet mijn opvatting maar die van sociaal-liberale denkers. En deze opvatting werd onderschreven door bijvoorbeeld een Nederlands rechtsgeleerde als Roelof Kranenburg, vooraanstaand lid van de Vrijzinnig-Democratische Bond waarvan D66 zich zo graag als erfgenaam opwerpt. Maar hoe verhoudt die opvatting zich tot de verabsolutering van het (internationale) recht en het tot onaantastbaar uitroepen van gerechtelijke interpretaties van wetten en verdragen, waartoe D66 tegenwoordig gretig overgaat? D66-richtingwijzer *Koester de grondrechten en gedeelde waarden* komt in dit licht toch op tamelijk wankel basis te staan. Zou het D66 niet meer passen om desbetreffende richtingwijzer te herdopen in: 'Grondrechten mogen uiteindelijk niet worden bepaald door jurisprudentie maar enkel in een doorlopend democratisch debat'?

Veel succes met het doordenken van de sociaal-liberale beginselen. Graag rond ik af met een toast op jou, en op alle voorvechters van individuele vrijheid,



Patrick van Schie,
Directeur Teldersstichting, wetenschappelijk bureau VVD

**Mr. Hans
van Mierlo**
Stichting

Beste Patrick,

Je vragen dwingen ons tot een kritische blik op onze eigen overtuigingen, en vanuit mijn anti-dogmatische overtuiging juich ik dat alleen maar toe! Veel dank daarom voor je serieuze reflectie op enkele sociaal-liberale uitingen van D66, met name de richtingwijzers. Uiteraard zal ik je tegemoet komen met toelichting en verklaring. Maar voordat ik dit doe moet me nogmaals van het hart dat ik het liefst niet met je debatteer over in hoeverre het gedachtegoed van de partij zich nu precies verhoudt tot het historische sociaal-liberalisme. Nuttiger vind ik het je te laten zien hoe D66 de afgelopen jaren op eigentijdse manier invulling geeft aan sociaal-liberalisme – met inspiratie en bagage uit het verleden, maar zonder al te strikte doctrinaire ballast.

De richtingwijzers zijn niet hetzelfde als 'sociaal-liberalisme in vijf zinnen'. Die intentie is er nooit geweest en zo zou ik ze dus ook zeker niet bekijken. De (zowel ideologische als sociologische) identiteit van D66 is vooral weerspiegeld in de combinatie van de gezamenlijke vijf. Het lijkt me inderdaad in een oogopslag duidelijk dat de afzonderlijke richtingwijzers op zich niet sociaal-liberaal zijn. De essays die de Van Mierlo Stichting over ze schrijft behandelen om die reden niet alleen waarom sociaal-liberalen deze richtingwijzers hanteren, maar vooral ook hoe een sociaal-liberaal hier mee om kan gaan. In de praktijk zijn de richtingwijzers wel een fantastische manier gebleken voor politiek geïnteresseerden om hun politieke uitingen naar een hoger aggregatieniveau te tillen.

Om toch kort in te gaan op je kritiek: een sociaal-liberale partij kan zich uiteraard zeer sterk kan maken voor grondrechten, en ze zelfs bovengeschiedt verklaren als (politiek) standpunt in dit tijdgewricht – ook als ze niet in filosofisch beton gegoten zijn. Daar zie ik geen tegenstrijdigheid in. Niet alleen sociaal-liberalen koesteren de grondrechten en gedeelde waarden in een samenleving (gelukkig maar!). Maar juist in de wisselwerking tussen grondrechten en gedeelde waarden ontstaat een individualistisch perspectief op gemeenschap. Dat is uiterst sociaal-liberaal: individuele vrijheid (gewaarborgd door grondrechten) die leidt tot verbondenheid in de maatschappij (geuit in gedeelde waarden).

Net zo goed geldt dit voor 'denk en handel internationaal': je stelt dat sociaal-liberalen juist meer op de nationale context gericht moeten zijn. In een vorig jaar verschenen boekje over deze richtingwijzer wijs ik de lezer er voortdurend op dat de voorliefde voor het exotische niet noodzakelijkerwijze hoeft te leiden tot een afwij-

zing van het eigene. Daarin kom ik je dus graag enigszins tegemoet. Kijk echter uit Patrick, dat je omgekeerd niet valt in dezelfde valkuil! Dat mensen zich meer verbonden kunnen voelen met mensen die (cultureel dan wel geografisch) naderbij zijn wil niet zeggen dat je het universele liberale streven naar vrijheid voor alle mensen overboord moet gooien.

Hoe belangrijk en interessant deze politiek-theoretische bespiegelingen ook zijn, uiteindelijk is voor mij een minstens zo belangrijke vraag wat je er allemaal mee kunt. Precies dat is de manier waarop de Van Mierlo Stichting het liefst invulling geeft aan een eigentijds sociaal-liberalisme: praktisch en toepasbaar. Onze publicaties *Ordering op orde* (2011 / herziene tweede druk in 2014) en *Van opgelegde naar oprechte participatie* (2014) zijn daarvan twee zeer in het oog springende voorbeelden. In deze twee onderzoeken geven we een sociaal-liberale invulling aan de zoektocht hoe de staat en staatsorganen antwoord kunnen geven op 21e eeuwse uitdagingen.

In een geïndividualiseerde tijd waarin mensen zeggen dat het met hen goed gaat, en slecht met Nederland is vooral behoefte aan een (al eerder genoemd) individualistisch perspectief op gemeenschap. Dat is sociaal-liberalisme anno nu. Het streven blijft de vrijheid van ieder individu om zelf invulling te kunnen geven aan het goede leven. En dat doen we door het vrije individu (conceptueel gesproken) in overeenstemming te brengen met een groter maatschappelijk verband. Zonder dat daarbij individuen ondergesneeuwd raken door die verbanden. In het geval van sociaal-economische orderingsvraagstukken doe je dat door oog voor een derde manier van orde brengen in de maatschappij: naast marktwerking en bureaucratie kun je ordenen door het relatieprincipe – geen panacee, zoals het kabinet Rutte het er van lijkt te maken, maar een nieuwe kijk op ordenen. We presenteren deze nieuwe kijk in *Ordering op orde* en werken hem uit in het boek *Van opgelegde naar oprechte participatie*.

Hoewel dit wellicht niet in eerste instantie hapklare brokken zijn, is onze ervaring dat deze publicaties inmiddels al een geheel nieuwe generatie D66-bestuurders inspireert, hen taal geeft om sociaal-liberale antwoorden te formuleren op de uitdagingen van vandaag de dag. Onze sociaal-liberale invulling van orderingskwesties heeft zo ten grondslag gelegen aan de visie op de financiële sector van de D66-fractie in de Tweede Kamer, en onze visie op de participatiesamenleving versterkt en beïnvloedt zowel D66-wethouders als Kamerleden.

Ik dank je nogmaals hartelijk voor je betrokkenheid bij de theoretische zuiverheid van D66 en zie het als een aansporing om te blijven werken aan de onderliggende argumenten bij een eigentijdse sociaal-liberale politiek!



Frank van Mil,
Directeur Van Mierlo Stichting, wetenschappelijk bureau D66

EEN STROMING IN ONTWIKKELING

Hedendaags sociaal-liberalisme — en zijn inspirators

Hedendaags sociaal-liberalisme is als politieke stroming voortdurend in ontwikkeling.

Het ontstaan ligt in de negentiende eeuw – denk aan John Stuart Mill – met fundamente die terug gaan naar de vroege liberalen uit de 17e en 18e eeuw – met filosofen als John Locke en Immanuel Kant – en hun voorgangers.

Maar het zijn vooral denkers en politici van na de Tweede Wereldoorlog die bijdragen aan de vorming van het hedendaags sociaal-liberalisme, dat tracht antwoorden te geven op vraagstukken en ontwikkelingen van deze tijd.

Hedendaags sociaal-liberalisme
en zijn inspirators



Amartya Sen: sociaal-liberale rechtvaardigheid

Hij is één van de meest prominente denkers van deze tijd, de Indiase econoom en politiek filosoof *Amartya Sen* (1933). Nobelprijswinnaar, professor aan Harvard en auteur van een hele lijst invloedrijke boeken. In politiek opzicht zou je Sen een moderne sociaal-liberaal kunnen noemen. In het algemeen is hij een duidelijke aanhanger van de moderne, naoorlogse liberale stroming die grote nadruk legt op universele mensenrechten, op democratie, en op een bepaalde vorm van egalitarisme, of kansengelijkheid. Bovendien legt hij een verbinding tussen individuele vrijheid en het vermogen om jezelf te ontwikkelen. Dat kun je allemaal elementen noemen die ook sociaal-liberalen van vandaag – die duidelijk in de naoorlogse liberale traditie passen – aanhangen. Ook wat betreft dat brede begrip ‘rechtvaardigheid’ geldt dat Sen een inspirator is.

Door Daniël Boomsma

VOOR SEN IS rechtvaardigheid een moeilijk politiek begrip. Het is een containerbegrip, met meerdere betekenissen, waar meerdere morele dilemma's samenkomen. Als we onszelf afvragen of iets rechtvaardig is, volgt terecht zelden een kort antwoord. Je zou kunnen zeggen dat dat komt omdat rechtvaardigheid, nog meer dan vrijheid, behoefte heeft aan praktische toepassing, aan context. Dat is ook wat Sen zegt. Het ideaal rechtvaardigheid bestaat niet. Wat rechtvaardig is, moet altijd in een afweging worden opgenomen. Het is praktische ethiek. Sen neemt die gedachte als uitgangspunt in zijn *The Idea of Justice* (2009). Het is daarmee een klein verzet tegen de Verlichting, al neemt Sen geenszins afscheid van de centrale ideeën ervan. Hij ziet rechtvaardigheid echter niet als een absolute, de werkelijkheid ontstijgende waarde, maar als iets wat context nodig heeft. Een rechtvaardige samenleving is niet iets wat in een theorie te vatten is en te allen tijden en overal kan gelden. Sen vertelt een treffend verhaal van drie kinderen, Ann, Bob, en Carla die ruziemaken over wie een (blok)fluit mag hebben. Volgens Ann is de fluit van haar omdat ze de enige is die hem kan bespelen. Carla zegt dat ze

de fluit gemaakt heeft, en dat ze hem daarom mag hebben. Bob beweert tot slot dat, omdat hij geen ander speelgoed heeft, hij de fluit zou moeten krijgen. Sen geeft alle drie gelijk. Hij laat bovendien zien dat dat ook met allerlei “theories of justice” kan worden gerechtvaardigd. Utilitaristen – rechtvaardigheid gaat om het maximaliseren van nut – zouden Ann het voordeel van de twijfel geven. Vanuit een egalitaire visie zou Bob de fluit moeten krijgen. Libertariërs zouden op hun beurt voor Carla kiezen. Sen zegt vanuit die gedachte: er is een reden om aan één van de drie de voorkeur te geven. Er zijn meerdere juiste antwoorden en dat maakt de gedachte van een ideaal onzinnig. In zijn boek vergelijkt hij daarom vooral de goede kanten van verschillende samenlevingen en instituties met elkaar om tot een “more or less” omschrijving van een rechtvaardige samenleving te komen. De kern van het betoog is dat er redelijke verschillen kunnen bestaan over hoe we *denken* over rechtvaardigheid, maar dat in praktische zin wel degelijk consensus gevonden kan worden. Sen is dus met klem niet op zoek naar ‘perfecte rechtvaardigheid’, maar naar een praktisch hanteerbare beschrijving ervan. In plaats van een abstracte

“transcendental approach” kiest hij voor de hanterbaarder “comparative exercise”: vergelijk bestaande samenlevingen en bestaand beleid om tot een definiëring van rechtvaardigheid te komen. Rechtvaardigheid gaat over eerlijke uitkomsten, zegt hij met Rawls, maar daarvoor vormt het vergelijken van situaties en uitkomsten de basis, bij uitstek als het gaat om politiek beleid.

‘Volgens Sen gaat rechtvaardigheid altijd om menselijk handelen, en niet om de inrichting van ideale instituties’

Sen theoretiseert wel, maar zonder de pretentie te hebben volledig te zijn. Daarin verschilt hij van Rawls, aan wie hij desondanks wel zijn boek opdraagt, en met wie hij ook een heleboel raakvlakken heeft. Rawls heeft een “arrangement focus”, zoals Sen stelt. Als de instituties rechtvaardig zijn ingericht, betoogt Rawls in zijn *The Theory of Justice*, dan volgt daaruit dat de samenleving ook rechtvaardiger wordt. Sen ziet dat anders. Hij hanteert vooral een “realization focus”: hoe kunnen we rechtvaardige relaties tussen individuen, tussen groepen of mensen onderling, en tussen individu en overheid realiseren? Dat gaat minder om instituties, en meer om uitkomsten van ons handelen. Dat noemt Sen “practical reason”. De ‘theorie’ in *The Idea of Justice* komt dus uiteindelijk op het volgende neer: rechtvaardigheid gaat om eerlijke (dus niet per se gelijke) uitkomsten en die vinden we door gegeven politiek beleid en de inrichting van samenlevingen te vergelijken en te kijken naar hoe rechtvaardigheid daar al dan niet in gerealiseerd wordt. Sen ziet in dat “spotless justice” een gebrekkige praktische hanteerbaarheid heeft. Rechtvaardigheid *meet* je niet met een ideaal, maar *ontdek je min of meer* door empirisch en vergelijkend onderzoek en gezond pragmatisme; door uit te gaan van gegeven samenlevingen en politieke werkelijkheden.

JE ZOU ZEGGEN DAT ook voor een praktische benadering een opvatting over rechtvaardigheid noodzakelijk is. Sen ziet dat ook. Hij laat zich daarbij inspireren door Verlichtingsfilosoof en grondlegger van de moderne economie Adam Smith. Smith schreef een fenomenaal boek getiteld *The Theory of Moral Sentiments*, waarin hij stelde dat bij de vraag of iets rechtvaardig is het idee van wat de “impartial spectator”, de “onpartijdige toeschouwer”, van de situatie zou zeggen centraal staat. Dat is dus geen theorie, maar een sentiment, een algemene opvatting, waarbij Sen er met enig optimisme vanuit gaat dat het gevoel voor eerlijk en oneerlijk daadwerkelijk in de menselijke natuur zit. Mensen hebben een vermogen tot empathie (je zou het ook wederkerigheid kunnen noemen), en vanuit die gedachte kunnen ze een situatie beoordelen als waren ze toeschouwer. Dat stelt ze vervolgens in staat om de (verre) consequenties van handelingen voor anderen in te schatten, en die consequenties mee te nemen in hun overwegingen. Zo kunnen mensen een situatie als rechtvaardig of onrechtvaardig beoordelen. Smith schrijft dat het erom gaat “to stand in that situation which sets [men] most in the view of general sympathy and attention”, oftewel: het rechtvaardigheidsgevoel leert de toeschouwer om met een ‘derde oog’ te kijken naar een situatie, om zich in de omstandigheden van anderen te verplaatsen, en vervolgens tot een uitgebalanceerde afweging te komen. Smith concludeert:

“Thence conceiving some degree of that coolness about his own fortune, with which he is sensible that they [de ander, derden] will view it. As they are constantly considering what they themselves would feel, if they actually were the sufferers, so he is as constantly led to imagine in what manner he would be affected if he was only one of the spectators of his own situation”

Hetzelfde geldt voor politiek (beleid). Concreet betekent dat bijvoorbeeld dat een rijk, machtig land ook het perspectief in durft te nemen van een groot, arm land of van een klein, welvarend land. In deel I en II van *The Idea of Justice* zet Sen dit idee verder uiteen. Hij noemt het “social choice”, de gedachte dat weten wat rechtvaardigheid (eerlijke uitkomsten) is, ook betekent oog hebben voor de situatie of het belang van de ander. Rechtvaardigheid wordt zo een menselijk ver-

mogen. Van zijn eerdere kleine verzet tegen de Verlichting presenteert hij het hier dus weer in *optima forma*, en toont hij zich een leerling van de achttiende-eeuwse moraalfilosofen. Toch is Sen’s idee uiteindelijk een synthese van Rawls’ *Justice as fairness* én de oude ideeën uit de Verlichting: hij zegt dat rechtvaardigheid iets is dat gevoelsmatig in het denken en handelen van mensen zelf zit, maar accepteert tegelijkertijd de gedachte dat rechtvaardigheid gedefinieerd moet worden op basis van eerlijke uitkomsten. Daar kiest hij weer de kant van Rawls. De vraag is dan: hoe richt je een samenleving zo in dat dat rechtvaardigheidsgevoel tot z’n recht komt? Dat is een dilemma, en vanuit een pragmatische houding moet die vraag per situatie steeds opnieuw gesteld worden.

HET VIERDE DEEL van *The Idea of Justice* beziet het vraagstuk van grenzeloze rechtvaardigheid, of rechtvaardigheid in een kosmopolitisch perspectief. Sen verdedigt “global justice”. Rawls problematiseert het. Rawls neemt instituties weer als vertrekpunt. Aangezien er geen ‘soevereine wereldregering’ is, wordt een idee van grenzeloze rechtvaardigheid betekenisloos. Wie dwingt het immers af? Sen neemt een andere positie in. Hij pleit niet voor een soevereine wereldregering (en negeert zijn eigen achtergrond en traditie niet), maar neemt weer een praktisch perspectief in: grenzeloze rechtvaardigheid gaat over hoe mensen in het publieke debat over rechtvaardigheid praten en denken. Het gaat Sen niet om overheden, maar in eerste instantie over discussies over rechtvaardigheid. In die discussies, stelt hij, moeten we altijd gedeeltelijk een wereldwijd perspectief innemen. Of in hedendaagse sociaal-liberale termen: denk en handel internationaal (zie ook VMS 2014). Voor vraagstukken over economische rechtvaardigheid geldt dat dus ook. Sen spreekt van “public reasoning”, van het belang van het democratische, publieke debat over rechtvaardigheid waarin over grenzen heen wordt gekeken. Daar is geen wereldstaat voor nodig, maar wél een menselijk vermogen om je in dat publieke debat te kunnen verplaatsen in meerdere situaties, om perspectieven van andere landen en belangen in te nemen. Eigenlijk zou je kunnen zeggen dat de aard van Sen’s redenering wel een grenzeloos perspectief *moet* innemen. Het gaat

immers om vergelijkend onderzoek, “comparative exercise”, waarbij de betekenis van rechtvaardigheid afhangt van meerdere perspectieven en meerdere belangen. Vergelijkend onderzoek is zo per definitie grenzeloos. Smith’s “impartial spectator” wordt bij Sen een “global impartial spectator”. Toegegeven, dit is een complexe manier van denken. Daarom benadrukt Sen ook dat het een menselijke houding is, en aangezien mensen verre van perfect zijn is het ook een gemankeerde houding. We zijn niet allemaal kosmopolieten. We willen ook niet allemaal kosmopolieten zijn. De voetnoot bij de gedachte van de “global impartial spectator” zou kunnen zijn dat het het menselijk vermogen om een breed perspectief in te nemen, om over grenzen heen te kijken, overschat. Desalniettemin acht Sen het nastrevenswaardig. Daar komt bij dat het wederom een praktische benadering is. Sen ziet niet alleen de waarde van wederkerigheid of het innemen van het perspectief van de ander, maar ook het voldongen feit dat landen in de eenentwintigste eeuw op een heel fundamentele manier met elkaar verbonden zijn, zowel immaterieel als materieel. Het is dus in deze tijd ook *noodzakelijk* om zo te denken.

‘Rechtvaardigheid meet je niet met een ideaal, maar ontdek je min of meer door empirisch en vergelijkend onderzoek en gezond pragmatisme’

RECHTVAARDIGHEID ALS een praktische aangelegenheid. Rechtvaardigheid als menselijk vermogen. Rechtvaardigheid zonder grenzen. Dat zijn drie steunpilaren van Sen’s “more or less” formulering van wat rechtvaardigheid is. In deel III van *The Idea of Justice* komt daar nog een element bij: “the human capabilities approach” of het idee van mogelijkheden scheppen. Sen ontwikkelde dit concept in de jaren tachtig samen met filoso-

fe Matha Nussbaum. In het boekje *Mogelijkheden scheppen. Een nieuwe benadering van de menselijke ontwikkeling* uit 2012 (vertaling) werd dit idee voor het grote publiek bekend. *Mogelijkheden scheppen* stelt dat vrijheden en vermogens van het individu een centrale rol moeten spelen in ons begrip van rechtvaardigheid. Het is sterk geïnspireerd door mensenrechten. Samengevat betekent het dat een volledig menselijk leven een leven is waarin vrijheden ten volle benut kunnen worden, en waarin die vrijheden vertaald kunnen worden naar waardevolle invulling van dat leven, waarbij waardevol zowel duidt op zowel materiële als immateriële zaken. Je zou kunnen betogen dat Sen wat de vermogensbenadering betreft de grootste inspiratiebron is voor sociaal-liberalen. Ook sociaal-liberalen zien de reële mogelijkheid tot ontwikkeling en ontplooiing voor het individu als een teken van rechtvaardigheid. Of omgekeerd: het is onrechtvaardig als de mogelijkheid en kans daartoe van begin af aan ontbreekt. Vanuit die gedachte pleiten sociaal-liberalen ook voor radicale kansengelijkheid. In het *Ordering op Orde* (2014) schrijft de Van Mierlo Stichting hier over:

“Rechtvaardige uitkomsten kunnen worden gegene-reerd door bepaalde zaken voor mensen sociaal veilig te stellen. Sociale veiligheid houdt in het verzekeren van zowel materiële basisbehoeften (bv. inkomen en onderdak) als immateriële (bv. fundamentele rechten en tolerantie).”

De vermogensbenadering speelt met name een rol in sociaal-economische vraagstukken. De vraag is dan wel: wie schept de vermogens? Wie spreekt van ‘vermogens scheppen’ lijkt te hintten naar de relatie tussen burgers en overheid of burgers en markt. Er ontstaat met de vermogensbenadering, net als bij de mensenrechten, onvermijdelijk een rechten- en plichten relatie tussen het individu en een ‘macht’ of organisatie, zij het de overheid of de markt of iets er tussenin. Dat is een dilemma, één die voor de meeste liberalen nooit definitief beantwoord kan worden. Bovendien komt daar het tweede dilemma bij dat in de vermogensbenadering onvermijdelijk de spanning tussen positieve en negatieve vrijheid zit. Het streven van de één kan de ambities van de ander in de weg zitten. Vrijheden sluiten elkaar soms uit.

AMARTYA SEN is in twee opzichten van grote waarde voor sociaal-liberalen. Enerzijds is hij het product van een moderne liberale traditie, die zich niet laat leiden door oude tegenstellingen en ideologieën uit de negentiende eeuw, maar de moderne, naoorlogse wereld als uitgangspunt neemt. Het steunt op moderne ideeën over mensenrechten, democratie en egalitarisme in de vorm van kansengelijkheid. Bij met name de eerste, mensenrechten, hoort de opmerking dat die heel modern zijn, moderner dan we soms denken. De Amerikaanse president zette in een speech voor de Verenigde Naties in 1977 mensenrechten centraal in zijn buitenland beleid. Hij was de eerste president die dat deed. Anderzijds biedt Sen bruikbare handvaten en concepten als het gaat om rechtvaardigheid. Zijn pragmatische, vergelijkende benadering is verfrissend. Zijn losse houding ten opzichte van theorie en de gedachte dat het zien van recht en onrecht menselijk vermogens zijn, in combinatie met Rawls idee van *justice as fairness* is hanteerbaar, maar tegelijkertijd niet allesomvattend. Zijn streven naar rechtvaardigheid zonder grenzen past in het sociaal-liberale idee van *geworteld kosmopolitisme*. Sen verloochent zijn Indiase achtergrond niet, maar zegt tegelijkertijd dat ons denken over rechtvaardigheid niet door grenzen dient te worden belemmerd. Zo vormt hij in meerdere opzichten het fundament voor een sociaal-liberale visie op rechtvaardigheid.

Daniël Boomsma is jurist en publicist, werkt voor de Tweede Kamerfractie van D66, en is kernlid van de Vlaamse denktank *Liberales*.

EEN KIJKJE IN DE CHINESE KEUKEN

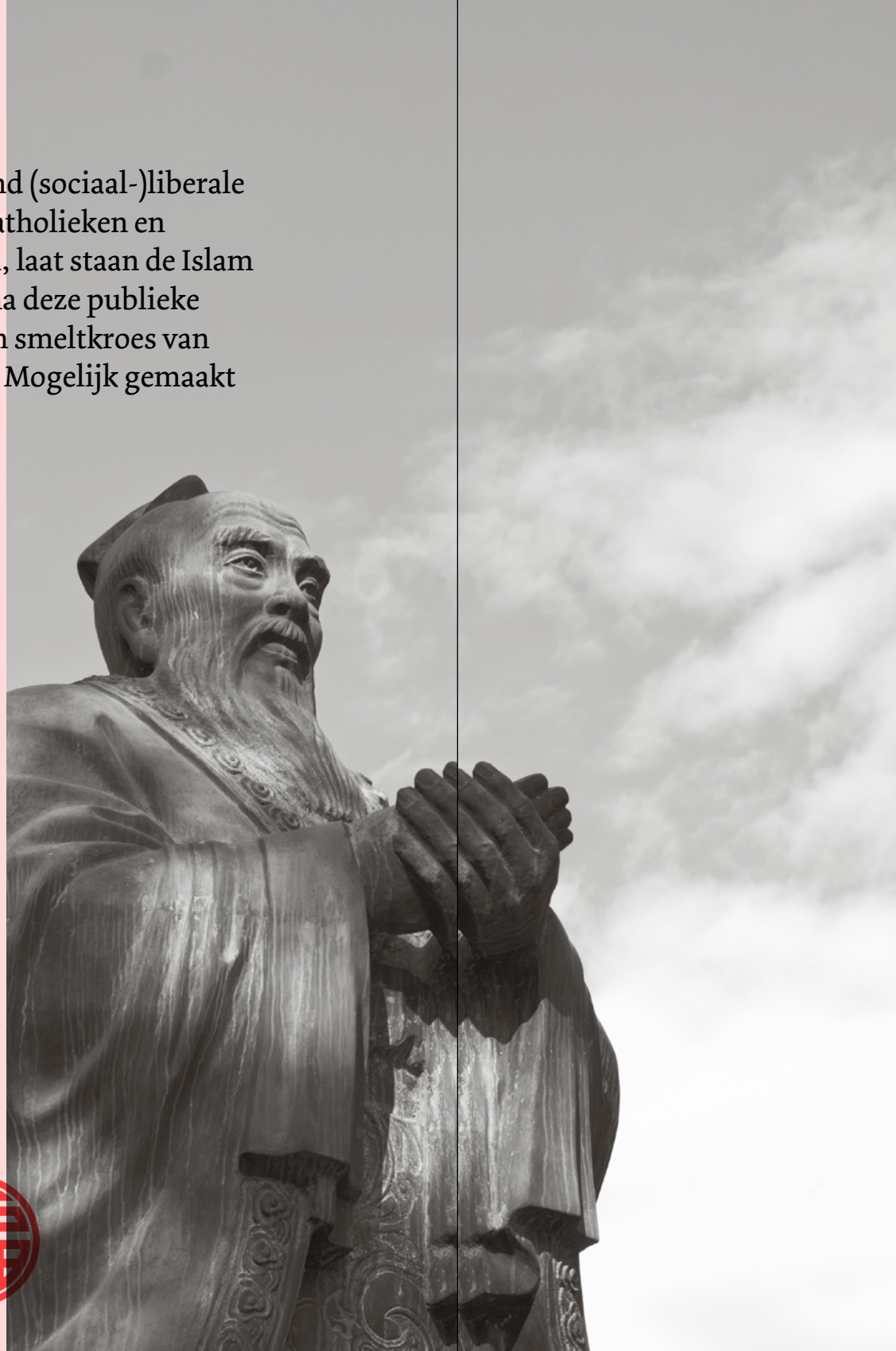
China: vooral bekend van de ‘afhaal’ in Nederland of wellicht van die andere grote Muur. In 2015 zal China de Verenigde Staten voorbij streven als grootste economie op aarde. Qua bevolking is het al de grootste. Dat de balans in de wereld verschuift in de richting van het Oosten, is al enige tijd duidelijk. Toch weten we maar bijzonder weinig van deze nieuwe oude wereldmacht. Als een echte Marco Polo, maar dan van achter zijn bureau, biedt *Robbert Smet* in *Idee* een kijkje in de keuken van de Chinese politiek. In deze aflevering: ideologie en pragmatisme.



Politiek is een ideeënstrijd. Terwijl in Nederland (sociaal-)liberale ideeën soms botsen met die van socialisten, Katholieken en Protestanten er onderling niet altijd uitkomen, laat staan de Islam en de populistten op de rechterflank, kent China deze publieke ideeënstrijd niet echt. Ideologie in China is een smeltkroes van allerlei verschillende en vaak botsende ideeën. Mogelijk gemaakt door: pragmatisme.

Door Robbert Smet

Confucius meets Mao meets Boeddha meets Tao



OP EEN STEENWORP van het plein van de Hemelse Vrede (*Tiananmen*), in het hart van de Chinese hoofdstad Beijing, verrees in 2011 plots een massief standbeeld van Confucius (*Kong Fuzi*). De oude filosoof keek er uit op het portret van Mao Zedong boven de poort naar de Verboden Stad, het machtscentrum van de Chinese keizers van de Qing dynastie. Rechts van hem kon hij het mausoleum van de Grote Roerganger van de Chinese Communistische Partij (CCP) bijna zien liggen. Aan zijn voeten lagen de stenen waarop studenten in 1989 hun tenten opzetten om te protesteren. En als hij zijn nek strekte, dan zag hij links de ommurde campus waar China's Communistische leiders wonen (*Zhongnanhai*). Na vier maanden verdween Confucius midden in de nacht op mysterieuze wijze van het Plein.

Wie China wil begrijpen, ontsnapt niet aan Confucius en Mao. De Chinese president Xi Jinping citeert net zo makkelijk uit de Confucianistische Klassieken als uit het Rode Boekje van Mao. Maar ook het Boeddhisme, dat via de Zijderoute naar China reisde, en het Taoïsme vormen belangrijke 'leren'. Ideologie beheerst de Chinese politiek. En tegelijkertijd gaat geen land zo pragmatisch met ideologie om als China. De 'drie leren' (*sanjiao*) bestrijden elkaar niet, zoals Katholieken en Protestanten eeuwen in het noorden van Europa deden, maar vullen elkaar juist aan. Het op de individuele vrijheid en creativiteit gerichte Taoïsme kan, zo stelt de Nederlandse sinoloog en vertaler van Confucius Kristofer Schipper in *NRC Handelsblad*, niet bestaan zonder de ordening van het Confucianisme: "Vrijheid is er alleen, als de samenleving goed geregeld is." Het heeft wat weg van 'yin' en 'yang'. Conservatisme en liberalisme als twee tegenovergestelde krachten die elkaar in bedwang houden. Het standbeeld van Confucius in het hart van de Chinese macht is tekenend: conservatisme, socialisme en liberalisme bepalen samen de duizenden jaren oude Chinese politieke cultuur. Maar de heersende elite bepaalt welke ideologie op welk moment op een sokkel staat. En haalt net zo makkelijk Confucius weg, als dat even niet uitkomt. Het is deze pragmatische omgang met ideologie die verklaart hoe het Chinees communisme kan samengaan met wat 'kapitalistische ele-

menten' in de Chinese economie, en waarom de CCP, de partij van het proletariaat, één van de rijkste politieke partijen ter wereld geworden is. Volgens *the Economist* bezitten de 50 rijkste van de in totaal ongeveer 3000 afgevaardigden in het Volkscongres samen 94 miljard dollar; ruim 60 keer zoveel als de 50 rijkste afgevaardigden op Capitol Hill in Washington. Van die bijna 3000 afgevaardigden waren er zestien arbeider, dertien boer en elf militairen. Niet bepaald het gedroomde communistische ideaal. Is de ideologische spagaat overbrugbaar of glijdt China onder de CCP af naar een cynische maatschappij waarin, zoals Liu Xiaobo (winnaar van de Nobelprijs voor de Vrede) stelde, “*people no longer believe in anything and in which their words do not match their actions, as they say one thing and mean another*”?

VOOR EEN ANTWOORD op die vraag moeten we eerst terug naar het China van 2500 jaar geleden, naar de periode van de ‘strijdende staten’. Van een sterke centrale staat zoals vandaag het geval is onder de CCP, is op dat moment geen sprake. Zeven ‘staten’ – eigenlijk vooral gebieden beheerst door feodale landheren – tarten het leiderschap van de Zhou-dynastie (1122 – 256 v.C) en maken elkaar het leven zuur. Confucius (551 tot 471 v.C) gruwelt van de onrust die het land verdeelt en verlangt terug naar de orde die heerste onder de vroegere Keizers van de Zhou-dynastie. Hij baseert zijn ideeën over de Chinese staatsorde op deugdzaamheid van de heerser en trouw van zijn ondergeschikten. De relatie tussen leider en volk is als die tussen vader en zoon. Keizers kunnen in zijn ogen alleen door voortdurend de juiste morele waarden in hun gedrag te tonen het volk leiden: *leading by exam-*

ple. Helaas voor Confucius gaat de Zhou-dynastie ten onder in de strijd met de zeven staten. Zoals iedere nieuwe dynastie wil de nieuwe Qin-Keizer breken met zijn voorgangers: hij doet de leer van Confucius zelfs in de ban. Pas onder de opvolgers van de Qin-dynastie, de machtige en succesvolle Han, groeit het Confucianisme uit tot de bepalende staatsideologie. Het strenge examensysteem dat eeuwenlang op basis van de kennis van de Confucianistische Klassieken zou bepalen welke intellectuelen wel of niet in overheidsdienst mochten werken, is hiervan het meest beruchte uitvloeisel.

De leer van Confucius is, zoals gezegd, niet de enige overtuiging die de Chinese maatschappij in de lange aanloop naar de Communistische revolutie zou vormen. De ontwikkeling van de Chinese economie tijdens de (lange en stabiele) heerschappij van de Han-Keizers leidde tot meer en meer internationale contacten. Via de zijderoute komen Chinese handelaren in contact met buitenlandse invloeden en reizen Boeddhistische monniken naar China. Het heeft wel wat weg van Nederland tijdens de Gouden Eeuw. De Chinese Keizers stonden zeker niet te springen om de komst van deze ‘buitenlandse’ ideologie. Keizerlijke adviseurs, geschoold in het Confucianisme, vonden de manier waarop Boeddhistische monniken zich in hun kloosters afsloten van de maatschappij een bedreiging voor de autoriteit van de Keizer. Daar kwam bij dat het Boeddhisme zich richt op de ontwikkeling van het individu en veel minder op de verhoudingen tussen individuen zoals het Confucianisme. Toch dacht niet iedere Keizer er zo over: één van de langst zittende en meest succesvolle Keizers, de Qianlong-Keizer (1711 – 1799),

‘De ‘drie leren’ (*sanjiao*) bestrijden elkaar niet, zoals Katholieken en Protestanten eeuwen in het noorden van Europa deden, maar vullen elkaar juist aan’



leidde een dubbelleven als Confucianistisch leider en Boeddhist. En zo heel gek is dat eigenlijk ook niet. Een Boeddhist probeert voortdurend ‘het goede te doen en het foute te vermijden’. Die nadruk op moraliteit sluit nauw aan bij de rol van morele waarden als bron van autoriteit in het Confucianisme.

Het Confucianisme kreeg ook te maken met een sterk individualistische leer van eigen bodem: het Taoïsme (ook wel Daoïsme genoemd naar het Chinese woord voor ‘principe’ of ‘weg’, *dao*), oftewel de leer van de juiste weg. Die juiste weg openbaart zich in mensen en natuur. Een volger van de Tao moet zich dus eigenlijk voortdurend aanpassen aan wat hij voelt of wat er om hem heen gebeurt. Rationeel nadenken of bewust handelen zitten maar in de weg: spontaniteit en vrijheid zijn van groot belang om de juiste weg te vinden. In dat zoeken naar innerlijke wijsheid lijkt het Taoïsme op het Boeddhisme. Een belem-

mering voor het volgen van die weg is een strikte staatsorde. Voor de Confucianistische leiders kon er echter maar één *dao* bestaan: hun weg (*or the highway*). Het Taoïsme klonk in hun oren opvallend veel als anarchie.

Hoewel het onder de CCP moeilijk is voor te stellen, was China gedurende vele eeuwen een door en door religieuze samenleving. Het was voor de Confucianistische Keizers dan ook lastig om het Boeddhisme en Taoïsme volledig uit de maatschappij te verbannen. In plaats daarvan zien we dat dynastieën gebruik gingen maken van religie om hun macht te versterken. Met de opeenvolging van verschillende Keizerlijke dynastieën door de Chinese geschiedenis vormt zich een golfbeweging van Boeddhistische en Taoïstische invloeden: iedere dynastie gebruikt onderwijs of geweld om zijn versie van goed en kwaad op te leggen. Al onder de Keizers werd religie een onderdeel van de staat in plaats van

een persoonlijke keuze. Ook in de Volksrepubliek China wijst de CCP de opvolger van de Dalai en Panchen Lama aan. Net zo min accepteert de CCP dat het Vaticaan Chinese Christelijke bisschoppen benoemt.

ZO VORMDEN DE 'drie leren' aan de hand van de opeenvolgende dynastieën in 2500 jaar de ideologische basis voor de Chinese politiek aan het begin van de 20e eeuw. Na de val van de laatste dynastie, de Qing in 1911, ontspon zich in China een lange strijd tussen Nationalisten en Communisten die in 1949 leidde tot de stichting van de Volksrepubliek China door Mao Zedong. Net als de Qin-Keizer voor hem, verbant Mao de ideologie van zijn voorgangers: in een lastercampagne koppelt hij het Confucianisme aan alles wat er fout gaat in China en binnen de CCP. In plaats van het Confucianisme importeert de CCP een nieuwe buitenlandse 'leer' die de staatsorde gaat bepalen: het Leninisme. Het Marxisme dat Mao en zijn kameraden uit Moskou kregen aangereikt was overgoten met een praktisch Leninistisch sausje: waar Marx zich vanachter zijn bureau concentreerde op de historische strijd tussen klassen om het bezit van productiemiddelen, daar voerde Lenin de Russische revolutie uit met hulp van een groep leiders. Het beeld van een elite die de revolutie leidt, sloot naadloos aan bij de *lange mars* door China en de bloedige strijd tegen de Japanners en de Nationalisten die de Communisten onder leiding van Mao achter de rug hadden. Mao verplaatst het Marxisme uit de Russische steden (arbeiders) naar het Chinese platteland (boeren). Zijn elite vormde zich tot het Politburo en het Staande Comité van de oppermachtige Chinese Communistische Partij (CCP). De Confucianistische Keizer maakte hierdoor plaats voor de Leninistische President van de Communistische éénpartijstaat die tegenwoordig voor veel Chinezen zo vanzelfsprekend lijkt. Maar kan een in duizenden jaren gegroeide ideologie zo maar verdwijnen? Nee, toch niet. Wie de Chinese politiek wil begrijpen in termen van een publieke ideeënstrijd tussen politieke stromingen, waarbij soms de ene wint en dan de andere, zoals in westerse democratieën, zit er naast, zegt Florian Schneider, onderzoeker aan de Universiteit Leiden, in een interview met *Idee*. De 'drie leren'

zijn niet verdwenen uit de Chinese politiek. De organisatie van de CCP lijkt allereerst nog steeds doortrokken van het Confucianistische *leading by example* beginsel. De partijorganen functioneren op alle niveaus als de plaatsen waar de elites samen besluiten kunnen nemen. Schneider beschrijft hoe de CCP zich wel probeert om te vormen tot een echte 'volkspartij': door meer interactie te laten plaatsvinden tussen bestuurder en bevolking. In sommige Chinese dorpen vinden zelfs 'burgemeesters'-verkiezingen plaats. Het oordeel van de bevolking weegt zwaar mee in de carrièrekansen van Communistische bestuurders. Wie onrust in zijn regio niet kan voorkomen of onvoldoende economische groei realiseert, kan een plaats in het Politburo vergeten. De Chinese bestuurder die door de mensen in zijn regio wordt beschuldigd van corruptie kan tegenwoordig maar beter zijn in Zwitserland geparkeerde pensioen achterna reizen. Als het de bestuurders in Beijing niet lukt de luchtvervuiling aan te pakken, dan zal dat het vertrouwen in de partij schaden. Het is een bijna dagelijkse opiniepeiling gebaseerd op het aantal microdeeltjes in de lucht: de meter mag niet te vaak rood uitslaan. Wat is er onder de Communisten gebeurd met religie, de 'opium voor het volk' zoals Marx het uitdrukte? Hoewel alle meer dan 80 miljoen leden van de CCP op papier atheïsten zijn, lijkt President Xi Jinping voorzichtig meer ruimte te geven aan vier officiële, door de Partij gecontroleerde, godsdiensten: naast het Boeddhisme en het Taoïsme is er plaats voor het Christendom en de Islam. Volgens sommige bronnen wil Xi zelfs meer ruimte bieden aan de 'drie leren' om het morele gat te vullen waarin de materialistische Chinese middenklasse dreigt te verdwijnen.

DE CCP LIJKT dus net zo pragmatisch met ideologie om te gaan als al die Keizers die zij zo verachtte. De Communisten hebben de plaats van de Keizers ingenomen en proberen hun eigen ideologieën (het Marxisme en Leninisme) te laten versmelten met de 'drie leren'. Volgens Schneider probeert de CCP verschillende stromingen en leren een plaats te geven binnen de partij. Wie goed luistert naar President Xi hoort volgens hem gewoon een leider die verschillende groeperingen in zijn achterban bedient: een stukje Confucius

'De absolute waarheid vormt in Azië een veel minder dominant idee dan in Europa en de Verenigde Staten. Zowel in het Boeddhisme als het Taoïsme staat de ontwikkeling of constante beweging van het eigen zijn centraal'

voor de conservatieven, een beetje Mao voor de socialisten en economische hervormingen à la Deng voor de liberale ondernemers. Daarom ook brengt Xi een bezoek aan Qufu, de geboortestad van Confucius in de provincie Shandong. Daar viert hij de 2564ste geboortedag van Confucius, in de Hal van het Chinese Volk. Tegelijkertijd treedt hij ook in de voetsporen van de liberale hervormer Deng Xiaoping, door naar Shenzhen in het zuiden van China te reizen om het belang van ongelimiteerd ondernemerschap te prijzen. Xi zoekt voortdurend naar de 'yin' en 'yang' die dat enorme land in balans kunnen houden. De nachtelijke verplaatsing van Confucius van het begin van dit artikel toonde tegelijkertijd aan dat ideologie er in China nog steeds toe doet en hoe pragmatisch de moderne leiders ermee omgaan: toen de Maoïsten binnen de CCP te heftig reageerden op het standbeeld, verdween Confucius naar een binnenplaats. Probeer je eens voor te stellen dat premier Rutte tijdens één en dezelfde verkiezingscampagne het belang van het gezin, terugkeer naar het ziekenfonds, subsidies voor windmolens, lagere vennootschapsbelastingen en meer autonomie voor lidstaten van de Europese Unie had gepropageerd. Hoe maak je als Chinees nog chocola van al die tegengestelde boodschappen? Voor het antwoord op die vraag keert Schneider nog eenmaal terug in de geschiedenis naar de 'drie leren'. Wie met zoveel verschillende levensovertuigingen en religies vreedzaam naast elkaar wil leven, leert vanzelf pragmatisch te denken.

Het leven met tegenstellingen vormt een heel normaal onderdeel van de Chinese cultuur. De Bijbel van het Taoïsme staat bol van de paradoxen. De absolute waarheid vormt in Azië een veel minder dominant idee dan in Europa en de Verenigde Staten. Zowel in het Boeddhisme als het Taoïsme staat de ontwikkeling of constante beweging van het eigen zijn centraal. In Nederland is inconsistentie een politieke doodzonde. Wie 'draait' gaat door de knieën. Het moderne China biedt ideologie volgens Schneider juist een mogelijkheid om politieke besluiten te rechtvaardigen en begrijpelijk te maken. Chinese leiders gebruiken ideologie om verschillende belangen met elkaar in overeenstemming te brengen. Het heeft wel wat weg van de Nederlandse polder tussen de Yangtze en de Gele rivier: een pragmatisch land, waar handel drijven Koning is en waar verschillende godsdiensten elkaar tolereren.

Robbert Smet is gefascineerd door Azië en politiek. Hij werkt als adviseur *public affairs* bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen (NVZ).



Van Mierlo Symposium 2015

De toekomst van werk: Alles flex?

vrijdag 22 mei

14.00 – 18.00 uur

Paushuize / Utrecht

In Nederland maken veel politici, vakbondsleiders en werknemers zich zorgen om de toekomst van werk. Kunnen mensen er nog wel van uitgaan dat zij een vaste baan krijgen en behouden? Of moeten wij leren leven met de onzekerheden van een flexibiliserende arbeidsmarkt? Menig ZZP'er vindt dit een uitstekende insteek: vrijheid en flexibiliteit staan voorop. Maar in tegenstelling tot ZZP'ers hebben flexwerkers vaak wél behoefte aan vastigheid. Is dit dan jammer, maar helaas?

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

Op 22 mei organiseert de Mr. Hans van Mierlo Stichting, wetenschappelijk bureau D66, het jaarlijkse Van Mierlo Symposium. Deze editie staat in het teken van kansengelijkheid op de flexibiliserende arbeidsmarkt. Moeten wij ons als sociaal-liberalen zorgen maken om flexibilisering? Een flexibele arbeidsmarkt lijkt mensen de vrijheid te geven om hun eigen werkzame leven naar eigen inzicht in te richten. Ook kan het de mobiliteit op de arbeidsmarkt vergroten en dus *outsiders* meer kansen geven. Maar hoe geven we vorm aan de menselijke behoefte aan enige mate van werk- en inkomenszekerheid? En wat als de voordelen van flexibilisering vooral voor de *have's* zijn, en niet voor de *have not's*? Is flex dan wel zo flex? Met andere woorden, hoe geven we op een flexibiliserende arbeidsmarkt vorm aan de even belangrijke sociaal-liberale waarden van vrijheid, kansengelijkheid en verbondenheid?

Met o.a.

Barbara Baarsma

Kroonlid van de SER en hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam

Corina Hendriks

wetenschappelijk medewerker van de Van Mierlo Stichting

Steven van Weyenberg

Tweede Kamerlid voor D66

Marjolein ten Hoonte

directeur Arbeidsmarkt Randstad Amsterdam

Gijs van Dijk

bestuurslid FNV

Voor meer informatie en aanmelden
www.vanmierlostichting.nl

De Europese soep wordt niet zo heet gegeten als hij wordt opgediend

Door Erkan Özşen & Felix Zwart

De Europese Unie (EU) wordt steeds minder populair onder Europeanen. Vooral het ervaren verlies aan macht en “eigen” identiteit van nationale staten drijft dit sentiment. Onterecht, menen *Erkan Özşen* en *Felix Zwart*. De EU laat veel ruimte voor nationaal en regionaal verschil en vergroot juist onze soevereiniteit. Niet zozeer door meer invloed op Europese besluitvorming, maar vooral door een grote nationale speelruimte bij het uitvoeren van beleid.

DE AFGELOPEN JAREN zijn veel mensen afgehaakt in het Europese debat over “Europese integratie”. Deze term roept bij velen de nare smaak op van een megalomane bureaucratie gerund door een ontoegankelijke elite die op ondoorzichtige wijze steeds meer bevoegdheden naar zich toe trekt. De “gewone burger” heeft het gevoel alsof hij hierin het nakijken heeft. Commentatoren, zoals Thierry Baudet, stoken het vuurtje verder op. Vervreemding, onverschilligheid en bitterheid richting het Europese integratie project zijn het gevolg. Europa wordt gezien als een bedreiging van onze nationale soevereiniteit.

Soevereiniteit betekent in algemene zin dat een politiek lichaam de hoogste en onafhankelijke macht is om wetten te maken en toe te passen binnen de eigen grenzen. Met deze definitie in de hand en met een basaal begrip van de geschiedenis van internationale betrekkingen wordt het al snel duidelijk dat er ook “voor de EU” niet altijd sprake was van volledige soevereiniteit voor staten. Dit gold in het bijzonder voor de kleinere Staten, zoals Nederland, die altijd afhankelijk zijn geweest van de gedragingen van hun (verre) burens. Tijdens het D66-symposium “Scenario’s – stof tot nadenken”, verwoordde oud-D66-Minister Laurens Jan Brinkhorst dan ook treffend dat het in twijfel trekken van de euro vreemd is, ge-

zien het feit dat in de tijd van de nationale valuta maar een kwartier nodig was om door middel van een fax de wisselkoers tussen de Duitse mark en de Nederlandse gulden gelijk te trekken. ■ Deze nuancering over “oude” soevereiniteit daargelaten, betogen wij in dit artikel dat het huidige Europese systeem ons juist “nieuwe” soevereiniteit brengt. Via nationale en regionale implementatie van Europese wetgeving en verordeningen laat Europa ons veel ruimte voor nationale en lokale bijzonderheden.

DOOR ALLE HECTIEK rondom de euro zouden we het bijna vergeten: de Europese Unie is relatief jong (64 jaar) en nog volop in ontwikkeling. Frits Scharpf ■ omschreef de EU niet voor niets als een “partial polity”, een onafgewerkt staatsbestel. Het is dan ook niet zo gek dat nog niet alles functioneert zoals het zou moeten. De stevige kritiek op de mate van openheid en transparantie van beleidsvorming is nuttig en hoognodig, maar doet geen recht aan de in wezen democratische aard van dit systeem. Nog belangrijker: de overmatige aandacht voor het vermeende democratisch tekort heeft de aandacht afgeleid van een net zo belangrijk vraagstuk: het *implementatieproces* in de Europese Unie, de toepassing en uitwerking van Europese regels op het nationale en regionale niveau. En dat is jammer, want juist hier liggen grote mogelijkheden voor staten om soevereiniteit terug te winnen, alhoewel nog niet altijd op de manier die we beogen.

In dit verband is het zinnig om het onderscheid tussen *Europese integratie* en *Europeanisering* te benadrukken. Europese integratie staat gelijk aan harmonisering en convergentie van nationale wetgeving en het overhevelen van bevoegdheden naar Europees niveau. Europeanisering daarentegen gaat over het net zo belangrijke omgekeerde proces van uitwerking en implementatie van Europees afgesproken regels naar nationaal én regionaal niveau (Schmidt 2002: 42). Daar waar Europese integratie zich beperkt tot het maken van politieke beleidsafspraken op supranationaal niveau vergt Europeanisering de aanpassing van politiek-economische stelsels op (sub-)nationaal niveau, om zodoende die beleidsafspraken toe te passen op lokaal niveau. Juist in dit implementatieproces wringt vaak de schoen; er is sprake van

gebrekkige implementatie. Dit implementatie-tekort verdient in onze ogen in ieder geval evenveel aandacht als het vermeende democratische tekort.

Als het gaat om implementatie zijn er in principe drie verschillende vormen mogelijk: acceptatie, hervorming of verwerping van Europese regels en wetgeving. *Acceptatie* behelst geruisloze implementatie van EU-wetgeving. *Hervorming* komt neer op transformatie en vindt plaats als er veranderingen optreden die tegen het erfgoed en traditionele beleidsvoorkeuren indruisen. *Verwerping* behelst weerstand tegen verandering vanwege een onoverbrugbare kloof tussen het nationale erfgoed en de beoogde effecten van geharmoniseerde wetgeving. Onze stelling is dat er alleen gesproken kan worden van een aanzienlijke verlies aan nationale autonomie – en dus nationale soevereiniteit – wanneer er sprake is van transformatie als aanpassingsvorm (Schmidt 2002: 88). Transformatie vindt immers plaats als het Europese supranationale gezag, via regelgeving, interne veranderingen teweeg brengt die anders niet zouden plaatsvinden. Daarmee verwatert het nationale niveau als hoogste gezag.

UIT ONDERZOEK is gebleken dat de drie grootste economieën van Europa – het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk en Duitsland – alle drie anders op Europese wetgeving hebben gereageerd. In het Verenigd Koninkrijk overheerste acceptatie, in Frankrijk weerstand, en in Duitsland een bewuste transformatie (Schmidt 2002: 102). Als we ons eerst richten op Duitsland dan zien we dat een transformatie heeft plaatsgevonden, alhoewel zeer traag en moeizaam. Het Duitse economische model van gecoördineerd kapitalisme met een faciliterende staat bleek niet altijd aan te sluiten bij EU-wetgeving. Dit zware transformatieproces vond vooral plaats in de jaren ’90 onder leiderschap van de toenmalige minister president Gerhard Schröder. Duitsland werd toen beschouwd als de ‘zieke man’ van Europa, gekenmerkt door een in recessie verkerende economie en de noodzaak tot hervorming van de welvaartstaat. Deze, door de EU opgelegde hervorming leidt dus tot een verlies aan nationale soevereiniteit. Dit verlies is echter ruimschoots gecompenseerd door een internationale groei in

■ Uitspraak van Laurens Jan Brinkhorst tijdens het D66-symposium “Scenario’s – stof tot nadenken” (mei 2014) georganiseerd door de D66 thema-afdeling Sociaal-Liberalisme over toekomstscenario’s voor de Europese Unie.

■ Fritz W. Scharpf (geboren op 12 februari 1935, Schwäbisch Hall) is een Duitse professor en Emeritus Directeur van de Max Planck Institute for the Study of Societies.

economische statuur en supranationale soevereiniteit. Het feit dat bij Europese aangelegenheden de Duitse en Europese agenda's grote gelijkenissen vertoont, is illustratief in dit opzicht (Schmidt 2002: 88).

EU-wetgeving druist dusdanig in tegen het Franse staatskapitalisme dat er in Frankrijk in vele opzichten sprake is van een aanzienlijk implementatietekort, vergelijkbaar met enkele Zuid-Europese landen. Door haar verzet tegen vele geharmoniseerde wetten heeft in Frankrijk geen belangrijk verlies van nationale soevereiniteit voorgedaan. Tegelijkertijd hebben de Fransen hun soevereiniteit niet naar een hoger supranationaal niveau kunnen tillen, zoals de Duitsers dat wel hebben gedaan. Ten aanzien van Engeland valt te constateren dat er geen aanzienlijke implementatietekorten zijn ontstaan. Sterker nog, Engeland spant de kroon qua effectieve implementatie van geharmoniseerde wetgeving. Het Britse marktkapitalisme is grotendeels in overeenstemming met de idealen van de te implementeren wetten. Zodoende is ook in het Verenigd Koninkrijk zowel de mate van nationale soevereiniteit als ook haar internationale profiel grotendeels onveranderd gebleven (Schmidt 2002: 98). Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk hebben dus om tegenovergestelde redenen hun nationale soevereiniteit meer kunnen behouden dan Duitsland. Duitsland vormt qua beleidsuitvoering een middenweg tussen de Franse weerstand en de Britse acceptatie. Het zijn doorgaans de Britten en de Fransen die dan ook als tegenpolen de beleidsinitiatieven fel uitvechten op het Europese toneel (Schmidt 2002: 4).

ALS WE ALLEEN al naar deze drie grootste economieën kijken dan zien we dus dat Europese integratie zeker niet heeft geleid tot Europese

eenheidsworst en een eenduidig verlies aan nationale soevereiniteit. Er is nog een andere manier waarop nationale en regionale verschillen blijven bestaan. Naast het implementatietekort op nationaal niveau is er ook een zogeheten *institutioneel tekort*: een gebrekkige institutionele structuur op supranationaal niveau die het onmogelijk maakt om op een effectieve manier gezamenlijk supranationaal op te trekken. Daar waar het implementatietekort op nationaal niveau zich met name voordoet met betrekking tot reeds gezamenlijk genomen bindende maatregelen op EU-niveau, zorgt het institutioneel tekort ervoor dat bindend beleid überhaupt niet gerealiseerd wordt. Beleidsvorming op EU-niveau is vaak te informeel en de afspraken te vrijblijvend, vooral op terreinen als het milieubeleid, buitenlands (energie-) beleid, werkgelegenheid & sociale zaken, en het regionaal beleid. Hoewel deze ontwikkeling onwenselijk is voor de voltooiing van het Europees integratie project, vormt dit institutioneel tekort een belangrijke reden voor het behoud van nationale soevereiniteit (Tanasescu 2009: 228).

Neem als voorbeeld de ecotax op olie, gas en steenkool die slechts in een klein aantal EU-lidstaten succesvol is opgelegd (Wallace & Wallace 2000: 312). Of neem de zogeheten EMAS (Eco-Management and Audit Scheme) en de “EU Eco labeling scheme” die zijn geïnitieerd door de Europese Commissie met als doel om elk bedrijf te verplichten de eigen milieuprestaties te evalueren, rapporteren en te verbeteren (Tanasescu 2009: 228). De implementatie van deze richtlijnen verloopt zeer moeizaam. Het is in onze ogen de halfslachtige en op overleg gerichte vrijblijvende EU-beleidsvorming die hieraan ten grondslag ligt. Juist op het gebied van milieu zijn belangengroeperingen zoals milieuorganisaties, autofabrikanten

ten en wetenschappers uitvoerig betrokken bij het beleidsvormingsproces (Tanasescu 2009: 228). Daar is helemaal niets mis mee, maar zou hand in hand moeten gaan met een vooraf helder bepaalde en uitgestippelde doelstelling. Zoals is gedaan bij de EuP-richtlijn die wel succesvol is geïmplementeerd. De EuP-richtlijn verplicht sinds 2007 fabrikanten van energieslurpende producten het energieverbruik van hun producten tijdens de ontwerpfasen te verlagen. De formele aanpak in de EuP-richtlijn betekent vaak een verlies aan nationale soevereiniteit. Echter deze aanpak legt het dus af in het overwegende door de informele en zachte institutionele setting die de Europese Unie in betreffende terreinen teistert.

EUROPESE INTEGRATIE heeft dus niet altijd het type verregaande impact op nationale soevereiniteit die criticasters aan de Europese Unie toedichten. De Europese soep wordt niet zo heet gegeten als zij wordt opgediend. Geharmoniseerde wetgeving – die doorgaans een ‘one-size fits all’ karakter heeft – wordt door landen op eigen wijze gekneed en op eigen tempo vertaald naar de lokale context. Ook kunnen nationaal verschillende markten en particuliere deelbelangen bij gebrek aan bindende institutionele maatregelen nog altijd een barrière vormen tegen invoering van de soms als pijnlijk ervaren harmonisering of standaardisering (Tanasescu 2009: 147). Maar zijn deze vertragingen in implementatie niet juist koren op de molen van EU-sceptici? Het behoud van nationale soevereiniteit middels implementatietekorten verdient vanwege haar onbedoelde en ongelukkige karakter zeker niet de schoonheidsprijs. De “multi-level” structuur van de Europese Unie herbergt echter wel degelijk opties waarmee supranationale standaarden kunnen worden gecombineerd met landelijke en regionale verschillen. Het gaat dan veel meer over subsidiariteit. Dit vraagt dan in zijn algemeenheid om een herwaardering van verschillende sociaal-economische modellen van EU-regio's en landen. Ook vraagt dit om een legitimerend politiek discours waarbij de EU niet als bedreiging wordt gezien voor de nationale soevereiniteit, maar waarbij de EU als toegevoegde waarde wordt gezien voor nationale macht en identiteit. Juist landen als Nederland hebben relatief ge-

zien veel baat bij een toegenomen stem die haar wordt geschonken door EU-lidmaatschap, terwijl er ook ruimte is voor regionale eigenaardigheden. De ontwikkeling van D66 als een “volksere” partij die, zoals in de woorden van Gerben Jan Gerbrandy, trouw blijft aan haar inhoudelijke lijn  biedt wat ons betreft grote mogelijkheden. Een Nederlandse politiek met een prominentere internationale oriëntatie biedt het vooruitzicht van een Nederlandse publieke opinie die zich steeds comfortabeler gaat verhouden tot Europa. Daarvoor moet Nederland echter zelf ook nog wel een kleine transformatie doormaken. Volgens Laurens Jan Brinkhorst, tijdens het eerder genoemde D66-symposium, is Nederland goed in plannen maken maar minder goed in uitvoeren. Met een geslaagde transformatie op dat vlak zou EU-lidstaat Nederland alvast haar steentje kunnen bijdragen aan de verlichting van het totale implementatietekort in de Europese Unie. “De Europese Unie is nog lang geen ‘fait accompli’”.

Felix Zwart werkt in public affairs en onderzoek in private equity en venture capital. Hij studeerde sociologie, geschiedenis en economie aan de Universiteit Utrecht. Binnen D66 is hij actief in de thema-afdeling Economie en bestuurslid van de thema-afdeling Sociaal-Liberalisme.

Erkan Özşengün heeft een *startup*-bedrijf in business development voor ingenieurs. Hij volgde een doctoraalstudie politieke economie en een masteropleiding Europese Politiek aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is lid van de D66-thema-afdeling Digitaal.

Literatuur
Moussis, N. (2005). ‘Access to European Union: law, economics, policies’, 14Th ed. European Study Service.

Schmidt, Vivien A. (2002). *The Futures of European Capitalism*. Oxford: Oxford University Press.

Tanasescu, I. (2009). *The European Commission and Interest Groups: Towards a Deliberative Interpretation of Stakeholder Involvement in EU Policy-making*. Brussels University Press.

Welzmueller, R. (1990). ‘Marktaufteilung und Standortpoker in Europa: Veränderungen der Wirtschaftsstrukturen in der Weltmarktregion Europa’. Band 2. Köln: *Europahandbuch für Arbeitnehmer*.

 **Uitspraken van Gerben Jan Gerbrandy gedaan tijdens hetzelfde D66-symposium.**

‘Het behoud van nationale soevereiniteit middels implementatietekorten verdient vanwege haar onbedoelde en ongelukkige karakter zeker niet de schoonheidsprijs’

BOEKRECENSIE

Ter viering van het 60-jarig jubileum van de Teldersstichting, wetenschappelijk bureau van de VVD, werd eind vorig jaar het boek *Sociaal-liberalisme* uitgebracht. Een nuttige bijdrage aan het debat over deze traditie, maar voor een goed begrip van wat het hedendaags sociaal-liberalisme werkelijk inhoudt, schiet het boek wat te kort.

Door Han van Nieuwaal

SOCIAAL-LIBERALISME

Over het algemeen mag iedere poging om het sociaal-liberalisme te duiden als moedig worden beschouwd. Valt er vanuit de linkse liberale vleugel niets op af te dingen, dan biedt het meer rechtse liberale gedachtegoed die mogelijkheid wel. Juist vanwege deze verdeeldheid over het onderwerp, is het van belang dat wetenschappers, denkers en politici blijven bijdragen aan een werkbare invulling van het sociaal-liberalisme. Dit is dan ook de opdracht die de auteurs, Patrick van Schie en Fleur de Beaufort, in het laatste hoofdstuk van *Sociaal-liberalisme* aan de lezer meegeven.

HIERAAN VOORAF gaat een bijna tweehonderd pagina's tellende historische duiding van de sociaal-liberale stroming. Om dit lid van de liberale familie enigszins in een kader te plaatsen, positioneren de auteurs het naast twee andere liberale theorieën. Deze twee theorieën – het klassiek-liberalisme en het ontplooiingsliberalisme – worden in het eerste hoofdstuk in basisprincipes uiteen gezet. Gedurende het gehele boek doen de auteurs hun best om zich bij de historische duiding van de sociaal-liberale traditie aan deze driedeling te houden. Daarnaast passeren er vanzelfsprekend meerdere, aan het liberalisme gelieerde theorieën en concepten de revue. Dat betekent overigens, en jammer genoeg, niet dat de lezer moet verwachten dat de auteurs echt de diepte ingaan wat betreft liberale theorie. Integendeel. Het blijft vooral een historische beschrijving, waarbij de achtergrond van de auteurs



‘De uitdaging voor sociaal-liberalen ligt in het opnieuw duiden van de relatie individu-gemeenschap’

zich zo nu en dan laat raden. Met name bij de, soms hoofdstukvullende opsommingen van wetten en historische feitjes, zoals in hoofdstuk 2 het geval is. Zo bieden de uitleg over armenwetgeving die Thorbecke initieerde en de reactie van Samuel van Houten hierop misschien wel enig inzicht in de wijze waarop het sociaal-liberalisme zich in de negentiende eeuw ontwikkelde, maar het beperkte wijsgerige kader waarin dit geplaatst wordt, geeft de analyse een wat korrelige structuur en vraagt om meer verdieping. Gelukkig komt die verdieping er wel enigszins wanneer in hoofdstuk 3 – door de auteurs zelf beschouwd als de kern van het boek – de politieke theorie van het sociaal-liberalisme aan de orde komt. Hierin wordt aan de hand van het gedachtegoed van wetenschappers, filosofen en politici als onder meer Hobhouse, Mill en Goeman Borgesius het mensbeeld van de (sociaal-)liberaal

onder de loep genomen. Zoals verwacht mag worden bij een beschouwing van het liberalisme, staat de verhouding tussen individu en maatschappij hierbij centraal. De auteurs spreken in dit licht over “een wankel exercitie”, want het is een “balanceeract tussen een nadruk op individualiteit en die op het geheel”. Het hoofdstuk voert verder langs sociale contracttheorie, de nationale gevoelens van sociaal-liberalen en de plicht tot persoonlijke ontwikkeling door het individu. Uiteindelijk wordt het sociaal-liberalisme uitgewerkt als een ideologie waarbij, in grove lijn, het individu de plicht heeft zich te ontwikkelen om op deze manier de maatschappij verder vooruit te helpen; een maatschappij die op haar beurt het individu de middelen aanreikt om het goede leven mogelijk te maken. Of dit recht doet aan het mensbeeld dat van een sociaal-liberaal verwacht mag worden, is maar zeer de vraag. Een vraag

waarmee de auteurs zelf ook lijken te worstelen. Twee hoofdstukken verder wordt Will Kymlicka namelijk opgevoerd als vertegenwoordiger van het hedendaags sociaal-liberalisme. Op zichzelf wellicht een terechte constatering, maar het is juist Kymlicka die het liberalisme verdedigde tegen de communitaristische doctrine waarbij een grote waarde wordt toegedicht aan de gemeenschap en waaraan het individu in morele zin als het ware wordt uitgeleverd.

DEZE DISCREPANTIE legt dan ook direct het zwakke punt van *Sociaal-liberalisme* bloot: wat betreft het plaatsen in het juiste historische perspectief leveren de auteurs een nuttige bijdrage aan het debat rondom de sociaal-liberale traditie, maar zodra zij invulling proberen te geven aan waar deze traditie voor staat, dan blijken zij minder zeker van hun zaak. Dit terwijl zij toch stellen “duidelijk [te willen] maken wat het sociaal-liberalisme werkelijk inhoudt”. Het feit dat het een uitdaging is om deze taak in nog geen tweehonderd bladzijden te volbrengen, neemt niet weg dat een iets verdere verdieping in de liberale theorie dan uiteindelijk in het boek plaatsvindt, wellicht tot een meer samenhangend begrip van het sociaal-liberalisme zou leiden.



SOCIAAL-LIBERALISME

Fleur de Beaufort & Patrick van Schie (2014)

Amsterdam: Boom

ISBN: 978 90 8953 3760 | NUR 680

Als in het laatste hoofdstuk de huidige status van het sociaal-liberalisme in met name Nederland en Groot-Brittannië wordt geschetst, dan blijkt daaruit dat er in de ogen van de auteurs voor sociaal-liberalen nog het nodige werk te doen valt: “ideologieën en substromingen [...] staan niet in marmer gebeiteld, zeker niet voor liberalen. Willen zij werkbaar zijn, dan dienen zij te worden bijgeslepen aan de zich veranderende werkelijkheid.” Met deze werkelijkheid wordt bedoeld op de gemeenschap, de maatschappij, waartoe de sociaal-liberale theorie zich steeds weer op nieuw dient te verhouden. Daarmee ligt er een taak voor de sociaal-liberalen van nu. De leidende vragen die de auteurs hierbij alvast cadeau doen, zijn: waar ligt de absolute verdedigingslinie van de individuele rechten? En welke offers mogen van een individu worden gevraagd ten behoeve van de samenleving waar hij deel van uitmaakt en welke offers gaan te ver?

DE TOEGEVOEGDE WAARDE van het werk van De Beaufort en Van Schie zit hem met name in het feit dat er een historische context wordt geschetst die het sociaal-liberalisme recht doet en die breder is dan de traditionele tijdlijn die voert langs Kant, Mill, Rawls en Kymlicka. Een prestatie op zich, gezien de onoverzienbare hoeveelheid literatuur die er over (sociaal-)liberalisme beschikbaar is. Daarnaast wijzen de auteurs dus op de uitdaging die er voor sociaal-liberalen ligt in het opnieuw duiden van de relatie individu-gemeenschap. Een terechte observatie, waarvan het belang niet onderschat moet worden. Zeker in een tijd waarin de vraag wie voor wie en wat betaalt zeer actueel is.

Han van Nieuwaal studeerde filosofie in Leiden en Istanboel. Het afgelopen jaar werkte hij op freelancebasis voor communicatiebureau Het Portaal in Turkije, waar hij sinds dit jaar weer als projectmedewerker vanuit Rotterdam voor werkt.

Welleman



DE AUTEURS

Daniël Boomsma is jurist en publicist, werkt voor de Tweede Kamerfractie van D66, en is kernlid van de Vlaamse denktank *Liberales*.

Ronald Dekker is arbeidseconoom en onderzoeker bij het instituut Reflect, Universiteit van Tilburg.

Fabian Dekker is arbeidssocioloog en verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam.

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal rechts populistische partijen. Daarnaast heeft zij onderzoek gedaan op het gebied grootstedelijk beleid en huisvestingsgedrag.

Bart Luttikhuis is postdoctoraal onderzoeker aan het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde (KITLV-KNAW) te Leiden. Hij is gespecialiseerd in de laat-koloniale geschiedenis en de dekolonisatie van Indonesië. Momenteel is hij verbonden aan het project ‘Nederlandse militaire operaties in Indonesië, 1945-1950’.

Han van Nieuwaal studeerde filosofie in Leiden en Istanboel. Het afgelopen jaar werkte hij op freelancebasis voor communicatiebureau Het Portaal in Turkije, waar hij sinds dit jaar weer als project-medewerker vanuit Rotterdam voor werkt.

Bastiaan Nugteren is masterstudent *Colonial & Global History* aan de Universiteit Leiden. Hij liep in 2014 stage bij het onderzoeksproject ‘Nederlands Militair Optreden in Indonesië, 1945-1950’ van het Koninklijk Instituut voor Taal- Land- en Volkenkunde (KITLV).

Frank van Mil is wetenschappelijk directeur van de Van Mierlo Stichting, wetenschappelijk bureau D66.

Erkan Özsen heeft een *startup*-bedrijf in business development voor ingenieurs. Hij volgde een doctoraalstudie politieke economie en een masteropleiding Europese Politiek aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is lid van de D66-thema-afdeling Digitaal.

Jos Sanders is werkzaam bij *TNO Sustainable Productivity & Employability*.

Patrick van Schie is directeur van de Telders-stichting, wetenschappelijk bureau van de VVD.

Joop Schippers is hoogleraar Arbeidseconomie aan de Universiteit Utrecht.

Robbert Smet is gefascineerd door Azië en politiek. Hij werkt als adviseur *public affairs* bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen (NVZ).

Toon Taris is hoogleraar Arbeids- en organisatiepsychologie aan de Universiteit Utrecht.

Felix Zwart werkt in public affairs en onderzoek in private equity en venture capital. Hij studeerde sociologie, geschiedenis en economie aan de Universiteit Utrecht. Binnen D66 is hij actief in de thema-afdeling Economie en bestuurslid van de thema-afdeling Sociaal-Liberalisme.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 36
nummer 1
maart/april 2015

Idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactieraad
Annet Aris (vz.), Cathy van Beek,
Peter van den Besselaar, Meryem Cimen,
Denise van Dalen, Han Entzinger,
Corina Hendriks, Sandra Korthoff,
Jochem Lybaart, Mark van Ostaijen,
Mark Sanders, Mark Snijder, Pier Vellinga,
Ad van Vugt, Andrys Wierstra,
Berber Wierstra

eindredactie
Corina Hendriks i.s.m. Inge van der Leeuw

aan dit nummer werkten mee:
Daniël Boomsma, Jasper Bongers,
Fabian Dekker, Ronald Dekker,
Maarten Gehem, Sjoerdje van Heerden,
Sjir Hoeijmakers, André Jonkers,
Alexander Rinnooy Kan, Bart Luttikhuis,
Frank van Mil, Bastiaan Nugteren,
Erkan Özsen, Jos Sanders,
Patrick van Schie, Joop Schippers,
Robbert Smet, Hans van der Steen,
Toon Taris, Felix Zwart

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Erik Haverkort, Peter Welleman

ontwerp
de ontwerpvloot

druk
Ando bv, Den Haag

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een jaarabonnement kost €36 en voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een Tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis. Het abonnement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.



‘Ik ben sociaal-liberaal omdat individuele
vrijheid voor mij samengaat met een
gevoel van verbondenheid met andere
mensen. Sociaal-liberalisme is voor mij
vrijheid in verbondenheid’

Nienke Offringa

Idee-lezer en medewerker Kennis en Kunde D66

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

De slag om duurzame energie

Basisinkomen:
is dat nu
een goed idee?

Habermas:
de burger tegen
het systeem

De Chinese
tijgerjacht op
corrupte politici

idee

De slag om

HET ENERGIEVRAAGSTUK dringt zich in steeds grotere mate aan ons op. Of het nu gaat om de veranderende geopolitieke verhoudingen of de (on)houdbaarheid van een systeem gebaseerd op fossiele brandstoffen, de roep om verandering klinkt steeds vaker en luider. Het gaat allang niet meer – slechts – over energielabels, windenergieparken of de opslag van CO₂. Het hoe en waarom van de energietransitie – of zoals ze dit in Duitsland zo mooi zeggen, de *Energiewende* – is naast een technisch vooral ook een ethisch én politiek vraagstuk, zo stelt ook hoogleraar Politieke Theorie Marcel Wissenburg in dit nummer van *Idee*. Het gaat om de vraag over de wereld waarin we eigenlijk willen leven, en welke waarden we daarbij belangrijk vinden. De meningen zullen hierover verschillen en botsen.

duurzame energie

In dit nummer van *Idee* kijken we naar de politiek achter de duurzame energietransitie. De energietransitie wordt een slagveld, menen onderzoekers Rick Bosman en Derk Loorbach in hun openingsartikel. Nieuwe en gevestigde belangen botsen, en in die botsing vallen spaanders. Deze strijd bagatelliseren of depolitiseren is een grote fout, meent de eerder genoemde Wissenburg. Voorstanders van een duurzame energietransitie nemen, in zijn ogen onterecht, vaak aan dat de doelen van hun beleid evident en onomstreden zijn. Het debat over die doelen, en de waarden die daarbij belangrijk worden gevonden, is juist het meest fundamentele politieke en ethische debat dat er is. Twee wetenschappelijke bureaus van twee politieke partijen geven vervolgens weer wat voor hen belangrijke waarden zijn: GroenLinks wordt vaak gezien als de voorvechter van ‘groen’, en hun wetenschappelijke Bureau De Helling geeft aan waarom dat terecht is. En bij D66 staat toch het vrije individu centraal, dus ‘groen’ is ondergeschikt? De Van Mierlo Stichting geeft aan waarom dit beeld onterecht is.

Een andere politiek beladen vraag is: wie moet de duurzame energietransitie trekken? Is het de overheid die het voortouw moet nemen, en zo ja hoe? Of komt het initiatief vanuit de markt? Of van mensen onderling in de samenleving? Sociaal-liberalen vertrouwen op de eigen kracht van mensen, maar kennen ook een belangrijke rol toe aan de staat als het gaat om rechtvaardigheid.

Oud-D66-politicus Jan Terlouw is al jaren een krachtig pleitbezorger van ferm overheidsingrijpen en in zijn artikel legt hij uit waarom dit zo belangrijk is. Drie huidige D66-politici – Gerben-Jan Gerbrandy, Stientje van Veldhoven en Olaf Prinsen – geven vervolgens aan wat er op ‘hun’ respectievelijke niveaus (Europees, nationaal en lokaal) moet gebeuren.

De vraag hoe invulling te geven aan de energievoorziening van de 21e eeuw is in klimatologisch en economisch, maar zeker ook in politiek opzicht urgenter dan ooit te voren. Alhoewel veel mensen (ook politici en bestuurders) beseffen dat er iets niet goed gaat, blijkt het maar lastig om echt stappen te zetten richting een duurzaam energiesysteem. Voor veel mensen is dit thema toch een ver-van-hun-bed-show. Hopelijk brengt deze *Idee* het thema dichterbij huis en draagt zij haar steentje bij om de sociaal-liberale visie op deze wezenlijke vragen verder aan te scherpen.

Annet Aris

Voorzitter redactieraad *Idee*

IN DIT NUMMER

Coen Brummer & Abele Kamminga p. 6

IEDEREEN EEN UITKERING!
IS DAT NU EEN GOED IDEE?

Het basisinkomen is terug van weggeweest in het publieke debat. Buiten allerlei praktische en financiële bezwaren botst dit idee met sociaal-liberale principes. De keuzevrijheid van de één beperkt de keuzevrijheid van de ander.

Wouter Saes p. 11

HET PROBLEEM DAT MINISTERIËLE
VERANTWOORDELIJKHEID HEET

In 2002 trad het tweede kabinet-Kok af omdat het zich moreel verantwoordelijk voelde voor de gebeurtenissen in Srebrenica. Maar was dat nu de beste manier om excuses aan te bieden?

THEMA

DE SLAG OM
DUURZAME ENERGIE p. 15

Rick Bosman & Derk Loorbach p. 16

DE ENERGIETRANSITIE
WORDT EEN SLAGVELD

Chaos, paniek, strijd en onzekerheid kenmerken iedere transitie, ook een duurzame energietransitie. Vanwege de hoge maatschappelijke kosten kunnen we er maar beter vroeger mee beginnen dan later.

In welke wereld willen we eigenlijk leven?

Marcel Wissenburg p. 26

HET PRIMAAT VAN
DE MILIEUETHIEK

Windmolens, zonnepanelen en CO₂-opslag: de duurzame energietransitie lijkt vooral een kwestie van techniek. Een fundamentele denkfout. Het is bij uitstek een ethisch debat, over onze waarden.

Corina Hendriks & Jasper Bongers p. 30

SOCIAAL-LIBERAAL IS GROEN

De sociaal-liberale waarde van vrijheid in verbondenheid leidt onvermijdelijk tot het belang van duurzaamheid. Met onduurzaam gedrag schaden we de vrijheid van anderen, nu en later.

Jasper Blom p. 32

DE GROENE VRIJBLIJVENDHEID
VOORBIJ

Bij het sociaal-liberalisme past wellicht het streven naar duurzaamheid, maar groenen willen harder lopen, verder lopen en wijzen ook meer de weg richting duurzaamheid.

Jan Terlouw p. 34

TOEKOMSTBEWAKING
ALS PUBLIEKE TAAK EN ZAAK

De staat heeft de macht en de plicht om ervoor te zorgen dat we de aarde niet uitwonen. Een goede liberaal pleit voor een sterke overheid die haar essentiële taken niet verwaarloost.

feiten & cijfers p. 40

DUURZAME ENERGIE

Alexander Rinnooy Kan — Column p. 44

OVER HET LAND
DAT DE WINDMOLEN UITVOND

Olaf Prinsen, Stientje van Veldhoven & Gerben-Jan Gerbrandy p. 46

ENERGIETRANSITIE: LOKAAL,
NATIONAAL ÉN EUROPEES

Samen staan we sterk. Op elk niveau is een sterke overheid nodig, lokaal, nationaal en Europees. Drie D66-politici aan het woord over wat er door wie moet gebeuren.

THEMA—COLUMNS
DE SLAG OM DUURZAME ENERGIE

Dennis van Berkel p. 23

DE STAP NAAR DE RECHTER

Pier Vellinga p. 33

DE STERKE STAAT

Linda Carton, Marieke Oteman, Mark Wiering & Simon Kalf p. 39

DE KRACHT VAN BURGERS

VASTE RUBRIEKEN

Maarten Gehem p. 51

LITERATUUR & FILM
ZICHT OP DE TOEKOMST

Sjoerdje van Heerden p. 52

DE SOCIAAL-LIBERALE WERELD VAN...
MARIETJE SCHAAKE

‘Voor mij is een aantal principes universeel en is de wereld steeds meer verbonden. Daarom moeten we ook steeds meer kijken naar de impact van ons handelen elders.’

Jasper Bongers p. 58

SOCIAAL-LIBERAAL DEBAT
EEN VROUWENQUOTUM IS ZINNIG

Corina Hendriks & Robert van Putten p. 60

EEN BRIEFWISSELING
INDIVIDU VS. GEMEENSCHAP

Volgens Robert van Putten onderschatten sociaal-liberalen het maatschappelijke verlangen naar ‘samen’. Een misvatting over het sociaal-liberalisme, antwoordt Corina Hendriks.

Herman Beun p. 65

HEDENDAAGS SOCIAAL-LIBERALISME
EN ZIJN INSPIRATORS
JÜRGEN HABERMAS

De filosoof en socioloog Jürgen Habermas wordt vaak als linkse denker bestempeld, maar gezien zijn scherpe oog voor de democratische principes in internationale context is ook het sociaal-liberalisme hem zeker schatplichtig.

Robbert Smet p. 71

EEN KIJKE IN DE CHINESE KEUKEN
DE CHINESE TIJGERJACHT OP
CORRUPTIE BESTUURDERS EN POLITICI

China en corruptie worden vaak in één adem genoemd. De huidige anti-corruptiestrijd van president Xi Jinping is niet meer dan oude wijn in nieuwe zakken.

Mirjam Noorduijn p. 78

BOEKRECENSIE
DE DERDE INDUSTRIËLE REVOLUTIE

Topeconoom Jeremy Rifkin weet de toekomst zo levendig voor te stellen dat je het gevoel hebt zo zijn *Derde industriële revolutie* binnen te lopen.



Iedereen een uitkering! — Is dat nu een goed idee?

Door Coen Brummer en Abele Kamminga

Is dat basisinkomen nu eigenlijk een goed idee of niet? Los van allerlei financiële en praktische bezwaren menen historici *Coen Brummer* en *Abele Kamminga* dat het idee van een basisinkomen botst met liberale principes. De keuzevrijheid van de één beperkt de keuzevrijheid van de ander.

Eén van de meest opvallende ontwikkelingen in het publieke debat is de terugkeer van het basisinkomen. Een vast bedrag voor iedereen, voldoende om van te leven en vrij van verplichtingen. Daklozen, loodgieters, medisch specialisten – allemaal zouden ze 'gratis' geld moeten krijgen. Voorstanders zien in het basisinkomen een panacee voor vrijwel alles. Van armoede en groeiende ongelijkheid tot *burn-outs* en de vermeende afkalvende verzorgingsstaat. Ook onder liberalen klinken af en toe geluiden vóór het basisinkomen. Natuurlijk, het willen uitbannen van armoede is van oudsher een liberaal streven, maar moeten we iedere Nederlander dan maar een uitkering geven – ongeacht inzet en prestatie? Nee.

HET CONCEPT 'BASISINKOMEN' steekt eens in de zoveel tijd de kop op. Na experimenten in de jaren zeventig onderzocht de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) in 1985 het basisinkomen als alternatief voor de gangbare sociale voorzieningen. Niet veel later richtte Vlaams politiek filosoof Philippe van Parijs het *Basic Income European Network* op. Een club met ambitie, want

in 2004 werd de organisatie herdoopt tot het *Basic Income Earth Network*. Het basisinkomen bracht het zelfs tot aan de onderhandelingstafel van het Paarse Kok-I, maar haalde het regeerakkoord niet. ■ Tegenwoordig pleit journalist en 'utopist' Rutger Bregman onvermoeibaar voor het basisinkomen, bijvoorbeeld in *Gratis geld voor iedereen*. ■ Zonder resultaat blijft het niet. Steeds meer gemeenten zien wel wat in een basisinkomen, al gaat het meestal om experimenten waarin bijstandsgerechtigden aan minder regels en voorwaarden hoeven te voldoen.

Waarom flirten academici, politici en opiniemakers om de zoveel tijd met het basisinkomen? Voorstanders wijzen op experimenten met gunstige uitkomsten. Vaak gaat het om experimenten in ontwikkelingslanden, waardoor ze nauwelijks iets zeggen over de Westerse wereld. ■ Voorstanders beroepen zich daarom vaak op het *Mincome program* ■, een Canadees onderzoek dat midden jaren zeventig werd uitgevoerd. Een kleine gemeenschap ontving vier jaar lang een basisinkomen, met positieve resultaten als lagere zorgkosten en een relatief kleine terugval in de arbeidsparticipatie. Toch zegt ook dit experiment weinig over het nut van het basisinkomen voor een heel land, veertig jaar later. In de eerste plaats omdat er eigenlijk geen sprake was van een basisinkomen. Alleen families zonder andere inkomsten kregen 60% van het Canadese sociale minimum. Voor elke dollar die extra werd verdiend, ging 50 cent van het basisinkomen af. Wie gingen er in dit experiment op vooruit? Vooral mensen die eerst niet in aanmerking kwamen voor *welfare*: ouderen, werkende armen en werkloze alleenstaande mannen. Maar belangrijker is de economische context. De gemeenschap was sterk gericht op landbouw. Ziekte, economische tegenslag of een slechte oogst betekenden een financiële ramp. *Mincome* gaf basale inkomenszekerheid, onafhankelijk van fluctuerende prijzen of slecht weer.

Ook zegt het experiment niets over de betaalbaarheid. De landelijke overheid financierde driekwart van het project. Bewijs dat een stelsel als dit zichzelf kan bedruipen is er dus niet. En zo ontbreekt ook informatie over de effecten op werkgelegenheid, lonen, arbeidsparticipatie, huizenprijzen of belastingheffing. Het enige dat dit soort experimenten aantoonst is dat mensen aan de onderkant

■ Zie C. Brummer (2015). *Vuile Handen; Michael Ignatieff en andere politiek denkers over de strijd tussen ideeën en macht*. Amsterdam: Elsevier. p 135 – 144.

■ R. Bregman (2014). *Gratis geld voor iedereen; en nog vijf grote ideeën die de wereld kunnen veranderen*. Amsterdam: Uitgeverij de Correspondent.

■ Zie *Tegenlicht* (VPRO) op <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2014/september/gratis-geld-wereldwijd.html>

■ Evelyn L. Forget (2011). *The Town with No Poverty — Using Health Administration Data to Revisit Outcomes of a Canadian Guaranteed Annual Income Field Experiment*, Februari 2011, University of Manitoba (PDF).

van de samenleving gebaat zijn bij een degelijke financiële basis. Ze zijn gezonder en gaan langer naar school. Goed om te weten, maar geen argument voor een basisinkomen voor iedereen.

WAT KOST DAT EIGENLIJK, zo'n basisinkomen?

VPRO's *Tegenlicht* zette enkele berekeningen op een rij. In Bregmans scenario lopen de kosten op tot 135 miljard euro. En, let op, dit is ná aftrek van alle eventuele baten. De kosten van andere scenario's (lagere bedragen, gelimiteerd aantal ontvangers) worden becijferd op ongeveer 30 miljard euro. ■ Ter vergelijking: op dit moment geven we 77 miljard euro uit aan *alles* dat met sociale zaken en werkgelegenheid te maken heeft.

Een studie uit 2015 van het Centraal Plan Bureau keek naar de effecten van het basisinkomen op de participatie. ■ Het basisinkomen bedroeg in dit geval 50% van het sociaal minimum en uitkeringsgerechtigden gingen er netto niet op voor- of achteruit. De resultaten zijn dramatisch: de arbeidsparticipatie van vrouwen met kinderen daalde met bijna 18%. De totale arbeidsparticipatie daalde met 5%. De kosten vielen zo hoog uit, dat ter compensatie een vlaktaks van 56.6% zou moeten worden ingevoerd en de arbeidskorting zou moeten worden afgeschaft. Het resultaat? Een forse lastenverzwaring, die vooral de lagere inkomens raakt. ■ Het laat zich raden waar de dalende participatie met name effect zal hebben. De gemiddelde journalist of kunstenaar werkt vast door, maar de minder gewilde banen – vuilnisman, schoonmaakster – zullen nauwelijks nog vervuld worden. Voorstanders zullen beargumenteren dat deze beroepen dan maar beter betaald moeten worden. Maar zij gaan voorbij aan het feit dat de loonkosten waarschijnlijk fors stijgen. Mensen krijgen al een vast basisbedrag, dus het werken loont minder. Door stijgende loonkosten is het voor werkgevers minder aantrekkelijk mensen in dienst te nemen. Ook kan de exportpositie verslechteren omdat productie duurder wordt. Tel daarbij op dat salarissen zwaarder belast worden om al die basisinkomens te betalen. Het is dus volstrekt onzeker wat de invoering van een basisinkomen doet met de loonkosten, de arbeidsmarkt, de prijzen en de Nederlandse concurrentiepositie. Laat staan dat dit getest kan worden in een experiment.

Eén van de aantrekkelijkste kanten van het basisinkomen is dat het een einde zou kunnen maken aan het onnodig rondpompen van geld. Toeslagen, uitkeringen, allemaal worden ze vervangen door een *one size fits all*-uitkering. Eenvoudig en overzichtelijk. Maar komt het basisinkomen deze belofte in praktijk na? Een onvoorwaardelijk basisinkomen, hoog genoeg om van te leven, is onbetaalbaar. Maar een basisinkomen onder het sociaal minimum zal simpelweg onvoldoende zijn voor ouderen, werklozen, gehandicapten, en andere kwetsbare groepen. Waardoor overheden zich verplicht zullen voelen het basisinkomen aan te vullen. Waardoor nieuwe regelingen nodig zullen zijn. Die weer voor meer bureaucratie zullen zorgen. De kans lijkt dus klein dat een basisinkomen daadwerkelijk doet wat het belooft. Daarbij worden de uitvoeringskosten van ons stelsel van sociale zekerheid nogal eens overschat. De totale uitvoeringskosten rond alles dat met werk en inkomen te maken heeft bedragen om en nabij de 4 miljard euro per jaar. Dat is zo'n 235 euro per Nederlander. Dit valt in het niet bij het bedrag dat nodig is om iedereen een basisinkomen te geven.

EEN WEINIG PRAGMATISCHE exercitie dus, zo'n basisinkomen. Maar de principiële bezwaren tegen een basisinkomen zijn zo mogelijk nog groter. Zeker voor liberalen. Dit begint natuurlijk bij de fundamentele vraag of mensen in beginsel verantwoordelijk zijn voor hun eigen leven of dat die verantwoordelijkheid bij de overheid ligt. Maar er is meer. De kern van de liberale politieke filosofie is het streven naar individuele vrijheid. Natuurlijk kan overheidsingrijpen de vrijheid van het individu onder bepaalde omstandigheden bevorderen, en klassiek-liberalen en sociaal-liberalen verschillen van mening over dit 'positieve' vrijheidsbegrip. Toch vinden de verschillende liberalen elkaar in een aantal principes, die moeilijk verenigbaar zijn met een basisinkomen. In de eerste plaats het principe dat de *noodzakelijkheid* van overheidsingrijpen moet worden aangetoond. Een overheid ontleent haar bestaansrecht aan het feit dat zij diensten levert die mensen alleen of onderling niet kunnen organiseren. Beargumenteerd moet dus worden *waarom* de overheid zich bemoeit met mensen. Een basisinkomen beoogt het tegenovergestelde. De overheid

‘Keuzevrijheid door een basisinkomen klinkt sympathiek, maar vergeten wordt dat de vrijheid van degene die kiest voor onbetaalde arbeid 100% gefinancierd wordt door degenen die wel werken’



■ Zie *Tegenlicht* (VPRO) Zes rekenmodellen, <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2014/september/rekenmodellen.html>

■ CPB (2015). *De effectiviteit van fiscaal participatiebeleid*, p. 10.

■ Zo betoogde Bas Jacobs al eens eerder, in: Bas Jacobs, *De onwenselijkheid van de vlaktaks en het basisinkomen*, *Follow the money*, <http://www.ftm.nl/column/de-onwenselijkheid-van-de-vlaktaks-en-het-basisinkomen/>, maart 2014

grijpt in, ongeacht de vraag of dit noodzakelijk is. Denk bijvoorbeeld aan hogere inkomens die een basisinkomen krijgen uit algemene middelen, terwijl hier geen enkele noodzaak toe is. Een tweede principe is dat inzet en prestatie beloond moeten worden. Daarom is het belangrijk dat 'niet-kunners' ondersteund worden met een sociaal vangnet, maar 'niet-willers' geprikkeld worden om te werken. Wie onderdeel is van de samenleving moet daar ook een bijdrage aan leveren – dat is rechtvaardig. Een basisinkomen zet dit principe op zijn kop en biedt rechten zonder plichten: iemand die geen bijdrage levert, krijgt wel een deel van wat anderen tot stand brachten dankzij individuele inzet, ambitie en talent. Dit ondermijnt het draagvlak voor de sociale zekerheid. Met een basisinkomen geeft de overheid mensen de keuze om wel, minder of niet te gaan werken, waardoor mensen die wel werken er eenvoudig van overtuigd raken dat anderen vooral profiteren van hun inspanningen. Een derde principe is het recht op keuzevrijheid en de overtuiging dat de vrijheid van de één de vrijheid van de ander zo min mogelijk moet inperken. De forse lastenverzwaring die nodig is om het basisinkomen te betalen is een drastische en onnodige inperking van deze keuzevrijheid die vooral werkenden raakt. Alleen zij kunnen de hogere belastingen betalen die nodig zijn om iedereen een basisinkomen te geven. Over een groter deel van hun inkomen hebben zij zo minder te zeggen. Voorstanders willen nog wel eens beargumenteren dat juist een basisinkomen zorgt voor keuzevrijheid. Mensen zouden dan zelf kunnen kiezen voor betaald werk, vrijwilligerswerk of zorg voor hun omgeving. Dat klinkt sympathiek, maar vergeten wordt dat de keuzevrijheid

van degene die kiest voor onbetaalde arbeid 100% gefinancierd wordt door degenen die wel werken. De keuzevrijheid van de één beperkt dus de keuzevrijheid van de ander.

IS ER DAN NIETS SYMPATHIEKS te zeggen over het utopische idee van een basisinkomen? Jawel, het basisinkomen is een interessant gedachte-experiment. En de problemen die het beoogt op te lossen zijn reëel. Denk aan de hoeveelheid talent die nu onbenut blijft omdat mensen vastzitten in banen en hypotheek. Financiële zekerheid kan risicomijdende mensen net het duwtje geven waardoor ze kansen grijpen, ondernemerschap tonen en ongebaande paden betreden. Ook is het interessant om te zien wat er gebeurt als mensen in de huidige bijstand meer kunnen werken met behoud van uitkering. Of welke gevolgen het hebben van een financiële basis heeft op de gezondheid van mensen. Toch lijkt het basisinkomen niet het juiste middel deze doelen te bereiken. Een volledig basisinkomen is financieel onhaalbaar, een beperkt basisinkomen onhoudbaar, en ieder basisinkomen kent principiële bezwaren. Een hervorming van ons systeem van sociale zekerheid is noodzakelijk, maar daarin zou vooral aandacht moeten zijn voor prikkels die de participatie verhogen, de kosten verlagen en het systeem vereenvoudigen. Alleen zo komen mensen sneller aan het werk. De resultaten van experimenten in de sociale zekerheid kunnen hieraan bijdragen. Maar de uitkomst moet een stelsel zijn waarin vrijheid, rechtvaardigheid en solidariteit in balans zijn. Het onvoorwaardelijke basisinkomen – een uitkering voor iedereen – realiseert dit in ieder geval niet. ■

Abele Kamminga en Coen Brummer zijn historici.

‘Wie onderdeel is van de samenleving moet daar ook een bijdrage aan leveren – dat is rechtvaardig. Een basisinkomen zet dit principe op zijn kop en biedt rechten zonder plichten’

Kabinet-Kok en Srebrenica



Het probleem dat
ministeriële
verantwoordelijkheid
heet

Op 5 maart jongstleden werd bekend dat Thom Karremans niet strafrechtelijk vervolgd zal worden voor medeplichtigheid aan de genocide in Srebrenica. Hiermee komt voorlopig een einde aan een lange tijd van speculaties over de aansprakelijkheid van Karremans. Blijft over: het kabinet-Kok dat in 2002 aftrad omdat het zich *moreel* verantwoordelijk voelde. Maar was dat nu de beste manier om excuses aan te bieden?

Door Wouter Saes



HET WAS EEN BIJZONDERE DAG, 16 april 2002, toen het tweede kabinet-Kok haar ontslag aanbood naar aanleiding van het uitgekomen NIOD-rapport over de genocide in Srebrenica in 1995. Het was de eerste keer in de geschiedenis van de Nederlandse politiek dat een kabinet openlijk verantwoordelijkheid nam voor iets dat vóór haar regeerperiode had plaatsgevonden. Het kabinet achtte zich namelijk *moreel* verantwoordelijk. Maar hoe werkt dit eigenlijk? En is het wel rechtvaardig? Want kun je een kabinet iets aanrekenen waartoe een eerder kabinet heeft besloten? In het staats- en bestuursrecht is veel discussie over de precieze plek van deze ‘ministeriële verantwoordelijkheid’. Deze verantwoordelijkheid bestaat sinds 1848 en houdt in dat ministers, alleen of gezamenlijk, verantwoording schuldig zijn over hun handelen aan het parlement (overigens ook voor het handelen van de Koning). Normaliter wordt bij het toekennen van ministeriële verantwoordelijkheid gekeken naar de *causale* verantwoordelijkheid van bewindspersonen. Dit betekent simpelweg dat de stappen in het besluitvormingsproces worden nagelopen en gekeken wordt wie op welk moment een bepaald besluit heeft genomen. Op die manier dient een minister dan ook *persoonlijk* verantwoordelijkheid af te leggen aan het parlement. Ministeriële verantwoordelijkheid gaat hierbij om het uitleggen, motiveren en verdedigen van gevoerd beleid. De conclusies die daar vervolgens aan verbonden worden – of het parlement nog wel of geen vertrouwen heeft in de bewindspersoon – zijn politieke conclusies; het wegsturen van een falende minister is een politieke keuze en niet zozeer een ongeschreven regel die gekoppeld is aan het idee van ministeriële verantwoordelijkheid.

De casus Srebrenica is in dit opzicht uniek. Het kabinet achtte zichzelf namelijk *moreel* verantwoordelijk voor de gebeurtenissen, ondanks dat het de causale verantwoordelijkheid niet droeg. Het kabinet achtte het, zo was de redenatie, onbelangrijk wie het ambt invult omdat het ambt *an sich* verantwoordelijk is voor de gevolgen van beleid. Tegelijkertijd vond het kabinet dat die ambtsgebondenheid van ministeriële verantwoordelijkheid niet zó ver ging dat het zelf ook de causale verantwoordelijkheid droeg. Dit was ook een van de redenen waarom er nooit een plenair debat is geweest over de verantwoording van het kabinet over haar handelen ten tijde van Srebrenica. Er is, met andere woorden, alleen een morele maar nooit causale en politieke verantwoordelijkheid afgelegd. Het nemen van morele verantwoordelijkheid was een charmante manier van het kabinet-Kok om te erkennen dat ‘Nederland als staat’ zich wel degelijk verantwoordelijk achtte voor de gebeurtenissen in Srebrenica. De vraag is of het echter of we dit van toekomstige kabinetten ook zomaar kunnen verwachten. En of dit wenselijk is. Het koppelen van ministeriële verantwoordelijkheid aan het ambt kan namelijk verstrekkende consequenties hebben voor het ambt en de ambtsdrager. Ambtsdragers worden dan genoodzaakt om politieke en morele verantwoordelijkheid te nemen terwijl ze geen invloed hebben gehad op de gemaakte beslissingen van de voorgangers in hun ambt. Hierdoor zal een minister een enorm risico moeten nemen wanneer hij of zij het ministersambt aanvaardt. Het is op dat moment voor hem of haar namelijk compleet onbekend of er, en zo ja welke, spreekwoordelijke lijken uit de kast komen waar verantwoordelijkheid voor genomen moet worden op het moment dat hij of zij het ambt aanvaardt.

IS DIT DAN NIET gewoon het risico van het vak? Je zou ministeriële verantwoordelijkheid kunnen scharen onder de *Self-Chosen Responsibility of the Politician*, zoals Hans Jonas die heeft geformuleerd (1979, p.180). Deze vorm van verantwoordelijkheid omvat het idee dat politici zelf kiezen om verantwoordelijkheid te nemen voor bepaalde beslissingen, zonder dat ze daar ook altijd invloed op hebben gehad. Maar kan deze ‘zelfverkozen’ verantwoordelijkheid ook worden gekoppeld aan het

■ In werkelijkheid hadden twee ministers van het kabinet-Kok ook zitting in het kabinet dat de beslissingen rondom Srebrenica heeft genomen. Echter, dat doet niets af aan het theoretische probleem dat ik in dit artikel schets.

ambt, zoals het kabinet-Kok dat bijvoorbeeld deed? Hoewel het opeisen van de morele verantwoordelijkheid heel verheven en ‘zelfverkozen’ leek, zijn de consequenties ervan verre van vrijwillig. Deze vorm van ministeriële verantwoordelijkheid gaat er namelijk van uit dat iemand zelf kiest om het ambt van minister op zich te nemen en hiermee ook morele verantwoordelijkheid over alles wat er in het verleden mogelijk fout is gegaan op zich neemt. Echter, dit kunnen en mogen we niet van een persoon verwachten omdat iemand in een dergelijk geval gewoon geen weet heeft ‘waarvoor hij tekent’. Het woord ‘zelfverkozen’ impliceert wel enig besef en bewustzijn van wat er gaande is.

‘Het kabinet-Kok achtte het onbelangrijk wie het ambt invult omdat het ambt an sich verantwoordelijk is voor de gevolgen van beleid’

Er kan ook voor gekozen worden om ministers als persoon (moreel) verantwoordelijk te maken voor gevoerd beleid, zelfs wanneer zij geen ambtsdrager meer zijn. Wanneer men een ambt namelijk aanvaardt en weet heeft van de morele verantwoordelijkheid die men draagt over de besluiten die hij of zij neemt, heeft men de mogelijkheid deze morele verantwoordelijkheid in overweging te nemen en deze vrijwillig op zich te nemen. Hierdoor is het probleem van ‘niet weten waarvoor je tekent’ niet van toepassing en wordt tevens recht gedaan aan de verlangens die leven binnen iedere maatschappij om de verantwoordelijkheid voor genomen beslissingen en begane daden toe te kennen. Deze verlangens gaan voor namelijk over een gevoel van rechtvaardigheid en houden zich niet zozeer bezig met de vraag welke soort verantwoordelijkheid nu precies genomen dient te worden. Gekeken naar de casus had dus niet het kabinet-Kok, maar het kabinet-Lubbers 3 morele verantwoordelijkheid voor Srebrenica moeten nemen.

MORELE VERANTWOORDELIJKHEID voor ambtsdragers, zelfs wanneer deze geen ambtsdrager meer zijn, biedt een oplossing voor de problemen rondom ministeriële verantwoordelijkheid na ontslag. Ook deze oplossing is echter niet zonder haken en ogen. Zo is het de vraag in hoeverre deze verantwoordelijkheid moet gelden en hoe deze morele verantwoordelijkheid ingevuld dient te worden. Is een ambtsdrager ook moreel verantwoordelijk voor beslissingen uit het verleden, die zijn genomen door toenmalige ambtenaren? En wat zijn de gevolgen van het nemen van morele verantwoordelijkheid? Bij de morele verantwoordelijkheid van ambtsdragers die nog in het ambt zitten, is dit ter beoordeling aan het parlement. Maar is het gerechtvaardigd om het parlement ook te laten oordelen over ambtsdragers die het ambt niet meer uitoefenen? Of moet het toenmalige parlement daar over oordelen? De publieke opinie misschien? Hoewel dit vragen zijn waar nog een antwoord op gevonden zal moeten worden, zijn deze vragen praktisch van aard en niet theoretisch. Dit maakt morele verantwoordelijkheid een veelbelovende oplossing voor het probleem rondom ministeriële verantwoordelijkheid voor zaken die buiten de ambtstermijn vallen. ■

Wouter Saes is politicoloog en spreker voor de Van Mierlo Stichting.

Literatuur

Jonas, H. (1979:1993). *Das Princip Verantwortung, Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Miller, D. (2007). *National responsibility and global justice*. Oxford: Oxford University Press.

De slag om duurzame energie

De *energiewende* is niet slechts een technisch vraagstuk, maar vooral ook een politieke. Hoe willen we dat de wereld van morgen er uit ziet? Welke horden moeten worden genomen, en wie lopen er voorop?

De energie — transitie wordt een slagveld

Een duurzame energietransitie brengt politieke strijd, destabilisatie en onzekerheid met zich mee.

En hoe langer we treuzelen, hoe hoger de maatschappelijke kosten.

Door Rick Bosman en Derk Loorbach



Beeld / Herman Wouters

IN NEDERLAND WORDT al jaren gesproken over de energietransitie. De nuchtere constatering is echter dat Nederland in 2015 hopeloos achterloopt. Feitelijk, in termen van het aandeel duurzame energie: op dit moment een magere 4%, waarmee we plaats 25 van de 27 EU-lidstaten innemen. Maar ook qua beleidsambitie: het energieakkoord zet in op 16% duurzame energie in 2023, ruim onder de Europese doelstellingen. Onze conclusie is dan ook dat in Nederland de energietransitie nog moet beginnen. Maar ook, op basis van ervaringen in het buitenland en uit de transitiewetenschappen, dat deze vroeger of later toch zal komen. En dat dit strijd, destabilisatie en onzekerheid met zich meebrengt.

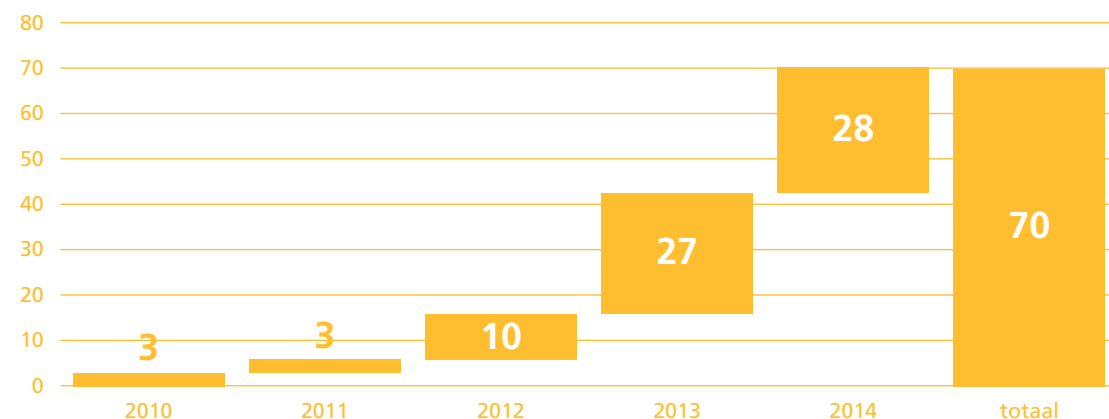
‘Als we goed naar de signalen kijken, zien we dat het onvermijdelijk is dat we ook in Nederland met chaos, verrassingen, doorbraken en spanningen te maken gaan krijgen’

EEN TRANSITIE IS een fundamentele verandering in een regime: in de dominante cultuur, structuur en werkwijzen die in de loop van decennia zijn ontstaan in maatschappelijke systemen. Het maatschappelijk voordeel dat dergelijke regimes bieden – stabiliteit, investeringszekerheid, voorspelbaarheid – wordt na verloop van tijd een nadeel. In de context van een veranderende samenleving met andere wensen en behoeften, en opkomende (technologische en maatschappelijke) alternatieven vormt de efficiënte geoptimaliseerde organisatie van die regimes een natuurlijke barrière. Er hangen immers zoveel belangen, investeringen, routines en bestaande regels mee samen dat een fundamentele systeemverandering bedreigend is. Het huidige energieregime – met bestaande energiebedrijven, het energiebeleid, de infrastructuur – is volledig gebaseerd op fossiel, centraal en optimalisatie. Wat nodig is, is een transitie naar een duurzaam, flexibel en betaalbaar systeem. Een transitie bovendien zonder een blauwdruk of stappenplan, die ontstaat door de combinatie van sociale innovatie, maatschappelijke druk en institutionele disruptie. De strijd met het bestaande regime zal gestreden worden op vele fronten: rond de financiële steun voor fossiele grootgebruikers, fossiele reserves op de balans van oliebedrijven, het recht op (het verhandelen van) eigen energie, toegang tot infrastructuur, de marktpositie van energiebedrijven, de regelgeving in de bouw en het uitfasen van kolen en olie.

Deze strijd begint in Nederland geleidelijk van de grond te komen. In Groningen leidt het maatschappelijk oproer tot herbezinning en de roep om een strategie om van het gas af te komen. Gemeenten hebben met hun verzet tegen schaliegas voorlopig succes en zelfs proefboringen blijven uit. Actiegroep Urgenda klaagt met haar klimaatzaak de Nederlandse staat aan, omdat ze te weinig zou doen om klimaatverandering tegen te gaan. De zogeheten fossielvrijbeweging roept op haar beurt universiteiten, kerken, overheden en pensioenfondsen op om hun investeringen uit fossiele energie te trekken. Onder hun druk hebben intussen honderden investeerders, waaronder de Kerk van Zweden, de Universiteit van Oxford en het Noorse pensioenfonds KLP miljarden uit fossiel getrokken. Pikant detail: ook de nazaten van



Sluiting kolen- en gasgestookte centrales 2010–2014, in gigawatt



Bron: UBS, Company data

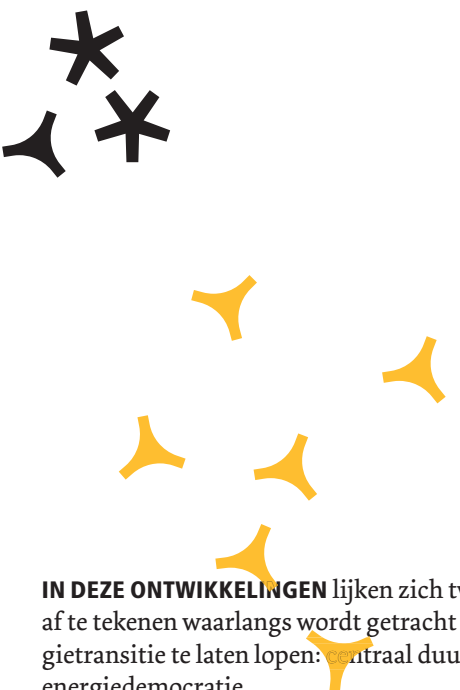
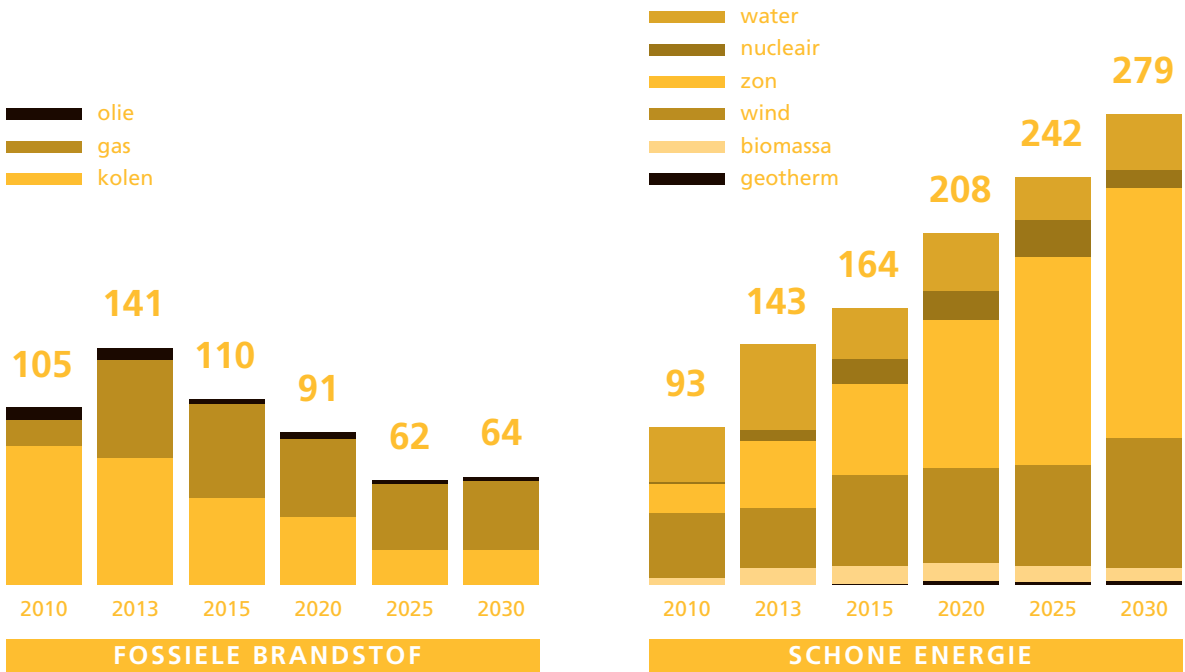
de grondlegger van de Amerikaanse olie-industrie, de Rockefellers, hebben zich bij de beweging aangesloten en bijna een miljard aan oliedollars gedivesteed. Ook in Nederland is de beweging actief en heeft ze onder meer 10.000 handtekeningen opgehaald om pensioenfonds ABP te bewegen fossielvrij te worden. De fossiele industrie reageert vooralsnog vrij laconiek op de beweging. Zo stelde Shell-CEO Ben van Beurden onlangs in *de Volkskrant* dat er waarschijnlijk wat minder kerken en universiteiten in het bedrijf zullen investeren, maar dat daar wel andere, minder maatschappelijk betrokken investeerders voor terug zullen komen.

NIET ALLEEN MAATSCHAPPELIJKE bewegingen zetten het fossiele energiesysteem onder druk. Financiële problemen leiden tot een golf aan sluitingen van fossiele energiecentrales. Een recente studie van investeringsbank UBS laat zien dat Europese energiebedrijven in de afgelopen vijf jaar meer dan 70 gigawatt aan kolen- en gasgestookte centrales hebben moeten sluiten en UBS verwacht dat in de komende twee jaar nog 24 GW uit gebruik wordt genomen (zie bovenstaande figuur). Daarnaast doen geopolitieke spanningen een duid in het zakje. Zo vragen steeds meer mensen zich na de Russische inval in Oekraïne hardop af of het wel zo verstandig was van de Nederlandse overheid en gasindustrie om met Russische olie- en gasmagnaten in zee te gaan. En nu het gasgebouw letterlijk op haar Groningse grondvesten beeft, lijkt bij de Nederlandse gasindustrie de paniek echt toe te slaan.



IN DIE PANIEK ontstaat ruimte voor nieuwe oplossingsrichtingen en worden alternatieven steeds aantrekkelijker. Zon- en windenergie zijn op steeds meer plekken concurrerend met fossiele alternatieven. Een proces dat alleen maar zal doorzetten omdat nieuwe technologieën nog in de leercurve zitten. Onlangs gepubliceerde cijfers laten zien dat in 2013 wereldwijd voor het eerst meer hernieuwbare dan fossiele energiecapaciteit is geïnstalleerd (zie onderstaande figuur). Ook het feit dat gigabedrijven als Google en IKEA zich voor hernieuwbare energie interesseren is een teken aan de wand. Zo rust IKEA al haar filialen uit met zonne-energie en verkoopt ze intussen naast haar welbekende billykasten ook setjes zonnepanelen die klanten, naar goed IKEA-gebruik, zelf op het dak kunnen schroeven. Vanuit de bouwsector zijn grootschalige initiatieven gaande zoals de ‘Nul-op-de-meter-woningen’ om de gebouwde omgeving energieneutraal of zelfs -leverend te maken.

Het begin van het einde van fossiele energie
2010 – voorspelling toekomst, in gigawatt



IN DEZE ONTWIKKELINGEN lijken zich twee paden af te tekenen waarlangs wordt getracht de energietransitie te laten lopen: centraal duurzaam en energiedemocratie.

1. Centraal duurzaam

Onder het mom van *efficiency* en schaalvoordelen wordt ingezet op grootschalige oplossingen, zoals het afvangen en opslaan van CO2 uit kolen centrales (CCS), offshore windparken, biomassa-bijstook in kolencentrales en zonneparken in de Sahara waarvan de stroom met enorme leidingen naar Europa wordt getransporteerd. Vaak zijn het dezelfde partijen die actief zijn in het traditionele energiesysteem die dergelijke oplossingen propagieren. Deze passen namelijk relatief goed binnen de bestaande cultuur, structuren en machtsposities. Behalve het vervangen van de bronnen en organiseren van wat opslag kan het bestaande energiesysteem grotendeels intact blijven en houden de poppetjes van nu de touwtjes in handen.

‘Conflict laat zien dat er alternatieve oplossingsrichtingen zijn, genereert aandacht, en dwingt publiek en politiek tot keuzes’

2. Energiedemocratie

Dit pad vormt een radicale breuk met het bestaande energiesysteem. Burgers en ondernemers organiseren zich lokaal, vaak in coöperatief verband en nemen het heft in eigen hand. Gezamenlijk investeren zij in zonnepanelen op het dak van het wijkcentrum, gymzaal of school of een windmolen aan de rand van het dorp. Met behulp van *smart grids* en lokale opslag kan het energiesysteem veel decentraler worden georganiseerd. Steeds meer regio's worden zelfvoorzienend, vaak gedreven door de wens om minder afhankelijk te zijn van 'winstbeluste multinationals' en 'discutabele regimes' (lees: Putin).

Hoewel dit tweede pad in Nederland nog relatief marginaal is, zien we het sterker terug in landen waar de energietransitie sneller gaat. In Duitsland levert hernieuwbare energie intussen 27% van de stroom. Meer dan de helft van de hernieuwbare opwekcapaciteit is daar in handen van burgers, boeren en coöperaties, tegen 5% van 'de grote vier', E.ON, RWE (moederbedrijf van Essent), Vattenfall (moederbedrijf van Nuon) en EnBW. Dit leidt tot een aardverschuiving, zeg maar gerust een machtswisseling, in energieland. De komst van nieuwe spelers en businessmodellen zet de gevestigde orde onder druk om sneller te verduurzamen. Conflict laat zien dat er alternatieve oplossingsrichtingen zijn, genereert aandacht, en dwingt publiek en politiek tot keuzes.

IN NEDERLAND STRIJKEN we vooralsnog de plooi- en liever glad in de polder – bijvoorbeeld met een SER Energieakkoord voor Duurzame Groei. Onze poldercultuur is zeer effectief in het maskeren van fundamentele verschillen van inzicht en verkleint daarmee de kans op radicale doorbraken. Een bepalende factor hierin is een grote en invloedrijke fossiele energiesector, waar ook de overheidsbegroting voor een aanzienlijk deel van afhankelijk is. Evenals een energie-intensieve industrie die graag zo goedkoop mogelijke energie wil en duurzame oplossingen nog als kostbaar ziet. De verwevenheid van de fossiele, ambtelijke en politieke elite speelt een cruciale rol. Voor echte doorbraken zou de Nederlandse overheid gericht transitiebeleid moeten gaan voeren om ons land voor te bereiden op een toekomst die veel minder fossiel zal zijn. Onze ervaring leert dat het Ministerie van Economische Zaken en dat van Financiën hierin de grote remmers zijn. Hun manier van denken, de bestaande belangen en routines en de focus op meetbare doelen en technische innovatie vormt de grootste blokkade voor het realiseren van een gewenste transitie. Daarom pleiten wij ervoor om het duurzame energiebeleid onder te brengen bij een ander departement of een Ministerie van Transitie op te richten dat zich in eerste instantie op de energietransitie zou moeten richten. Ook hier speelt Duitsland een voorbeeldrol: waar op een gegeven moment het Duitse Ministerie voor Economie wel het

Ministerie voor Oude Energie leek, ontpopte het Ministerie van Milieu zich als voorvechter van nieuwe energie. Als de generaals van het eerder geschetste strijdtoneel vochten zij elkaar meer dan tien jaar voortdurend de tent uit. In de hoop het strijdgewoel te sussen werden de energietaken van beide ministeries in 2013 weer samengevoegd onder het Ministerie van Economie (en Energie). De aankondiging van energiereus E.on eind vorig jaar dat het bedrijf zich zal splitsen in een fossiel en een duurzaam deel, omdat beide niet meer onder één dak te verenigen waren, laat zien dat die strijd nu ook de *board rooms* heeft bereikt. Als we goed naar de signalen kijken, zien we dat het onvermijdelijk is dat we ook in Nederland met dergelijke chaos, verrassingen, doorbraken en spanningen te maken gaan krijgen. In plaats van het zo lang mogelijk uitstellen van een noodzakelijke, onvermijdelijke en beloftevolle energietransitie, zouden we deze strijd moeten aangaan. We zullen van het gas af moeten, we zullen maatschappelijk het uitfasen van (de nieuwe) kolencentrales moeten agenderen, we zullen belastingvoordelen voor fossiel af moeten bouwen en duurzame energie in bouw, mobiliteit en industrie gaan verplichten. Tot slot zal het huwelijk van de Nederlandse overheid met de fossielen Shell, GasUnie en GasTerra ontbonden moeten worden. Als we hier nu niet strategisch de strijd over aangaan, dan overkomt het ons vroeger of later, met alle maatschappelijke schade van dien.

Rick Bosman (@r_bosman) is PhD-onderzoeker aan het *Dutch Research Institute for Transitions* (DRIFT). Zijn onderzoek richt zich op de energietransitie en specifiek de destabilisatie van het fossiele energieregime.

Derk Loorbach (@drk75) is professor socio-economische transitie aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en directeur van DRIFT.

De slag om duurzame energie

De stap naar de rechter

Actiegroep Urgenda heeft zich, samen met zo'n 900 burgers, tot de Nederlandse rechter gewend in een poging de overheid te dwingen tot het nemen van maatregelen tegen klimaatverandering. Is dit een eerste stap in de richting van duurzame grondrechten?

In de 19de en 20ste eeuw richtte de strijd voor fundamentele grondrechten zich voornamelijk op het bereiken van vrijheid en sociale zekerheid voor alle individuen – eerst tegen onderdrukking, later tegen vooral armoede en slechte leefomstandigheden. In de 21ste eeuw voeren we (ook) een andere strijd: grondrechten, zowel de klassieke als de sociale, *kunnen* alleen genoten worden in een klimaat waarin mensen niet bedreigd worden door extreme hittegolven, jarenlange droogtes die tot mislukte oogsten en voedseltekorten leiden, en overstromingen waardoor huis en haard worden weggevaagd.

In de 21ste eeuw realiseren wij ons ten volle dat we mensen de mogelijkheid ontnemen om zich te ontplooien, om keuzes te kunnen maken en een vrij leven te kunnen leven wanneer ons klimaat en onze ecosystemen ernstig worden ontwricht. De transitie naar een nieuw energiesysteem heeft daarmee een diepe morele lading. Het uitblijven van deze transitie kan onnoemelijk veel menselijk lijden tot gevolg hebben. Dit besef lijkt 'de politiek' nog niet te zijn binnengedrongen. Niets wijst erop dat er actie wordt ondernomen om gevaarlijke vormen van klimaatverandering te voorkomen. Vandaar onze rechtszaak tegen de Nederlandse staat.

De fundamentele rechten waar Urgenda en haar mede-eisers zich op beroepen zijn dezelfde als waar in de 19de en de 20ste eeuw voor is gestreden: het recht op leven, op gezondheid, op toegang tot water en voedsel, het recht op zelfbeschikking, het kunnen voorzien in eigen levensonderhoud en het recht vrij te zijn van gezondheidsbedreigende milieuschade. Het verschil tussen de strijd om de erkenning van deze fundamentele rechten in de 19de en 20ste eeuw en de rechtszaak van Urgenda ligt hierin besloten: destijds ging het om het onrecht dat was, nu gaat het om het onrecht dat onvermijdelijk komt. We proberen hiermee vorm te geven aan duurzame grondrechten van de 21ste eeuw. Duurzaam in de zin dat er aan onze fundamentele grondrechten geen houdbaarheidsdatum zou mogen zitten. Een duurzaam grondrecht vormt de waarborg dat de fundamentele rechten die in het heden beschermd worden, ook in de toekomst nog genoten kunnen worden. Zowel door huidige als toekomstige generaties. Dat maatregelen genomen worden om broeikasgassen te verminderen is dan niet langer een politieke keuze, maar een met fundamentele rechten omgeven juridische plicht. De politieke vraag verschuift van *of* naar *hoe* deze maatregelen genomen worden.

Als fundamentele rechten ons beschermen tegen het ongebreideld opslaan van onze mobiele data, discriminatie op basis van onze huidskleur of achternaam, maar ook tegen de schadelijke gevolgen van asbest of schade aan de gezondheid door lokale luchtverontreiniging (allemaal zaken waarin het mensenrechtenhof in Straatsburg schendingen van mensenrechten heeft gevonden), waarom zou het recht ons dan niet beschermen tegen het allergrootste gevaar dat ons als mensheid bedreigt?

Dennis van Berkel
Jurist bij Urgenda

THEMA

Windmolens, zonnepanelen en CO₂-opslag: de duurzame energietransitie lijkt vooral een kwestie van techniek. Een fundamentele denkfout, zo stelt hoogleraar Marcel Wissenburg. Het debat zou moeten gaan over een zeer fundamentele vraag: *in welke wereld willen we eigenlijk leven?* En welke waarden vinden we hierbij van belang? De Van Mierlo Stichting (D66) en Bureau De Helling (GroenLinks) geven beide een aanzet tot een gesprek hierover vanuit hun respectievelijke mens- en wereldbeelden.

Beeld / Herman Wouters



In welke
wereld
willen we
eigenlijk
leven?

THEMA

Zelfs het kleinste milieuprobleem – het fijnstof op de hoek en het afvoerputje van de burens – draagt een vraagstuk van sociale rechtvaardigheid in zich. Het is een vraag naar de afweging van waarden. En die vraag kan alleen via de ethiek worden beantwoord, stelt *Marcel Wissenburg*.

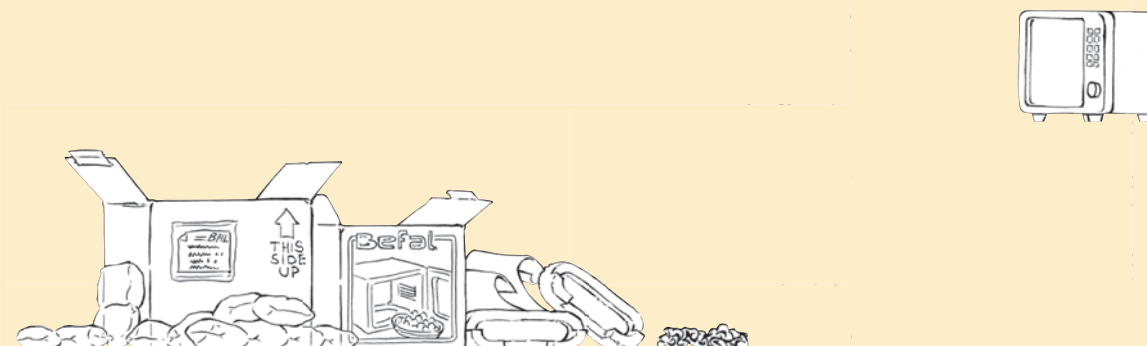
Door Marcel Wissenburg

Het primaat van de milieuethiek

In welke wereld willen we eigenlijk leven?

De zeespiegel stijgt, dus de dijken moeten omhoog. Er stroomt meer water door de rivieren, dus ze moeten worden verbreed. De oorzaak van opwarming ligt deels in broeikasgassen, dus de uitstoot moet worden gereduceerd. Fossiele brandstoffen raken op, dus moet de aanschaf van zonnepanelen worden gesubsidieerd. Er bestaat onder milieudeskundigen en beleidsmakers een merkwaardige neiging om de besluitvorming en keuze tussen verschillende oplossingsscenario's als uiterst eenvoudig voor te stellen: haalbaarheid en betaalbaarheid bepalen alles. De implicatie is dat milieu eigenlijk geen politieke, maar hooguit een bestuurlijke of technische kwestie is: we weten best *wat* er moet gebeuren, de vraag is enkel nog *hoe* we dat gaan doen. En dat is natuurlijk totale flauwekul.

ACHTER DE GEDACHTE dat milieuproblemen eerder een technische dan een ethische discussie zijn, gaan twee ernstige denkfouten schuil. De eerste denkfout is te geloven dat bestuurlijke, 'technische' kwesties politiek en ethisch neutraal zijn; dat er geen afwegingen tussen belangen en daarmee tussen waarden moeten worden gemaakt. Iedere bestuurskundige weet dat politiek niet ophoudt wanneer de beleidsdoelen zijn geformuleerd. In tegendeel: dan begint alle lol, al het dwarsliggen, chanteren en marchanderen, gewoon overnieuw en misschien wel dubbel zo hard, niet alleen omdat de verliezers uit de eerste ronde alsnog proberen hun beleidsdoelen binnen te smokkelen, maar soms ook omdat sommige middelen moreel intrinsiek omstreden kunnen zijn. Zo stond bijvoorbeeld het Engelse platteland in 2013 en 2014 in vuur en vlam omdat de Britse overheid had bedacht dat het op grote schaal afmaken van dassen de beste methode (haalbaar en betaalbaar) was om de verspreiding van TBC onder vee tegen te gaan.



Ik zal hier niet te diep ingaan op deze specifieke denkfout – het onderschatten van de politiek-ethische dimensie van de keuze van middelen. Daar te lang bij stilstaan zou de kortzichtigheid van politici alleen maar kunnen verergeren. Desalniettemin, het is een denkfout waar uitgerekend liberalen extra alert op zouden moeten zijn: het depolitiseren van een keuze, ook die tussen middelen, is niets meer of minder dan het ontduiken van keuzevrijheid en verantwoordelijkheid, de ultieme doodzonde voor een liberaal. Veel belangrijker echter is de tweede denkfout: de aanname dat de doelen van milieubeleid evident, onomstreden of op z'n minst moreel neutraal zijn. In tegendeel; het debat over die doelen is juist het meest fundamentele politieke en ethische debat dat er is: het gaat om de vraag in welke wereld we überhaupt willen leven. Aan de vraag wanneer – pakweg – het pensioen moet beginnen gaat de vraag vooraf of er een pensioen moet zijn. Daaraan gaat de vraag naar sociale grondrechten vooraf. Op haar beurt gaat het debat rondom

mensenrechten vooraf aan deze sociale grondrechten, en daaraan het debat over de 'goede samenleving', die niet alleen bestaat uit door ons vorm te geven regels, instituties en cultuur, maar ook uit een fysieke omgeving die we zelf maken. Met andere woorden: de vraag welke natuur we willen, is misschien wel de meest fundamentele vraag die we in de politiek kunnen stellen. En het is geen vraag waarop een objectief antwoord is te geven. Misschien in Noord-Korea, maar verder staan zelfs China en de SP tegenwoordig open voor de mogelijkheid dat de toekomst niet onvermijdelijk vastligt, maar dat we haar juist zelf maken. Het is tevens een vraag welke niet empirisch valt te beantwoorden met een beroep op feiten – die geven hooguit de grenzen van het (on)mogelijke aan.

MAAR DENKFOUT OF NIET, heeft het wel zin te vragen naar alternatieve toekomstbeelden voor de natuur? Is het immers niet zo dat de meeste alternatieven die voor milieubeleid worden aan-gedragen, absurd zijn? Wat, bijvoorbeeld, is het alternatief voor verhoging van dijken en duinen? Het water zijn natuurlijke weg laten gaan en een nieuwe Randstad bouwen tussen Amersfoort, Arnhem en Eindhoven met uitzicht op een drie-honderd kilometer lange terug-naar-de-natuur-Biesbosch-plus? Natuurlijk is dit een herhaling van zetten: intuïties over haalbaarheid en betaalbaarheid worden ingezet om verdere discussie in de kiem te smoren. De achtergrond van deze strategie – of reflex – ligt in wat de Duitse socio-loog en denker Max Weber (1864-1920) ooit ‘doel-rationaliteit’ noemde: het zo effectief en efficiënt mogelijk realiseren van een gegeven doel. Maar uiteindelijk bepaalt het doel wat we precies willen ‘halen’ en welke kosten we daarvoor willen maken. De reflectie op die doelen noemde Weber ‘waarde-rationaliteit’; met het vocabulaire van de Duitse milieusocioloog Ulrich Beck (1944-2015) zou men ook van *reflexieve* rationaliteit kunnen spreken. Handelen – of beleid – dat optimaal doelrationeel is, kan nog steeds irrationeel zijn als het doel op zich onzinnig of immoreel is. Zo zou de slavernij in ons land tot op de dag van vandaag bestaan als niet verder was gekeken dan haalbaarheid en betaalbaarheid – als niet de re-flectieve vraag was gesteld of mensenrechten niet universeel hoorden te zijn. Vrouwen zouden nog steeds bevoogd worden als mensen als John Stuart Mill (1806-1873) niet de vraag hadden gesteld of de kennelijke geestelijke onzelfstandigheid van vrou-wen niet het gevolg van, in plaats van de reden

voor hun bevoogding was. Waarderationaliteit is wat het verschil maakt tussen technocraten en bureaucraten enerzijds, en werkelijk rationele, vrije en verantwoordelijke mensen anderzijds. En precies daarom moet een debat over fundamentele waarden, over de doelen van en voor onze samen-leving, telkens opnieuw worden gevoerd, juist als dat geen nieuwe inzichten oplevert. Neem hierbij als voorbeeld het denken over het broeikas-effect. De gevolgen van het broeikasef-fect kunnen op twee fundamenteel verschillende manieren worden aangepakt: via ‘adaption’ of ‘mitigation’ – we passen onszelf aan of we pas-sen het klimaat aan. In termen van haalbaarheid en betaalbaarheid is, zo stellen vooraanstaande klimaatwetenschappers, pure adaptatie, ofwel migratie naar hoger terrein, geen optie. Er blijft te weinig economie – en ecosysteem – over voor te-veel mensen, mensen die nog steeds vrolijk door-gaan meer broeikasgas uit te stoten. Hierdoor rest alleen de optie van het aanpassen van het klimaat, en dat zal meer vragen dan enkel het verminderen van de uitstoot van broeikasgassen. Het vraagt om het wereldwijd gecoördineerd aansturen van het klimaat: wat klimaatwetenschappers ‘geo-en-gineering’ noemen. Hierbij rijst de fundamentele vraag: wat voor natuur willen we echt? Eén die voor onze noden en behoeften is vormgegeven – een ‘milieu’ of ‘leefomgeving’ die we puur als bio-en geologische hulpbron zien – of één die zich autonoom en authentiek ontwikkelt – een ‘echte’ natuur? In het eerste geval kennen we aan natuur enkel instrumentele waarde toe, in het laatste een ‘onafhankelijke’ en intrinsieke waarde. Stel dat we de intrinsieke waarde van de natuur als onbegrijpelijk of mystiek van de hand wijzen, wel-

‘De vraag welke *natuur* we willen is misschien wel de meest fundamentele vraag die we in de *politiek* kunnen stellen.’

ke principiële bescherming kunnen we de natuur dan nog bieden? Stel u voor: iemand vindt een kunststof boom uit die perfect oogt, voelt en ruikt als een natuurlijke boom; die groeit, bloeit en vogels onderdak biedt en waarvan brandhout kan worden gemaakt. Er is één verschil: deze boom is 25% efficiënter in het omzetten van CO₂ in O₂. Als natuur enkel instrumentele waarde in dienst van de mens heeft, zijn we niet slechts in staat maar nu ook moreel verplicht om elke boom op deze planeet tot de laatste toe te kappen en te vervan-gen door plastic bomen wanneer de (adem)nood te hoog wordt. De moraal van het verhaal: *in for a penny, in for a pound*. Als we ook maar één ogenblik afstand nemen van de mystiek van de intrinsieke waarde van natuur als autonoom en authentiek, dan laden we direct op onszelf de plicht te verant-woorden welke leefomgeving we precies willen.

HET BEGRIIP DUURZAAMHEID wordt op duizend verschillende manieren gedefinieerd, maar de overeenkomst tussen deze verschillende definities is dat toekomstige generaties meestal een hoofdrol hebben. Een klassiek voorbeeld is de betekenis welke de Brundtland Commissie van de Verenigde Naties aan duurzame groei gaf: “groei die voorziet in de behoeften van huidige generaties, zonder de mogelijkheid te compromitteren voor volgende generaties in hun behoeften te voorzien”. Zonder toekomstige generaties heeft het begrip duur-zaamheid niet eens zin: onze planeet is rijk ge-noeg om ieder die er nu op leeft in staat te stellen een levenslang dierend feest te vieren en ‘alles’ op te maken. Welke reden hebben we om dat niet te doen, anders dan die toekomstige generaties? Maar of duurzaamheid, begrepen als het geza-menlijk voorzien in de noden van toekomstige generaties, nu wel echt een moreel doel is, valt nog te bezien. Ten eerste geef ik een fictief en om-streden voorbeeld van het zogeheten ‘non-iden-titeitsprobleem’, waar ethici hele bladen over volschrijven. Het voorbeeld van een non-identi-teitsprobleem luidt als volgt: heeft een toekom-stige generatie die op vergeten kernaafval stuit en

daardoor onsmakelijke aandoeningen oploopt, reden te klagen dat wij haar benadeeld hebben? Hadden wij onze maatschappij niet op kern-energie laten draaien, dan was de welvaart die het verwekken van volgende generaties mogelijk maakte, uitgebleven. Als deze pechgeneratie an-ders niet had bestaan, hoe kan ze dan benadeeld zijn – ten opzichte van wie? Ten tweede: zetten we de wereld niet op de kop als we de komst van toekomstige generaties automa-tisch aannemen én daar ieder mens collectief voor verantwoordelijk maken? Zou het zeker liberalen niet beter passen de verantwoordelijkheid voor voortplanting én voor het welzijn van het kind bij de individuele verwekkers te leggen? Met andere woorden: eerst zorgen dat je kind over de mid-delen zal beschikken een waardig leven te leiden zonder anderen tot last te zijn, vóór je aan het ver-wekken slaat. Wordt het dan niet de taak van de overheid ieder nu levend mens een ‘rugzakje’ met aandelen in het ecosysteem ter grootte van één ecologisch duurzame voetafdruk te garanderen, en geen duurzaamheidsideologie op te leggen?

TOEGEGEVEN, dit alles is groots en meeslepend. Waar het mij om gaat is dat dit laat zien dat mi-lieuproblemen nooit puur technische vraag-stukken zijn maar altijd, en voor alles, ethische vraagstukken. Zelfs het kleinste milieuprobleem – het fijnstof op de hoek en het afvoerputje van de burens – draagt een vraagstuk van sociale recht-vaardigheid in zich; een vraag naar de afweging van waarden; een vraag die alleen via de ethiek kan worden beantwoord. Wie streeft naar een open samenleving van vrijdenkende individuen, die zich niet door primitieve taboes laten beper-ken maar verantwoordelijkheid nemen voor hun keuzes, moet accepteren dat het primaat van de politiek een primaat van de milieuetiek impli-ceert. En geen primaat van de technocraat. ■

Marcel Wissenburg is hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en lid van het Curatorium van de Mr. B.M. TeldersStichting.

THEMA

Als we de sociaal-liberale waarde van vrijheid in verbondenheid omarmen is het belang van duurzaamheid evident. Met onduurzaam gedrag schaden we de vrijheid van anderen, nu en later.

Door Corina Hendriks en Jasper Bongers

In welke wereld willen we eigenlijk leven?

Sociaal—liberaal is groen

VAN DE AANSCHAF van milieuvriendelijke stadsbussen tot het verstrekken van leningen voor zonnepanelen; van het afschaffen van regels die milieuvervuiling in de hand werken tot de vergroening van ons fiscale stelsel. Op Europees, landelijk, regionaal én lokaal niveau maakt D66 zich sterk voor duurzaamheid. Zo is D66-Kamerlid Stientje van Veldhoven maar liefst drie keer verkozen tot groenste politicus van het jaar en reist voormalig D66-lijsttrekker Jan Terlouw nog steeds heel Nederland door om mensen te overtuigen van de urgentie van het duurzaam-

heidsvraagstuk. D66 is niet alleen qua partijkleur “groen”. En dat is logisch voor een partij die zich het etiket “sociaal-liberaal” toe-eigent. De waarden van het sociaal-liberalisme leiden namelijk ontegenzegglijk tot het ideaal van duurzaamheid.

VOOR DE BUITENWERELD ligt dit niet altijd in de lijn der verwachtingen. Liberalen worden over het algemeen niet geassocieerd met duurzaamheid. Immers, gaat bij liberalen “de economie” niet boven “groen”? En ligt de vrijheid van individuen om te doen wat ze willen – lees: consumeren – niet

ten grondslag aan bijna alle milieuproblemen? In onze ogen berusten deze aantijgingen op misvattingen over het (sociaal-)liberalisme. Ja, voor liberalen is individuele vrijheid het uitgangspunt; maar vrijheid staat niet gelijk aan gedachteloos consumeren. Voor sociaal-liberalen is vrijheid het vermogen en de kans om het leven naar eigen inzicht te leiden. Deze vrijheid geldt voor iedereen, voor *alle* individuen, dus ook voor de mensen die nog geboren moeten worden. Dit betekent dat juist liberalen moeten nadenken over wat *hún* vrijheid doet met de vrijheid van anderen. De vrijheid van de één kan immers ten koste gaan van die van de ander. Dit liberale uitgangspunt is het sterkst gevat door John Stuart Mill (1806-1873) en wordt het schadebeginsel genoemd: de vrijheid van de één houdt op waar de vrijheid van de ander begint. In eerste instantie hebben individuen zelf de morele verantwoordelijkheid om anderen niet in hun vrijheid te schaden. Maar in onze weerbarstige werkelijkheid is dit niet altijd genoeg. Vaak is de staat nodig om vrijheden te beschermen. Het liberalisme is dan ook geen anti-staatsleer (nog zo’n veelvoorkomend misverstand). Juist middels de staat kunnen wij de vrijheden van kwetsbaren, zoals nog niet geboren, borgen.

‘Voor sociaal-liberalen is vrijheid het vermogen en de kans om het leven naar eigen inzicht te leiden’

Voor sociaal-liberalen is naast vrijheid “verbondenheid” een belangrijke waarde. Mensen zijn sociale wezens die samen met anderen vorm geven aan hun leven. Dit betekent dat sociaal-liberalen, meer dan andere liberalen, waarde hechten aan gevoelens van medemenselijkheid, lotsverbondenheid en wederkerigheid. *We’re in this together*. Na onze dood komt niet de zondvloed, na ons komen onze kinderen, en hun kinderen. Verbondenheid betekent ook het besef dat je eigen leven mede mogelijk wordt gemaakt door anderen, ook – vooral ook – als je aan de ‘goede’ kant van de streep staat. En dit voorrecht verplicht.

SOCIAAL-LIBERALEN KOMEN dus ontegenzegglijk uit bij het streven naar een duurzame samenleving, zoals ook een zogeheten D66-richtingwijzer luidt. Maar hoe geven we dit streven concreet vorm? Wat is bijvoorbeeld de beste manier om een duurzame energietransitie tot stand te brengen? Is het plaatsen van windmolens beter dan de opslag van CO₂? En is nucleaire energie een deugdelijke oplossing? Op basis van dezelfde sociaal-liberale principes zou je tot geheel andere antwoorden kunnen komen. Nucleaire energie is veel duurzamer dan gas- en kolencentrales, en tast de vrijheden van individuen nu minder aan; maar de opwekking van nucleaire energie kan vanwege nucleair afval en het (kleine) risico op een kernramp grote vrijheidsconsequenties hebben. Sociaal-liberale principes alleen kunnen hier geen antwoord op geven; zij kunnen niet dogmatisch worden toegepast. We moeten dus, in lijn met ons ingebakken pragmatisme, altijd kijken naar wat, gegeven ons doel – zoveel mogelijk vrijheid voor alle individuen – het beste werkt. Het sociaal-liberalisme wijst de richting, niet de weg. ■

Corina Hendriks is wetenschappelijk medewerker bij de Van Mierlo Stichting.

Jasper Bongers studeert geschiedenis en is stagiair bij de Van Mierlo Stichting.

REACTIE BUREAU DE HELLING

Door Jasper Blom

In welke wereld willen we eigenlijk leven?

Bij het sociaal-liberalisme past wellicht het streven naar duurzaamheid, maar groenen willen harder lopen, verder lopen en wijzen ook meer de weg richting duurzaamheid.

HET DOET ME DEUGD dat het duurzaamheidsideaal breed omarmd wordt. In het voorjaarsnummer van De Helling betoogde ik dat de toekomst van links groen is; Hendriks & Bongers vullen in deze *Idee* aan dat ook sociaal-liberalisme groen is. Deze brede omarming van 'groen' kan vraagstukken omtrent de relatie tussen mens en ecosysteem echter ook depolitiseren. Dat zou ten onrechte zijn. Een diepgroene conclusie van de Van Mierlo Stichting vanuit het idee dat vrijheid van toekomstige generaties niet aangetaast mag worden, zou kunnen zijn dat paal en perk gesteld moet worden aan het gebruik van niet-hernieuwbare grondstoffen en vermindering van biodiversiteit. Als het sociaal-liberale vrijheidsbegrip echter een eenvoudige uitruil tussen *capabilities* toestaat, bijvoorbeeld minder natuur voor een hoger niveau van onderwijs, kan met dezelfde redenatie duurzaamheid lichtgroen worden ingevuld. Met de uitsmijter 'het sociaal-liberalisme wijst de richting, niet de weg' lijkt dit debat vermeden te worden. Ik wil het debat aanjagen door naast de sociaal-liberale, een scherpe groene visie op duurzaamheid te leggen: groenen willen harder lopen, verder lopen, en wijzen ook meer de weg in de richting van duurzaamheid. Ik zal deze drie aspecten kort toelichten.

Hendriks & Bongers nemen het schadebeginsel van Mill als basis voor de sociaal-liberale duurzaamheidsvisie: 'vrijheid houdt op waar die van de ander

begint.' De huidige milieuproblematiek stelt dit beginsel op scherp. De vrijheid van huidige generaties om ongebreideld te verbruiken, te vervuilen, en te vernietigen houdt niet alleen op maar moet ingeperkt worden om in de vrijheid van toekomstige generaties te voorzien. Mede daarom benadrukken Groenen eerder (dan sociaal-liberalen) de waarde van solidariteit. Ons huidige systeem is niet duurzaam en er is een actieve daad (solidariteit met toekomstige generaties) nodig om dat te doorbreken. Daarmee is de richting misschien hetzelfde als die van Hendriks & Bongers, maar door de actieve daad sterker te benadrukken geven groenen aan harder te willen lopen.

Naast vrijheid benadrukken Hendriks & Bongers verbondenheid tussen mensen als sociale wezens. De politieke filosofie die ten grondslag ligt aan groene politiek, het ecologisme, gaat verder dan deze antropocentrische visie. Mensen worden in verbondenheid met elkaar *en* met het ecosysteem benaderd. Dit impliceert een zwaarder gewicht voor natuur in een mogelijke uitruil van *capabilities* en roept de vraag op in welke mate vrijheid van huidige generaties ingeperkt moet worden om de vrijheid van het ecosysteem te garanderen. Deze stap verder legt een grotere verantwoordelijkheid ten aanzien van het ecosysteem bij huidige politici. De richting van duurzaamheid roept allerlei systeemkritische vragen met betrekking tot de weg op. Hoe zien we de rol van burgerschap in de context van mondiale markten gedomineerd door multinationals? Vraagt duurzaamheid niet om nieuwe ordeningsprincipes in de economie? Het duurzaamheidsdebat biedt technocratische wegen, maar ook wegen die ons tijdens de wandeling dicht bij onze visie op het goede leven brengen. Die moeten niet buiten beschouwing gelaten worden, maar vragen om politiek debat.

Een diepgroene interpretatie van het sociaal-liberalisme zou D66 misschien dicht bij GroenLinks brengen. Het gehuldigde pragmatisme verkleint echter de kans op een fundamenteel evenwichtiger relatie tussen mens en ecosysteem. Dan blijft er gelukkig genoeg debat te voeren tussen GroenLinks en D66.

Jasper Blom is directeur van Bureau de Helling, wetenschappelijk bureau GroenLinks.

De slag om duurzame energie Sterke staat

Wereldfaam hebben onze Deltawerken, het geheel aan waterkeringen dat na de stormvloed van 1953 vorm kreeg, verworven. De kenmerken van dit megaproject: langetermijnvisie, centrale regie van de staat en enorme investeringen. Dit hebben we nu weer nodig om een duurzame energietransitie te bewerkstelligen.

De energietransitie gaat niet alleen over windmolens of zonnepanelen. Het gaat om forse veranderingen in ons maatschappelijk systeem. Deze herziening is complex, grootschalig en langdurig, en kan daarvoor alleen succesvol verlopen wanneer sprake is van een heldere centrale regie. Gezien de enorme investeringen, de grote belangen die daarbij spelen en de maatschappelijke impact zal het transitiepad met een zeker gezag, wetmatigheid en voorspelbaarheid (moeten) verlopen. Dit kan alleen de staat voor elkaar krijgen. We hebben een omvangrijk en ambitieus Deltaplan nodig, maar dit keer voor duurzame energie. De regierol van de staat dient stevig en op hoog niveau te worden belegd, bijvoorbeeld bij een Directoraat Generaal Energie dat deze regierol over verschillende departementen kan borgen.

Centrale regie is bijvoorbeeld nodig als het gaat om de afstemming tussen verschillende duurzame energiebronnen. Zon en wind kunnen in Nederland tot 70% van de tijd voldoende energie leveren, mits al in de planning een optimale afstemming plaatsvindt tussen windturbines op zee die ook draaien met weinig wind en zonneparken op het land. De overige 30% van de tijd zullen we het moeten doen met geothermie, biomassa en opslag van energie. Dat laatste kan bijvoorbeeld door elektriciteit geproduceerd door zon en wind om te zetten in brandbare gassen of op te slaan in batterijen. Dit complementaire, maar complexe systeem van duurzame energie

kan alleen maar succesvol zijn als er centrale regie is. Afstemming is ook nodig voor de planning en aanleg van de noodzakelijke infrastructuur, voor transport en voor opslag. Denk aan het internationaal koppelen van netten en het garanderen van voldoende opslagcapaciteit (om *blackouts* te voorkomen).

Er zijn bovendien ook enorme investeringen nodig. Bijvoorbeeld om alle woningen – maar ook kantoren, scholen en ziekenhuizen – in Nederland aan te passen tot “nul op de meter”; wat betekent dat er niet meer energie wordt verbruikt dan er wordt opgewekt. Dit vraagt een investering van ongeveer 100 miljard euro. Dat lijkt veel, maar is minder dan de huidige energiekosten over een periode van 15 jaar. Met de huidige rentestand is dit goed financieerbaar. Grote investeringen vragen echter om een zekere betrouwbaarheid en voorspelbaarheid van het systeem. Hier is voor de overheid opnieuw een belangrijke rol weggelegd. Verder heeft de staat de mogelijkheid om – vooral via de belastingen – een eerlijke verdeling van kosten af te dwingen op basis van principes zoals de vervuiler betaalt, vrije toegang tot de netten, en verevening van de kosten van opslag. Grootgebruikers van energie betalen nu per kilowattuur een factor 25 minder belasting dan consumenten. Dit is niet alleen niet eerlijk; het vormt ook een obstakel voor de verdere verduurzaming van onze energie en economie.

Ja, dit Deltaplan vraagt om forse investeringen. Zulke investeringen komen het beste tot stand wanneer er duidelijkheid is wat er gaat gebeuren, en wanneer er regie is op hoofdlijnen. Zoals ook in de waterbouw ten tijde van het Deltaplan. Uit allerlei studies blijkt dat de economische en maatschappelijke baten van een duurzame energietransitie veel groter zijn dan die als we doorgaan op het pad van de fossiele brandstoffen: het beperkt de klimaatschade, is goed voor de gezondheid (want schonere lucht), is goed voor de werkgelegenheid (want vraagt veel lokale arbeid) en is ook nog eens goed voor onze onafhankelijkheid van olieproducerende landen, zoals Rusland. Ons energietijdperk gebaseerd op fossiele energie loopt ten einde. Net zoals ooit het Stenen Tijdperk. Niet omdat de stenen destijds op waren – of nu onze fossiele grondstoffen; nog niet althans – maar omdat er iets veel beters is.

Pier Vellinga
hoogleraar klimaatverandering

Jan Terlouw is binnen en buiten D66 één van de meest inspirerende pleitbezorgers van een duurzame samenleving. Hij ziet voor iedereen, van burger tot bedrijfsleven, een rol weggelegd. Maar toch vooral voor de overheid. Een duurzame energietransitie is een publieke zaak en taak.

Door Jan Terlouw

Toekomstbewaking als publieke zaak en taak

HET OVERGROTE DEEL van de natuurwetenschappers die zich bezighouden met het klimaatprobleem is tot de conclusie gekomen dat de temperatuur op aarde vooral stijgt door toedoen van de mens, namelijk doordat mensen fossiele brandstoffen als olie, steenkool, gas en teerzanden verbranden. Daarbij komt het koolzuur vrij dat gedurende miljoenen voorgaande jaren is gebonden. Het is een broeikasgas dat de balans tussen opgevangen en uitgestraalde energie op aarde zodanig verschuift dat de temperatuur stijgt. Slechts enkele wetenschappers zijn niet overtuigd. Eén van hun argumenten is dat het wel vaker warmer is geweest op aarde, lang voordat de mens er was. Bijvoorbeeld vijftig miljoen jaar geleden, toen de temperatuur op Antarctica in de zomer boven nul graden was en er op Groenland tropische bomen groeiden. Het zijn veranderingen die zich hebben voltrokken gedurende periodes die lang zijn ten opzichte van de tijd dat er mensen op aarde zijn. Nu veranderen dingen binnen honderd jaar. In de loop van slechts een halve eeuw zijn de oceanen vervuild met een 'plastic

soep' bij elkaar genomen zo groot als een continent. En aan het eind van deze eeuw zal de temperatuur van de atmosfeer minstens twee graden zijn gestegen, nog afgezien van de stijging van de temperatuur van de oceanen.

POLITICI DOEN ZELF in het algemeen geen wetenschappelijk onderzoek, en dus is het volstrekt onverantwoord als ze de bevindingen van circa 97% van de wetenschappers naast zich neerleggen. Als het gaat om de veiligheid van medicijnen, of van voedsel, over de betrouwbaarheid van bruggen en viaducten, over wat de gewenste diepte is van vaargeulen, over de organisatie van het luchtverkeer, varen politici bij het vaststellen van regels blind op de gegevens die wetenschappers en technici verschaffen. Datzelfde moet natuurlijk gebeuren bij het uitvaardigen van regels en wetten die het klimaat betreffen. Een politicus die zegt 'ik geloof de wetenschappers niet' begrijpt noch iets van het wezen van wetenschap, noch van dat van politiek. Een wetenschapper *gelooft* niet, hij *meet* om theorieën te verifiëren.

'Het is in de eerste plaats de overheid die de macht en dus de plicht heeft om ervoor te zorgen dat we de aarde niet uitwonen'

Beeld / Herman Wouters





Een politicus bepaalt beleid op grond van gegevens die hij zelf normaliter niet tot in detail kan beoordelen. Hij neemt beslissingen die te maken hebben met belangenafweging, met ethiek, met zijn opvattingen over wat rechtvaardig is. Een politicus kan eventueel zeggen: 'zelfs als het klimaat gaat veranderen met nadelige gevolgen voor ons nageslacht, ben ik niet bereid om minder fossielen te verbranden, want ik ben gekozen voor het welzijn van mijn kiezers *nu*. Het nageslacht zal zich wel redden, ik vertrouw op het vernuft van wetenschappers om het probleem *later* op te lossen.' Daar kun je het mee oneens zijn (en ik ben het er mee oneens), maar het is wel een politiek oordeel. Als hij zegt: 'ik doe het niet omdat ik de wetenschappers niet geloof', dan doet hij aan quasiwetenschap en begrijpt hij zijn taak en zijn bevoegdheden niet.

De wetenschappers zijn ongerust. Het IPCC (*Intergovernmental Panel on Climate Change*) van de Verenigde Naties opereert voorzichtig vanwege de enorme politieke gevoeligheid van het onderwerp, maar de conclusies liegen er niet om: hun verwachting is dat als we niet ingrijpen, de temperatuur deze eeuw met meer dan twee graden zal stijgen en dat heeft zeer kwalijke gevolgen. Gletsjers zullen slinken, de zeespiegel zal stijgen, er zullen enerzijds meer droogteperioden komen, anderzijds meer overstromingen van rivieren. Al die veranderingen zullen vooral de bewoonbare gebieden van de aarde treffen, en de bewoners van de armste landen zullen de eerste slachtoffers zijn, want zij zullen onvoldoende financiële middelen en onvoldoende kennis hebben om zich te beschermen.

HOE MOET HET probleem worden opgelost, of tenminste nog enigszins beheersbaar worden gemaakt? Alle klimaatconferenties tot nu toe zijn grotendeels mislukt. Er zijn weliswaar milieudoelstellingen geformuleerd, maar de kunst is te bereiken dat ze ook worden gehaald. Wie moet daarvoor zorgen? Allereerst hebben wetenschappers hierbij een taak. Ze moeten niet alleen mogelijke oplossingen bedenken en ontwikkelen, ze moeten ook hun bevindingen, dat wat ze bijna zeker weten, met overtuiging onder de aandacht van de politiek en van het publiek brengen. Ze zijn tenslotte ook staatsburgers.

Het bedrijfsleven heeft een taak. Het bedrijfsleven is innovatief, kapitaalkrchtig en productief. Het bedrijfsleven kan de noodzakelijke maatregelen in de praktijk uitvoeren.

De burger, de consument, heeft een taak. Hij kan zijn leven duurzamer inrichten en bovenal kan hij bij verkiezingen stemmen op de 'groenste' kandidaat die op de lijst van de partij van zijn keuze staat.

‘Een liberaal houdt niet van een bemoeizuchtige overheid. Maar dat wil niet zeggen dat een goede liberaal vindt dat de overheid zijn essentiële taken mag verwaarlozen’

Maar vooral de politiek heeft hier een taak. De politiek heeft regelgevingsmacht en kan afdwingen dat er duurzaam wordt gehandeld. Duurzame energie is er in overvloed. De zon straalt immers iedere dag weer een veelvoud van de hoeveelheid energie die we nodig hebben naar de aarde. De overheid zou kunnen afdwingen dat we die duurzame energie gebruiken en niet de zonne-energie die ligt opgeslagen in de vorm van olie, kolen, gas, teerzanden en wat dies meer zij. Als je in honderden jaren opmaakt wat in honderden miljoenen jaren is opgeslagen, is dat verre van duurzaam handelen.

Een liberaal houdt niet van een bemoeizuchtige overheid. Maar dat wil niet zeggen dat een goede liberaal vindt dat de overheid zijn essentiële taken mag verwaarlozen. De publieke zaak moet worden gediend, zoals onderwijs, zorg, nutsbedrijven, veiligheid. Daar is iets bijgekomen: toekomstbewaking. Het is in de eerste plaats de overheid die de macht en dus de plicht heeft om ervoor te zorgen dat we de aarde niet uitwonen. Tot midden vorige eeuw hoefden we ons daar nauwelijks mee bezig te houden. Generaties lang kon men de aarde beter, productiever achterlaten

dan men hem had aangetroffen. Nu ondervinden we dat de aarde een eindig systeem is, en dat door ons eigen menselijke handelen de grenzen van de capaciteit van de aarde bijna zijn bereikt. Daarom is die nieuwe taak, toekomstbewaking, voor onze overheden manifest geworden.

‘Het probleem is door menselijk handelen veroorzaakt. En kan ook door mensen worden opgelost, al dringt de tijd’

HET ZORGELIJKE IS dat de politiek de greep op de samenleving in steeds hoger tempo verliest. Mondiale ontwikkelingen, op het gebied van economie, van banken, van kapitaalstromen, van migratie, van vluchtelingenstromen... Heeft de politiek er nog controle over? De vermogensverschillen nemen in schrikbarend tempo toe. Geld is macht, dat gaat nog steeds op. Als de geldaccumulatie bij bedrijven en zelfs bij particulieren de nationale begrotingen gaan overstijgen, kan de politiek dan nog tegenhouden dat onze kinderen straks moeten leven op een uitgewoonde aarde? Het probleem is door menselijk handelen veroorzaakt, door wat wetenschap en techniek mogelijk maakten, door wat het bedrijfsleven deed om die ontdekkingen en uitvindingen om te zetten in welvaartsproducten, door het gemakzuchtige en verkwistende gedrag van consumenten, door overheden die bepaalden wat wel en wat niet mocht. Het probleem kan ook door mensen worden opgelost, al dringt de tijd. Een stijging van de temperatuur is gaande en al niet meer te voorkomen, zelfs als het roer nu rigoureuus omgaat. De eenvoudigste remedie is: afdwingen dat de vervuiler betaalt. Als dat principe consequent wordt toegepast, als in de prijs van ieder product het tegengaan van de veroorzaakte vervuiling is verdisconteerd, dan wint duurzame productie de slag, dat blijkt uit economische analyses. Maar als bijvoorbeeld fossiele energie nog steeds vijf-

maal zo gunstig wordt gesubsidieerd als duurzame energie, zoals de *International Energy Agency* in Parijs heeft laten weten, dan zijn de handen van het bedrijfsleven gebonden. Wat het bedrijfsleven nodig heeft, is een gelijk speelveld. De politiek kan en moet daarvoor zorgen. Maar doet het niet.

Het is zeer de vraag of de politiek zijn greep op de ontwikkelingen zal herkrijgen. Als de klimaatconferentie die later dit jaar in Parijs zal plaatsvinden opnieuw politieke machteloosheid zal laten zien, dan ziet de toekomst er somber uit. Wellicht moet de oplossing van onderaf komen. Steeds meer burgers maken zich zorgen over de toekomst van hun kinderen en kleinkinderen. Kleine, innovatieve bedrijven komen met duurzame oplossingen, met hoopgevende initiatieven. Steeds meer gemeenten stellen zich duurzaamheidsdoelen en lijken die ook te gaan bereiken. Misschien zal ook de nationale en internationale politiek op den duur overstag gaan, niet uit eigen aandrift, maar op grond van wat democratie vermag. ■

Jan Terlouw is schrijver, fysicus en voormalig politicus voor D66.

De slag om duurzame energie

De kracht van burgers

Maatschappelijk draagvlak en participatie van burgers zijn bepalend voor het tempo en het succes van omschakeling naar nieuwe energiebronnen.

Nederland blijft ver achter op landen om ons heen als het gaat om het aandeel energie uit hernieuwbare bronnen. De redenen hiervoor zijn divers, maar *insiders* wijzen vooral op de historisch innige verbinding van de Nederlandse staat met de fossiele industrie, en de oriëntatie op gevestigde belangen in de bestaande economische en energiegerelateerde sectoren. Nederlandse kabinetten hebben de laatste decennia sterk ingezet op het ontwikkelen van Nederland als een financieel en economisch handelscentrum. De olie-, gas- en kolenlobby, zeer actief in Nederland, heeft grote invloed op het beleid van vooral het Ministerie van Economische Zaken. De schatkist wordt deels gevuld met jaarlijkse aardgasbaten, maar liefst 14 miljard Euro in 2012. En grootverbruikers van fossiele energie betalen in Nederland praktisch geen energie- of milieubelasting voor hun vervuiling, in tegenstelling tot huishoudens.

De ‘burger’ heeft in dit grote geheel nauwelijks zeggenschap. En niet alleen op nationale schaal, maar ook dichterbij huis. Projectontwikkelaars en boerencollectieven hebben bijvoorbeeld de neiging om onderling zaken te regelen wat betreft eigenaarschap, en opbrengst- en risicoverdeling van windmolenparken, maar betrekken daar lang niet altijd omwonenden bij. Dit terwijl zichtbare effecten op het landschap en zaken als slagschaduw en geluidshinder juist op hun schouders terecht komen. Omwonenden hebben dan ook zeker een punt als ze zeggen dat ze niet op een windmolenpark staan te wachten; vooral wanneer ze

niet in de lusten delen, maar wel de lasten op hun woning krijgen afgewenteld. We kunnen wat dit betreft leren van Denemarken, waar de windenergiesector veel verder is ontwikkeld dan in Nederland. Bij nieuwe windparken dient daar 20% van de aandelen aangeboden te worden aan de lokale bevolking. Zo wordt de lokale bevolking mede-eigenaar, en profiteert ze mee van de opbrengsten.

Maatschappelijk draagvlak en participatie van burgers is cruciaal voor het succes van een duurzame energietransitie. Dit besef over de kracht van het verbinden van mensen, landschappen en hun energie is inmiddels ook in Nederland doorgebroken. Mede-eigenaarschap, medezeggenschap en mede-aandeel in de lusten en lasten van windenergieopwekking worden steeds meer benadrukt. De lokale inspanningen op energiegebied van participerende burgers en energiecoöperaties – het *bottom-up* krachtenveld – gaan pas echt grote resultaten boeken als het beleid van de overheid daarop inspeelt. Wat vooral nodig is, is een gelijk speelveld. Zo moet bijvoorbeeld het grootschalige elektriciteitsnet geschikt worden gemaakt voor decentrale voeding vanuit diverse bronnen. De rol van de overheid is daarbij onmisbaar: voor regie, consistentie van het beleidsarrangement, koersvastheid als ‘rechttrekker van het speelveld’, voortrekker voor de benodigde investeringen in infrastructuur, etc. De overheid moet er ook voor zorgen dat vervuilende activiteiten worden belast en worden doorberekend aan de vervuiler. De inkomsten uit heffingen op vervuilen, of quota, kan de overheid weer aan de gemeenschap teruggeven in de vorm van voorfinanciering en garantstellingen voor het investeren in duurzame energie en infrastructuur in een regio. Zo zou een grotere hefboom kunnen ontstaan van ‘fossiele’ naar ‘schone’ energie. Met koopmansgeest én met initiatief vanuit de samenleving kan Nederland daarmee aan een inlooptrace beginnen qua schone en duurzame energievoorziening. Met het belasten van vervuiling komt bovendien een positief ‘discourse’ op gang. Dan gaan mensen het erover hebben hoe zij verdienen door te investeren in het milieuvriendelijke en toekomstbestendige. Het ‘verhaal’ en financieel gedreven ondernemerschap werken dan in dezelfde richting.

Linda Carton, Marieke Oteman (m.oteman@fm.ru.nl) en Mark Wiering zijn onderzoekers aan de Radboud Universiteit Nijmegen en Simon Kalf is voorzitter van Peak-Oil Nederland.

1962

De Amerikaanse biologe Rachel Carson brengt het boek *Silent Spring* uit, waarin ze het gebruik van **pesticiden** bekritiseert. Carson is één van de eersten die de milieuproblematiek aankaartte.

1972

De Club van Rome, een groep prominente milieu-onderzoekers, brengt het spraakmakende rapport **The limits to growth** uit. Op basis van variabelen als wereldpopulatie, voedsel-voorraad en vervuiling concludeert het rapport dat de mens de aarde uitput.

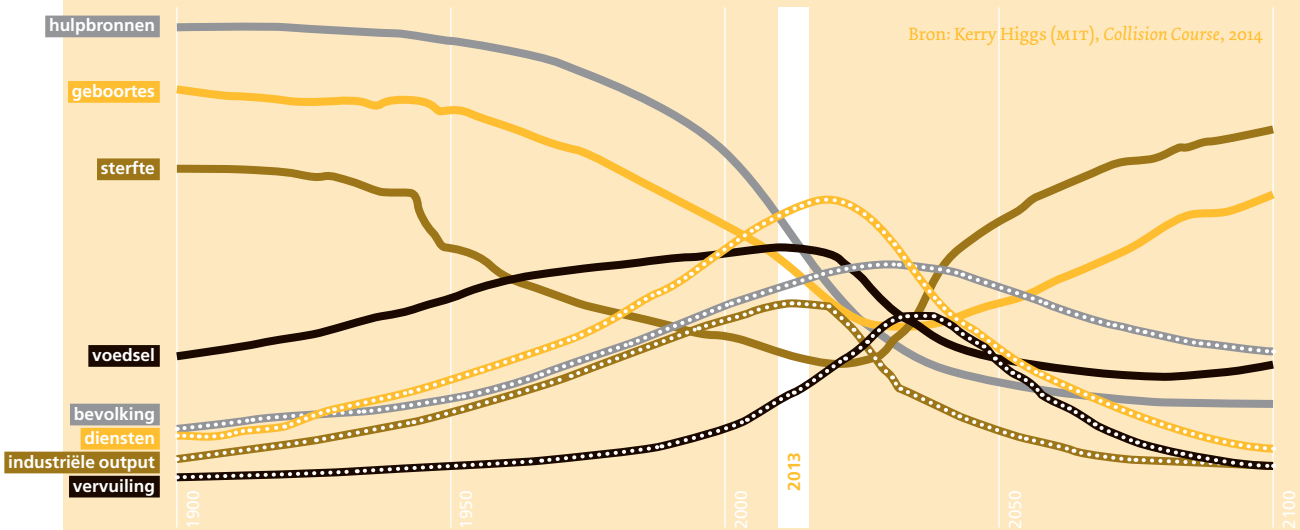
1973

De *Organization of the Petroleum Exporting Countries* (OPEC), met daarin de 12 grootste olieproducenten, kondigt een olieboycot aan. De prijs stijgt binnen enkele maanden van \$3 naar \$17 per vat. De eerste **oliecrisis** is een feit. Het embargo, dat een grote klap is voor de westerse economieën, leidt tot een groeiend besef over de afhankelijkheid van aardolie. Velen zien de Oliecrisis als het vervroegd uitkomen van *The limits to growth*.

The limits of growth

In opdracht van de Club van Rome bouwden Donella Meadows, haar man Dennis Meadows, Jørgen Randers en William Behrens een computermodel dat de gevolgen van economische ontwikkelingen simuleerde. Het model voorspelt een daling in de beschikbaarheid van bronnen, voed-

sel, en tevens een stijging op het vlak van bijvoorbeeld vervuiling. De sombere resultaten leidde tot *The limits of growth*. Het model werd geüpdate in 1992 (*Beyond the limits*), en in 2004 (*Limits to growth: the 30-year update*). Beiden keren hielden de uitkomsten over het algemeen stand.



1987

De *World Commission on Environment and Development* (WCED) publiceert het Brundtland-rapport, beter bekend als **Our Common Future**. In het rapport wordt stilgestaan bij de nadelige effecten van consumptie en de ongelijkheid tussen het westen en de derde wereld.

1997

In de Japanse stad **Kyoto** ondertekenen 55 landen een protocol, met de doelstelling de uitstoot van broeikasgassen in 2008 met 5,2% te verminderen (ten opzichte van 1990). Ieder land krijgt op basis van haar economische omvang een bepaald emissiequotum (uitstootquotum) opgelegd. Landen kunnen delen van het quotum aan elkaar verkopen, zodat veelverbruikers tegen betaling meer kunnen uitstoten.

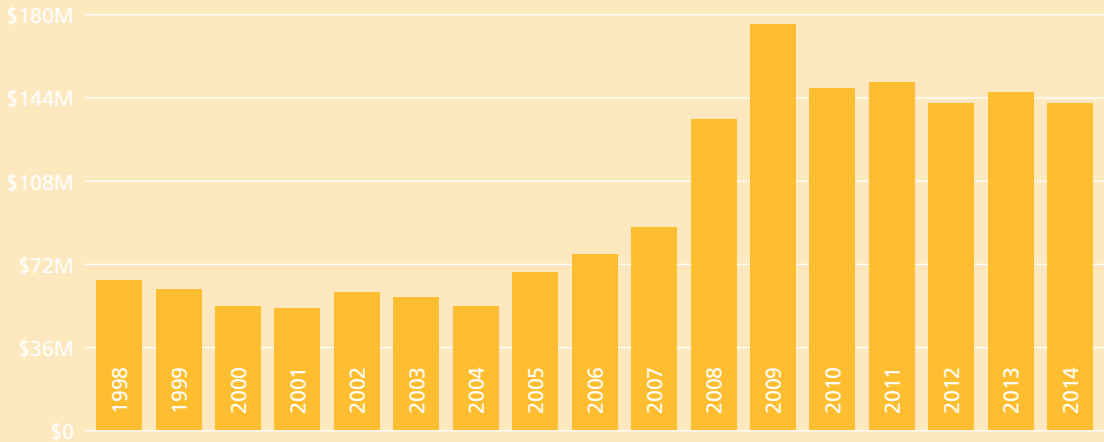
2011

In Duitsland stemt de Bonds-dag voor de **Energiewende**. Duitsland vult haar energieportfolio met hernieuwbare energiebronnen en beperkt het gebruik van fossiele brandstoffen (olie, kolen en gas). Gaan andere landen volgen? Of weerhoudt de machtige energielobby hen hiervan?

Lobbyuitgave

Hoewel het moeilijk te achterhalen is hoeveel invloed zij ermee verwerven, is het veelzeggend dat oliemaatschappijen wereldwijd \$144 miljoen reserveren om te lobbyen. Ook onze 'eigen' Koninklijke Shell heeft ook een flink

lobbyapparaat, in sommige jaren werd zelfs \$15 miljoen aan de lobby uitgegeven.



Alexander Rinnooy Kan



Over het land dat de windmolen uitvond

TOT VERBAZING VAN veel Nederlanders blijkt Nederland bij kritische beschouwing eigenlijk best een prima land te zijn. En dat niet op grond van vage sentimenten, maar op grond van solide vergelijkende statistieken: over concurrentiekracht, over gezondheidszorg, over het aantal musea per inwoner en nog zo wat. Er is maar één echte uitzondering op die regel, en dat is vreemd genoeg het Nederlandse energiebeleid. Wij zijn het land dat de windmolen uitvond, maar wij zijn de technologie inmiddels kwijtgeraakt aan Denemarken. En zelf geheel onderaan beland in het Europese duurzame energieklassement. En veel hoger komen we voorlopig niet: onze toch al matige nationale ambities op dit terrein worden door het zittende kabinet eerder naar beneden dan naar boven bijgesteld.

Met Jacqueline Cramer verliet de laatste *full time* duurzaamheidsminister de Nederlandse politiek. Ondertussen trekken de ons omringende landen, Duitsland voorop, de ene tussensprint na de andere. Akkoord, het kost een paar centen, maar onlangs kon Thomas Friedman in zijn column voor de *New York Times* Duitsland met recht en reden kenmerken als een economische grootmacht op zonne-energie; een kwalificatie waar Nederland om meer dan een reden vooralsnog niet voor in aanmerking zal komen.

Hoe kon het zo misgaan? We zijn verwend door ons aardgas, en beleven zo het staartje van de Hollandse ziekte die ons in de jaren zeventig teisterde toen we deze geheel gratis bodemschat gretig plunderden ter financiering van de verzorgingsstaat. We hadden beter net zo spaarzaam kunnen boren als de Noren; dankzij D66 komt er op de valreep nog een vernieuwingsfonds op zijn Noors dat gevuld wordt met aardgasgeld, maar de Slochterse erfenis is en blijft een ongelukkige.

Er rust geen zegen op het Nederlandse energiebeleid. Wie herinnert zich niet uit de jaren zeventig de Brede Maatschappelijke Discussie over kernenergie, die zich moeizaam voortsleepte van buurthuis naar Binnenhof om daar na vijf jaar in een diepe la te belanden? Het recente, tenminste even brede Energieakkoord van de SER bevat een aantal concrete goede voornemens, maar illustreert in zijn totstandkoming toch opnieuw het gebrek aan politiek enthousiasme voor het duurzaamheidsthema.

Het is pijnlijk en gênant. Duurzaamheid is een essentiële opgave voor een moderne economie en een buitenkans voor innovatie in de vruchtbare zone tussen publiek en privaat. Naast het uitdragen van nationaal energiebeleid dat in Europa voorop loopt in plaats van achteraan sjokt, zou Nederland een internationaal toonaangevende circulaire economie moeten willen worden, profiterend van een burgerbereidheid tot recyclen waarin we gelukkig wel voorop lopen. Duurzaamheid is te belangrijk om alleen aan de politiek over te laten, iedereen kan bijdragen: ik rijd zelf nauwelijks meer auto en lees voedselketten kritischer dan ooit tevoren. Maar de politiek moet meedoen – en een volgend kabinet zou de dreigende traditie van wegduiken met kracht moeten doorbreken. ■

THEMA

De overheid speelt een belangrijke rol bij de transitie naar duurzame energie. Soms als initiator, soms faciliterend, op andere momenten sturend. Maar welke overheidslaag is hiervoor het meest geschikt? Wat kunnen politici en bestuurders in Europa, het Rijk en gemeenten ieder in hun eigen domein bijdragen aan de energietransitie? Drie D66-politici over de kansen en mogelijkheden vanuit hun werkveld: maatwerk op lokaal niveau, betere wetgeving door de rijksoverheid, en vanuit Europa een eensgezinde stem in de internationale energieverhoudingen.

Energietransitie Lokaal & Nationaal & Europees

Lokaal

inspelen op specifieke behoeften

Het stedelijk gebied is dé plek waar we onze energieambities kunnen behalen. Waar vroeger de kolencentrales of kerncentrales de landelijke infrastructuur voor energie vormden, is dit in de toekomst anders. De rol van de centrale overheid verandert dan ook: stimuleren, geen absurde regels bedenken en het vooral lokaal mogelijk maken. Lokaal staat de wereld van energie niet stil. Talloze energiecoöperaties zijn de afgelopen jaren ontstaan. Voor en door inwoners zelf, opererend op basis van vaak kleine initiatieven met grote resultaten. Ook in Apeldoorn hebben we een coöperatie, 'deA'. Hun project 'Zon op school' heeft meer effect gehad dan een campagne van een overheid ooit zou kunnen hebben. Vooral omdat ouders konden investeren in zonnepanelen, soms aangespoord door hun eigen kinderen. Hierdoor krijgen ze hopelijk ook voor thuis nieuwe ideeën.

Het stimuleren van duurzame initiatieven door de overheid is niet eenvoudig en draait om het creëren van beweging. Uiteindelijk moeten bewoners en bedrijven zelf stappen zetten en daarom vragen verschillende projecten om verschillende aanpakken. Alleen daarom al kan dit niet centraal worden geregeld. Het moeten lokale overheden zijn die dit vraagstuk oppakken, in elk project weer op een andere manier. Zo ligt er met 'Kerschoten Energie Neutraal' (KEN) een plan voor de wijk Kerschoten om volledig energieneutraal te worden. Tijdens het opstellen van dit plan werden bewoners en bedrijven actief. Maar na de oplevering van het rapport dreigde het stil te vallen. Daarom heeft de gemeente een 'KEN-regisseur' aangesteld. Een wijkbewoner die ingehuurd

is om partijen met elkaar te blijven verbinden, bijeenkomsten te organiseren en acties te starten. Om het vliegwiel op gang te houden, bleek Kerschoten iemand nodig te hebben die er af en toe een draai aan geeft.

Het dorp Loenen heeft het plan 'Loenen Energie Neutraal'. Met een Europese subsidie schreven we onder de Apeldoornse dorpen een competitie uit. Welk dorp heeft het beste plan om energieneutraal te worden? Loenen kwam als beste uit de bus. Het plan bevatte intentieverklaringen voor investeringen ter waarde van een veelvoud van het subsidiebedrag. En een idee om deze gelden langjarig in te zetten. Loenen heeft geen enkele moeite om het vliegwiel op gang te houden. Sterker nog: bewoners die nu een aanvraag indienen, moeten tot 2019 wachten om gebruik te maken van dit *revolving fund*. Onze rol in Loenen is dan ook gezamenlijk zoeken naar meer middelen, door contacten te leggen met overheden, maar ook met bedrijven.

Naast bedrijven en bewoners, die het belangrijkste zijn bij de energietransitie, zijn natuurlijk alle overheidslagen betrokken. Maar het is een feit dat de lokale overheid de kansen, de partijen en de behoeften kent. Geef de gemeente dan ook alle mogelijkheden om deze positie te benutten!

Olaf Prinsen

Wethouder gemeente Apeldoorn en voorzitter VNG-commissie Milieu, Energie en Mobiliteit

De lokale overheid kent de kansen de partijen en de behoeften

Nationaal

meer ruimte voor besparing en groene stroom

Onze energiehuishouding is aan een grondige renovatie toe. Een van de manieren om slimmer met energie om te gaan, is om energie te besparen. Dat kan door meer aan isolatie te doen. Warmte die thuis niet verloren gaat door de kieren in de kozijnen hoeft niet extra opgewekt te worden. Op dit moment worden onze huizen nog verwarmd door gas. D66 wil dat ook andere energiebronnen worden gebruikt, zoals warmte. Geothermie (aardwarmte) waar dat kan, of warmtenetten voor de restwarmte van de industrie in de Rotterdamse haven. In het Energieakkoord zijn afspraken gemaakt. Maar het gaat nog te langzaam. D66 wil dat het ook voor woningeigenaren aantrekkelijker wordt om hun huis zuinig en comfortabel te maken. Bijvoorbeeld door ook hen voorfinanciering aan te bieden, waarbij zij net als huurders alleen aflossen in de jaren dat zij in het huis wonen.

Veel van onze wetgeving is nog gebaseerd op het gebruik van fossiele brandstoffen. Dit staat het gebruik van nieuwe en betere technieken in de weg. De energiebelasting maakt het veel aantrekkelijker om op elektriciteit te besparen dan op gas. Terwijl juist bij gas nog een grote uitdaging ligt. D66 wil dat de regels voor het gebruik van gas en elektriciteit meer naar elkaar toegroeien. Zo wordt deze belasting op termijn technologie-neutraal. Tegelijkertijd wordt daarmee de opslag van energie aantrekkelijker. Overdag kan met zonnepanelen elektriciteit worden opgewekt. Deze energie wordt opgeslagen in een thuisaccu om vervolgens 's avonds de lampen mee aan te doen of tv mee te kijken. Maar ook opslag in de vorm van waterstof of zonnebrandstof kan op termijn interessant worden.

Naast investeren in zon en wind, isolatie en energieopslag kunnen we ook investeren in samenwerking met andere landen. Door in Europa samen te werken op het gebied van energie kunnen we de kosten enorm verlagen. Zo kunnen we de energienetten in Europa aan elkaar koppelen. Wanneer ergens in Europa een tekort is aan elektriciteit, kan een centrale in een ander land bijspringen. Dat is veel slimmer en effectiever dan wanneer elk land er zijn eigen reservekolencentrales op nahoudt. Samen staan we sterk. Op lokaal niveau kunnen we afspraken maken met woningcorporaties over energiebesparing. Nationaal investeren we in het opwekken van groene stroom. En in Europa zet Nederland zich hard in voor de gewenste energieomslag. Lokaal, nationaal en internationaal werken we aan het beter omgaan met onze energie. Beter voor onze onafhankelijkheid, beter voor onze economie én beter voor het milieu.

Stientje van Veldhoven
Tweede Kamerlid D66

Energiebelasting maakt het veel aantrekkelijker om op elektriciteit te besparen dan op gas

Europees

eensgezind energieonafhankelijk

Het jaar 1959 heeft Nederland voor altijd veranderd. Een enorme aardgasbel werd ontdekt in Groningen. Er kwam een einde aan de lastige energiesituatie in ons land. Turf en kolen, waar gas uit gehaald werd, waren tot dan de energiedragers. Het aardgas zou voor decennia energie en welvaart brengen. Na bijna zestig jaar komt daar nu een einde aan. Nederland wordt met de neus op de feiten gedrukt. Energie is essentieel voor onze moderne samenleving, dus we moeten op zoek naar nieuwe energiezekerheid. En energie moet betaalbaar zijn, en schoon. Luchtvervuiling en het klimaatprobleem vereisen een radicale energietransitie naar hernieuwbare bronnen.

De gasvondst maakte Nederland deels energieonafhankelijk en een belangrijke speler op het geopolitieke schaakbord. Maar ook gemakzuchtig. Precies daarom lijkt Nederland steviger verast te worden door de energietransitie dan ons omringende landen. Waar Duitsland al jaren met een *Energiewende* bezig was, werd in Nederland te elfder ure een energieakkoord gesloten. Een akkoord dat er overigens nooit was gekomen zonder de Europese bindende doelstelling van 14 procent duurzame energie in 2020.

De wereld ziet er anno 2015 grimmig uit. Keiharde energiepolitiek voert de boventoon. Poetin, het Midden-Oosten, Venezuela, maar ook de Verenigde Staten weten hier raad mee. Het kleine Nederland lijkt daarin zonder eigen gas weerloos. Maar, de toekomst kan veel rooskleuriger zijn. Een succesvolle energietransitie zal immers energieonafhankelijkheid brengen, alsmede

schone, goedkope energie in overvloed. Maar dat zal alleen lukken als we bereid zijn een krachtig en eensgezind Europees energiebeleid te ontwikkelen. Zonder Europese samenwerking zal Nederland op energiegebied het onderspit delven.

Naast het sterk groeiende aandeel van zonne- en windenergie biedt waterkracht via getijden en rivieren mogelijkheden voor ons land. Net als geothermische energie. Maar waarschijnlijk tegen veel hogere kosten dan wanneer we het Europees aanpakken. Met een Europese blik op onze energievoorziening is Nederland in staat straks goedkope, schone energie in overvloed te hebben. Daar ligt de toekomst. Op de korte termijn blijven ook gas en olie een rol spelen in onze energievoorziening. Maar ook daarvoor hebben we de slagkracht van Europa nodig, om geopolitieke inmenging in de internationale energiemarkten zoveel mogelijk te beperken. Het recente anti-trustonderzoek van de Europese Commissie naar mogelijk monopolistisch gedrag van Gazprom had geen enkele lidstaat in z'n eentje kunnen opstarten. En diegenen die toch denken dat we het in Nederland alleen kunnen klaarspelen, moeten eens kijken naar de ranglijst van hernieuwbare energie in Europa. Daarop staan we nu bijna helemaal onderaan.

Gerben-Jan Gerbrandy
Europarlementariër D66

Met een Europese blik op onze energievoorziening is Nederland in staat straks goedkope, schone energie in overvloed te hebben

Thema-katern:
De slag om
duurzame energie

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

Zicht op de toekomst

Op mijn twaalfde kreeg ik *Zicht op de Toekomst*. Het boek van de Haarlemse tweelingbroers Robbert en Rudolf Das stond vol kleurrijke tekeningen van een ideale, duurzame, hightech wereld in 2063. Ik herinner me eivormige elektrische auto's, grote glazen gebouwen met paradijselijke binnentuinen, en reusachtige windmolens. Door de gebroeders Das wist ik dat ik, net als mijn vader, architect wilde worden. Het leek mij een heroïsch beroep, waar je, zoals Howard Roark uit Ayn Rand's *Fountainhead*, met grote ideeën compromisloos de wereld probeert te veranderen. Ergens ging het mis. In een puberale opwelling besloot ik filosofie te gaan studeren. Ik beklag me er nog wel eens over, maar na het zien van de Tegenlicht-documentaire *Ecomania in China* besepte ik dat het me waarschijnlijk wat illusies heeft bespaard. Net zoals de gedroomde wolkenkrabber van Howard Roark mislukte, laat de documentaire zien hoe de plannen van twee mannen die de wereld duurzamer willen maken botsen op de weerbarstige werkelijkheid.

De eerste man is de 75-jarige Finse ingenieur en schrijver Eero Paloheimo. Met zijn rijzige postuur, spierwitte baard en monotone tongval heeft hij iets weg van een vermoeide tovenaars. Eero vertelt hoe zijn droom van een eco-valley in de democratische Europa niet van de grond kwam. Te log om de duurzaamheids crisis op te lossen, oordeelt hij. Zijn "Silicon Valley van de schone technologie" zou meer kans van slagen hebben in China. Een 3D-animatie toont hoe dat eruit moet komen te zien: glimmende innovatiecentra, glazen bolvormige bouwwerken die uit het water oprijzen, huisjes verzonken in een zee van groen. Het wordt een "echte eco-stad in contrast met al die compromissen". En met zijn innovatiecentra voor schone energie zal eco-valley een "essentieel onderdeel [vormen] van een enorm plan om de wereld te behoeden voor een ecologische ramp."

De ambities van de tweede duurzaamheidsridder, Zhang Yue, zijn minstens zo groot. De zakenman verdiende zijn miljoenen met verkoop van energieneutrale airco, maar hing zijn consumenten bestaan, inclusief privéjet, aan de wilgen en doet nu alles duurzaam. Als een strateeg die zijn leven overziet vertelt hij over zijn ommekeer en zijn nieuwe doel: een stad in de wolken, 'Sky city'. Hij wil de hoogste, snelst gebouwde, en meest energiezuinige wolkenkrabber ter wereld bouwen. Zhang is niet gespeend van grootheidswaanzin. Er komt een muziekclip voorbij waarin zijn "bouwkrijgers" netjes in Chinese rijtjes saluerend staan opgelijnd, terwijl ze "wij zijn de redders van de aarde" scanderen. Maar die milieuproblemen kunnen volgens hem niet door gewone mensen zoals de bouwkrijgers worden opgelost. De revolutie moet komen van de "allerrijksten, allergrootsten en allerslimsten."

China lijkt in werkelijkheid echter een wat minder idyllische plek om deze dromen te verwezenlijken. Zhang's toren staat er nog steeds niet, vanwege een "ouderwets vergunningssysteem". En ook Eero's eco-valley werd nooit gebouwd. Net wanneer de documentaire even monotoon als Eero's stem dreigt te worden, komt er een spanningsinjectie. Een Chinese vriend houdt Eero voor dat hij nooit heeft gesnapt hoe de dingen in China werken. Terwijl deze ambtenaar smakkend zijn eten wegwerkt, vertelt hij met pretoogjes en in gebrekkig Engels dat de Fin het belangrijkste vergeten is: bondgenoten binnen de regering vinden. Later zegt Paloheimo wat verslagen tegen iemand op een conferentie: "ik begin het aardig beu te worden".

Je kan hun dromen zien als megalomaan, naïef, een pathologische trek van mensen met een messiascomplex. Maar ik denk dat het juist die dromen zijn die ervoor zorgen dat mensen als Paloheimo en Zhang door kunnen gaan, in weerwil van alle weerstand. Ook de Chinese overheid lukt het niet ruimte te scheppen voor de grote innovatieve ideeën die het zicht op die toekomst openhouden.

Maarten Gehem
schrijver en onderzoeker



*Marietje
Schaake*

Internationale stabiliteit door vrijheid & gelijkheid

In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende *onliner*.

Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtewereld schuil. Uitgangspunten, waarden, en wensen over de wereld die de politicus voor zich ziet.

Sjoerdje van Heerden spreekt namens *Idee* vier D66-politici, actief op verschillende politieke niveaus – Europees, nationaal, regionaal en lokaal – over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld.

De tweede politicus in deze reeks:
Europarlementariër *Marietje Schaake*.

door *Sjoerdje van Heerden*

Hoewel Marietje Schaake (1978) werkzaam is in Brussel, spreken we af bij het debatcentrum De Balie in Amsterdam. Dat betekent niet dat ze het rustig heeft. Integendeel. Sinds 2009 neemt Marietje namens D66 zitting in het Europees Parlement, waar ze voor de Alliance of Liberals and Democrats for Europe (ALDE) coördinator is van de commissie voor Internationale Handel. Tevens is ze ALDE-woordvoerder voor het Trans-Atlantisch Handels- en Investeringsverdrag (TTIP) en neemt ze zitting in de commissie voor Buitenlandse Zaken en de subcommissie Mensenrechten. Verder werkt Marietje ook nog aan de voltooiing van een digitale interne markt en de hervorming van auteursrechten in Europa.

De vraag die iedere geïnterviewde voor de kiezen krijgt, is of hij/zij zichzelf herkent in het stereotype beeld van de D66'er. Dat wil zeggen: een relatief hoogopgeleide, hedonistische, post-moderne, kosmopolitische stedeling, die goed tegen leven in onzekerheid is opgewassen. 'Ik vrees dat ik grotendeels aan dat beeld voldoe. Maar ik hoop dat dat geen grote beperking vormt om problemen voor allerlei verschillende mensen op te lossen'.

Hoe bedoel je een beperking? 'Er is altijd een risico dat mensen makkelijker contact maken met mensen die erg op ze lijken, en dat ze zich moeilijker herkennen in mensen die ze niet iedere dag tegenkomen. Als ik op D66-bijeenkomsten ben, dan valt het mij bijvoorbeeld op dat de meerderheid man is. Daarnaast hebben we wel veel jongeren binnen de partij en dat is echt fantastisch. Maar goed, het zou nog wel wat diverser mogen. Ik denk dat dit ook een open ambitie van D66 is. Het zou goed zijn als steeds meer mensen zich om allerlei redenen in ons herkennen. Ik ben er namelijk van overtuigd dat onze visie voor meer mensen relevant is. Ik vind het een heel mooi streven dat je zegt, we willen dat iedereen een goede opleiding kan krijgen en dat iedereen kansen heeft, maar dat streven moet je niet beperken tot je leden, of in wie je ziet als potentiële D66'er.'

Hoe zorg je ervoor dat de minder zelfredzame burger aansluiting vindt bij al die complexe wetgeving in Brussel? Er wordt weleens opgemerkt dat Brussel tot een eliteproject is verworpen. 'Als je hier nu een rondje maakt [debatcentrum De Balie, red.] en mensen vraagt wat er bij de Gemeenteraad in Amsterdam op de agenda staat, dan denk ik dat heel weinig mensen daar een helder beeld bij hebben. Voor de Tweede Kamer geldt hetzelfde. Hoeveel namen van Tweede Kamerleden kunnen mensen opnoemen? In die zin is Europa volgens mij niet zo uitzonderlijk. Maar ik trek me dit als politicus natuurlijk wel aan en het is zeker iets waar we oog voor moeten hebben. Een deel van het probleem is dat

er in de discussie over wat er op Europees niveau gebeurt vaak wordt gesproken over 'Brussel' in abstracte termen. Maar in werkelijkheid bestaat Brussel uit een heleboel verschillende politieke componenten die elkaar in balans houden. Daarnaast merk ik dat als het gaat over concrete vraagstukken zoals netneutraliteit, mensenrechten, milieu, migratie of defensievraagstukken, Europa wel leeft. Mensen slaan vaak aan op bepaalde thema's die hen raken. Ik denk dat wij als Europese politici de taak hebben om zaken concreet te maken en om op het juiste moment de mensen te bereiken om wie het gaat. Met meer transparantie hebben mensen in ieder geval de mogelijkheid tot inzicht en inspraak. Er is nog een wereld te winnen.'

'Wanneer je gelooft in maximale keuzevrijheid dan kun je geen roofofbouw op het milieu of de volgende generatie plegen'

Loopt de Europese Unie (en daarmee D66) niet het risico wat schoolmeesterig over te komen? Veel kiezers hebben hun bedenkingen over Europa. Hoe zorg je ervoor dat je niet belerend wordt? 'Voor een aantal grote problemen in de wereld moeten we op Europees niveau samenwerken. Maar er zijn inderdaad ook mensen die denken dat het een oplossing is om de nationale grenzen weer op te trekken en de gulden in te voeren. Maar dan zou je die mensen evengoed belerend kunnen noemen. Zij zeggen ook: wij hebben de beste oplossingen. Ik hoop dat we mensen kunnen overtuigen zonder belerend te klinken en dat we altijd het gesprek opzoeken met mensen die een andere visie hebben.'

Over politieke visies gesproken, wat versta jij onder het sociaal-liberalisme? 'Om te beginnen streef ik in klassiek-liberale zin een kleine overheid na, zodat er zoveel mogelijk ruimte bestaat

voor mensen om eigen keuzes te maken. Als het met mensen individueel goed gaat, bouwen die samen aan een stevige, open samenleving. De overheid heeft bepaalde verantwoordelijkheden, waar de markt niet automatisch voor zorgt. Kernverantwoordelijkheden zijn bijvoorbeeld veiligheid en fundamentele vrijheden. Daarnaast kiest D66 veel meer dan andere partijen voor investeren in innovatie, duurzaamheid en onderwijs, omdat die zaken door de markt niet voldoende tot hun recht komen. Als je verzuimt dit aan te pakken, dan zullen volgende generaties daarvan de dupe zijn. En zij hebben daar geen keuze in gehad. Wanneer je gelooft in maximale keuzevrijheid dan kun je geen roofofbouw op het milieu of de volgende generatie plegen.'

Als je naar het TTIP-verdrag kijkt, dan lijken tegenstanders met name gekant tegen het klassiek-liberale idee van een vrije markt. Hoe zou je dit verdrag kunnen verdedigen vanuit een sociaal-liberaal perspectief? 'Met zo'n verdrag, waar we momenteel nog aan werken, proberen we de onnodige barrières die er nog bestaan tussen de twee grootste open economieën en open democratische gebieden ter wereld, weg te nemen. Als gevolg hiervan kan je je schaal en massa inzetten om onze kwaliteit van leven te bestendigen. Het geeft ons samen een stevigere positie als het gaat om het realiseren van op regels gebaseerde handel. Iets waar bijvoorbeeld India en China, of andere opkomende economieën vaak fundamenteel anders over denken. Als je wilt weten hoe het er zonder regels aan toegaat met mens en milieu, dan hoeft je alleen maar naar Afrika te kijken. Een land als China produceert daar tegen elke prijs. Dus het is van belang dat we nu beslissingen

nemen die ervoor zorgen dat we bepaalde standaarden hoog kunnen houden. Een ander weinig genoemd voorbeeld is het protectionisme in de Verenigde Staten. Markttoegang voor Europese bedrijven is daar heel beperkt. Dat wil zeggen, Europese bedrijven mogen in de Verenigde Staten niet meedingen naar aanbestedingen, terwijl Amerikaanse bedrijven dat hier wel mogen doen. Dat is oneerlijk. Wat wij willen afspreken in het verdrag is dat die protectionistische maatregelen worden versoepeld. Daarmee geef je meer ruimte aan de markt, maar wel op basis van principes als gelijkheid en eerlijke concurrentie.'

‘Voor mij zijn een aantal principes universeel en is de wereld steeds meer met elkaar verbonden. Daarom moeten we ook steeds meer kijken naar de impact van ons handelen elders’

Bestaat er dan geen spanning tussen het garanderen van eerlijke concurrentie enerzijds en het beschermen van mensenrechten anderzijds? Met andere woorden, is regulering van de handelsoms niet noodzakelijk om andere fundamentele vrijheden te waarborgen? ‘Handel heeft absoluut regels nodig en kan juist een manier zijn om met andere landen afspraken te maken over mensenrechten. Ik ben nu bijvoorbeeld bezig met regelgeving met betrekking tot handel in conflictmineralen. Dat zijn grondstoffen die door gewelddadige troepen in conflictgebieden op de internationale markt worden gebracht. In al onze apparaten zitten mineralen waarvan we willen uitsluiten dat het conflictmineralen zijn. Veel mensen in het bedrijfsleven zijn bang dat dit een wirwar aan regels oplevert. Maar als we in Europa slimme regels maken, hoeft het geen onnodige bureaucratische rompslomp op te leveren. Bovendien mogen mensenrechten wel iets kosten. Overigens ben ik wel van mening dat de kwalifica-

tie ‘barrière’ vaak een politieke keuze is. Wat de een ziet als onnodig obstakel, ziet de ander als een noodzakelijke garantie. Ik ben nu bijvoorbeeld ook veel bezig met regelgeving die netneutraliteit in Europa moet garanderen. Het principe van netneutraliteit houdt in dat internetaanbieders alle data gelijk en zonder discriminatie doorgeven aan consumenten. Ik vind dat de overheid dit principe moet vastleggen. Tegenstanders van netneutraliteit bestempelen dat als een onnodige barrière, maar ik vind het juist een essentieel kader waarbinnen optimale vrijheid en eerlijke concurrentie kan bestaan. Het liefst zou ik dus zoveel mogelijk

ruimte hebben, maar wel binnen een kader dat is gebaseerd op principes. Dat principe zou kunnen zijn: eerlijke concurrentie, bescherming van mensenrechten, of nationale veiligheid. Dus je kunt niet zozeer zeggen meer of minder barrières, want dat hangt van je politieke blik en het onderwerp af.’

Bestaan er absolute barrières, ongeacht je politieke bril? ‘Jawel, een verbod op een marteling en de universaliteit van mensenrechten. Momenteel ben ik bezig met het maken van beleid dat moet voorkomen dat er gehandeld wordt in materialen waarmee je de doodstraf uit kunt voeren of waarmee je marteling teweeg kunt brengen. Er zijn bijvoorbeeld middelen op de markt die je kunt gebruiken voor anesthesie, maar die je ook kunt gebruiken om iemand te laten doodgaan. Wij willen de handel in deze middelen reguleren door de toegang ertoe te beperken. Simpel gezegd, een ziekenhuis in de Verenigde Staten mag deze middelen wel kopen, maar een gevangenis niet.



Beeld / Bram Belloni

Je kunt deze maatregelen als gedoe beschouwen, maar als je stelt dat Europees beleid er is om wereldwijd de doodstraf af te schaffen, dan vind je dat alle barrières verbleken in vergelijking met dat doel. Alleen dat zal toch niet iedereen met je eens zijn. Er zijn ook mensen die zeggen; jongens laten we ons niet met de rest van de wereld bemoeien, laten we het dicht bij huis houden. *First things first*. Hier is het momenteel ook al crisis. Het gaat er dus uiteindelijk meer om of je een barrière proportioneel ziet ten aanzien van het ideaal dat je nastreeft, of het principe dat je wilt waarborgen.’

Als ik het zo hoor, pas je het principe ‘vrijheid in verbondenheid’ expliciet toe tot over de landsgrenzen. Klopt dat? ‘Ja, voor mij zijn een aantal principes universeel en is de wereld steeds meer met elkaar verbonden. Daarom moeten we ook steeds meer kijken naar de impact van ons handelen elders. Ook omdat die impact uiteindelijk ons weer raakt. Het wordt steeds duidelijker zichtbaar dat de grens tussen binnenlands en buitenlands beleid aan het vervagen is. De strijd tegen ISIS of Jihadisten is evengoed aanwezig in het Midden Oosten, als in Amsterdam. Maar ook steeds meer mensen vragen zich af of de kleding die zij dragen, gemaakt is door mensen die een fatsoenlijk leven leiden, of door mensen die worden uitgebuit. We weten simpelweg steeds meer over de omstandig-

heden op andere plekken ter wereld. Men wordt zich er steeds sterker van bewust dat hun keuze kan worden ingezet om het leven van mensen elders te verbeteren. Als je gelooft dat die wereldwijde ketens een wereldwijde verantwoordelijkheid moeten dragen, dan moet je actie willen ondernemen. Dat gaat niet vanzelf.’

Ligt die verantwoordelijkheid ook bij de Europese Unie? ‘Ja, ik zie het ook als een verantwoordelijkheid van Europa om de universaliteit van mensenrechten te waarborgen. Wij moeten kijken hoe we de kansen voor jonge mensen in Noord-Afrika, het Midden-Oosten, Rusland of de Oekraïne kunnen vergroten. Ik denk dat dat niet alleen een verantwoordelijkheid is die we hebben, maar ook dat het in ons belang is om dat te doen. Deze mensen zijn ook heel belangrijk voor onze toekomst. Dus het hele verhaal van Zijlstra over ‘samenwerken met dictators’ en tegen ‘het opgeheven vingertje’ vind ik de wereld op zijn kop en niet liberaal. [In maart 2015 verscheen in Liberaal Reveil een pleidooi van VVD-fractievoorzitter Halbe Zijlstra, waarin hij opriep tot een meer realistisch buitenlands beleid, dat uitgaat van het eigenbelang en gericht is op de stabiliteit van onze eigen regio. Zijlstra stelt dat we moeten kijken naar wat haalbaar is, en niet naar wat wenselijk is. red.] Iedereen wil stabiliteit, maar als je vraagt of je dat krijgt door te onderdrukken, of door mensen meer vrijheden te geven en democratie te verankeren, dan weet ik het antwoord wel.’

Hiermee besluiten we ons gesprek. Marietje biedt aan om te wachten op de rekening, zodat ik mijn trein naar Brussel kan halen. Later die avond loop ik langs het Europees Parlement en denk ik eraan hoe Marietje daar spoedig weer plaats zal nemen om haar idealen in praktijk te brengen. ■

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal rechts populistische partijen.

De top van het Nederlandse bedrijfsleven is nog steeds een echte mannenwereld. Hoewel het percentage vrouwelijke commissarissen is toegenomen tot bijna 20%, blijft het aandeel vrouwelijke bestuurders ver achter met slechts 6%. In Duitsland is een door de overheid opgelegd vrouwenquotum dit voorjaar een feit geworden. Moet Nederland volgen? Is het quotum wenselijk of onwenselijk vanuit sociaal-liberaal perspectief?

Samenstelling Jasper Bongers

Een (wettelijk vastgelegd) vrouwenquotum is zinnig

Sociaal-liberaal debat

VOOR

Een vrouwen-quotum zorgt voor kansengelijkheid

Sociaal-liberalen streven ernaar ieder individu een gelijke kans te geven om het leven naar eigen inzicht in te richten. Hierbij past het meritocratisch ideaal, waarbij verdiensten ('merites') centraal staan bij het behalen van succes, en niet afkomst of geslacht. Met andere woorden: wat je doet moet bepalend zijn, en niet wat je achtergrond is. Een vrouwenquotum kan bedrijven ertoe dwingen om, bij gelijke vaardigheden en kwaliteiten, voor de vrouwelijke kandidaat te kiezen. Een vrouwenquotum legt op die manier de basis voor kansengelijkheid.

Meer vrouwen aan de top is goed voor de economie

Onderzoek wijst uit dat bedrijven en organisaties met zowel vrouwen als mannen aan de top beter presteren. Mannen nemen over het algemeen meer risico en zijn competitiever, terwijl vrouwen zich meer op behouden en verbinden richten. Juist de combinatie van mannelijke en vrouwelijke teamleden blijkt effectief te zijn. Op de huidige arbeidsmarkt komen vrouwen echter niet vaak bovendien en bestaan besturen en raden voor het leeuwendeel uit mannen. Voor een groot deel komt dit doordat vrouwen niet passen binnen de masculine top. De huidige bedrijfs-cultuur staat pluriformiteit en effectiviteit in de weg. Een vrouwenquotum kan hier een einde aan maken.

Soms is een paardenmiddel noodzakelijk

Een vrouwenquotum is weliswaar een paardenmiddel, maar zachte heelmeesters maken stinkende wonden. 'Meer vrouwen aan de top' komt blijkbaar niet vanzelf. Dit is een vorm van marktfalen die al eeuwen bestaat. Blijkbaar lukt het de markt niet om tot een wenselijke man-vrouw verhouding te komen, althans niet zonder zetje in de rug. Een vrouwenquotum lijkt de enige effectieve manier om kansengelijkheid tussen man en vrouw – of diversiteit in afkomst en achtergrond in brede zin – af te dwingen.

TEGEN

Ook met een vrouwenquotum staat verdienste niet centraal

Een vrouwenquotum zou het heersende stigma over vrouwen alleen maar kunnen bevestigen. Het gevoel kan ontstaan dat vrouwen worden aangenomen omdat ze vrouw zijn en niet omdat ze over de juiste vaardigheden beschikken. 'Een vrouwtje erbij omdat het moet.' Een opgelegd vrouwenquotum past juist niet bij ons meritocratisch ideaal. De beste mensen komen vanzelf op de juiste plek; dat zijn soms vrouwen, maar soms ook niet. We moeten bedrijven de ruimte geven hun eigen keuzes te maken. We moeten mensen benaderen als individu, niet als categorie.

Een vrouwenquotum kan het emancipatieproces juist verstoren

Steeds meer vrouwen stromen door naar de top. Een vrouwenquotum kan dit organische emancipatoire proces alleen maar verstoren. Het tij is al aan het keren, nu moeten we wachten tot eb vloed wordt. Pas met de Eerste Wereldoorlog werden werkende vrouwen *salonfähig* en algemeen vrouwenkiesrecht werd pas in 1922 in de grondwet opgenomen. Tijdens de afgelopen vier generaties is vreselijk veel veranderd. Toegeven, nog niet alles is zoals we zouden willen, maar we moeten vertrouwen op de eigen kracht van mensen om het resterende probleem op te lossen. De nadruk moet liggen op stimuleren, niet op opleggen.

Een vrouwenquotum alleen is niet genoeg

Een vrouwenquotum werkt pas wanneer de randvoorwaarden in orde zijn. Eerst moeten bijvoorbeeld zwan-gerschapverlof en kinderopvang goed worden geregeld. Pas dan kunnen vrouwen op een gelijk speelveld acteren. Zachte heelmeesters kunnen stinkende wonden maken, maar daarmee zijn straffe heelmeesters niet per definitie beter. Voordat vrouwen een gegarandeerde plek aan de top kunnen krijgen, moeten eerst de juiste omstandigheden gecreëerd worden. Dat is de juiste volgorde.

Sociaal-liberaal debat

Debatpanel: Idee-lezers, Sprekers van de Van Mierlo Stichting en Route66-leden

Wat is een typisch sociaal-liberaal standpunt of sociaal-liberaal beleid? Het sociaal-liberalisme is een stroming waarbij de vrijheid van het individu in samenhang met zijn sociale omgeving centraal staat. Vanuit onze waarden zijn echter verschillende standpunten in te nemen over concrete maatschappelijke en politieke vraagstukken. Juist ook omdat sociaal-liberalen de wereld niet-dogmatisch tegemoet treden, maar zich afvragen wat eigenlijk werkt. Is er dan geen enkele houvast? Zeker wel. Een vast debatpanel van de Idee draagt enkele mogelijke sociaal-liberale argumentaties aan.

Het debatpanel van Idee bestaat uit Jorien Migchielsen, Bas Warmerhoven, Dirk-Jan van Vliet, Jeroen Candel, Shanna Haaker, Charles Battaglini, Matthieu van der Grinten, Evert Ruiter, Simone Kramer en Han van Nieuwaal.



Volg het Twitterdebat en debatteer mee! #deidee #vrouwenquotum

Bijna twee jaar nadat Koning Willem-Alexander ‘de participatiesamenleving’ noemde in zijn Troonrede blijft dit begrip de gemoederen bezighouden. Is het nu eigenlijk een goed of slecht idee? In *Van opgelegde naar oprechte participatie* (2014) zet Corina Hendriks, namens de Van Mierlo Stichting, uiteen hoe sociaal-liberalen naar de participatiesamenleving kijken. Met teveel hang naar individuele vrijheid, meent Robert van Putten, namens het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie. In hun *Coöperatiemaatschappij* (2014) benadrukken zij vooral de waarde van de gemeenschap.

Beste
Corina,
Beste
Robert,



Beste Corina,

Dit voorjaar heb ik met veel plezier twee mede door jou geschreven boeken *Ordering op orde* en *Van opgelegde naar oprechte participatie* gelezen. Deze publicaties sluiten zeer nauw aan op het boek *Coöperatiemaatschappij* dat ik (met Wouter Beekers) heb geschreven. Dan denk ik aan de beschrijving en duiding van nieuwe sociale ontwikkelingen in de sfeer van de gemeenschap én in die van de markt, de visie op nieuwe verhoudingen tussen overheid en samenleving – niet beide sferen tegenover elkaar zetten, maar met elkaar in verbinding brengen, niet per definitie ‘meer gemeenschap’, maar ook kijken naar dynamiek op de (sociale) markt. En vooral: de organisatielogica van de samenleving moet centraal staan, juist ook in de sfeer van de overheid. Wij spreken dan over ‘coöpereren’, jullie over het ‘relatieprincipe’. Jullie zetten waarden centraal die ook bij ons naar voren komen: de menselijke maat en de kleinschaligheid.

De eerlijkheid gebiedt me te zeggen dat deze overeenkomsten voor mij best een verrassing waren. Waar tussen D66 en de ChristenUnie vaak een grote kloof wordt gesignaleerd lijkt het verschil tussen sociaal-liberaal en christelijk-sociaal toch meer gradueel van aard. Echter, het punt waarop de wegen in elk geval wel duidelijk scheiden is de visie op de (rol van de) gemeenschap.

In jouw publicaties is de inzet van begin tot eind de verdere realisering van vrijheid en individualiteit. De manier waarop overheid en markt zijn georganiseerd, volgens welke logica’s ze werken en de ontwikkeling naar een participatiesamenleving moet gericht zijn op bevordering van vrijheid en individualiteit. Anders gezegd, het hoogste goed van het samenleven is vrijheid en individualiteit. De nadruk hierop is zo groot, dat ik er kriebels van krijg: draait het dan allemaal hierom?

Politiek-filosofisch ligt hier tussen ons volgens mij een groot verschil. Hoewel ook in het christelijk-sociaal denken vrijheid en individualiteit van grote waarde zijn (sterker: deze waarden zijn mede voortgebracht door het middeleeuwse christelijke Europa) krijgt bij het christelijk-sociaal denken de gemeenschap ook een hoge plaats. Antropologisch uitgangspunt is dat mensen inherent sociale wezens zijn, ze zijn wederzijds afhankelijk. Dat is vervolgens geen tragiek en gemeenschap is niet slechts een vehikel tot vrijheid en individualiteit; mensen zijn bedoeld om samen te leven, in gemeenschap. In het christelijk-sociale denken wordt dan wel gesproken over de mens als ‘antwoordend-zorgend-wezen’, gericht op de relatie met mensen en

de wereld om hem heen. Gemeenschappen zijn dus inherent van grote waarde om dit relationele mens-zijn te realiseren. Vandaar dat in de *Coöperatiemaatschappij* de focus ligt op de ‘welvebonden samenleving’. Gemeenschappen vormen vervolgens ook de belangrijkste kernen en voorwaarde voor een ‘goede samenleving’. Een samenleving waarin gemeenschap en de mens als relationeel wezen verkwijnen, is ontspoord. De spits in *Coöperatiemaatschappij* ligt dan ook op een herstel hiervan, binnen de condities die de laatmoderniteit met zich meebrengt. Dit verschil in visie op mens en samenleving brengt me dan ook tot drie vragen bij jouw publicaties. In de kern vraag ik me af of jouw sociaal-liberale inzet richting een participatiesamenleving niet te kwetsbaar is.

In de eerste plaats vraag ik me af of je voldoende het verlangen naar gemeenschap honoreert. Je beschrijft de nieuwe sociale dynamiek van samenwerking, coöperaties en delen die we in de samenleving waarnemen en signaleert terecht het verlangen naar menselijk maat en kleinschaligheid tegenover vervreemdende bureaucratisering. Maar in deze sociale dynamiek klinkt ook een roep om gemeenschap(szin), om nieuwe verbondenheid in een gefragmenteerde samenleving. Er is een maatschappelijk verlangen naar ‘samen’, en niet zozeer naar nog meer vrijheid en individualiteit.

In de tweede plaats vraag ik me af of je de ontwrichtende kracht van de neoliberale ideologie voldoende onderkent. Kritiek op neoliberalisme is bij jou opvallend afwezig, terwijl deze de samenleving en gemeenschapsvorming bedreigt. Neoliberalisme voedt de huidige ‘vitaliteitsbubbel’, voedt een bestuurlijke cultuur van wantrouwen en ziet mensen vooral floreren in competitie, in plaats van in samenwerking. Bovendien is het een ideologie die individualiteit en vrijheid bedreigt: we staan onder de dwang van de ‘psychopolitiek’ (Byung Chul Han).

In de derde plaats vraag ik me af of de door jou geprefereerde inzet van het ‘relatieprincipe’ wel voldoende is. Je maakt het interessante analytische onderscheid tussen logica’s, sferen en personen. In het verlengde daarvan pleit je voor méér inzet van de logica van de gemeenschap (relatieprincipe), maar niet voor méér inzet van gemeenschap. Volgens mij gaat dat niet werken. Juist in die gemeenschap wordt dat relatieprincipe geoefend en levend gehouden. Ik betwijfel of het relatieprincipe wel sterk genoeg is zonder die gemeenschap. Is tegenover een overwoekerende staat en een vervreemdende bureaucratie een sterke gemeenschap niet het beste tegenwicht?

Robert van Putten, Onderzoeker bij de Vrije Universiteit Amsterdam,
en in 2014 gastonderzoeker bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

Beste Robert,

Hartelijk dank voor je brief en de tijd en moeite die je hebt genomen om maar liefst twee publicaties te lezen van de Van Mierlo Stichting. Toch een wetenschappelijk bureau van een politieke partij die niet vaak in één adem wordt genoemd met de ChristenUnie. Ook ik was enigszins verrast door de overeenkomsten met de *Coöperatiemaatschappij*; hoewel dit wellicht ook weer niet zo verrassend zou hoeven zijn aangezien we ons baseren op min of meer dezelfde wetenschappelijke inzichten.

Laat ik meteen beginnen met jouw belangrijkste zorg en irritatie: individuele vrijheid als hoogste goed in de samenleving. Sociaal-liberalen – zoals overigens *alle* liberalen – stellen inderdaad de vrijheid van het individu voorop om naar eigen inzicht zijn leven in te richten. Hierbij wil ik echter twee nuanceringsaanbrengen. Allereerst is individuele vrijheid *an sich* niet ons doel; het gaat ons om de ‘kwaliteit van leven’ van alle mensen voor de langere toekomst te verzekeren. En omdat niemand voor een ander kan bepalen wat ‘kwaliteit van leven’ is, is voor liberalen individuele vrijheid zo belangrijk. Ten tweede, sociaal-liberalen – de toevoeging ‘sociaal’ benadrukt dit al – onderscheiden zich van andere liberalen door onze nadruk op de (vrije) mens als sociaal wezen. Sociaal-liberalisme betekent ‘vrijheid in verbondenheid’. Mensen gaan verbindingen aan met anderen, geven hun leven vorm in interactie met anderen, vormen groepen of gemeenschappen, simpelweg omdat we niet anders kunnen en willen. We hebben anderen nodig. Of anders geformuleerd: andere mensen en groepen zijn voor bijna iedereen belangrijk voor onze ‘kwaliteit van leven’.

Sociaal-liberalen benadrukken dus zeer zeker het belang van groepen. Ze zijn een *fact of (social) life*. Voor ons zijn gemeenschappen – of zoals wij dit liever stellen “verbondenheid” of “sociale cohesie” – cruciaal voor een toekomstvast samenleving waarin mensen zich thuis voelen. Er is voor ons zelf zoiets als een collectief of publiek belang waarvoor we bereid zijn om individuele vrijheden op te geven (volgens de “sociale contract theorie” de reden waarom mensen zich verenigen). Voor ons is gemeenschapsvorming echter geen doel op zich, en daarmee kan het individu nooit ondergeschikt zijn aan die gemeenschap. Wellicht is ons “individualistisch perspectief op samen” wel het beste verwoord in een uitspraak van Herman Wijffels, overigens van christelijken huize, waarbij hij individualisering kenmerkt als een proces waarbij de mens die leeft als onderdeel van een gemeenschap plaatsmaakt voor een individu dat leeft met verantwoordelijkheid voor het geheel.

Dit onderscheid is meer dan semantiek. Juist sociaal-liberalen die belang hechten aan de sociale aard van mensen en daarmee aan sociale verbindingen, moeten er altijd voor waken niet in gemeenschapsdenken te vervallen. Vandaar het streven naar zoveel mogelijk individuele vrijheid. Niet als autonomie of onafhankelijkheid, maar als de ruimte om je eigen levenspad te kiezen en niet (te) afhankelijk zijn van anderen. Dit is precies de reden waarom (sociaal-) liberalen zich sterk maakten en maken voor een welvaartstaat, die mensen basiszekerheid biedt, zodat ze niet van bijvoorbeeld hun burens afhankelijk zijn voor hulp. Er hoeft helemaal niets mis te zijn met het vragen om hulp. Het is wel problematisch voor ons als iemand bijvoorbeeld zich niet meer durft uit te spreken of iets niet meer te doet uit vrees om deze hulp te verliezen. Met andere woorden, wellicht meer dan het christelijk-sociaal denken, zijn sociaal-liberalen zich bewust van de schaduwzijdes van het leven in een groep.

Wij menen dat dit individualistisch perspectief op samen juist iets is van deze tijd! Ja, er is een sterke behoefte aan ‘samen’, aan ‘gemeenschap’, juist ook omdat de sociale verbanden van weleer die behoefte niet meer kunnen vervullen. Verbondenheid dus, maar wel in vrijheid: Hurenkamp en Duyvendak (2004) noemen dit ‘lichte verbindingen’, omdat hedendaagse sociale verbindingen veel meer een open netwerkkarakter hebben dan een gesloten, institutioneel of hiërarchisch karakter. Zijn deze nieuwe verbindingen kwetsbaar? Wij menen van niet. En uit empirisch onderzoek blijkt – alle gevoelens over de gefragmenteerde samenleving ten spijt – dat er qua verbondenheid, solidariteit en cohesie geen aardverschuivingen plaatsvinden in Nederland. Sociale verbindingen veranderen wel, maar verdwijnen niet.

Het probleem zit hem volgens ons niet in minder of meer gemeenschap, of minder of meer lichte verbindingen, maar in het feit dat we – wat wij noemen – het relatieprincipe wat uit het oog zijn verloren: ordening via dialoog, op basis van gelijkwaardigheid, vertrouwen en wederkerigheid. Deze manier van reguleren kan wel degelijk plaatsvinden buiten een gemeenschap. We hanteren deze ordeningsvorm elke dag, op straat of in het openbaar vervoer. Daar “overleggen” we ook met elkaar over wat normaal of handig is. Of denk aan een ambtenaar die overlegt met een zorgprofessional of buurtbewoner. Dat is allemaal ordening via het relatieprincipe terwijl er geen sprake is van een gemeenschap (behalve wellicht in de heel abstracte zin: als “mensen onder elkaar”, maar dat bedoel je vast niet met gemeenschap). Meer relatieprincipe staat daarmee niet gelijk aan meer gemeenschap. Sterker nog, “meer gemeenschap” kan heel goed samengaan met meer bureaucratie (en juist minder relaties). In deze zin is ons pleidooi voor “oprechte participatie” niet alleen een ferme kritiek op het “neo-liberalisme” – ik heb zelf heel weinig op met deze term omdat het een fluïde term is met velerlei invullingen; maar als hieronder verstaan wordt eenzijdig markt- en competitiedenken, dan ja – maar ook op het geïnstitutionaliseerde “maatschappelijk middenveld”; omdat beiden individuele vrijheden kunnen (!) beperken. Het gaat ons altijd om de juiste balans tussen ordeningsprincipes die er tezamen voor zorgen dat we de “kwaliteit van leven” van individuen voor de langere toekomst kunnen verzekeren.

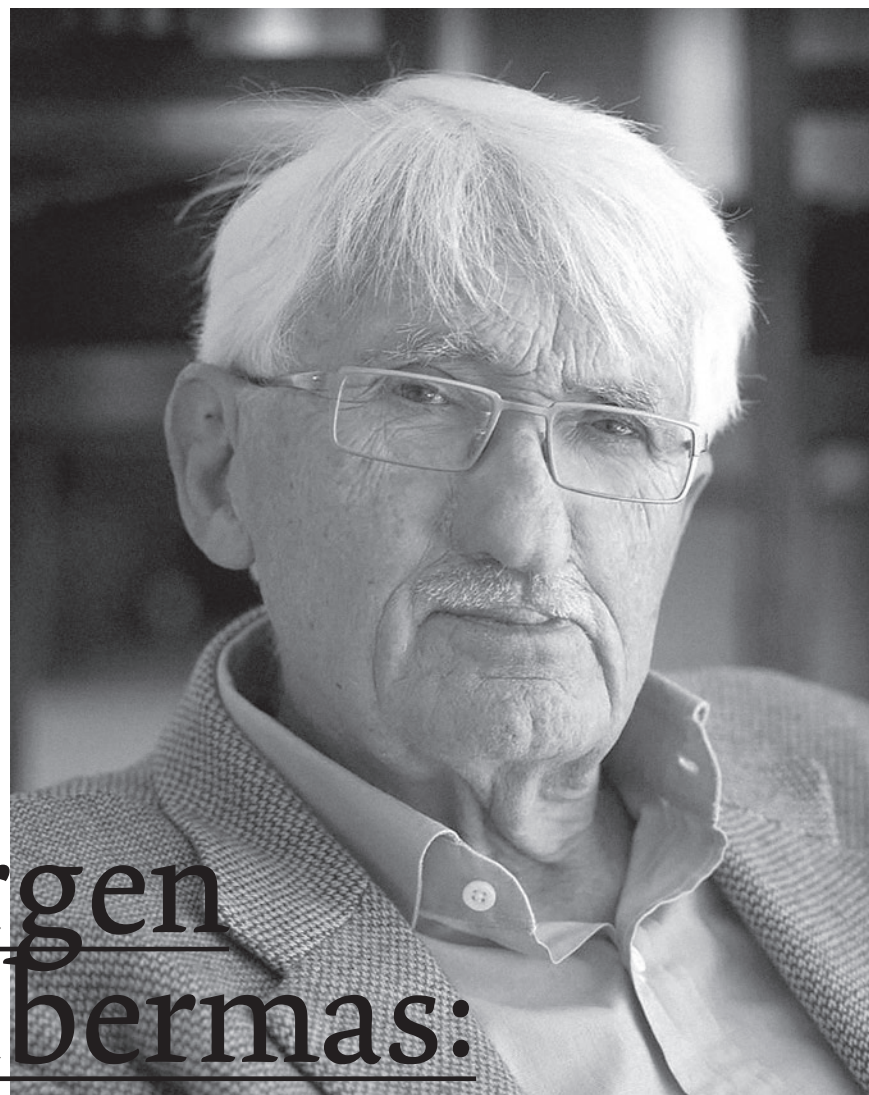
Corina Hendriks, *Wetenschappelijk medewerker Van Mierlo Stichting*

Hedendaags sociaal-liberalisme — en zijn inspirators

Hedendaags sociaal-liberalisme is als politieke stroming voortdurend in ontwikkeling.

Het ontstaan ervan ligt in de 19de eeuw – denk aan John Stuart Mill – met fundamenten die teruggaan naar de vroege liberalen uit de 17de en 18de eeuw – met filosofen als John Locke en Immanuel Kant – en hun voorgangers.

Het zijn vooral denkers en politici van na de Tweede Wereldoorlog die bijdragen aan de vorming van het hedendaags sociaal-liberalisme, dat tracht antwoorden te geven op vraagstukken en ontwikkelingen van deze tijd.



Jürgen Habermas: burger tegen het systeem

Het ligt op het eerste gezicht niet voor de hand om *Jürgen Habermas*, de in 1929 in Düsseldorf geboren Duitse politiek filosoof, een sociaal-liberaal te noemen. Hij heeft zich de afgelopen jaren zeer kritisch uitgelaten over de manier waarop de trojka van IMF, Europese Commissie en ECB een strikt bezuinigings- en hervormingsbeleid probeert op te leggen aan Griekenland – beleid dat door D66 in de Kamer juist voluit wordt gesteund. Maar wie de kritiek van Habermas tot zich door laat dringen ziet dat deze in de kern niet zozeer gericht is op de economische inhoud van het EU-beleid, maar op de democratische inbedding ervan. En hiermee zit hij juist wel weer sterk op één lijn met het sociaal-liberale gedachtegoed van D66. Als weinig andere hedendaagse filosofen laat Habermas zich uit over de vraag hoe een steeds verder mondialiserende samenleving in overeenstemming gebracht moet worden met democratische principes en, in het verlengde daarvan, over de gewenste politieke inrichting van de EU. Als sociaal-liberale partij die ‘denk en handel internationaal’ tot richtingwijzer heeft verklaard, kunnen we daarom eigenlijk niet om hem heen.

Door Herman Beun

HABERMAS HEEFT EEN nogal ‘linkse’ reputatie. Dit heeft zeer zeker te maken met zijn prominente positie binnen de zogeheten *Frankfurter Schule*. Deze sociale en politiek-filosofische denk-school was tijdens het interbellum ontstaan bij het *Institut für Sozialforschung* van de Goethe-universiteit in deze stad. Onder de vroege leden van de school waren Max Horkheimer, Theodor Adorno, Herbert Marcuse en Franz Leopold Neumann – denkers van veelal sociaal-democratische snit die kritisch stonden tegenover de bestaande kapitalistische, fascistische en communistische maatschappijssystemen van hun tijd. Kenmerkend voor de *Frankfurter Schule* was het streven naar een “kritische theorie” in de sociale wetenschappen. Met die door Horkheimer geïntroduceerde term wordt terugverwezen naar Kant’s *Kritiek der Zuivere Rede*. “Kritisch” staat

hier voor filosofische reflectie op de beperkingen van claims over bepaalde soorten kennis: kunnen we wel zo zeker zijn van alles wat we beweren? Volgens de *Frankfurter Schule* staat kennis niet los van de taal en begrippen waarin we deze uitdrukken. De manier waarop we kennis formuleren wordt gestuurd door de begrippen die we al kennen, en daarmee door de bestaande cultuur en machtsstructuren. Een “kritische” theorie moest dan ook niet alleen maar beschrijven, zoals “traditionele” op de natuurwetenschappen geënte theorieën dat deden, maar was ook normatief in de zin dat onderliggende, vaak impliciete, machtsstructuren ermee moesten worden blootgelegd en onschadelijk gemaakt. Kennis die op deze manier ontstaat, is ontdaan van zijn ideologische lading, en helpt het individu op weg naar een grotere autonomie. Horkheimer stelde dat een kritische

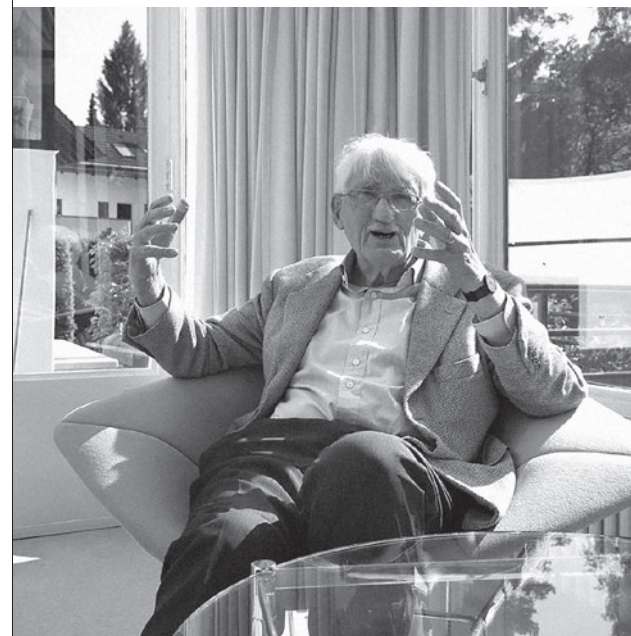
theorie moest streven naar “emancipatie uit de slavernij”, moest werken als een “bevrijdende invloed”, en een wereld moest creëren die “tegemoet komt aan de noden en mogelijkheden” van mensen – doelstellingen waar sociaal-liberalen weinig moeite mee zullen hebben.

Habermas behoort tot de tweede lichting prominenten van de *Frankfurter Schule*: hij nam er in 1964 de leerstoel filosofie en sociologie over van Horkheimer. Waar zijn voorgangers vooral uit waren op een herformulering van Marx (meer neo-, en minder materialistisch, stellig en ideologisch), probeert Habermas een brug te slaan tussen zijn eigen Europees-continentele en het Amerikaanse analytische denken, en dan vooral zijn pragmatische en democratische traditie. Die synthese uit zich vooral in zijn werk over communicatie, waarbij hij van de pragmatisten het idee leent dat wat we weten hypothetisch, empirisch en feilbaar kan zijn, maar dat we op basis daarvan toch uitspraken kunnen doen over universele waarheden of waarden. In Habermas’ ideeën over uitwisseling van kennis en standpunten (communicatie) is vanaf het begin het *Frankfurter Schule*-ideaal aanwezig dat een discussie inclusief en kritisch moet zijn, vrij van sociale of economische druk, met gesprekspartners die elkaar behandelen als gelijken om met een gezamenlijke inspanning tot een beter begrip van de wereld te komen.

Dat ideaal wordt natuurlijk niet vaak bereikt. In zijn *Strukturwandel der Öffentlichkeit* (1962) beschrijft Habermas gedetailleerd hoe het publieke domein waar maatschappelijke discussie plaatsvindt zich sinds de salons van de 18e eeuwse bourgeoisie geleidelijk verplaatste naar de moderne

massamedia. Positief hieraan is volgens hem dat meer mensen betrokken raken bij het publieke debat, maar tegelijk worden ideeën zo ook verhandelbare goederen waarvan de uitwisseling deels afhankelijk wordt van economische krachten. Dat brengt dus risico’s met zich mee. Maar anders dan bijvoorbeeld Adorno, die in de Holocaust het bewijs zag van het falen van de Verlichting en zijn rationele principes, behoudt Habermas zijn vertrouwen in zowel de Verlichting als in de *eigen kracht van mensen* om tot een redelijk oordeel te komen.

ZINVOLLE OPENBARE MENINGSVORMING (bij Habermas “communicatieve rationaliteit” geheten) blijft ook in een moderne context wel degelijk mogelijk, stelt Habermas, mits er goed nagedacht wordt over de manier waarop het publieke domein wordt ingericht. In zijn magnum opus *Theorie des kommunikativen Handelns* (1981) brengt hij daartoe een onderscheid aan tussen twee vormen van rationaliteit. Aan de ene kant is er de pure, wetenschappelijke, instrumentele doel-middelrationaliteit die hoort bij het efficiënt functioneren van het “systeem”: de economie of de overheidsbureaucratie. Aan de andere kant is er wat Habermas de *Lebenswelt* noemt, het geheel aan cultuurgebonden opvattingen en ideeën op de achtergrond, waar juist de communicatieve rationaliteit een rol speelt. *Lebenswelt* brengt het systeem voort, en beide vormen van rationaliteit beïnvloeden en versterken elkaar. Maar als het systeem losgezongen raakt van de *Lebenswelt*, en dominant wordt, gaat het mis. Veel van Habermas’ kritiek op maatschappelijke ontwik-



kelingen heeft te maken met bedreigingen van precies dit evenwicht: wanneer praktische vragen die eigenlijk het goede leven betreffen, worden gereduceerd tot pure efficiency-vraagstukken of tot technische problemen voor experts, dan raken ze daarmee buiten het zicht van de *Lebenswelt* waar ze onderworpen kunnen worden aan een publieke, democratische discussie over waarden. De bevolking raakt zo gedepolitiseerd, wat lang schijnbaar goed kan gaan maar dan ineens kan leiden tot heftige correcties met moeilijk controleerbare gevolgen: de populistische revolutie (niet alleen in Nederland) van de afgelopen vijftien jaar is daar een voorbeeld van.

Voor sociaal-liberalen is het onderscheid van Habermas tussen systeem en *Lebenswelt* interessant, omdat het houvast kan bieden bij het zoeken naar de juiste balans tussen markt, overheid en “*mensen onderling*”. In zulke kwesties zullen klassieke liberalen en socialisten waarschijnlijk eerder kiezen voor de doelrationaliteit van het systeem (van de markt, respectievelijk de overheid), terwijl sociaal-liberalen zich als het goed is af zullen vragen of er wel sprake is van voldoende democratische inbedding van de resultaten van dat systeem. En of rationele, autonome burgers bijvoorbeeld individueel of in kleiner verband misschien betere oplossingen weten te formuleren.

WAAR HABERMAS SOCIAAL-LIBERALEN wat ook aan het denken kan zetten is met zijn ideeën over globalisering en de EU. Voorop gesteld dat hij een kosmopoliet is, een groot voorstander van democratisch ingebed internationaal denken en handelen, en van een sterke Europese Unie, is hij over de praktijk daarvan buitengewoon kritisch. In zijn werk uit 1992 over recht en politiek, *Faktizität und Geltung*, stelt hij dat een samenleving op de lange termijn alleen stabiel blijft als leden van die samenleving haar over het algemeen legitiem vinden. Dus als de samenleving in overeenstemming is met opvattingen over wat waar, juist en goed is. In de Middeleeuwen volgde die legitimiteit uit een gedeelde religieuze kijk op de wereld, die alle aspecten van het leven doordrong. De voortschrijdende moderniteit bracht echter zaken voort als religieus pluralisme en functionele differentiatie (zoals autonome marktwerking, bureaucratisch bestuur, en wetenschappelijk onderzoek dat niet langer afhankelijk was van religieuze of politieke goedkeuring). Daarmee is de kans toegenomen dat er misverstanden en conflicten ontstaan over morele kwesties, terwijl tegelijk steeds minder sprake is van een gedeelde achtergrond waartegen zulke kwesties in consensus kunnen worden opgelost. Zeker in het licht van globalisering en europeanisering kan dat het voor moderne samenlevingen aanzienlijk moeilijker maken om nog tot een legitieme inrichting te komen. Habermas zoekt de uitweg in een sociologische benadering van het recht, die hij opvat als een functionele oplossing voor de mogelijke conflicten die inherent zijn aan modernisering. Het recht zorgt in de moderne maatschappij voor een wettelijke afbakening van de grenzen waarbinnen een individu vrij is om zich laten leiden door wat hij maar wil. Dankzij deze afbakening van de individuele levenssfeer bewerkstelligt het recht dat er minder onderwerpen over blijven waarover de gehele maatschappij het via een publiek debat eens hoeft te worden. De voornaamste opgave voor het moderne recht is dan ook het definiëren, beschermen en zo nodig verzoenen van de individuele vrijheden binnen hun afbakening. Dit vooronderstelt een gevestigde rechtsorde, een wettelijke definitie van gelijk burgerschap en fundamentele individuele rechten die daadwerkelijk kunnen worden afgedwongen. Maar in de

‘In de ogen van Habermas moet een discussie inclusief en kritisch zijn, vrij van sociale of economische druk, met gesprekspartners die elkaar behandelen als gelijken om met een gezamenlijke inspanning tot een beter begrip van de wereld te komen’

opvatting van Habermas krijgt zo'n rechtsorde pas legitimiteit als de burgers waarop hij van toepassing is zichzelf zien als de bron van de wetten die aan hun rechten uiting geven. Dus als de wetten die hun individuele autonomie beschermen voortvloeien uit de uitoefening van hun publieke autonomie als (kiezers van) de wetgevende macht. Individuele rechten kunnen niet bestaan zonder het recht op politieke participatie.

EIND 2011 WAS de Europese staatsschuldcrisis op zijn hoogtepunt. Het vertrouwen in de Euro, niet alleen als munt maar vooral als monetaire unie, was lager dan ooit en zelfs het voortbestaan van de Europese Unie zelf leek in het geding. De Europese regeringsleiders, onder aanvoering van Bondskanselier Merkel, kwamen voortdurend bijeen om afspraken te maken over nieuwe leningen in ruil voor ingrijpende hervormingen. En passant besloten ze daarbij tot een veel sterkere Europese bemoeienis met het begrotings-, economisch en sociaal beleid van de lidstaten dan ooit voorzien was in de bestaande verdragen – en niet alleen tijdelijk voor de probleemlanden maar voorgoed en voor allemaal. Op dat moment publiceerde Habermas *Zur Verfassung Europas*, een essay waarin hij betoogt dat de Unie juist nu een goede democratische Grondwet moet krijgen. Geheel in lijn met zijn eerdere werk bekritiseert hij de regeringsleiders omdat ze met hun *postdemokratischer Exekutivföderalismus*, zoals Habermas het aanduidde, ad hoc nieuwe spelregels creëerden terwijl ze volledig voorbij gingen aan de spelregels in de verdragen waarover een uitgebreid publiek en democratisch debat was gevoerd. En hoe kan een Europese rechtsorde die zichzelf niet

eens respecteert nu legitimiteit hebben in de ogen van haar burgers? De gang van zaken lijkt een schoolvoorbeeld van een systeem dat zich aan het loszingen is van de *Lebenswelt* van haar burgers. Habermas formuleert helaas geen alternatief dat zo concreet is dat het een kant-en-klare blauwdruk oplevert voor de toekomst van de Europese Unie. Duidelijk is dat zijn model veel weg heeft van de huidige EU als supranationale entiteit *sui generis*: geen eenheidsstaat, dat zeker niet, maar ook geen bondsstaat (federatie) of statenbond (confederatie). Sterker nog, met het Verdrag van Lissabon uit 2011 zijn volgens Habermas belangrijke stappen gezet in de goede richting. In zijn opvatting is iedere Europeaan tegelijk burger van de Unie, én lid van één van de Europese volken. Belangrijk is dat hij daarbij niet het woord “staten” gebruikt: staten hebben immers geen rechten, burgers wel. Op dezelfde manier maakt hij ook onderscheid tussen staatsoevereiniteit, bron van de door hem verfoeide intergouvernementele besluitvorming, en de volkssoevereiniteit waarover Europese burgers beschikken en die zij hebben verdeeld tussen de nationale staat en de Unie. Voor transnationale democratie, het ideaal waar Habermas naar streeft zowel voor de Unie als op veel grotere, mondiale schaal, is het noodzakelijk dat Unieburgers en -volkeren (wijzelf en wijzelf), hun wetgevende invloed als gelijke partners kunnen uitoefenen. Hoe precies blijft misschien nog wat mistig, maar mevrouw Merkel en haar collega's komen in dat plaatje in elk geval niet meer voor. ■

Herman Beun houdt zich als ambtenaar bij de Tweede Kamer bezig met Europese Zaken. Hij is spreker bij de Van Mierlo Stichting.

‘Dankzij de afbakening van de individuele levenssfeer bewerkstelligt het recht dat er minder onderwerpen over blijven waarover de gehele maatschappij het via een publiek debat eens hoeft te worden’

EEN KIJKJE IN DE CHINESE KEUKEN

China: vooral bekend van de ‘afhaal’ in Nederland of wellicht van die andere grote Muur. In 2015 zal China de Verenigde Staten voorbij streven als grootste economie op aarde. Qua bevolking is het al de grootste. Dat de balans in de wereld verschuift in de richting van het Oosten, is al enige tijd duidelijk. Toch weten we maar bijzonder weinig van deze nieuwe oude wereldmacht. Als een echte Marco Polo, maar dan van achter zijn bureau, biedt *Robbert Smet* in *Idee* een kijkje in de keuken van de Chinese politiek. In deze aflevering: ideologie en pragmatisme.



De Chinese tijgerjacht op corrupte bestuurders en politici



China en corruptie worden vaak in één adem genoemd. De huidige anti-corruptiestrijd van president Xi Jinping is dan ook niet meer dan oude wijn in nieuwe zakken.

DE CHINESE PRESIDENT Xi Jinping voert een hevige strijd tegen corruptie binnen de Chinese Communistische Partij (CCP). Sinds zijn aantreden in 2012 zijn meer dan 100.000 Chinese ambtenaren vervolgd. Xi jaagt op zowel 'tijgers' als 'muggen': niet alleen de lagere ambtenaren in de provincies ver van Beijing ('muggen'), maar ook de hoogste bestuurders in het *Politburo* ('tijgers') zijn niet veilig. Honderdduizenden inspecteurs van de CCP speuren het land af op zoek naar corrupte partijgenoten. Zelfs het leger, lange tijd een onneembare vesting, blijft niet buiten schot: vijftien generaals en andere hoge officieren staan onder verdenking van corruptie. Na iedere arrestatie volgen in de *People's Daily*, de spreekbuis van de CCP, beeldende berichten over de enorme rijkdom die door de arrestant werd vergaard. Zo waren tien vrachtwagens nodig om de stapels jade, goud en cash uit het huis van Generaal Xu Caihou te verplaatsen en raakten vier telmachines oververhit die het geld in het huis van Wei Pengyuan, een hooggeplaatste ambtenaar op het ministerie van energie, moesten tellen. De tijgerjacht van President Xi Jinping bereikte zijn (voorlopige) hoogtepunt met de vervolging van Zhou Yonkang, voormalig lid van het Staand Comité van het *Politburo* en oud-hoofd van de Chinese veiligheidsdiensten. Nog nooit eerder durfde een president het aan zulke 'tijgers' te vervolgen. Is deze 'anti-corruptiestrijd' de voorbode van een echte fundamentele hervorming van het politieke systeem in China? Niet echt (en helaas). Xi's daadkracht is vooral bedoeld om zijn positie en macht in de CCP te versterken.

CORRUPTIE IS BESLIST geen nieuw fenomeen in China. Iedere Chinees kent het verhaal van Heshen, de meest corrupte ambtenaar ooit. Heshen werkte zich op jonge leeftijd op van lijfwacht van de Qianlong keizer (1735 – 1796), één van de machtigste keizers in de Chinese geschiedenis, tot de hoogste financiële bestuurder van het keizerrijk. Toen zijn zoon trouwde met de favoriete dochter van de keizer, werd zijn formele en informele macht bijna eindeloos groot. Heshen misbruikte zijn positie om voortdurend de belastingen te verhogen om zijn eigen zakken te vullen. In de vierentwintig jaar tot zijn val vergaarde Heshen een vermogen van vijftien keer het jaarinkomen van het volledige keizerrijk. Het leidde tot grote armoede en hongersnood onder de Chinese bevolking en de val van de Qing dynastie. Toch is de situatie nu zo ernstig dat Heshen, “als hij zou herrijzen, van schaamte naar zijn graf zou terugkeren”, aldus de hoofdredacteur van de *People's Daily*, Zhou Ruilin. Deze “ernstige situatie” is allereerst en bovenal het gevolg van de economische hervormingen onder Deng Xiaoping (*reform and opening up*, 1978). De scheidslijn tussen publiek en privaat, tussen overheid en markt, is de laatste decennia geleidelijk vervaagd zonder dat een sterk controlesysteem op de markt is ontwikkeld. Het ontstaan van een aandelenbeurs en vastgoedhandel heeft de ambities van corrupte ambtenaren slechts vergroot. En dat terwijl hun salarissen relatief laag zijn. Waar ambtenaren vroeger vooral profiteerden van de gunsten die zij konden verkopen op basis van hun positie, zo kopen zij tegenwoordig zelf de grond terwijl zij vervolgens zelf bepalen of deze voor bouwprojecten beschikbaar komt.

Deze corruptie wordt nog eens versterkt doordat Deng Xiaoping de grondleggers van de communistische partij, in ruil voor hun instemming met zijn economische hervormingen, als eerste liet profiteren van de veranderende verhoudingen in de Chinese economie. En dat hebben ze gedaan: de overtuigde communisten die Mao vergezelden op zijn lange mars door het China van voor de Tweede Wereldoorlog en hun kinderen (*princelings*) vergaarden miljoenen via sleutelposities binnen de overheid en bij de grote staatsbedrijven. De *New York Times* legde in 2012 bijvoorbeeld bloot hoe de familie van voormalig premier Wen Jiabao miljarden had vergaard. Een ander probleem vormt het leger, het Volksbevrijdingsleger. Deze vormt een onderdeel van de CCP. Het geweldsmonopolie berust in China dus niet bij de staat. In de jaren '90 werd datzelfde leger onder het toezicht oog van de CCP commercieel actief. Verspreid over heel China vestigde het leger wel 20.000 tot 30.000 bedrijven, aldus Tai Ching Cheung van de Universiteit van California. Naast nachtclubs en hotels omspant het commerciële imperium van de generaals ook financiële instellingen. Het monopolie op geweld en het enorme netwerk over heel China blijken een broedplaats voor corruptie. Professor Piek van de Universiteit Leiden wijst op een laatste complicerende factor: de infiltratie van machtige criminele netwerken in het politieke systeem. De Chinese zakenman Liu Han, nummer 148 op de lijst van rijkste Chinezen, werd voor zijn mafia-achtige praktijken ter dood veroordeeld. Liu vergaarde zijn rijkdom in de mijnbouw en schuwde geweld niet om zijn macht en vermogen verder uit te breiden.



‘Wat we nu in China zien is niet meer dan een “gewone partijzuivering”. Onder de vervolgte ambtenaren bevinden zich verdacht weinig vrienden van de president’

PAKT PRESIDENT XI deze problemen dan nu ook echt aan? Wat we zien is niets anders dan een “gewone partijzuivering”, zo stelt professor Pieke. Onder de vervolgde ambtenaren bevinden zich verdacht weinig vrienden van de president. “Het doelwit van de anti-corruptiecampagne lijkt beperkt te zijn tot Xi’s rivalen rond de voormalige partijleider Jiang Zemin en het voormalige hoofd veiligheid Zhou Yongkang”, aldus Pieke. Het meest zichtbare deel van de strijd lijkt zich te concentreren op wat in de media de ‘nieuwe bende van vier’ is gaan heten: Xu Caihou, Zhou Yongkang, Ling Jihua en Bo Xilai. Geremie Barme, van het Australische *Centre on China in the World*, heeft de 48 hoogst geplaatste ‘tijgers’ naar wie een corruptieonderzoek is ingesteld op een rijtje gezet en constateert dat er geen enkele *princeling* tussen zit. In de provincies waar president Xi vroeger gestationeerd was, Fujian en Zheijang, is geen enkele hoge bestuurder veroordeeld of vervolgd. Daar staat tegenover dat disproportioneel veel corruptiezaken zich afspelen in de provincies Shanxi en Sichuan, de thuishavens van Zhou Yonkang, Bo Xilai en Ling Jihua. Volgens een telling werden in Shanxi alleen al meer dan 15.000 kaderleden disciplinair gestraft.

Het lijkt er dus eerder op dat president Xi het gevaar voor de CCP heeft herkent en zijn kans heeft gegrepen om niet alleen zijn eigen macht, maar ook die van de CCP in zijn geheel te verstevigen. *Never waste a good crisis* (het Chinese woord voor crisis, *weiji*, kan twee betekenissen hebben: gevaar en kans). Om dit te begrijpen is het van belang iets meer te weten over de informele aard van de Chinese politiek. Relaties (*guanxi*) zijn de *sine qua non* om te slagen in de Chinese politiek. Informele politiek is overal en formele instituties zijn vaak slechts een façade voor informele relaties. Eenmaal lid, of toegelaten tot een hoge kaderopleiding en benoemd als lokale bestuurder is het voor een Chinese politicus onontbeerlijk om een beschermheer hoog in de partij te hebben die niet teemt door het systeem (de Chinese term voor dit verschijnsel “*kao shan*” betekent zoveel als “tegen een berg aanleunen”). Je kunt het zien als een politieke ketting waaraan je jouw eigen vertrouwelingen mee omhoog trekt, terwijl jijzelf omhoog wordt gehesen. Pas als je iemand kent die macht heeft, kun je iets voor elkaar krijgen.



Het werkt ook de andere kant op: wie niets kan betekenen voor zijn ‘vrienden’ is een zwakkeling. Zo heeft het altijd gewerkt in China. Als een bestuurder van zijn voetstuk valt, vragen Chinezen zich dus ook niet af wat hij heeft gedaan, maar wie hij allemaal meesleept in zijn val. Zhou Yongkang en Bo Xilai nemen in hun val dus niet alleen zichzelf mee, maar ook alle personen die zich aan hen hadden verbonden. Zij hebben simpelweg op het verkeerde paard gewed. Of zoals Angus Foster van de BBC het zegt: het kiezen van de juiste factie is de belangrijkste succesfactor binnen de CCP. Befaamd zijn de facties die zijn gebouwd rondom connecties binnen het leger, de olie-industrie en de jongerenafdeling van de CCP. De informele macht van de facties wordt versterkt door het formele systeem van benoemingen (*Nomenklatura*). In zijn totaliteit controleert de CCP ongeveer 8 miljoen functies. Wie kan bepalen wie deze functies bekleedt, heeft veel macht in China. Door de netwerken van andere facties simpelweg kapot te maken, maakt president Xi de weg vrij voor benoemingen van zijn eigen vertrouwelingen. Maar tegelijkertijd vecht president Xi ook voor de macht van de CCP. Al die informele relaties, facties en benoemingen leiden niet alleen tot corruptie, ze ondermijnen ook het centrale gezag van de CCP en daarmee president Xi. De economische hervormingen hebben economische macht gedecentraliseerd van Beijing naar lokale overheden. Daarmee hebben lokale ambtenaren meer mogelijkheden gekregen om hun informele netwerken uit te breiden. Een oude Chinese wijsheid luidt: de sterke draak is geen partij voor de lokale slang. De keizer die zetelde in Xi’an of de President in Beijing is op veel plaatsen in China ver weg. De keizers stuurden daarom al ambtenaren het land in om het gedrag van lokale bestuurders te onderzoeken (*the Censorate*). Ook de CCP laat potentiële topbestuurders rouleren door het land. In de eerder genoemde provincie Shanxi, waar onevenredig veel ambtenaren onder verdenking van corruptie staan, werden onlangs acht nieuwe leden van het Staand Comité van de provincie aangesteld. Niet één van hen kwam uit Shanxi zelf. Het toont aan hoeveel het de CCP eraan gelegen is om de macht van de lokale netwerken te breken en de provincie weer controleerbaar te maken. Ook dus via de ‘anti-corruptiestrijd’.

‘Het is maar de vraag hoe reëel het überhaupt is te verwachten dat een systeem dat volledig is gebaseerd op relaties en informele netwerken zichzelf van binnenuit kan reinigen’

HET IS MAAR DE VRAAG hoe reëel het überhaupt is te verwachten dat een systeem dat volledig is gebaseerd op relaties en informele netwerken zichzelf van binnenuit kan reinigen. Iedere Chinese bestuurder heeft zijn positie en persoonlijke welvaart te danken aan het huidige systeem. Onafhankelijke druk van buitenaf, bijvoorbeeld in de vorm van vrije pers, ontbreekt. Hoewel bestuurders op de Partijschool weer een opleiding in de traditionele waarden van Confucius krijgen, is het de vraag of zij zich hierdoor echt beter gaan gedragen. Hoe meer partijleden president Xi tegen zich in het harnas jaagt, hoe groter ook de kans dat een tegenmacht binnen het CCP ontstaat. De dalende economische groei kan die tegenmacht versterken: want wat als de CCP niet langer de beloofde welvaarts groei kan leveren?

De ‘gewone’ Chinees begint zich echter wel achter zijn oren te krabben: hoe kan het dat er in het CCP-mandje zoveel rotte eieren zitten? Onderdeel van de ‘anti-corruptiestrijd’ is dan ook om bewust afstand te creëren tussen de veroordeelden en de partij. Er vindt eerst een intern onderzoek plaats. Strak gecontroleerd komen dan de geruchten naar buiten dat iemand onder verdenking staat en wordt onderzocht. Over de verdenkingen tegen Zhou zongen al bijna een jaar geruchten rond. De betrokken partijleden worden onder huisarrest geplaatst en uit de partij verwijderd. Tegelijkertijd komt via de door de staat gecontroleerde mediakanalen een stroom aan negatieve feiten over de verdachte naar buiten. Pas als de bevolking voldoende overtuigd is van de schuld van de verdachte en het idee dat de partij adequaat heeft gehandeld door (meestal) hem uit

de partij te verwijderen, volgt ook een ‘echt’ proces. Zo moet de discussie over de rol van de partij in het politieke systeem in China in de kiem worden gesmoord. “De (Chinese Communistische) Partij en corruptie zijn als water en vuur”, stelde de *People’s Daily*. “Verrassend”, oordeelde *the Economist*, die de CCP en corruptie eerder zou typeren als “*dry tinder and matches*”.

Is het mogelijk dat Zhou Yongkang, Ling Jihua en Bo Xilai het einde van de CCP inluiden, zoals Heshen het einde van de Qing dynastie? Alleen democratie, openheid, vrije pers en een onafhankelijke rechterlijke macht kunnen corruptie structureel aanpakken. Dat vraagt om een nieuwe revolutie in de Chinese politiek. En om het einde van de alleenheerschappij van de CCP. Laat dat nou precies het schrikbeeld zijn dat Xi met deze anti-corruptiecampagne probeert te voorkomen. Daarom zal hij proberen een balans te vinden tussen de aanpak van de corruptie die de legitimiteit van zijn partij onder de bevolking ondermijnt en tegelijkertijd de machtsmiddelen van de CCP in stand proberen te houden. Het is opnieuw een voorbeeld van het paradoxale karakter van de Chinese politiek. ■

Robbert Smet is gefascineerd door Azië en politiek en schrijft daarover voor het weblog PoliticalMinds. Hij werkt als adviseur *public affairs* bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen (NVZ).

BOEKRECENSIE

De digitale economie en de mogelijkheid van groene, decentrale energieopwekking luidt een totaal nieuw tijdperk in, schrijft de Amerikaanse topeconoom Jeremy Rifkin in zijn boek *De derde industriële revolutie*. Een utopie? Of mogelijke werkelijkheid?

Door Mirjam Noorduijn

Een derde industriële revolutie

Te mooi om waar te zijn?

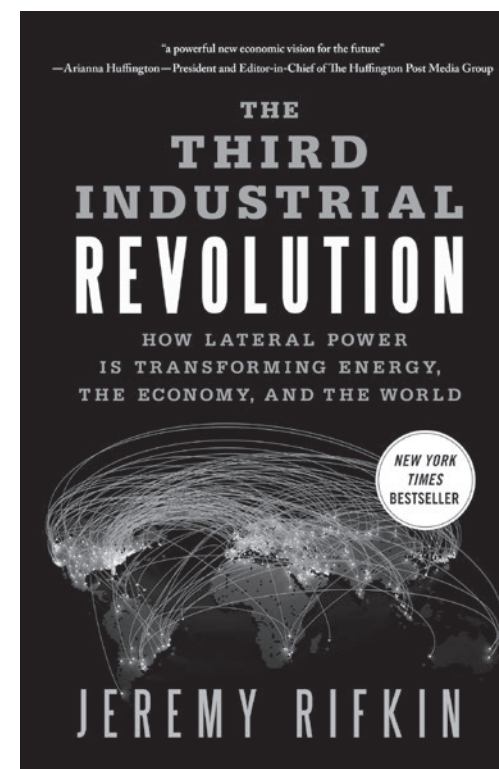
DAT NIEMAND de toekomst kan voorspellen weet iedereen. Er is geen glazen bol die niet op enig moment in stukken uiteenvalt. Steevast wordt de wereld overvallen door onverwachte gebeurtenissen en onvoorziene ontwikkelingen. Zo blijkt in ieder geval na lezing van *De derde industriële revolutie. Naar een transformatie van economie en samenleving*, van Jeremy Rifkins (Denver, 1945), topeconoom, voorzitter van de *Foundation on Economic Trends* en adviseur van de Europese Unie. In dit boek luidt Rifkin de komst in van een heel nieuw economisch tijdperk, het 'distributief kapitalisme', of – in meer gangbare termen – 'de deeleconomie'. Al is dit bij Rifkin er wel één op basis van een nieuw verdienmodel. Nieuwe internetcommunicatietechnologie is hierbij de drijvende kracht, gecombineerd met de winning van decentrale groene energie. In de Verenigde Staten verscheen dit boek al in 2011. De Nederlandse

vertaling lag pas drie jaar later – eind 2014 – in de boekenwinkels. Tijdens het lezen word je dan ook direct met je neus op enkele door Rifkin niet voorziene nieuwsfeiten gedrukt die sindsdien hebben plaatsgevonden. Zoals de opkomst van IS, de onmenselijke situatie in Syrië, de lage olieprijs, veroorzaakt door overproductie, toename van schaliegas en minder vraag. Ook het recente bericht dat overheden, waaronder ook de EU, wereldwijd 5.300 miljard dollar uitgeven aan subsidies voor fossiele brandstoffen (6,5% van het mondiale bruto binnenlands product en meer dan wordt uitgeven aan gezondheidszorg) roept de vraag op of Rifkins stelling in 2011 dat 'de oude energielobby zijn laatste veldslag levert' niet veel te optimistisch was.

'Jeremy Rifkin is het prototype Amerikaanse verhalenverteller die je mee op sleeptouw neemt'

De derde industriële revolutie
Jeremy Rifkin (2014)

Vertaling, Jacques Meerman
Amsterdam: Nieuw Amsterdam
ISBN: 9789046815083



DE WAARDE VAN *De derde industriële revolutie* (Rifkins 22ste titel in een reeks waarin hij steeds vooruit loopt op maatschappelijke veranderingen) ligt dan ook niet zozeer in de juistheid van Rifkins toekomstvoorspellingen. Maar wel in de sprankelende, aantrekkelijke toekomstideeën die Rifkin accuraat en nauwgezet distilleert uit allerlei sociaal-maatschappelijke en economische ontwikkelingen die grofweg de afgelopen tien jaar in gang zijn gezet. En, zoals (John Maynard) Keynes ooit al zei, 'de ideeën van economen en politiek filosofen, of ze nu gelijk of ongelijk hebben, zijn machtiger dan men denkt'. Enige macht kan Rifkin inderdaad niet worden onzegd, getuige zijn contacten met wereldleiders als oud-voorzitter van de Europese Commissie Manuel Barroso, de Duitse bondskanselier Angela Merkel, met wie hij intensief over de *Energiewende* sprak en de Britse premier David Cameron die enkele

van Rifkins ideeën overnam. Zelfs de provincie Utrecht is geïnspireerd door Rifkin en werkt middels het voor iedereen toegankelijke platform Utrecht.2040 (www.utrecht2040.nl) aan een duurzame toekomst. Die macht en invloed dankt Rifkin niet alleen aan zijn interessante visie, maar ongetwijfeld ook aan de manier waarop hij deze verpakt. Rifkin is het prototype Amerikaanse verhalenverteller die je mee op sleeptouw neemt. Hij beschikt over het vermogen de toekomst zo levendig en helder voor te stellen dat je het gevoel krijgt dat de overstap van het industriële, van fossiele brandstoffen afhankelijke tijdperk naar het koolstofloze, op samenwerking gestoelde tijdperk al is volbracht. Daarnaast weet Rifkin zijn stelling dat 'Adam Smith met pensioen' kan en de 'Derde Industriële Revolutie' in gang is gezet, verwijzend naar tal van bronnen, goed te beargumenteren.

HELDER ZET HIJ UITEEN dat men begint te beseffen dat als de energievoorraad sneller opraakt dan wordt aangevuld, het van die fossiele grondstoffen afhankelijke economische stelsel uiteindelijk zal instorten. Dat we onze economie en samenleving moeten transformeren vindt Rifkin niet alleen onontkoombaar, maar ook noodzakelijk. En nu, zo maakt hij aanschouwelijk, is het ideale moment om dat te doen. Rifkin bouwt zijn betoog op vanuit het interessante en verleidelijke standpunt dat de geschiedenis heeft uitgewezen dat elk nieuw en groot economisch tijdperk begint als een nieuw energiesysteem samenvalt met de introductie van een nieuwe communicatie- en transporttechnologie. Zo werd in de 'Eerste Industriële Revolutie' de energie door steenkool geleverd. De spoorwegen boden een revolutionaire vorm van vervoer. De telegraaf en de met stoommachines aangedreven drukpersen versnelde het proces vervolgens zodanig dat de kosten werden gereduceerd, waardoor de communicatie wereldwijd enorm werd vergemakkelijkt. In de 20ste eeuw werd steenkool door olie vervangen waarmee de 'Tweede Industriële Revolutie' begon. Met de opkomst van de oliegestookte verbrandingsmotor – de basis van het auto- en vliegtuigtijdperk – ontwikkelde zich tegelijkertijd de communicatie via telefoon en later ook radio en televisie. Inmiddels kunnen we via zon, wind, waterkracht en aardwarmte energie opwekken en zijn we aangeland bij *the internet of things*, waarbij alledaagse voorwerpen zijn verbonden met het netwerk en gegevens kunnen uitwisselen: het is het begin van de 'Derde Industriële Revolutie' die ons naar een groen economisch stelsel kan leiden. De infrastructuur van dat nieuwe stelsel rust volgens Rifkin op vijf pijlers. Om te beginnen is er de noodzaak van de overstap van een op koolstof en fossiele brandstoffen gebaseerd energieregime naar een dat op hernieuwbare energie gestoeld is. Tegelijkertijd moet de mondiale vastgoedvoorraad worden omgebouwd tot mini-energiecentrales zodat ter plekke groene energie kan worden opgevangen. Die energie moet kunnen

worden opgeslagen door in elk gebouw waterstof- en andere opslagtechnologie te plaatsen. Internettechnologie zal vervolgens het huidige elektriciteitsnet veranderen in, zoals Rifkin beschrijft, 'een intelligent energieleveringssysteem waarin miljoenen mensen groene energie, die bij of op hun gebouw is opgewekt, kunnen terugsturen naar het net en met anderen op een soort open marktplaats kunnen delen'. Tot slot kunnen we dan het mondiale wagenpark omvormen tot elektrische of op waterstof rijdende voertuigen. De synergie tussen de vijf pijlers zal volgens Rifkin tot een radicaal andere machtsverdeling op economisch, politiek en sociaal gebied leiden. In tegenstelling tot de energieopwekking met fossiele brandstoffen die, vanwege het simpele feit dat ze alleen op bepaalde plaatsen worden gevonden, gekenmerkt wordt door schaalgrootte en centralisatie, is de winning van hernieuwbare energie decentraal van aard. En dat, zo legt Rifkin uit, brengt logischerwijze 'een democratisering van het ondernemerschap met zich mee', waarbij niet het eigenbelang maar samenwerking de kern van alle economische activiteiten wordt.

HET KLINKT TE MOOI om waar te zijn. Maar waarom zou zo'n groene, op samenwerking gestoelde economie geen gestalte kunnen krijgen? Rifkin noemt voldoende voorbeelden van succesvolle maatschappelijk verantwoorde ondernemers (de autodeeldienst Communauto, het fenomeen *Couchsurfing* en *Community Supported Agriculture*) om je te doen geloven dat zijn met passie vertelde verhaal meer dan een utopie, en meer dan zomaar een toekomstvoorspelling is. De vraag die rest is wanneer overheid en industrie de noodzaak van een duurzame samenleving erkennen. ■

Mirjam Noorduijn is journalist en recensent voor o.a. NRC Handelsblad, Brabants Dagblad en de Groene Amsterdammer (www.mirjamnoorduijn.nl).



Onverwachte bondgenoten

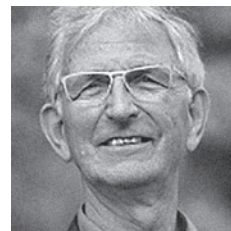
Diederik van der Hoeven, Amsterdam

Werk als zelfontplooiing

‘Alles flex’, een leuk thema van het maartnummer van de *Idee*. Ik heb de thema-artikelen echter met verbazing en teleurstelling gelezen. De invalshoek is uitsluitend economisch, sociologisch, psychologisch. Filosofische reflectie ontbreekt. Vooral over de rol van werk in ons leven. Arbeid is niet alleen inkomensverwerving maar ook zelfontplooiing – in een verhouding die per individu en zijn/haar werk verschilt. In navolging van Hanna Arendt (1958, *The Human Condition*) komt arbeid enerzijds voort uit noodzaak (het voorzien in het levensonderhoud) maar is het anderzijds een krachtige organisator van ons bestaan en niet in de laatste plaats een bijdrage aan onze identiteit. Arbeid is dus wezenlijk tweezijdig. Nadenken over de toekomst van werk vereist steeds het besef dat arbeid beide kanten heeft.

Onze arbeidswetgeving wordt geheel bepaald door een beschouwing van arbeid als noodzaak. De toewijding tot het werk en het goeds dat dit aan de samenleving brengt, verdwijnt geheel uit zicht. Een flexibiliserende arbeidsmarkt versterkt dit alleen maar. Ik las laatst dat de tot flexibiliteit veroordeelde jongeren hun baan van dit moment vaak zien als een ‘rol’, de ultieme verwijdering van identificatie ermee. Ik zie een tweedeling ontstaan tussen mensen met vaste banen en redelijke bestaanszekerheid, mensen die de ruimte hebben om zich te ontplooien in hun functie en zich eraan kunnen toewijden; en anderen die niets anders voor zich zien dan de éne tijdelijke functie na de andere – in vele gevallen ook nog relatief onderbetaald. Alles wijst erop dat deze laatste groep nog sterk gaat groeien.

We zouden een publiek debat moeten voeren over nieuwe arrangementen waarbij arbeid als zelfontplooiing centraal staat. Dat het *Idee*-nummer geen aanzet geeft tot het doorbreken van de huidige verstarring, dat is mijn uiteindelijke teleurstelling bij dit nummer. Wie moet die verstarring anders doorbreken dan wij en de anderen die bereid zijn om buiten de gebaande paden te gaan? ■



Gerard Bos, Maastricht

De menselijke maat

In het maartnummer van *Idee* voeren Patrick van Schie (VVD) en Frank van Mil (D66) een interessant debat over de (historische) betekenis van het begrip sociaal-liberaal. Samen met een mooie weergave over de denkbeelden van Amartya Sen – deels afgezet tegen die van John Rawls, samen te vatten als: “de menselijke maat” (Sen) is meer relevant dan de inrichting van instituties (Rawls)” – geeft dit nummer van *Idee* een mooie inkt in enkele grondbeginselen van D66. Sociaal is wat mij betreft ons doel. Liberaal het middel. We moeten – met hulp van de inspanningen van alle individuen – streven naar een sociaal te verantwoorden uitkomst: gelijke rechten en gelijke kansen voor een ieder (met broederschap heb ik niet zoveel, anders dan Van Mil). Daar waar vrijheid de kansen en rechten van anderen in het geding brengt overschrijdt ze haar grenzen. Daar waar wet- en regelgeving de vrijheid remt, overschrijdt ze haar ambities.

Van Schie heeft mijns inziens gelijk dat D66 met haar verslaving aan Europa – en daarmee volstrekt overbodige wet- en regelgeving op alle niveaus – niet in het belang van haar liberale uitgangspunten opereert. Maar de VVD beperkt met haar conservatieve handelwijzen (milieu, vluchtelingen) het liberalisme tot de burgers van nu en die van dichtbij. Consequent in de vertaling van uitgangspunten naar de praktijk zijn politieke partijen vrijwel nooit. Daarom wilde Hans van Mierlo waarschijnlijk ook geen uitgangspunten benoemen, daar waar anderen toch wel behoefte hadden en hebben aan handvatten. Het punt is dat ‘de menselijke maat’ inbrengen, zoals Sen dat ook doet, een grote stap vooruit zou zijn voor D66. Want de vrachtwagenchauffeur in Nederland wordt door de EU-wetgeving wel beroofd van zijn baan. Dat dit goed is voor onze economie, maar voor het individu niet rechtvaardig voelt, kunnen wij als partij slecht uitleggen. De stelling dat er voor het sneuvelen van een baan als vrachtwagenchauffeur in Venlo vele banen bijkomen in de Rotterdamse haven is feitelijk juist. Maar daar is dan ook alles mee gezegd, zeker voor die vrachtwagenchauffeur. Een ommezwaai van Rawls naar Sen zou van grote waarde kunnen zijn voor onze partij. Sociaal, rechtvaardig, gelijkwaardig als doel; liberaal als middel, tenzij. Dat kan ik wel uitleggen bij een marktkraampje als er weer verkiezingen zijn. ■



DE AUTEURS

Dennis van Berkel is jurist bij Urgenda.

Herman Beun houdt zich als ambtenaar bij de Tweede Kamer bezig met Europese Zaken. Hij is spreker bij de Van Mierlo Stichting.

Jasper Blom is directeur van Bureau de Helling, wetenschappelijk bureau GroenLinks.

Rick Bosman is PhD-onderzoeker aan het Dutch Research Institute for Transitions (DRIFT). Zijn onderzoek richt zich op de energietransitie en specifiek de destabilisatie van het fossiele energieregime.

Coen Brummer is historicus.

Linda Carton is onderzoeker aan de Raboud Universiteit Nijmegen.

Gerben-Jan Gerbrandy is Europarlementariër voor D66.

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal rechts-populistische partijen.

Corina Hendriks is politicoloog en wetenschappeljk medewerker van de Van Mierlo Stichting.

Simon Kalf is voorzitter van Peak-Oil Nederland.

Abele Kamminga is historicus.

Derk Loorbach is professor socio-economische transities aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en directeur van DRIFT (Dutch Research Institute for Transitions).

Mirjam Noorduijn is journalist en recensent voor o.a. NRC Handelsblad, Brabants Dagblad en de Groene Amsterdammer.

Marieke Oteman is onderzoeker aan de Raboud Universiteit Nijmegen.

Olaf Prinsen is wethouder in de gemeente Apeldoorn en voorzitter VNG-commissie Milieu, Energie en Mobiliteit.

Robert van Putten is onderzoeker bij de Vrije Universiteit Amsterdam, en in 2014 gastonderzoeker bij het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie.

Wouter Saes is politicoloog en spreker voor de Van Mierlo Stichting.

Robbert Smet is adviseur public affairs bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen (NVZ).

Jan Terlouw is schrijver, fysicus en voormalig politicus voor D66.

Stientje van Veldhoven is Tweede Kamerlid voor D66.

Pier Vellinga is hoogleraar klimaatverandering.

Mark Wiering is onderzoeker aan de Raboud Universiteit Nijmegen.

Marcel Wissenburg is hoogleraar Politieke Theorie aan de Radboud Universiteit Nijmegen, en lid van het Curatorium van de Mr. B.M. TeldersStichting.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 36
nummer 2
juni/juli 2015

Idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518



Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactieraad
Annet Aris (vz), Cathy van Beek,
Peter van den Besselaar, Meryem Cimen,
Denise van Dalen, Han Entzinger,
Corina Hendriks, Sandra Korthoff,
Jochem Lybaart, Mark van Ostaijen,
Mark Sanders, Mark Snijder, Pier Vellinga,
Ad van Vugt, Andrys Wierstra, Berber Wierstra

eindredactie
Corina Hendriks i.s.m. Inge van der Leeuw

aan dit nummer werkten mee
Dennis van Berkel, Herman Beun,
Jasper Blom, Jasper Bongers, Rick Bosman,
Coen Brummer, Linda Carton,
Maarten Gehem, Sjoerdje van Heerden,
Simon Kalf, Alexander Rinnooy Kan,
Abele Kamminga, Derk Loorbach,
Mirjam Noorduijn, Marieke Oteman,
Robert van Putten, Robert Saes,
Marietje Schaake, Robbert Smet,
Jan Terlouw, Pier Vellinga, Mark Wiering,
Marcel Wissenburg

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Erik Haverkort, Peter Welleman

ontwerp
de ontwerpvloot

druk
Ando bv, Den Haag

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een jaarabonnement kost €36 en voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een Tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis. Het abbonement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.

‘Een liberaal houdt niet van een
bemoeizuchtige overheid. Maar dat
wil niet zeggen dat een goede liberaal
vindt dat de overheid zijn essentiële
taken mag verwaarlozen’

Jan Terlouw

Toekomstbewaking als publieke taak en zaak

— p. 34

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

Een veranderende wereld Realisme met idealen

Onvrijheid in
de hyperrealiteit

Robert A. Dahl:
Democracy Man

Debat: met een
bonus is niets mis

idee

Een veranderende wereld

VAN OUDSHER HEEFT Nederland politiek en economisch zijn blik op het buitenland gericht. Juist ook in het sociaal-liberalisme speelt 'internationaal denken en handelen met een open blik naar buiten' een belangrijke rol (zie ook de gelijknamige D66-richtingwijzer waarover de Van Mierlo Stichting vorig jaar een essay heeft gepubliceerd; p. 26). De laatste jaren is er op het internationale toneel weer het nodige gebeurd dat tot denken aanzet. De Russische annexatie van de Krim leidde tot een opleving van machtspolitiek in de internationale betrekkingen. Europa ziet zich geconfronteerd met een 'ring of fire' van buurregio's met oorlog, gewelddadige opstanden en een islamitisch kalifaat in wording. Elke dag proberen grote groepen asielzoekers per boot, trein of vrachtwagen het hart van Europa te bereiken. Europa, dat de handen vol lijkt te hebben aan het overleefden van de euro. In een wereld waarin de westerse hegemonie steeds directer wordt uitgedaagd door recent opgekomen machten. Wat betekenen deze ingrijpende veranderingen op het internationale toneel voor Nederland en voor sociaal-liberalen? Wanneer we onze inter-

nationale oriëntatie toetsen aan de veranderende realiteit, voor welke keuzes staan we dan? Moeten we onze uitgangspunten herijken, onze standpunten bijstellen? Wat zou Nederland uit sociaal-liberaal perspectief bij voorrang moeten doen, en waarom? Deze vragen staan centraal in dit nummer van *de Idee*.

Er zijn liberalen die pleiten voor een 'realistisch' buitenlandbeleid, waarbij idealen het onderspit lijken te delven. Maar de auteurs in deze *Idee* laten zien dat realisme mét idealen ook mogelijk is. Sterker nog, dat dit de enige weg vooruit is in een sterk veranderende internationale orde. Zo noopt de realiteit van Poetin ons tot een fundamentele heroverweging van ons Ruslandbeleid, meent Herman Schaper, oud-diplomaat en Eerste Kamerlid voor D66. Europa moet daarin juist gebruikmaken van zijn 'soft power' door pal te staan voor democratie, rechtsstaat en een open-markteconomie. En we doen er verstandig aan onze afhankelijkheid van het Russische gas te verminderen, stellen ook Tweede Kamerleden Sjoerd Sjoerdsma en Stientje van Veldhoven. Een realistische energiewet betekent juist het werken aan ons ideaal van verduurzaming. De oorlog in Syrië laat zien dat ons ideaal van mensenrechten kan stranden bij de realiteit van soevereine staten en veto's in de Veiligheidsraad. Koert Debeuf, voormalig gezant van de Europese liberalen in de Arabische regio, bepleit daarom een nuancering van het soevereiniteitsbeginsel:

Realisme met idealen

"Uiteindelijk zijn de rechten van mensen altijd hoger dan die van staten". Staten, al dan niet samenwerkend, spelen echter nog steeds de hoofdrol op het mondiale toneel, waar opkomende economieën de rol van figurant voorgoed achter zich hebben gelaten. Dries Lesage schetst het beeld van een sterk verbrokkelde multilaterale orde, waarin kleine landen als Nederland bij uitstek de rol van bruggenbouwer kunnen vervullen. En in deze veranderende wereld hebben we een sterk Europa nodig, betoogt Tom de Bruijn, voormalig Permanent Vertegenwoordiger in Brussel. Ondanks de realiteit van een afbrokkelend draagvlak voor verdergaande integratie moet de Unie slagvaardiger en democratischer worden. Europa speelt immers een belangrijke rol in de verwezenlijking van het sociaal-liberale gedachtegoed: een open samenleving waarin individuele vrijheid gedijt.

Een veranderende wereld vraagt om een goed besef van de realiteit en een helder beeld van onze idealen. Zij vormen de bouwstenen voor een sociaal-liberaal buitenlandbeleid, waarvoor wij hopen een eerste aanzet te geven in deze *Idee*. U bent van harte uitgenodigd om ook uw steentje bij te dragen, bijvoorbeeld via Twitter: #deidee.

Annet Aris

Voorzitter redactieraad *de Idee*



In dit nummer...

ACTUEEL

Frank Mulder p. 6

ONVRIJHEID IN DE HYPERREALITEIT

Ons leven speelt zich steeds meer af in een hyperrealiteit, een technische wereld waar alles fijn is. We kunnen echter niet vrij zijn in een wereld waarin het conflict is weggepoetst.

Jannes van Loon p. 10

DE EGALITAIRE STAD

Alhoewel er nog geen Amsterdamse banlieues of Rotterdamse ghetto's zijn, is er reden tot zorg. Wijken en steden worden minder gemengd en dit kan kansengelijkheid in de weg staan.

THEMA

EEN VERANDERENDE WERELD REALISME MET IDEALEN

Herman Schaper p. 14

HOE MOET HET NU VERDER MET HET RUSLAND VAN POETIN?

Europa moet meer gebruik maken van haar 'soft power' ten aanzien van Rusland. Met de nadruk op democratie, rechtstaat en de open-markteconomie.

Stientje van Veldhoven & Sjoerd Sjoerdsma p. 20

WERKEN AAN EN MET JE IDEALEN

Het kabinet gooit onze idealen te grabbel door onze afhankelijkheid van Russisch gas te vergroten. Wees realistisch, volg je idealen!

Mark Snijder p. 22

'UITEINDELIJK ZIJN DE RECHTEN VAN MENSEN ALTIJD HOGER DAN DE RECHTEN VAN STATEN'

Wanneer is ingrijpen in een ander land gerechtvaardigd? Interview met Koert Debeuf, voormalig gezant voor de Arabische wereld namens de Europese liberale ALDE-fractie. Het soevereiniteitsbeginsel vervalt als mensen massaal moeten vluchten of worden vermoord.

Tom de Bruijn p. 27

MEER VRIJHEID VRAAGT MEER EUROPA

Europa heeft voor steeds meer mensen afgedaan. Niet alleen de toekomst van de Europese Unie *an sich* staat op het spel, meent Tom de Bruijn, maar ook het geloof in het belang van een vrije en open samenleving.

Mark Snijder p. 30

WERELD ZONDER GRENZEN?

'Denk en Handel Internationaal' is niet zo eenvoudig in een wereld waarin grenzen juist steeds nadrukkelijker worden getrokken. Drie argumenten op een rij waarom we, ondanks alle problemen, beter af zijn met minder grenzen of meer open grenzen.

feiten & cijfers p. 32

DE WERELD ALS DORP

Dries Lesage p. 36

IN HET BELANG VAN DE WERELD: INTERNATIONALE ORGANISATIES WERK SAMEN!

Wie o wie gaat onze wereld uit het slop trekken? De Verenigde Naties? De Europese Unie? De internationale samenwerking is sterk verbrokkeld. Met dit "messy multilateralism" is op zich niets mis, maar bruggenbouwers zijn wel nodig.

VASTE RUBRIEKEN

Maarten Gehem p. 41

LITERATUUR & FILM MORELE KATER

Sjoerdje van Heerden p. 42

DE SOCIAAL-LIBERALE WERELD VAN... JAN PATERNOTTE

'We redeneren vaak wat rationeel omdat het voor ons heel vanzelfsprekend is waarom je iets wilt. We moeten echter elke keer mensen meenemen in onze idealen.'

Laura van Dijk p. 48

SOCIAAL-LIBERAAL DEBAT MET EEN BONUS IS NIETS MIS

Alexander Rinnooy Kan p. 50

COLUMN NEDERLAND GIDS LAND — MAG HET NOG ÉÉN KEER?

René Cuperus & Jieskje Hollander p. 52

EEN BRIEFWISSELING HET EUROPESE DOGMA VAN D66

Het pro-Europa standpunt van D66 is René Cuperus van de Wiardi Beckman Stichting een doorn in het oog. Jieskje Hollander van de Van Mierlo Stichting reageert.

Daniël Boomsma p. 57

HEDENDAAGS SOCIAAL-LIBERALISME EN ZIJN INSPIRATORS ROBERT A. DAHL

Wie naoorlogse theorieën over democratie wil bestuderen, kan niet om de politiek theoreticus Robert Dahl heen. Voor sociaal-liberalen die ook democraten zijn – want alleen in een democratie krijgt het principe van gelijkwaardigheid op een effectieve manier vorm – is Dahl een uitstekend gids.

Robbert Smet p. 63

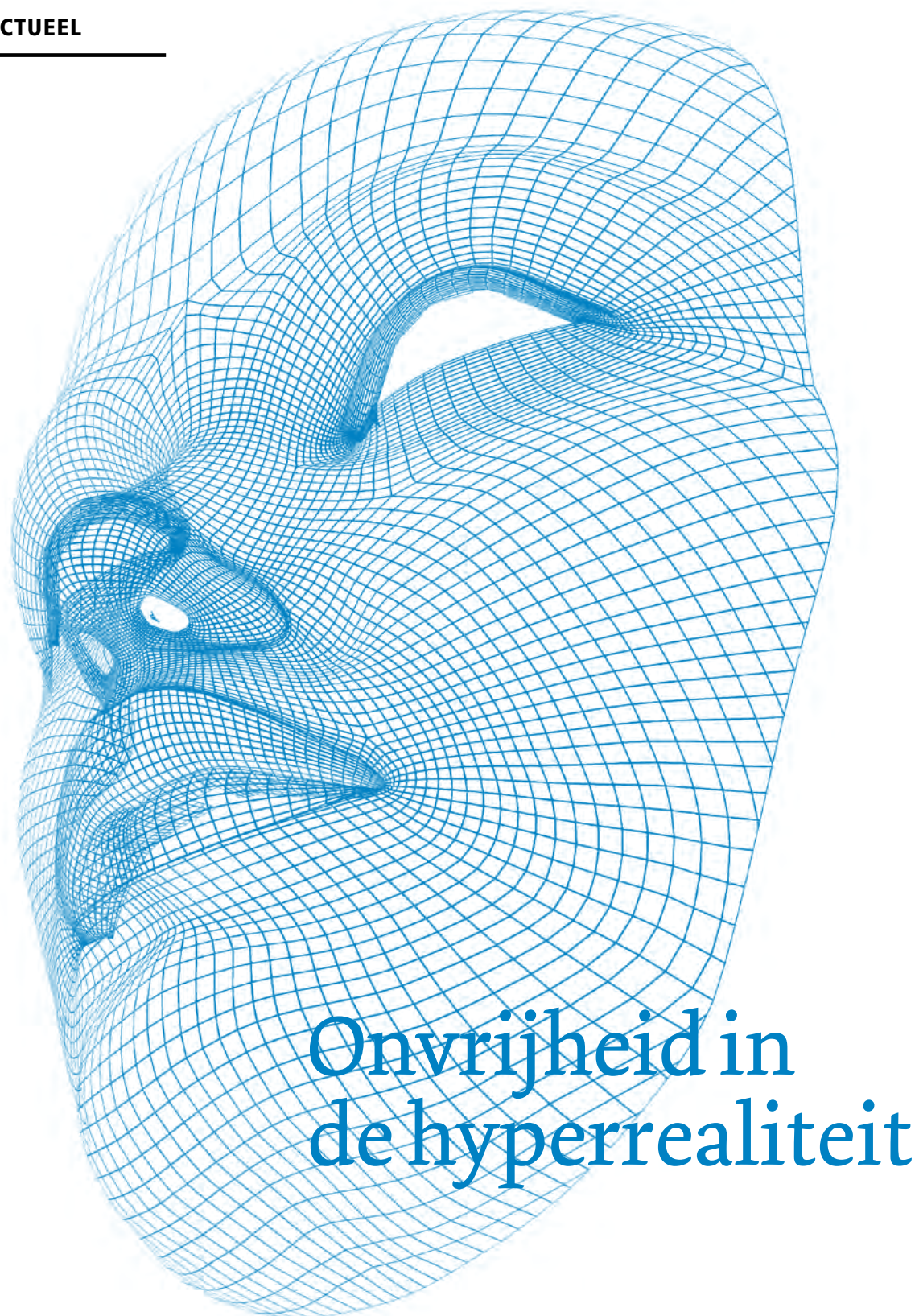
EEN KIJKJE IN DE CHINESE KEUKEN STOP DE PERSEN

Media en politiek. Het is altijd al een ingewikkelde relatie geweest in China. De communistische partij worstelt om de absolute macht te houden in een pluraliserende maatschappij en in een steeds opener wordende economie.

Abele Kamminga p. 70

BOEKRECENSIE HET PROFIEL VAN DE LEIDER

Wat maakt een leider? *Het profiel van de leider* biedt een gemakkelijk overzicht van pubquizachtige wetenswaardigheden, maar wie op zoek is naar serieuze literatuur over wat leiders tot leiders maakt, kan beter verder zoeken.



Onvrijheid in de hyperrealiteit

Door Frank Mulder

Ons leven speelt zich steeds meer af in een hyperrealiteit, een technische wereld waarin alles fijn is. In zijn onlangs verschenen boek *De Geluksmachine* pleit Frank Mulder voor het besef dat we niet vrij kunnen zijn in een wereld waarin het conflict is weggepoetst.

Ons leven speelt zich meer en meer af in een technische werkelijkheid. In de cocon van onze geklimatiseerde auto, of in de trein met onze ogen gericht op onze facebookvrienden, gaan we naar ons werk of onze opleiding, waar we berichten lezen die opgeslagen zijn op een onbemand serverpark, op een willekeurige plek in de wereld. We doen onze boodschappen in winkels waar paspoppen synthetische kleding aanprijzen, en waar glimmende etalages reclame maken voor gezonde groenten – maar dan wel handig voorgesneden uiteraard, en voorverpakt in mooi gededignde plastic zakjes. Filosofen hebben de term ‘hyperrealiteit’ bedacht, letterlijk: boven-werkelijkheid. Het is een kunstmatige wereld die een soort verbeterde versie moet zijn van de natuurlijke werkelijkheid. Het is een wereld waarin alles optimaal is afgestemd op onze verlangens, waarin we worden bevrijd van de grenzen van tijd en ruimte.

HET IS EEN MOOIE beschrijving voor wat ik om me heen zie. In allerlei domeinen zien we beelden die geen afspiegeling van het leven zijn, maar juist een eigen werkelijkheid creëren. Denk aan de mannen en vrouwen die er in de bladen zo heerlijk uitzien, met dank aan Photoshop. Of aan de namaakhouten vloer die je kunt kopen, die veel makkelijker te leggen is dan hout en een natuurlijker uitstraling heeft ook. Een vriendin van mij plaatst iedere dag optimistische updates op haar Facebook, naast foto's die ze heeft gemaakt op begerenswaardige locaties met haar al even begerenswaardige partner. Toevallig weet ik dat ze soms dood wil, maar goed, dat kan ze moeilijk op Facebook zetten. Op Facebook construeert ze haar identiteit zoals ze die zou willen zien. Het is een hyperidentiteit.

Volgens de Italiaanse schrijver Umberto Eco kunnen we niet goed leven met de beperkingen van de tastbare wereld. De hyperrealiteit is volgens hem een poging om dat te verbeteren. In die hyperrealiteit is geen plaats voor grenzen, ongemak of pijn. Als ik om me heen kijk in de buurt waar ik woon, naast immigranten, bijstandsmoeders en werkloze mannen, zie ik enorm veel persoonlijk leed en gebroken gezinnen. Ik kan er heel moeilijk mee ‘connecten’. Als kosmopolitisch individu reis ik de wereld rond in een hoogopgeleide cocon. Via mijn scherm heb ik virtueel contact met mensen van mijn eigen sociale klasse en bestel ik goedkope spullen van ver weg (terwijl mijn overbuurman met zijn winkel failliet is gegaan). Als ik thuis ben ik veel te moe om ook nog sociaal te doen.

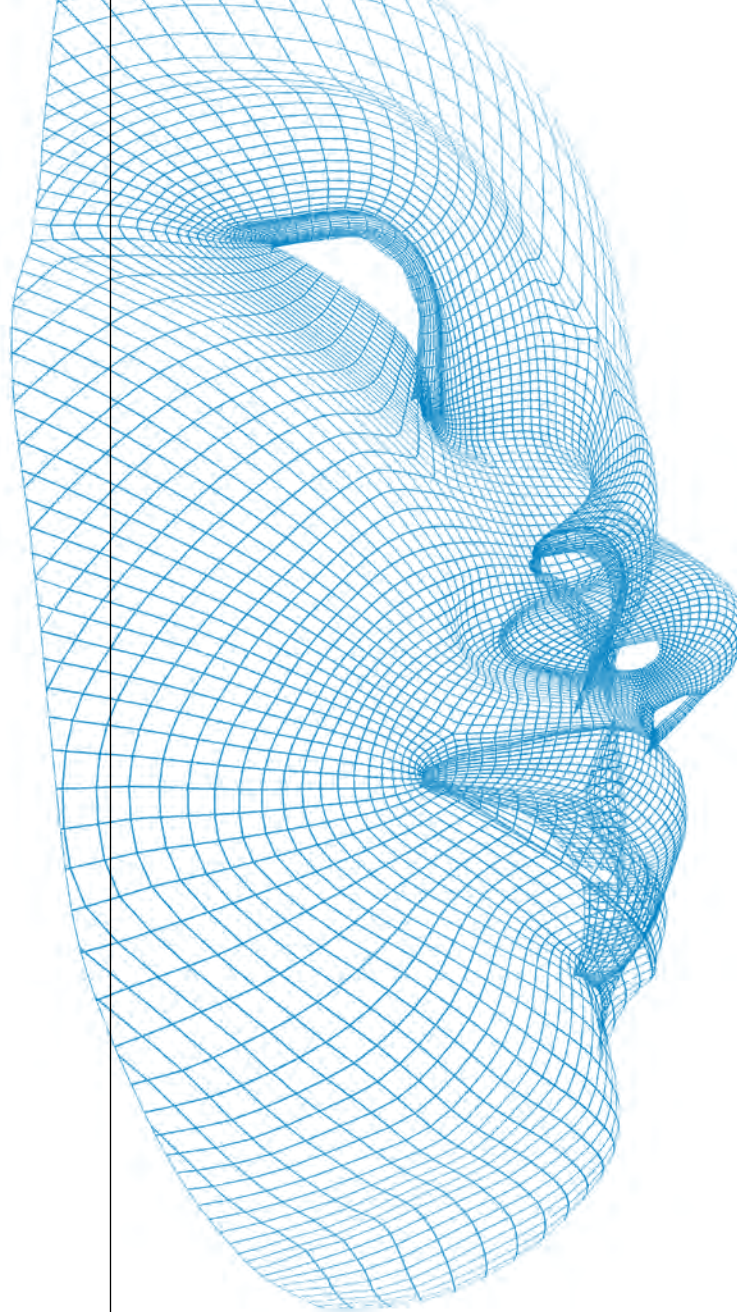
‘We hebben de weerbarstige werkelijkheid nodig als we uiteindelijk de vrijheid willen uitleven en onderhouden’

GELUK EN COMFORT zijn het hoogste doel geworden. Het geluk en het comfort van het individu zijn heilig. Maar als je een bepaald doel heilig maakt – dat leert de geschiedenis ons – wordt de verleiding steeds groter om wat de middelen betreft een oogje dicht te knijpen. Het is een bekende paradox: als het doel de middelen heiligt, worden de middelen leidend. Ze worden belangrijker dan het doel waarvoor we ze wilden inzetten. Uiteindelijk worden ze autonoom en krijgen ze religieuze trekken. Zo heeft de mens in een atheïstische samenleving meer goden dan ooit. Ik denk bijvoorbeeld aan het financiële systeem, een enorm stelsel van banken, regels, investeerders en technologie die opereren volgens de logica van winst en daarmee een onbedwingbare macht is geworden. Joris Luyendijk heeft dat goed laten zien in zijn boek *Het kan niet waar zijn!*. Het systeem is autonoom geworden en zelfs onze moraal wordt erop afgestemd. Hele samenlevingen mogen worden kapotbezuinigd omdat anders onze banken niet genoeg winst maken.

Ik denk ook aan de enorme spionage- en herkenningssystemen die Europa aan het optuigen is om grenzen automatisch te bewaken en vluchtelingen te herkennen. Met drones en geavanceerde herkenningstechnologieën worden bootvluchtelingen herkend, het liefst al voordat ze zijn ingescheept. Het plan voor zogenaamde *smart borders* is nog omvangrijker. Alle vliegvelden en grensovergangen moeten worden uitgerust met poortjes die iedere toerist, migrant of reiziger automatisch herkennen bij binnenkomst en vertrek, met behulp van biometrische identificatie. De Europese Commissie is bezig met een pilotproject, volgend jaar wordt een nieuw voorstel verwacht.

WAT PRECIES HET einddoel is, is niet duidelijk. Illegale immigratie wordt er namelijk niet mee voorkomen. Maar er zijn allerlei krachten in de politiek die er baat bij hebben, van defensiebedrijven tot politiediensten. Het *smart borders*-project is een middel dat bijna niet af te remmen is. Beleidsmakers willen namelijk laten zien dat ze iets doen. Je kunt toch niet niets doen? En daarom bouwen ze verder. Er worden miljarden gepompt in systemen die niet goed werken, waarop technici met weer een nieuw systeem komen dat nóg meer kan, zodat alle problemen in één keer voorbij zijn. We stevenen keihard af op een systeem waar wij allemaal met al onze lichaamskenmerken en andere gegevens in zullen zitten. Het is de val van de middelen die we hebben gekozen. De Franse denker Jacques Ellul (1912-1994) noemt dit mechanisme Techniek. Daarmee bedoelt hij niet het vak van de techneut, maar de maatschappelijke orde die alleen nog maar draait om het vermeerderen van de middelen. Praten over goed of fout, ethische keuzes maken, het is eigenlijk niet meer mogelijk, zegt hij. Techniek eist dat we kiezen voor meer middelen, met andere woorden: voor efficiëntie. Maar dat levert zo'n complex systeem op dat er alleen nog maar technocratische keuzes te maken zijn.

Hij heeft gelijk. We moeten wel banken redden, ook al gaat het ten koste van sociaal beleid, want zonder deze systeembanken kunnen we niet. We moeten de boerenlandbouw wel vervangen door industriële productie, want mensen eten steeds meer vlees en daar moeten we in voorzien. We moeten wel accepteren dat Facebook en Google alles over ons leven verzamelen en verkopen, want zonder hun dienstverlening kunnen we niet. Dus we moeten door. Dat vereisen de middelen. Ze creëren een eigen werkelijkheid, een hyperwerkelijkheid, met eigen wetten.



HET FENOMEEN 'HYPERREALITEIT' is een grote uitdaging voor een partij die de vrijheid van het individu voorop stelt. Op weg naar vrijheid en geluk voor het individu hebben we machten gecreëerd die alsnog de vrijheid ondermijnen, of de voorwaarden daarvoor. Ik denk dat we de weerbarstige werkelijkheid nodig hebben als we uiteindelijk de vrijheid willen uitleven en onderhouden. Hoe meer wij leven in een goed georganiseerde, blinkende wereld, waar we geen natuur en lastige mensen meer tegenkomen, des te minder fundament we hebben om een stabiele en duurzame persoonlijkheid op te bouwen, die beperkingen aankan en die kan nadenken over wat er wel en niet toe doet in het leven. En die dat kan onderhouden! Ik sprak eens een directeur op het voormalige ministerie van Landbouw die zich grote zorgen maakte: 'Er komt een generatie aan van mensen die geen vijf plantensoorten meer kunnen herkennen. Ik ben bang dat zij zo weinig weten van de natuur, dat ze haar op een dag gewoon afschaffen.' De directie Natuur bestaat intussen niet meer.

Veel liberalen zullen wel erkennen dat we niet zonder natuur kunnen. Maar ik wil beweren dat we ook niet zonder pijn en armoede kunnen, of dat nu zieke ouderen, verstandelijk beperkte mensen, vluchtelingen zonder papieren of criminele hangjongeren zijn. Ik denk dat het gezond voor ons is om geconfronteerd te worden met de weerbarstigheid van de realiteit en de beperkingen van onze plannen. Juist door beperkingen kunnen we onze autonomie ontwikkelen. De politiek moet daar oog voor krijgen. Maar het is aan onszelf om daarmee te beginnen en om te ontdekken dat we niet altijd kunnen leven in een technische wereld waarin alle conflict is weggepoetst.

Sommige mensen zeggen dat robots het gaan overnemen en de mensheid gaan afschaffen. Ik geloof daar niet in. Het gevaar is veel groter dat we het zelf gaan doen, doordat wij ons laten africhten als robots, als kritiekloze radertjes in een grote, efficiënte, comfortabele machine. ■

Frank Mulder is journalist voor o.a. *De Groene Amsterdammer* en schreef onlangs het boek *De Geluksmachine*.

Waar je huis staat, bepaalt voor een belangrijk deel of je goed onderwijs kunt volgen of werk hebt. Alhoewel er nog geen Amsterdamse banlieues of Rotterdamse ghetto's zijn, is er reden tot zorg, meent Jannes van Loon. Wijken en steden worden minder gemengd en dit kan kansengelijkheid in de weg staan.

Door Jannes van Loon

De egalitaire stad

Als reactie op de gruwelijke aanslag bij Charlie Hebdo begin dit jaar in Parijs hield Alexander Pechtold een sterk betoog over hoe gelijke kansen, op elk gebied, het beste wapen vormen tegen radicalisering. Om deze kansen te waarborgen zijn gemengde, voor iedereen toegankelijke steden een voorwaarde omdat waar je woont mede bepaalt of je toegang hebt tot goed onderwijs en werk. Alhoewel segregatie op etniciteit en inkomen in Nederland in internationaal perspectief (nog) steeds relatief laag is (PBL 2010), worden populaire stedelijke wijken in Nederland voor steeds grotere groepen mensen ontoegankelijk. Zo blijkt uit recent onderzoek dat zelfs in Amsterdam, het voormalig schoolvoorbeeld van een 'egalitaire stad', segregatie steeds sterker wordt (Tammura et al. 2015, Uitermark 2009). Deze toenemende segregatie is vanuit een streven naar een egalitaire samenleving met gelijke kansen voor elk individu zeer onwenselijk.

TOEGEGEVEN, IN NEDERLAND is het nog lang niet zo erg als in bijvoorbeeld Frankrijk of de Verenigde Staten. In de Franse banlieues stapelen de problemen zich al decennia op. Goede banen op de arbeidsmarkt zijn onbereikbaar voor bewoners, bijvoorbeeld door postcodediscriminatie. De beste scholen zijn niet direct in de banlieues gesitueerd en zelfs de grootste optimist ziet dat de opeenstapeling van betonnen flats daar niet in een kwalitatief goede en veilige woonomgeving voorziet (zie bijvoorbeeld Wacquant 2008). In de vs, waar mensen uit verschillende sociaal-economische klassen nog sterker gesegregeerd leven, is dit nog extremer. Goede scholing is daar onbetaalbaar voor mensen met een laag inkomen en zonder auto is werk in veel steden onbereikbaar door het ontbreken van goed openbaar vervoer. En voor de miljoenen Amerikanen die het niet hebben gemaakt rest een tentje, trailer of plek onder een brug (zie bijvoorbeeld Davis 2006).

Een cynicus kan beweren dat deze rauwe stedelijke werkelijkheid mensen heeft geïnspireerd tot nieuwe culturele stromingen als de Gangsterrap (uit Compton, LA en de Bronx, NY) en televisie-series als the Wire (Baltimore). Een sociaal-liberaal zou deze stedelijke vorm eerder moeten zien als een grote bedreiging voor een egalitaire samenleving, een samenleving waarin iedereen bij zijn/haar geboorte min of meer dezelfde kansen op een goed leven heeft. Het is niet alleen deze kansenongelijkheid die zorgelijk is; fysieke segregatie leidt ook tot een 'mentale' of emotionele tweedeling in de samenleving waarbij er een complete desinteresse lijkt te ontstaan in het lot van de ander, en er zelfs een irrationele angst voor die ander ontstaat (zie ook Low and Smith 2006). Veel Amerikanen uit de (gegoede) middenklasse hebben een extreme angst ontwikkeld voor anderen, vaak mensen uit lagere sociaal-economische klassen. 'Armen' en 'rijken' leven volkomen gescheiden van elkaar, waardoor er bijvoorbeeld ook geen enkel gevoel is dat 'rijken' (financieel) zouden moeten bijdragen aan diegenen die het minder getroffen hebben. Lage belastingen en een stabiele waarde van hun grootste bezit, hun huis, lijkt het belangrijkste te zijn (Knox 2008). Extreme segregatie zorgt voor

'Gemengde steden verminderen de creatie van onnodige angst en bevorderen het 'geciviliseerd' met elkaar omgaan'

extreme vervreemding van de ander waardoor men bang voor elkaar wordt en onderlinge solidariteit wegvalt. Terwijl deze angst vaak niet op 'feiten' is gebaseerd: in Amerika is de straatcriminaliteit sterk gedaald en ook is statistisch gezien de kans op huiselijk geweld veel groter dan op straatgeweld.

Voor iedereen toegankelijke, niet-gesegregeerde steden zijn een basisvoorwaarde voor kansengelijkheid doordat ze werk en scholing fysiek bereikbaar maken. Gemengde steden verminderen ook de creatie van onnodige angst en bevorderen het 'geciviliseerd' met elkaar omgaan. Dankzij de kleine, dagelijkse (non)verbale confrontaties met niet-soortgelijke mensen ontwikkelt de stedeling een bepaalde mate van positieve tolerantie die ervoor zorgt dat anderen niet worden gevreesd (Lofland 1973, 1993).

NEDERLAND, MET AMSTERDAM voorop, is lange tijd een voorbeeld geweest wat betreft gelijke toegang tot de woningmarkt (Uitermark 2009). Segregatie van het niveau van de Franse banlieues of Amerikaanse ghetto's is hier altijd ondenkbaar geweest. Echter, sinds de jaren negentig van de vorige eeuw zijn er processen in werking gezet die, op zijn minst, segregatie stimuleren. Allereerst is er het veranderende gedrag van woningbouwcorporaties. Waar deze begin jaren negentig vooral een doorgeefluik van subsidies waren zijn ze anno 2015 ondernemers met vaak meer oog voor winst dan maatschappelijke doelen. Zo gaf de directeur van de corporatie met de meeste woningen in het centrum van Amsterdam – de Key – in een interview aan dat vrijkomende woningen alleen nog worden verhuurd aan jonge stedelingen; grote gezinnen moeten naar elders verhuizen (Nul 20, 2015). Het lijkt erop dat corporaties hun 'kerntaak' om voor iedereen gelijke toegang tot de woningmarkt te garanderen, uit het oog dreigen te verliezen. Bij vrijkomende sociale huurwoningen worden, indien dus mogelijk vooral in populaire wijken, de huren vaak zo hoog opgeschroefd dat deze voor lage inkomens onbetaalbaar worden. In 2013, het eerste jaar dat corporaties meer flexibiliteit kregen rondom het bepalen van huren, stegen de huurinkomsten met 600 miljoen euro naar 13,9 miljard en voorspeld wordt dat deze sterk verder zullen stijgen.

■ Dit is mijn interpretatie van ideeën gepresenteerd door Sako Musterd tijdens colleges stadsgeografie aan de UvA.

Een tweede ontwikkeling is dat ruimtelijk beleid en daaraan gekoppelde grote investeringen in vastgoed en infrastructuur – vooral door het Rijk en de pensioenfondsen – zich steeds meer richten op die gebieden met een rooskleurig toekomstperspectief (Zonneveld & Evers 2014). Deze organisaties, die de belangen van *alle* Nederlanders in *min of meer gelijke mate* zouden moeten behartigen, zijn een drijvende kracht achter toenemende geografische ongelijkheden waarvan op termijn sterke segregatie een uitkomst kan zijn. Waar pensioenfondsen in de jaren tachtig miljarden investeerden in vastgoed in heel Nederland investeren zij nu alleen nog in die gebieden waar ze positieve groeiperspectieven zien. Exemplarisch is het ABP dat in de jaren tachtig de grootste ontwikkelaar van goedkope woningen was en sinds begin deze eeuw – via het fonds Vesteda – vooral nog luxe wooncomplexen met huren boven de 1.000 euro aan haar Nederlandse woningvastgoedportefeuille toevoegt. De trend is dus dat vrijkomende woningen in populaire gebieden vooral terechtkomen bij mensen die zich de hoge woonlasten kunnen permitteren, en investeringsstromen zich vooral richten op de creatie van meer homogene wijken (denk Zuidas). Natuurlijk zijn er ook remmende krachten, zoals het huurrecht, lokale politieke structuren en veel corporaties die wel maatschappelijk ondernemen. Ook duurt het decennia voordat bovenstaande processen zijn gemorfologiseerd tot een gesegregerde samenleving. Daarnaast zijn sommige wijken juist gebaat bij een instroom van duurdere huur- en koopappartementen aangezien lage inkomens oververtegenwoordigd zijn. Echter, sommige van deze remmende krachten kunnen ook in de weg staan van diverse, niet-gesegregerde steden. Zo belemmert het huurrecht gelijke toegang tot de woningmarkt omdat het voor huurders op gewilde locaties zeer onaantrekkelijk is om te verhuizen.

HOE SEGREGATIE ONTSTAAT is een complex proces. In mijn ogen is een begin van de oplossing echter niet zo heel ingewikkeld. Het is belangrijk te erkennen, in het streven naar een gemengde stad, dat mensen graag bij hun ‘soortgenoten’ willen wonen. Een oplossing is het bouwen van homogene blokken in heterogene wijken waarbij

de (semi-)openbare ruimte zo wordt ingericht dat deze gebruikt wordt door zoveel mogelijk verschillende groepen mensen. ■ Deze nabijheid van verschillende soorten mensen en voorzieningen zal geen incidentvrije multiculturele utopie worden, noch zal het de sociale cohesie sterk bevorderen. Het is echter wel één van de cruciale basisvoorwaarden om iedereen bij zijn/haar geboorte gelijke kansen in het leven te geven. Ook voorkomt het de ontwikkeling van een volslagen desinteresse/angst voor niet soortgelijke mensen. Gelijke toegang tot de woningmarkt, voor alle inkomensgroepen op alle locaties zou bovenaan een sociaal-liberale agenda voor een egalitaire samenleving dienen te staan. Zeker nu D66 in zoveel steden het vertrouwen van de kiezer heeft gekregen om daar concreet vorm aan te geven. ■

Jannes van Loon doet promotie-onderzoek aan de KU Leuven naar vastgoed en finance (@jannesvanloon).

Literatuur

Davis, M. (2006). *City of Quartz: Excavating the Future in Los Angeles*. New York: Verso books.

Lofland, L. (1973). *A world of strangers*. Prospect Heights: Waveland Press.

Lofland, L. (1993). ‘Urbanity, tolerance and public space: the creation of cosmopolitans’. In: Deben, L. (eds.). *Understanding Amsterdam*. Amsterdam: Het Spinhuis.

Low, S. en Smith, N. (2006) *The politics of public space*. New York: Routledge.

PBL (2010). *Nieuwbouw, verhuizingen en segregatie: Effecten van nieuwbouw op de bevolkingssamenstelling van stadswijken*. Beschikbaar via: www.rivm.nl/bibliotheek/digitaaldepot/Nieuwbouw_WEB.pdf

Tammura, T., Marcinczak, S., van Ham, Musterd, S. (2015). *Socio-economic segregation in European capital cities*. New York: Routledge.

Nul 20 (2015). ‘De Key kiest voor starters’ www.nul20.nl/dossiers/key-kiest-voor-starters

Uitermark, J. (2009). An in memoriam for the just city of Amsterdam. In: *City* 13.2.

Zonneveld, W. & Evers, D. (2014). ‘Dutch national spatial planning and the end of an era’. In: Reimer, M., Getimis, P., & Blotevogel, H.H. (Eds.). *Spatial planning systems and practices in Europe*. New York: Routledge.

Een veranderende wereld Realisme met idealen

Hoe moet het nu verder met het Rusland van Poetin?

Door Herman Schaper

THEMA

Met de oplopende spanning tussen EU en Rusland wordt ook de roep om een helder buitenlands beleid ten aanzien van Rusland steeds luider. Zo wordt de Europese gas- en olieafhankelijkheid van Rusland gehekelde in de context van de Oekraïne-crisis. Maar hoe nu verder? Kersvers Eerste Kamerlid voor D66 Herman Schaper stelt dat het tijd is voor een fundamentele heroverweging van ons beleid ten aanzien van het Rusland van Poetin.

De politiek van de westerse landen ten aanzien van Rusland na het eind van de Koude Oorlog en het uiteenvallen van de Sovjet-Unie was een mengeling van optimisme en desinteresse. Optimisme over de mogelijkheden van binnenlandse hervormingen in Rusland op basis van westerse politieke en economische grondbeginselen. Desinteresse als gevolg van de politieke instabiliteit en economische problemen van Rusland in de jaren 90. Deze leidden tot een enigszins neerbuigende houding ten opzichte van Rusland; een "lost case", een derdewereldland met kernwapens, dat dreef op gas- en olie-inkomsten. Bij Poetin is na zijn aantreden in 2000 een groeiende ergernis te bespeuren over deze houding van de westerse landen. Dit mondde uit in de overtuiging dat het westen – en dan vooral de VS – niet bereid is rekening te houden met Russische opvattingen en belangen. Zijn buitenlandse politiek richtte zich daarom op herstel van de Russische positie als een internationaal erkende grote mogendheid met wereldwijde belangen en verantwoordelijkheden. Dat betekende in eerste instantie nog niet per definitie een anti-westerse koers. Zo betoogde Poetin in zijn speech voor de Doema in 2005 dat Rusland zich ontwikkelde tot een vrije en democratische staat met Europese waarden, maar wel met behoud van de soevereiniteit van de staat. In de praktijk bleek dit laatste echter bepalender te zijn, en Poetin nam steeds meer afstand van de Westerse hervormingsagenda. In concreto bete-

kende dit een steeds meer autoritaire staat en een groeiende inperking van vrijheden voor media, ngo's en andersdenkenden. ¹

DE RUSSISCHE internationale opstelling werd daarnaast steeds assertiever, met name nadat Poetin in 2012 voor de derde maal was agetreden als president. De confrontatie spitste zich toe op de in 1991 onafhankelijk geworden landen op het grondgebied van de voormalige Sovjet-Unie. In zijn speech tot de Doema in 2005 noemde Poetin de instorting van de Sovjet-Unie de grootste geopolitieke ramp van de 20e eeuw. Deze heeft ertoe geleid dat 25 miljoen Russen op het grondgebied van de onafhankelijk geworden buurlanden van Rusland wonen. Tegelijkertijd vormen deze Russische en Russischtalige minderheden een instrument voor de Russische buitenlandse politiek, aangezien Moskou zichzelf het recht heeft toegekend – bij een door de Doema aangenomen wet – om in andere landen in te grijpen ter bescherming van deze minderheden, zoals is gebeurd in Oekraïne. De directe aanleiding daarvoor was niet het optreden van de NAVO, de traditionele boeman van Moskou, maar dat van de EU, lange tijd door de Russen afgedaan als politiek weinig relevant. De verhouding van Rusland met de EU was sinds 1997 gebaseerd op een Partnerschap en Samenwerking Overeenkomst. Aan de in 2003 door de EU gelanceerde Europese Nabuurschap Politiek



¹ Zie ook brief minister Koeners d.d. 13 mei 2015, Handelingen Tweede Kamer, vergaderjaar 2014-2015, 34.000 V, nr. 69.

■ Van der Togt, T. (2015). 'Rusland en het EU-Oostelijk Partnerschap', *Internationale Spectator* 4.

(ENP) wilde Moskou niet deelnemen omdat het niet op dezelfde voet geplaatst wilde worden als de "smaller Eastern European or South Caucasus countries striving for EU-membership." "Russia is neither a subject or an object of the European Neighbourhood Policy", zo verklaarde de Russische vertegenwoordiger bij de EU. ■ Bovendien verwachtte Moskou niet veel van het ENP aangezien deze zich zowel richtte op oostelijke als zuidelijke burens van de EU, een groep van grote en kleine landen met een zeer uiteenlopende economische, historische en culturele achtergrond die op een hoop werden gegoooid. Een "one size fits all" aanpak, die een zeker Brussels autisme weerspiegelde.

De Russische reactie op het in 2008 door Polen en Zweden gelanceerde initiatief van een versterkt samenwerkingskader met de oosterburen van de EU (Wit-Rusland, Oekraïne, Moldavië, Georgië, Armenië en Azerbeidzjan) was nog negatiever. Hoewel het Oostelijk Partnerschap niet onmiddellijk concrete hervormingen opleverde die de individuele landen dichterbij het Europese model van een functionerende markteconomie en democratische rechtstaat bracht, betekende de versterkte EU-inzet wel meer concurrentie met wat Rusland voor deze landen in gedachten had. In de EU brak dat laatste besef maar geleidelijk door. Nog in het voorjaar van 2014, ten tijde van de snel oplopende spanning tussen de EU en Rusland, bleek dat het voor een aantal landen – vooral de zuidelijke lidstaten – een nieuwe en weinig welkome gedachte was dat de verhouding met Rusland naast samenwerking werd getekend door geopoliti-

ieke concurrentie. Voor een deel hing dat samen met economische belangen. Voor een ander deel omdat de zuidelijke lidstaten zich eerst en vooral zorgen maakten over de conflicten en instabiliteit in de Middellandse Zee-regio.

In dat licht is het in feite opmerkelijk dat de EU in reactie op Ruslands militaire interventie in Oekraïne vrij snel tot een tamelijk krachtige reactie is gekomen, in de vorm van een reeks steeds scherpere economische sancties. Drie mythes zijn het afgelopen jaar ontmaskerd:

- een EU met 28 lidstaten zou het nooit eens worden over harde maatregelen tegen Rusland: integendeel, dat is met de sancties wel degelijk gebeurd;
- Duitsland zou de bijzondere relatie met Rusland niet willen belasten en op de rem staan bij harde maatregelen: integendeel, Bondskanselier Merkel liep voorop bij de besluitvorming over de sancties;
- sancties zijn niet effectief: integendeel, zij vormen een zware belasting van de Russische economie.

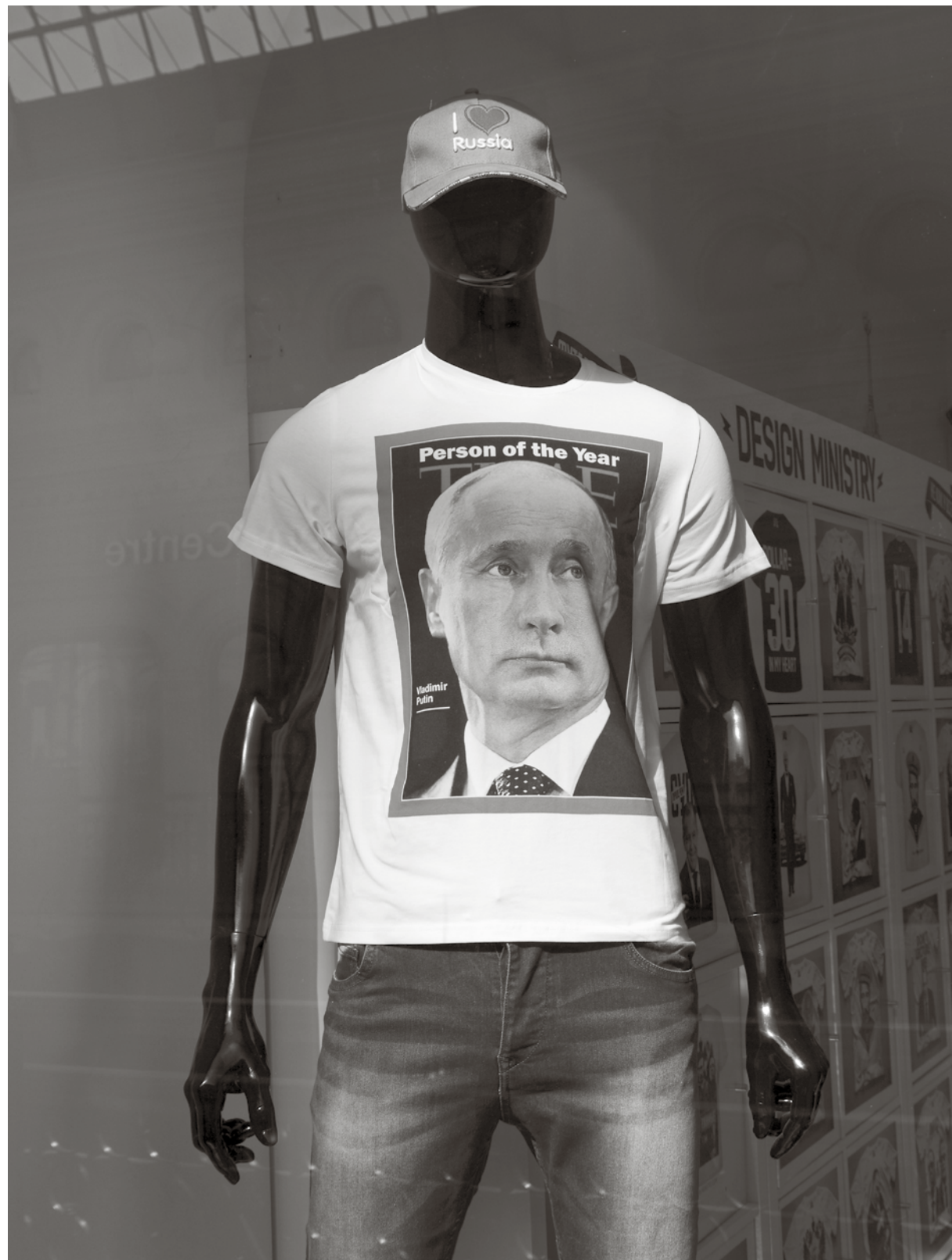
En daar komt nog bij de belangrijke rol die de Europese Commissie speelt in het tegengaan van de opbouw van een Russisch gasimperium binnen de EU. Dit was een krachtiger reactie dan Moskou verwachtte.

Een tweede grote misrekening van Poetin is de geringe steun die onder de etnisch Russische en Russischtalige Oekraïners bestond voor de inval in Oekraïne. Zo zijn in grote steden als Kharkiv en Odessa, waar de bevolking in grote meerderheid Russischtalig is, de pogingen van Moskou mislukt om onrust en opstandjes op gang te brengen als eventuele opstap naar een interventie á la Donetsk en Luhansk. Daarmee is de legitimiteit van het Russische optreden in de termen die Moskou daarvoor zelf gebruikt steeds duidelijker aanvechtbaar.

Al met al heeft Poetin met zijn optreden de Krim gewonnen, maar Oekraïne verloren. Weliswaar is zijn binnenlandse populariteit met de annexatie van de Krim omhoog geschoten, maar in Oekraïne heeft hij de grote meerderheid van de bevolking, inclusief veel etnische Russen en andere Russischtaligen, van zich vervreemd, en een



‘De soft power van de EU bleek bij de laatste verkiezingen in Oekraïne groter dan de machtspolitiek en de hard power van het Kremlin’



impuls gegeven aan de ontwikkeling van een nationale identiteit van Oekraïne. Tegelijkertijd is de steun onder de Oekraïense bevolking voor een op de Europa/EU gerichte koers toegenomen tot 60%, zoals bleek uit de overwinning van de pro-Europese partijen bij de nationale verkiezingen in oktober vorig jaar.

BIJ DE KEUZE tussen Rusland en de EU die Poetin Oekraïne opdringt staat Moskou voor al datgene waar veel Oekraïners, en met name jongeren – ook de etnisch Russische/Russischtalige – vanaf willen: een corrupte staat, economische stagnatie en grootschalige zelfverrijking van een kleine elite. De EU staat – niettegenstaande haar problemen en gebreken – voor democratische verhoudingen, rechtsstaat en een open markteconomie die mogelijkheden biedt tot groei. Deze “soft power” van de EU bleek bij laatste verkiezingen in Oekraïne groter dan de machtspolitiek en de “hard power” van het Kremlin.

Pogingen andere landen te intimideren is een vast onderdeel van Poetins repertoire, maar hoe ver hij daarbij zal willen of durven gaan is moeilijk te voorspellen. De verovering van de Krim en de militaire inmenging in Oost-Oekraïne kwamen onverwacht. En wat te denken van de losse praat

van Poetin, en kringen rondom hem, over inzet van kernwapens bij de verovering van de Krim en een aanval op de Oost-Europese NAVO-landen? Tot een werkelijke militaire confrontatie met de NAVO zal Poetin het niet laten komen, lijkt mij. Zijn agenda is verdeeldheid zaaien onder de bondgenoten, en de NAVO te vernederen als een krachteloze organisatie, die geconfronteerd met een mogelijk conflict het laat afweten. Het is daarom goed dat President Obama kort na de annexatie van de Krim bij een bezoek aan Tallinn een zeer duidelijke streep in het zand heeft getrokken: in geval van een Russische aanval op de Baltische staten zullen de overige bondgenoten, inclusief de Amerikaanse strijdkrachten, te hulp komen, ook al betekent dat een militair conflict met Rusland.

NEDERLAND ZAL TEZAMEN met zijn EU-partners en NAVO-bondgenoten tot een fundamentele heroverweging van zijn relatie met Rusland moeten komen. Politieke overwegingen, het internationale recht, en onze veiligheidsbelangen zullen zwaarder moeten wegen dan de afgelopen 15 jaar, economische belangen minder zwaar. Dat betekent ook dat onze afhankelijkheid van Russische energie zal moeten worden verminderd, bij voorkeur in het kader van een krachtig Europees ener-



‘Het is van belang dat de politieke en militaire dialoog en contacten met Rusland worden voortgezet, ter voorkoming van misverstanden in tijden van spanning en (dreigende) crisis’



giebeleid. In algemene zin moet bij de handel met Rusland als uitgangspunt aangehouden worden dat deze op gebieden die niet door sancties zijn getroffen gewoon plaats kan vinden, behalve daar waar dit tot kwetsbare afhankelijkheden leidt. Handel is immers voor Moskou meer dan dat alleen; het is ook een mogelijk instrument voor machtspolitiek. De sancties die zijn ingesteld naar aanleiding van de Russische rol in Oost-Oekraïne kunnen pas worden opgeheven na volledige uitvoering van het zogenoemde “Minsk-2 akkoord”, zoals binnen de EU overeengekomen. Bij een door Rusland gesteunde verdere escalatie van het conflict – bijvoorbeeld door een (poging tot) verovering van Marioepol – zal het moeten komen tot een verscherping van het sanctie-regime. Voor wat betreft de Krim mag geen sprake zijn van een juridische of de facto erkenning van de annexatie. Dat hoeft echter pragmatische samenwerking op essentiële gebieden van gemeenschappelijk belang niet in de weg te staan, zoals minister Koenders stelt in zijn brief van 13 mei aan de Tweede Kamer.

Oekraïne bevindt zich economisch en financieel in grote moeilijkheden. Ter voorkoming van een ineenstorting van de Oekraïense economie zal aanzienlijke Westerse financiële steun nodig zal zijn, gekoppeld aan een serieus programma van binnenlandse hervormingen. Het recent bereikte akkoord met Oekraïne over een steunpakket voor de komende jaren van 35 miljard euro is bemoedigend, maar slechts een eerste stap. Voortgang op dit vlak is voor de lange termijn van even groot belang als rust aan het militaire front. In alle scenario's is het van belang dat de politieke en militaire dialoog en contacten met Rusland worden voortgezet, ter voorkoming van misverstanden in tijden van spanning en (dreigende) crisis. Daarnaast moet bezien worden hoe de “people-to-people”-contacten met de Russische bevolking te vergroten, om misverstanden over de drijfveren en doeleinden van het westen weg te nemen, en inzicht in elkaars opvattingen te doen toenemen. Eventuele Russische bezorgdheid om de behandeling van de etnische Russen in andere landen is op zich niet illegitiem. Onaanvaardbaar is wel om een dergelijke al of niet gemeende bezorgdheid te misbruiken als een instrument van machtspolitiek, zoals een militaire interventie. Tenslotte: Poetins positie is minder sterk dan zij lijkt. De interventie in Oekraïne is een mislukking. De economische vooruitzichten van Rusland zijn somber vanwege de dramatische daling van de energieprijzen. Dit zal zijn populariteit onder de bevolking, nu nog hoog, aantasten. Dat verklaart ook mede zijn felle reactie op de machtswisseling in Kiev vorig jaar; die mag geen precedent vormen voor een *regime change* in Moskou. Bij de scenario's voor de toekomstige ontwikkelingen in Rusland hoort echter ook het scenario: Rusland zonder Poetin. ■

Herman Schaper is Eerste Kamerlid voor D66. Daarvoor was hij werkzaam bij het Ministerie voor Buitenlandse zaken, onder andere als ambassadeur bij de NAVO en de VN. Hij bekleedt sinds september 2014 de Kooijmans-leerstoel voor vrede, recht en veiligheid aan de Universiteit Leiden/ Campus Den Haag.

Deze bijdrage is onder andere gebaseerd op zijn artikel “Oekraïne, Rusland en het Westen”, verschenen in de *Internationale Spectator* van juli j.l.

OPINIE

Het kabinet gooit onze idealen te grabbel door onze afhankelijkheid van Russisch gas te vergroten. Wees realistisch, volg je idealen, menen D66-Tweede Kamerleden Stientje van Veldhoven en Sjoerd Sjoerdsma.

Werken aan en voor je idealen

VLAK VOOR DE ZOMER accepteerde Minister Kamp eindelijk dat hij de gaswinning in Groningen structureel moet verlagen. Of het genoeg is, daarover valt te twisten, maar eindelijk werd er in ieder geval deels geluisterd naar de bewoners van Groningen en partijen in de Tweede Kamer, waaronder D66. Deels geluisterd, omdat de Minister deze verlaging niet koppelde aan minder gasverslaving, maar juist aan meer import van Russisch gas. Verbazing alom! Nederland zou toch de afhankelijkheid van Rusland gaan terugbrengen? Hoe kon de minister zich nu dan toch met een dergelijk regime in een gedwongen gashuwelijk laten manoeuvreren?

Dit is natuurlijk vooral pijnlijk omdat het kabinet op deze manier onze geopolitieke positie en idealen te grabbel gooit. En dat nota bene nadat we de afgelopen tijden allemaal getuige zijn geweest van de terugkeer van de harde machts- en energiepolitiek. Als je afhankelijk bent van Rusland voor je

energievoorziening, dan maakt dat je kwetsbaar. Dan kan dat grote en negatieve invloed hebben op de onafhankelijkheid van je buitenlandpolitiek. In dat opzicht is energiepolitiek buitenlandpolitiek. In het laatste debat voor de zomer uitte D66 dan ook flinke kritiek op de opstelling van het kabinet, maar de ministers haalden de schouders op. Zo waren de kaarten nu eenmaal geschud. Maar dat was nu juist het pijnlijke: het kabinet had niks gedaan om de eigen hand te verbeteren; in plaats daarvan had het kabinet meer dan een jaar op de handen gezeten.

De crisis rond Oekraïne maakt pijnlijk duidelijk wat het betekent om afhankelijk te zijn van de import van Russisch gas. Bijna een kwart van het gas dat Europa gebruikt komt uit Rusland en dat aandeel zal alleen maar groeien, want overal in de Europese Unie (EU) raken gasvelden leeg. Wij vonden, zo schreven we vorig jaar ook al, dat de gebeurtenissen in Oekraïne een wake up call

moest zijn voor Nederland: voor Russisch gas betaal je ook een politieke prijs. De kern van ons betoog: afbouwen die afhankelijkheid! Laten we ervoor zorgen dat Nederland ook over tien jaar – wanneer onze gasvelden bijna leeg zijn – onafhankelijk is van Russisch gas en voorop loopt in het bieden van alternatieven. Zo kent de Rotterdamse haven één van de grootste op- en overslagstations van vloeibaar gas (LNG) dat in schepen kan worden aangevoerd. In heel Europa worden dit soort stations in hoog tempo gebouwd en de geplande uitbreidingen voor de komende tien jaar matchen de huidige afname van Russisch gas. Maar het is niet de enige troef die we in handen hebben. Gasunie is ook bezig met het omzetten van overtollige energie uit wind en zon (via waterstofgas) naar het gasnetwerk. Het kabinet had ook meer werk kunnen maken van de duurzame energie-doelstellingen en energiebesparing. De targets voor duurzame energie van het energieakkoord lagen al lager dan die van het regeerakkoord en

zelfs die worden niet gehaald. Ook wordt er nauwelijks voortgang gemaakt met het tegengaan van energievervalsing, bijvoorbeeld door (bestaande) gebouwen beter te isoleren.

Al een jaar geleden riep D66 het kabinet op om het energieakkoord te verstevigen en te verlengen. Minder geld naar kolencentrales, meer geld naar energiebesparing, duurzame energie en innovatie, gekoppeld aan een doelstelling voor 2030. Als we daar serieus werk van maken, hoeven we niet uit Rusland te importeren tegen de tijd dat ons gas op is. Laat het een les zijn voor het kabinet in de afweging tussen idealen en realiteit: je idealen komen je niet aanwaaien, en laten zich ook niet realiseren door enkel lippendienst. Nee, je moet er ook wat voor doen. Begin dus vandaag. ■

Stientje van Veldhoven en Sjoerd Sjoerdsma
Tweede Kamerleden voor D66



Stientje van Veldhoven

Sjoerd Sjoerdsma

Wanneer is ingrijpen in een ander land gerechtvaardigd? Volgens Koert Debeuf, voormalig speciale gezant voor de Arabische wereld namens de Europese liberale ALDE-fractie, vervalt het soevereiniteitsbeginsel als mensen massaal moeten vluchten of worden vermoord.

‘Uiteindelijk zijn de rechten van mensen altijd hoger dan de rechten van staten’

Door Mark Snijder



Ruim drie jaar woonde en werkte hij in de Arabische wereld, als speciaal gezant van ALDE, de liberale fractie in het Europees Parlement. Van nabij volgde Koert Debeuf (41) de revoluties in Tunesië, Egypte, Libië en Syrië. Tot zijn mandaat afliep, afgelopen december. Kort daarvoor bracht hij zijn boek uit, *Inside the Arab revolution*, waarin hij zijn belangrijkste stukken van de afgelopen jaren heeft gebundeld. Rode draad: Europa moet een stevigere rol spelen bij de ontwikkelingen aan de andere kant van de Middellandse Zee. Een gesprek over het steunen van je vrienden, het redden van mensen en hypocriete soevereiniteit.

Op het afgesproken tijdstip stuurt hij een Skype-berichtje. ‘Geef je me nog 10 min? Ik moet nog snel iets afwerken.’ Koert Debeuf is een drukbezette man. Door zijn heldere analyses van de complexe gebeurtenissen in de Arabische wereld wordt zijn commentaar veel gevraagd. Hij werkt nog steeds vanuit Egypte, die keuze was snel gemaakt. ‘Ik dacht, ik kan terug naar Brussel of ik kan in Caïro blijven. In Caïro blijven leek me boeiender.’

Al een aantal jaar pleit je voor een actievere rol van de internationale gemeenschap bij de oorlog in Syrië. Waarom? ‘Niets doen heeft geleid tot een grotere chaos. Er zijn mensen in Syrië die wel kiezen voor democratie, mensenrechten, diversiteit en tolerantie. Als we hen niet steunen, dan steunen we indirect de anderen: Assad en Islamitische Staat. Dat werkt niet alleen in Syrië zo, maar ook in Libië of in Egypte. Als we onze politiek niet veranderen, hoewel mensenrechten op grote schaal geschonden worden, dan steunen we onze vrienden niet.’

Hoe weten we wie onze vrienden zijn? ‘Het is niet zo moeilijk om ze te identificeren. Er zijn mensen die een democratie willen en een tolerant Syrië. Zijn die allemaal 100 procent liberaal-democraten? Wellicht niet, ook omdat ze daarin geen traditie hebben. Ze zijn misschien niet altijd georganiseerd, maar ze zijn wel identificeerbaar. Als wij die mensen steunen in hun strijd, politiek en op de grond, dan hebben we uiteindelijk veel meer te zeggen over wat er moet gebeuren. Geen steun is geen invloed. Dus als de steun wel komt van landen als Qatar en Saoedi-Arabië, moeten we niet verbaasd zijn dat de regio plots conservatiever wordt.’

Toch is de Arabische wereld tamelijk complex. Maakt dat ons ook niet terughoudend? ‘Dat heeft er inderdaad mee te maken. Er zijn maar weinig mensen die het voldoende begrijpen. Om je een voorbeeld te geven: ik sprak een tijd geleden met een presidentskandidaat in Tunesië, en die vroeg mij: ‘Koert, leg mij Syrië eens uit want ik begrijp daar niets van.’ Het zijn dus niet alleen Europeanen die niet weten wat daar gaande is. Aan de andere kant vraag ik me af hoeveel moeite er wordt gedaan om het wel te begrijpen.’

Maar als je het niet begrijpt, is het toch juist verstandig om je er niet in te mengen? ‘Als je onwetend bent, is het inderdaad beter om niets te doen. Maar je kan je ook informeren. Een situatie kan complex zijn, maar niets is té complex. Dus als je je wat verdiept in Syrië... niemand die Syrië een beetje kent, is tegen een *no fly-zone*. Niemand.’

Waarom is er dan geen politiek draagvlak voor te krijgen? ‘Het trauma van Irak maakt ons terughoudend: als we nu iets gaan doen, krijgen we dan niet weer het tegenovergestelde van wat we wilden? Maar de onderliggende principes aan de interventie in Irak waren fout. Dat was niet voor de mensenrechten, dat was gewoon *toppling a regime*. Irak was geen rechtvaardige oorlog, geen *bellum iustum*. We hebben daardoor echter zo’n schrik gekregen van interventies, dat we nu een interventie die wel gerechtvaardigd is, niet doen.’

Waarom is een interventie in Syrië wel gerechtvaardigd? ‘Het is heel duidelijk dat één regime zijn bevolking vergiftigt en elke dag *barrel bombs* naar beneden gooit [vaten met explosieven, red.]. Iedere dag sterven er ongeveer honderd mensen. Uiteindelijk is het toch heel eenvoudig: als je de vliegtuigen stopt die deze bommen gooien, dan sterven er een pak minder mensen. Wil dat zeggen dat wij Assad persoonlijk gaan neerhalen? Nee. Maar we geven de mensen de veiligheid waar ze om smeken. Er zijn nu miljoenen vluchtelingen, die het zuiden van Turkije ontwrichten en de economieën van Libanon en Jordanië. Al die mensen willen liever in Syrië blijven. Dus als wij veilige zones maken, dan gaan zij naar huis en zijn ze veilig. Dan beperken we de strijd tot een aantal slagvelden waar de mensen zelf de strijd uiteindelijk zullen moeten leveren.’

‘Irak was geen rechtvaardige oorlog, geen *bellum iustum*. We hebben daardoor echter zo’n schrik gekregen van interventies, dat we nu een interventie die wel gerechtvaardigd is, niet doen’

Overschat je hiermee niet de invloed van de internationale gemeenschap? ‘Nee, eigenlijk niet. Om je een voorbeeld te geven: een paar jaar geleden hebben we een *red line* gesteld bij de inzet van chemische wapens door Assad. Hij gebruikte toch chemische wapens. Als we op dat moment een aanval hadden ingezet, was zijn leger heel waarschijnlijk uiteengevallen. Maar door niets te doen, hebben we Assad sterker gemaakt en is juist de oppositie, die ons goed gezind is, uiteengevallen.’

Waarom is het zo belangrijk dat we die oppositie steunen? ‘Omdat ik ervan overtuigd ben dat verandering altijd van binnenuit moet komen. Eventueel met steun van de internationale gemeenschap als wij dat gerechtvaardigd vinden. Een democratie kan alleen tot stand komen als er voldoende eensgezindheid is tussen oppositiegroepen, als ze voldoende krachtadige figuren hebben die met elkaar praten en een visie hebben voor de toekomst. Zij zijn de mensen die er uiteindelijk voor zorgen dat een regime veranderd wordt. Het opbouwen van een democratie gaat altijd met vallen en opstaan. Maar mensen leren alleen hun lessen als ze zelf die fouten maken.’

Wij kunnen of moeten Assad dus niet ten val brengen? ‘Ik denk dat we dat niet moeten doen. Natuurlijk, stel dat we nu in 1941 zouden zijn en we sturen een missie uit om Hitler uit te schakelen. Dat zou ons veel leed bespaard hebben. Voor Assad geldt waarschijnlijk hetzelfde. Maar uiteindelijk is het niet de opdracht van de internationale gemeenschap om mensen te vermoorden.’

Wat is dan wel onze opdracht? ‘Kijken wat de meest effectieve manier is om mensen te beschermen. Ik heb gepleit voor het bewapenen van het Vrije Syrische Leger om Assads vliegtuigen tegen te houden en zo het moorden te beperken. Maar ik ben een veel grotere voorstander van het organiseren van *no fly-zones* dan het bewapenen van groepen. Ten eerste is het effectiever, ten tweede houden we daarmee de zaak in eigen handen, en ten derde weet je van wapens die je weggeeft uiteindelijk nooit zeker waar ze terechtkomen. Dat hebben we gezien in Afghanistan en Libië. Met een *no fly-zone* zorg je voor rust en orde, zodat een bestuur opgebouwd kan worden.’

Maar ook een *no fly-zone* staat op gespannen voet met onze afspraken over soevereiniteit. ‘Wat mij opvalt, en ik denk iedereen, is dat de twee landen die het hardst vasthouden aan soevereiniteit, China en Rusland, precies de landen zijn waar een loopje wordt genomen met de mensenrechten. Maar tegelijkertijd zijn het ook de twee landen die soevereiniteit zelf niet zo nauw nemen. China heeft Tibet bezet. Rusland heeft delen van Georgië bezet, en nu van Oekraïne. Deze twee landen roepen altijd de soevereiniteit in terwijl ze het zelf schenden. Ik vind het soevereiniteitsbeginsel daarom een hypocriet beginsel: het wordt misbruikt *pour besoin de la cause*, maar voor de rest wordt het als minder belangrijk beschouwd.’

Maar het soevereiniteitsbeginsel heeft toch wel waarde? ‘Zeker, zomaar een land binnenvallen, dat gaat natuurlijk niet. Er moet een reden voor zijn en mensen moeten het erover eens zijn dat er een reden voor is. Maar zelfs als er consensus is dat er iets moet gebeuren, dan wordt het soevereiniteitsbeginsel op een hypocriete manier gebruikt. Daarbij is er een ander groot principe, dat ze bij de Verenigde Naties de *Responsibility to Protect* noemen. Dat ‘overrulet’ eigenlijk soevereiniteit. Op het moment dat mensen massaal moeten vluchten of gedood worden, dan vervalt het soevereiniteitsbeginsel. Officieel niet, maar ik vind dat het zo zou moeten zijn. Uiteindelijk zijn de rechten van mensen altijd hoger dan de rechten van staten.’

Interventie heeft niet altijd het gewenste effect. We hebben ingegrepen in Libië, maar daar is nu een burgeroorlog. Was die interventie achteraf gezien wel zo’n goed idee? ‘De interventie in Libië ging niet over het afzetten van Khadafi, maar over het stoppen van een massamoord in Benghazi. Als we dat hadden laten gebeuren, was het een Srebrenica-maal-tien geweest. Ik was daarom absoluut voorstander van die interventie, omdat we mensen hebben gered. En het heeft niet onmiddellijk tot een burgeroorlog geleid. De Libiërs hebben alleen nooit een land georganiseerd, die weten niets van politiek. Ze hadden steun nodig, hebben ook steun gevraagd, en wij hadden die steun moeten geven. Wij hadden ná de interventie meer moeten doen om ervoor te zorgen dat ze zelf een stap verder kunnen zetten. Maar dat hebben we niet gedaan.’

Nu komen er veel vluchtelingen vanuit Libië naar Egypte. Is dat een argument om ons meer te bemoeien met de burgeroorlog daar? ‘Ik vind dat geen rechtvaardige reden tot interventie. Ja, mensen moeten massaal hun huis verlaten, dus we moeten iets doen. Maar iets doen alleen omdat ze naar ons toekomen, dat vind ik vanuit moreel oogpunt een verwerpelijk argument. Maar het helpt wel om mensen ervan te overtuigen dat het nodig is om iets te doen.’

Inmiddels heeft een westerse coalitie wel ingegrepen in Irak en Syrië om Islamitische Staat een halt toe te roepen. ‘Dat is geen interventie om burgers te beschermen, maar een oorlog tegen Islamitische Staat. Ik ben het er mee eens dat we iets moeten doen, maar nu een paar rondjes vliegen en bombarderen, daarmee gaan we ze niet bedwingen. Uiteindelijk sterven er meer mensen door *barrel bombs* van Assad dan door Islamitische Staat. Ik vind het frustrerend dat we wel macht kunnen verzamelen tegen Islamitische Staat, terwijl we niets doen tegen de reden waarom mensen echt sterven.’

Hoe houd je dan toch de moed erin? ‘Als je gefrustreerd bent, verlies je de efficiëntie om dingen te veranderen. En dat is nu eenmaal politiek, dat sommige dingen lukken en andere dingen niet. Ik ben wel kwaad, omdat we in Syrië 150.000 mensen wellicht hadden kunnen redden, maar dat niet hebben gedaan. Maar het is nooit te laat. Als we nu toch een *no fly-zone* gaan instellen, dan is dat nog steeds oké. Voor die duizenden mensen is het te laat gekomen, en dat is natuurlijk heel erg. Maar je moet ook denken hoeveel mensen je misschien nog kan redden. Daarvoor moet je blijven vechten.’ ■

Mark Snijder is redacteur van *de Idee*.

Sociaal-liberale grensverkenningen
Mr. Hans van Mierlo Stichting

Denk en handel internationaal

**Met een open houding
over grenzen kijken:
dat is sociaal-liberaal!**

De vluchtelingen crisis, de oorlog op de Krim en in Syrië of een eventuele Grexit. Het zijn complexe internationale vraagstukken die lastige dilemma's met zich meebrengen. Wat is eigenlijk het beste om te doen? Grenzen open of juist dicht, militair ingrijpen of juist niet, weer een miljardenlening of juist schulden kwijtschelden? En wat is dan voor een sociaal-liberaal 'de beste' oplossing? Dit essay over de D66-richtingwijzer *Denk en Handel Internationaal* (Van Mierlo Stichting 2014) biedt geen pasklare antwoorden, maar biedt wel handvatten om dit soort internationale kwesties vanuit een sociaal-liberaal perspectief mee tegemoet te treden.

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

Verkrijgbaar voor € 10,- (exclusief verzendkosten)
via www.d66webshop.nl

Voor meer informatie
www.vanmierlostichting.d66.nl/vmspublicaties/richtingwijzers

THEMA

Europa heeft voor steeds meer mensen afgedaan. Niet alleen de toekomst van de Europese Unie *an sich* staat op het spel, meent Tom de Bruijn, maar ook het geloof in het belang van een vrije en open samenleving. De oud-Permanent Vertegenwoordiger van Nederland in Brussel hernieuwt het sociaal-liberale pleidooi voor een sterk Europa.

Door Tom de Bruijn

Meer vrijheid vraagt meer Europa

Het Griekse drama dat zich nu al meer dan vijf jaar voortsleept, en waarvan het einde nog niet in zicht is, laat eens te meer zien dat de Europese Unie er niet op is toegerust crises snel en adequaat het hoofd te bieden. Sterker, een relatief klein probleem (de Griekse economie maakt nauwelijks 2% uit van het BNP van de Europese Unie) is uitgegroeid tot een hoofdpijndossier van ongekende proporties. Het internationale aanzien van Europa heeft er een flinke deuk door opgelopen en in de rest van de wereld is twijfel ontstaan aan de wil van de lidstaten om de Eurozone in stand te houden. Bijgevolg heeft het Europese project aan geloofwaardigheid ingeboet, terwijl een sterk Europa juist de ruimte kan bieden aan haar inwoners om zich in vrijheid te ontplooiën. Verandering en versterking van de unie zijn daarom nu nodig.

HET EUROPESE ONVERMOGEN stemt tot ergernis van de één (president Obama) en tot genoeg van de ander (president Poetin). Dat is des te meer verontrustend nu de wereld om ons heen in turbulent weer verkeert: chaos in Libië, een vernietigende burgeroorlog in Syrië, Irak dat ten prooi valt aan desintegratie, onrust in Macedonië, een afbrokkelend Oekraïne, enzovoort. Alleen het nucleaire akkoord met Iran vormt een hoopvol lichtpunt, al leidt ook dat helaas tot nieuwe spanningen in het Midden-Oosten. Wat vooral zorgen baart, is dat al deze ontwikkelingen, of het nu gaat om de agressieve Russische buitenlandse politiek of het niets en niemand ontziend fanatisme van Islamitische Staat, niet alleen geopolitiek een uitdaging vormen, maar ook de open en vrije samenleving zoals wij die kennen bedreigen. Met grote kracht wordt vanuit verschillende hoeken de instabiliteit aan onze grenzen aangewakkerd, met enorme vluchtelingenstromen tot gevolg, en wordt de weerbaarheid van de Europese Unie op de proef gesteld. Dat is de bedreiging van buiten.

De Griekse crisis legt nog een ander, meer intern gevaar bloot. De technocratische aanpak van de Troika om uit de deconfiture te komen, heeft in Griekenland geleid tot een gestage versterking van de extreemrechtse partij Gouden Dageraad en tot de electorale victorie van de uiterst linkse partij Syriza. Ook in andere lidstaten van de Europese Unie staat het sociaal-liberale model onder druk van zowel extreemrechts als -links. Niet alleen populistische stromingen komen in het geweer, in toenemende mate sluiten ook intellectuelen zich er bij aan. Als reactie schuiven traditionele middenpartijen op naar links of rechts en zingen mee met de wolven in het bos. Of het nu gaat om het Front National in Frankrijk of Podemos in Spanje, dezelfde bewegingen zijn zichtbaar en voeden zich op de bodem van een Europese Unie die onvoldoende in staat is een overtuigend antwoord te geven op de problemen die op haar bord worden gelegd. Zo worden ook van binnenuit de sociaal-liberale idealen bedreigd. In zijn intrigerende recent verschenen roman *Soumission* laat de Franse schrijver Michel Houellebecq zien wat er in een land en in de Europese Unie kan gebeuren als geloof in het belang van een vrije en open samenleving afkalft en scepsis toeslaat. Toegegeven, het is fictie, maar wel fictie die stemt tot nadenken.

DE VERWEZENLIJING van het sociaal-liberale gedachtengoed loopt voor een belangrijk deel via Europa. Ontmanteling van de Europese Unie en terugkeer naar de nationale staten zal niet leiden tot een herwinning van zogenaamde soevereiniteit, maar slechts tot inperking van vrijheden en

kansen. Een sterke Europese Unie daarentegen, die in staat is in te spelen op nieuwe ontwikkelingen van buiten en een antwoord biedt op de sociaal-economische vragen, ook van degenen die zich beschouwen als de verliezers van de globalisering, leidt ook tot sterkere lidstaten waarin er ruimte is voor het individu om zich in alle vrijheid te ontplooiën.

Dit betekent allereerst dat de Eurozone moet worden versterkt. Angela Merkel, die met haar politiek van altijd-maar-afwachten mede verantwoordelijk is voor de huidige staat van de Unie, heeft wel volstrekt gelijk als zij stelt: *Scheitert der Euro, dann scheitert Europa*. De Eurozone kan daarom niet blijven doormodderen met de gebrekkige instellingen die nu tot haar beschikking staan. Hoe die moeten worden versterkt is van secundair belang. De essentie is dat zij beantwoorden aan twee, overigens niet altijd volledig compatibele, criteria: slagvaardigheid en democratische verantwoording. Slagvaardigheid houdt onvermijdelijk in dat bepaalde bevoegdheden op Europees niveau moeten worden belegd. Zo niet, dan neemt de Europese Centrale Bank – een instelling waarvan we de onafhankelijkheid juist willen borgen – een deel van de politieke verantwoordelijkheid over zonder dat er sprake is van democratische verantwoording. Ieder machtsvacuüm heeft immers de neiging zich op te vullen.

Versterking van de instellingen van de Eurozone kan, om het vertrouwen te herstellen, het beste stapsgewijs gebeuren. Van een vaste voorzitter van de Eurozone tot, aan het einde van de rit, de mogelijkheid van uitgifte van eurobonds.



De besluitvorming door de verstevigde instellingen moet hoe dan ook democratisch gelegitimeerd zijn. Of dat nu gebeurt door uitbreiding van het mandaat van het Europees Parlement of door een nieuw in te stellen speciaal parlement van de Eurozone (bestaande uit parlementsleden van de nationale parlementen) is van minder belang en moet vooral niet tot Brusselse ideologische twisten leiden. Voordeel van de eerste optie is dat zij voortbouwt op bestaande structuren en het verband tussen de Eurozone en de EU handhaaft. De tweede mogelijkheid biedt de kans de relatie tussen de Europese en de nationale politiek in zoverre te herstellen dat niet alleen bewindslieden maar ook parlementsleden uit de lidstaten hun nationale context meenemen naar Brussel en vervolgens de Europese context mee terug naar hun nationale parlementen en politieke partijen. Regeringsleiders moeten bereid zijn deze stappen te zetten en te verdedigen. Dralen onder druk van de sceptische weerstand, roept juist datgene op wat men wil vermijden: nog minder steun voor Europees beleid.

Ten tweede moet er alles aan gedaan worden om nu daadwerkelijk te komen tot een versterking van de externe capaciteit van de Europese Unie. Daarvoor is het prealabel onontbeerlijk dat het Verenigd Koninkrijk binnen de Europese Unie blijft. Zonder het VK, gezien zijn strijdkrachten en nucleaire status, is de Unie op buitenlands politiek gebied ernstig gehandicapt en uit balans. Premier Cameron speelt Russisch roulette met de aankondiging van een *in or out* referendum. De Europese leiders moeten laten zien dat zij de zaak, niet net als bij Griekenland uit de hand laten lopen, maar vastberaden en beheerst tot een goed einde brengen. Het proces moet kort zijn en leiden tot een pragmatisch en compact pakket dat de essentiële vrijheden van de EU onaangetaast laat.

ZODRA VOORTZETTING van het Britse lidmaatschap van de EU is zeker gesteld, moet prioriteit gegeven worden aan een meer gezamenlijke buitenlandse politiek, inclusief een versterkte samenwerking tussen een beperkt aantal lidstaten op defensiegebied. De verleiding van Duitsland om zijn toenemende interne hegemonie ook naar buiten toe gestalte te geven en de verlokking van Frankrijk om het inboeten van zijn interne macht

te compenseren door extern optreden, moet worden omgezet in een actieve Europese politiek. Hoge Vertegenwoordiger Federica Mogherini is aan zet om begin volgend jaar met een nieuwe Europese buitenlandstrategie te komen. Een uitgelezen kans voor het komend Nederlands voorzitterschap om hier een belangrijke rol te spelen. De lidstaten, en met name de Grote Drie, moeten zich duidelijk aan de nieuwe strategie committeren en er naar handelen. Dat biedt ook een uitgangspunt voor de EU om de Amerikanen, in het bijzonder straks de nieuwe president, tot een *pivot back* te bewegen en een sterkere gerichtheid van de Verenigde Staten op Europa. Dat kan alleen door serieus werk te maken van onze defensie-inspanningen en de bereidheid mondiaal op te treden: de tijd dat Europa *free rider* kon zijn, is voorbij. Om de traditionele reflexen in te perken zal op enig moment ook de stap moeten worden gezet naar één Europese zetel in de veiligheidsraad van de Verenigde Naties. Dat zou tevens de ruimte bieden om de Veiligheidsraad te hervormen om te komen tot een juiste weerspiegeling van de huidige krachtsverhoudingen in de wereld. Als intermediaire stap en voorbeeld, kan op korte termijn al besloten worden tot één zetel voor de Eurozone in het Internationale Monetair Fonds. En als er één onderwerp is waar veel steun vanuit de publieke opinie is te verwachten, dan is het dat van het externe optreden. Kortom: het gaat niet om een keuze tussen de Eurozone of de Europese Unie, maar om een versterking van beide: intern van de één, extern van de ander.

DE OPEN SAMENLEVING staat onder druk. In Rusland wordt de democratie, toch al pril, stap voor stap afgebroken. In Turkije gebeurt hetzelfde onder een steeds autocratische bewind onder Erdogan. In Hongarije flirt Orban met wat hij noemt *illiberal democracy*. Deze tijd, waarin alles op de proef wordt gesteld en niets onomkeerbaar is, vergt enige moed om ook via een versterking van de EU op te komen voor onze vrijheid en veiligheid. ■

Tom de Bruijn is D66-wethouder in Den Haag.

Eerder was hij onder meer de Nederlands Permanent Vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschappen.

‘Denk en handel internationaal’, één van de richtingwijzers van D66, betekent dat sociaal-liberalen zich niet laten belemmeren door grenzen tussen natiestaten. Tegelijkertijd kent de wereld meer grenzen dan ooit, met evenzoveel paspoortcontroles, visumprocedures en migratiebeperkingen. Het denken en handelen over grenzen heen wordt zo niet gemakkelijker. Zou de wereld niet beter af zijn met minder grenzen, of met open grenzen? We zetten drie typen argumenten op een rij.

Door Mark Snijder

Wereld zonder grenzen?

Moreel-ethisch

Morele gelijkwaardigheid is een van de bouwstenen van het sociaal-liberalisme: ieder individu, waar ook ter wereld, heeft het recht om een eigen invulling te geven aan het goede leven. ‘Gelukszoekers’ die de oversteek naar Europa wagen, doen dus weinig anders dan gebruikmaken van dit recht. Als grenzen ze daarin belemmeren, zijn deze grensbeperkingen in strijd met het fundamentele recht op zelfbeschikking. Daarmee behoort het recht op migratie (immigratie én emigratie) volgens sommigen tot de fundamentele vrijheden van ieder mens. De Canadese politoloog Joseph H. Carens stelt dat ieder mens dit recht zou bepleiten als hij zich zou bevinden achter de rawlsiaanse ‘sluier van onwetendheid’. Wanneer je niet weet in welk land je woont, wat je familieomstandigheden zijn en welke talenten je bezit, wil je in ieder geval dat je altijd je geluk elders in de wereld zal kunnen zoeken. Beperkingen in de migratie betekenen een directe beperking van deze vrijheid. Grenzen tussen landen leiden ook tot onwenselijke discriminatie, stelt Henk van Houtum, hoogleraar politieke geografie. Een wereld zonder grenzen bestaat niet, weet hij, en er is niets mis met het maken van onderscheid op basis van de geschiktheid van mensen voor de arbeidsmarkt. Maar het huidige systeem van begrensde natiestaten maakt dat overheden discrimineren op basis van geboortegrond of bloedverwantschap. Nationaal vinden we dat verwerpelijk, maar internationaal is het de norm: een vorm van ‘institutionele apartheid’. Sommigen gaan nog een stap verder, zoals denkers binnen de *Open Borders Movement*. Door grenzen dicht te houden zijn we zelfs (moreel) medeverantwoordelijk voor de misère waarin ze leven. De Amerikaanse filosoof Michael Huemer illustreert deze stelling met het verhaal van Starvin’ Marvin: een uitgehongerd jongetje dat naar de markt wil om eten te kopen, maar met geweld wordt tegengehouden door (Uncle) Sam. De jongen sterft hierdoor de hongerdood. Het dichthouden van de grenzen – de toegang naar de markt met eten – is volgens Huemer dus de directe oorzaak van menselijk leed.

Economisch

In de afgelopen jaren hebben veel knappe koppen uitgebreide rekensommen gemaakt over het mogelijke effect van open grenzen op de wereldhandel, de mondiale welvaart en de economische kansen voor mensen uit arme regio’s. In een artikel voor *De Correspondent* zette schrijver en historicus Rutger Bregman een aantal cijfers op een rij. De geschatte groei van het wereldwijde bruto binnenlands product neemt toe met 67 tot zelfs 172 procent. 3 procent meer migratie naar westerse landen betekent 300 miljard dollar per jaar meer voor de mondiale armen. De gemiddelde Nigeriaan gaat er bij open grenzen 22.000 dollar per jaar op vooruit. De schattingen lopen sterk uiteen, maar dát de wereld er economisch beter van wordt, daar lijken de meesten het wel over eens. Michael Clemens, ontwikkelingseconoom bij het Amerikaanse Center for Global Development, wijst op de grote wig tussen de huidige mondiale welvaart en de potentiële welvaart van de mensheid. Die wordt veroorzaakt door ondoelmatigheden op de arbeidsmarkt: door grenzen en migratiebeperkingen zitten veel arbeiders opgesloten in landen met een gebrekkige infrastructuur en wijdverbreide corruptie. Op mondiale schaal verspillen we veel economisch potentieel. Tegelijkertijd zijn open grenzen ook voor de ontvangende landen economisch interessant, stelt de Britse politiek econoom Philippe Legrain in zijn boek *Immigrants: Your Country Needs Them*. Volgens Legrain nemen immigranten talenten en vaardigheden mee die niet concurrerend, maar juist verrijkend zijn voor de samenleving. De economie wordt productiever en creatiever door de diversiteit die ontstaat als meer migranten meedoen op de arbeidsmarkt. Een soortgelijke stelling verdedigt Monique Kremer, die als socioloog verbonden is aan de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid: de komst van migranten leidt in algemene zin tot economische groei waarvan iedereen profiteert.

Pragmatisch

Dan is er nog een pragmatische benadering: dichte grenzen creëren juist migratie. Of andersom gesteld: open grenzen zorgen voor meer ‘terug-migratie’. Deze stelling poneerde onlangs Gijsbert Oonk, universitair hoofddocent geschiedenis aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij verwijst naar de migratie vanuit de DDR naar West-Europa, die enorm toenam ná het bouwen van de Berlijnse Muur. De dreiging van een onverbiddelijke grens zette Oost-Duitsers juist aan om te vertrekken. Net als in Suriname vlak voor de onafhankelijkheid: het vooruitzicht op een visumplicht maakte dat de migratie van Surinamers naar Nederland in korte tijd snel toenam. Open grenzen leiden volgens Oonk weliswaar tot een tijdelijke groei van migratie, maar zorgen er ook voor dat meer mensen na verloop van tijd weer vertrekken. Dat is ook de stelling van Leo Lucassen, hoogleraar sociale geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Zelfs als het nieuwe land niet de voorspoed brengt die migranten hoopten te vinden, blijven ze bij een streng migratiebeleid toch op hun nieuwe plek. Al is het alleen maar omdat de oversteek ze veel geld heeft gekost en ze alle moeite niet voor niets hebben willen doen. Lucassen trekt een parallel met de massale migratie van Europeanen naar Amerika in de negentiende eeuw, toen geen sprake was van enige migratiebeperking. Meer dan vijftig miljoen Europeanen maakten de oversteek; een derde van hen besloot echter na verloop van tijd weer terug te keren. Ook wanneer je kijkt naar de negatieve effecten van open grenzen betekent een pragmatische benadering dat je niet direct de algehele immigratie beperkt, betoogt de Amerikaanse econoom Bryan Caplan. Er zijn volgens hem betere alternatieven. Als immigranten bijvoorbeeld evenredig veel gebruikmaken van uitkeringen, sluit je ze voor een bepaald aantal jaren uit van de sociale zekerheid. Als immigranten een nationale cultuur bedreigen, verplicht je ze de taal en cultuur eigen te maken. Het dichthouden van de grenzen is in alle gevallen een onnodig draconische maatregel.

Mark Snijder is redacteur van *de Idee*.

FEITEN & CIJFERS



De wereld als dorp

Onze wereld zou een dorp zijn geworden. Waar we vroeger weken deden over een reis per schip, stappen we nu in het vliegtuig en zijn in enkele uurtjes op de plaats van bestemming duizenden kilometers verderop. Bovendien heeft technologie als draadloze telefonie en internet de drempel naar verre oorden compleet laten verdwijnen. Familie in Canada? Geen probleem, bijkletsen is simpel mogelijk via Skype! Ook het bedrijfsleven zou de hele aarde als zijn speeltuin zien. De mogelijkheden lijken oneindig. Toch plaatsen sommigen hierbij hun vraagtekens. Hoe ‘geglobaliseerd’ is de wereld eigenlijk?

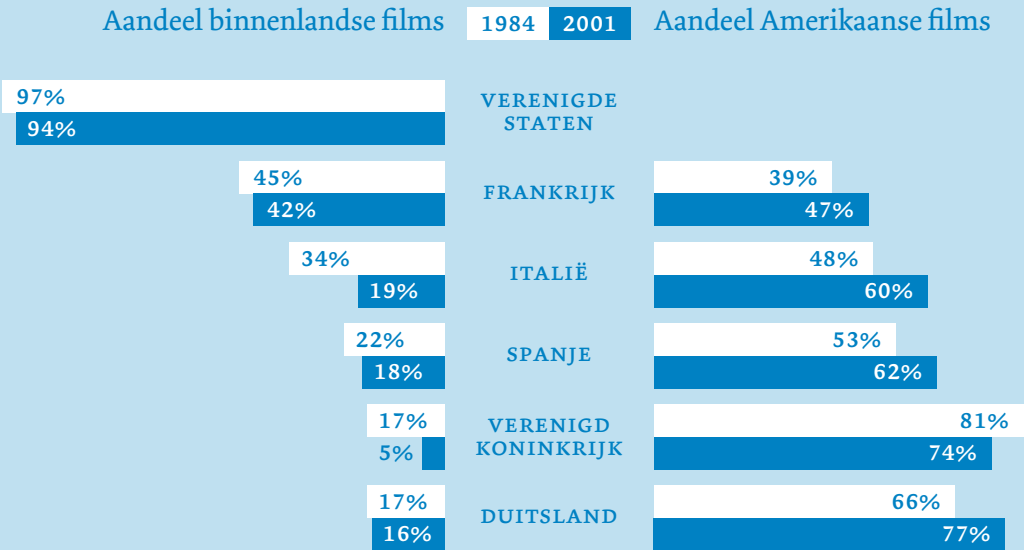
Samenstelling Laura van Dijk

Korte lijntjes

Globalisering wordt soms wel spottend ‘Amerikanisering’ genoemd. Dit is het fenomeen dat de Amerikaanse cultuur in de hele wereld leidend zal worden; fastfoodketen McDonald’s is wereldwijd een begrip. In westerse landen komen bovendien steeds vaker elementen uit een Amerikaanse levensstijl naar voren; zo worden er grote aantallen Amerikaanse films en series bekeken. Op zulke momenten zijn de lijntjes tussen de continenten heel kort. Toch gaat het wat ver om te beweren dat dit voor de hele wereld geldt. In de omgeving van India zijn Bollywoodfilms – waar met ongeveer 1.000 films per jaar twee keer zoveel wordt geproduceerd als in Hollywood – veel populairder. Ook soaps – op het eerste oog een Amerikaans concept – doen het in de hele wereld goed. Vooral de Mexicaanse en Braziliaanse dramaseries worden

wereldwijd het best bekeken; culturele verwevenheid lijkt een feit. Zo zat in de Filippijnen bijna de helft van de bevolking aan de buis gekluisterd voor de Mexicaanse soap *Miramar*. Al in 1996 werd de hoofdrolspeelster Thalia door tienduizenden fans én de Filippijnse president Fidel Ramos ontvangen. Ook in Ivoorkust was *Miramar* mateloos populair. Tijdens de Ramadan is in het land zelfs een keer het gebed verschoven, zodat fans de laatste aflevering niet hoefden te missen. Ook in het Midden-Oosten worden tijdens de Ramadan heel wat uurtjes achter de televisie doorgebracht. Het hele gebied is in die periode ‘verenigd’ via dezelfde soapseries. Tijdens de eerste twee weken van de Ramadan in 2011 schoten de kijkcijfers op televisie bijvoorbeeld omhoog met 30 procent (IPSOS).

Welke films bekijken westerse landen?

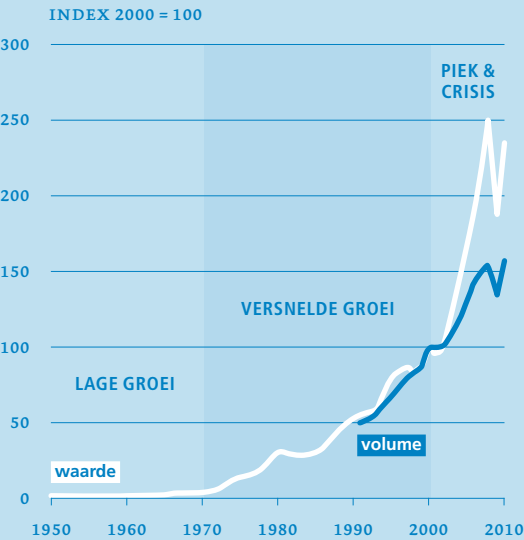


Bron: UNDP, Human Development Report 2004

De wereld over in zes stappen

Volgens de *Six degrees of separation*-theorie zijn alle wereldburgers in slechts zes stappen met elkaar verbonden. In 1967 lukte het inderdaad om ‘ouderwetse’ post via ongeveer zes tussenpersonen overal ter wereld te bezorgen. Met de komst van internet en sociale media lijkt deze theorie des te aannemelijker. Volgens een onderzoek van Facebook (2011) is de gemiddelde afstand tussen al hun gebruikers zelfs 4,74 personen. Niet alleen de afstand tussen mensen lijkt kleiner te worden, ook consumeren gaat steeds gemakkelijker. Zo kunnen alle 157 miljoen leden van Ebay voor \$2 een telefoonhoesje vanuit Azië in hun brievenbus krijgen. Veilingsite Ebay is met een jaarlijkse winst van \$17,9 miljard daarom een goed voorbeeld van de trend die sinds ongeveer 1960 zichtbaar is: de wereldwijde handel is enorm toegenomen.

Wereldwijde ontwikkeling waarde en volume exportproducten

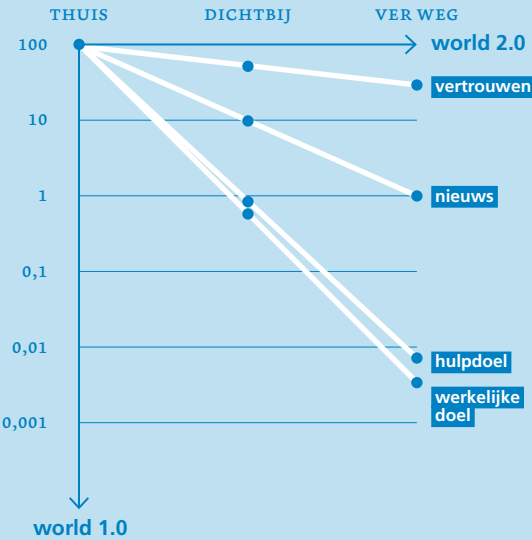


Bron: UNCTAD (2011)

Oost west, thuis best

Toch is de wereld met een evenaar van 40.075 km ook best groot. Hoewel de wereldwijde handel enorm is gegroeid, bedragen directe buitenlandse investeringen nog geen 10% van het totale aantal van alle investeringen. En de mogelijkheden van technologie als draadloze telefonie worden ook niet volledig benut: slechts 2% van het totaal aantal gebelde minuten gaat over grenzen. Tellen we daar internettelefonie bij op, komt het percentage op 6-7% (P. Ghemawat, 2012). Wat blijkt? Hoe verder mensen ergens vanaf wonen, hoe minder de interesse erin. Ook het vertrouwen in een gebied neemt af, naar mate de afstand groter wordt. Zelfs Facebook – dé manier om wereldwijd vrienden te maken – voldoet niet aan de verwachtingen. Maximaal 15% van iemands Facebookvrienden leven in een ander land (P. Ghemawat, 2012).

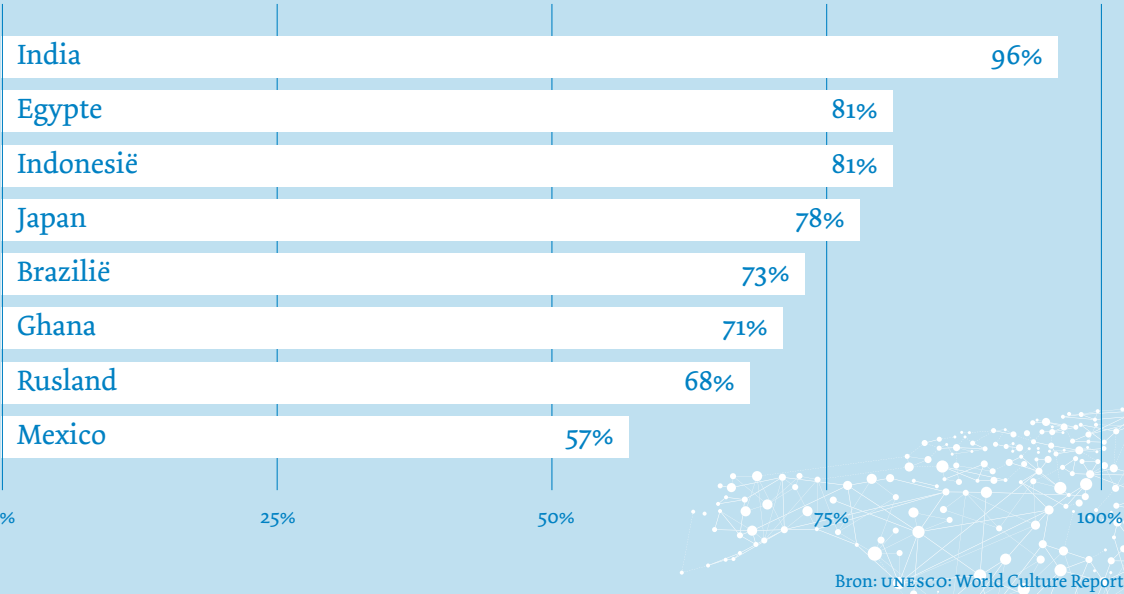
Afstand-verval curve voor sympathie



Bron: P. Ghemawat (2011). World 3.0

Lokale muziek is favoriet

Lokale muziek als % van totale verkoop



Bron: UNESCO: World Culture Report

Wat de boer niet kent, eet hij niet

Honderd jaar geleden was de wereld meer geïntegreerd dan nu, laat Kevin O'Rourke (2007) van het Trinity College Dublin in zijn onderzoek zien. Toen werden in het bijzonder migratiestromen minder belemmerd. Daar valt nog veel winst te behalen in onze 'geglobaliseerde' wereld, want mensen blijken vooral lokaal georiënteerd. Van de personen die in 2013 in Nederland verhuisden, bleven er zes op de tien binnen dezelfde gemeente wonen. Ook de Nederlanders die verder weg verhuisden, gingen er veel niet ver: 60% bleef binnen dezelfde provincie, en 27% verhuisde naar een aangrenzende provincie (CBS, 2014). Ook McDonald's speelt handig in op de hang naar het lokale. De fastfoodketen mag dan een Amerikaans concept zijn, het menu wordt overal aangepast aan de lokale voorkeuren. In het Midden-Oosten

verkopen ze bijvoorbeeld in plaats van de welbekend 'BigMac' de 'McArabia': een pitabroodje gevuld met kip of rund, veel groente en knoflookmayonaise. De McDonald's in India verkoopt een vegetarische burger gemaakt van aardappelen, erwten en veel specerijen, de zogenaamde 'McAloo Tikki Burger'. En in Nieuw-Zeeland is de 'Kiwiburger' erg populair: een runderburger met sla, tomaat, ei, kaas, ui, gekookte bieten en saus op een geroosterd melkbroodje. Ditzelfde trucje wordt toegepast door Coca Cola. Het drankje wordt in Mexico met rietsuiker gezoet, terwijl ze in de Verenigde Staten daarvoor maïssiroop gebruiken. Dat mensen een voorkeur hebben voor het bekende, blijkt ook uit de grote hoeveelheid lokale muziek die men luistert.

Wie o wie gaat onze wereld uit het slop trekken? De Verenigde Naties? De Europese Unie? De internationale samenwerking is sterk verbrokkeld, dit is overigens altijd al zo geweest. Met dit “messy multilateralism” is op zich niets mis, maar bruggenbouwers zijn wel nodig, meent Dries Lesage.

Door Dries Lesage

In het belang van de wereld: internationale organisaties werk samen!

De financiële crisis, klimaatverandering, terrorisme, stromen vluchtelingen. Deze en vele andere uitdagingen kunnen maar moeilijk worden opgelost zonder internationale samenwerking. Hoe moeilijk samenwerken tussen bijna tweehonderd staten ook is, het multilaterale systeem is zeker nog niet afgeschreven. Organisaties als de VN, de EU of zelfs de G20 zouden als bruggenbouwer tussen verschillende staten en belangen kunnen – en moeten – optreden.

HET HUIDIGE SYSTEEM van internationale samenwerking is bijzonder complex. En dat terwijl het eerste idee relatief eenvoudig was. Na de mislukte poging tot samenwerking in de Volkenbond tussen 1919 en 1946, ondernamen de overwinnaars van de Tweede Wereldoorlog de niet eerder vertoonde stap om op wereldniveau een uitgebreide multilaterale architectuur tot stand te brengen.

In het centrum kwamen de Verenigde Naties (VN) te staan, de internationale organisatie die in 1945 werd opgericht. De VN was ingericht als universele en open organisatie – ook al hadden de overwinnaars zichzelf voorzien van een geprivilegieerde positie in de Veiligheidsraad, en ook al konden veel landen nog geen lid worden omdat ze nog deel waren van Europese mogendheden. Het Internationaal Monetair Fonds (IMF) en de Wereldbank – opgericht in 1944 – werden formeel in de VN-familie opgenomen. Andere VN-agentschappen zoals de nieuwe Voedsel- en Landbouworganisatie (FAO), de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) en de reeds bestaande Internationale Arbeidsorganisatie (ILO) weerspiegelden de ambitie van de VN-oprichters. De VN zou zich als universele organisatie met alle beleidsdomeinen bezighouden en als multilaterale bureaucratie de nationale sta-

ten waar nodig assisteren. Daarnaast moest de VN-Veiligheidsraad als politiemacht waken over oorlog en vrede. Goede voornemens voor internationale samenwerking op wereldschaal, die echter al vrij snel werden doorkruist door enkele grote geopolitieke ontwikkelingen: vooral de Koude Oorlog en het dekolonisatieproces. Terwijl de heersende spanningen tussen de Verenigde Staten en de Sovjet-Unie voor een politieke verlamming in de VN zorgden, werden de lidstaten van de VN door de dekolonisatie talrijker en heterogener: het westen raakte in de Algemene Vergadering in de minderheid. “West” en “Oost” gingen als gevolg hiervan hun eigen plan trekken. In de jaren 50 werd de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) opgericht en in de jaren 60 de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO). De OESO, met als hoofdkwartier Parijs,

heeft geen formele banden met de VN, maar houdt zich – met uitzondering van oorlog en vrede – met dezelfde thema's bezig. Daarbij is het Internationaal Energieagentschap (IEA), eveneens gevestigd in Parijs en een zuster van de OESO, thans 's werelds belangrijkste energieorganisatie. De OESO-familie groeide uit tot een concurrent van de VN. Hetzelfde geldt voor het IMF en de Wereldbank, die onder westerse dominantie enkel nog een formele band met de VN behouden. In de praktijk voelen zij zich weinig aangesproken door de resoluties van de Algemene Vergadering of van de Economische en Sociale Raad (ECOSOC) van de VN. En dat terwijl de Wereldbank als financiële hefboom een zware stempel drukt op het multilateraal ontwikkelingsbankieren, waardoor zij zich inhoudelijk wel kan inmengen op terreinen van de VN.



Deze groeiende fragmentatie ten koste van de VN heeft ook na het eind van de Koude Oorlog doorgezet. De westers-gedomineerde instellingen bleven bestaan en ontwikkelden zich verder. Ondanks een partiële herwaardering van de VN in de jaren 90 behielden de westerse staten hun terughoudendheid: een sterke onderstroom in de Amerikaanse politiek is de VN zelfs ronduit vijandig gezind. De regering van Obama is veel meer gericht op internationale samenwerking dan haar voorganger, maar draagt ook bij aan de verdere verbrekking van het systeem, ook wel ‘messy multilateralism’ (Richard Haass), ‘multi-multilateralism’ (Francis Fukuyama) of ‘multilateralisme à la carte’ (Stewart Patrick) genoemd. Zo zette Obama zijn schouders onder de jaarlijkse G20-toppen. De G20 – die zowel grote geavanceerde industrielanden als groeielanden herbergt – richt zich vooral op de mondiale financiële crisis. Ondanks de geleidelijk groeiende agenda ziet het er niet naar uit dat de G20 een soort ‘stuurgroep’ van het multilateralisme wordt. De G20 is slechts één forum naast vele andere – dat is hoe de grootmachten het willen. Daarnaast initieerde Obama de *Nuclear Security Summits* over het nucleaire terrorisme. Net als Bush jr. experimenteerde hij met alternatieve fora om de vergroening van de energievoorziening te stimuleren.

Ook niet-westerse landen dragen bij aan dit ‘messy multilateralism’. Sterk groeiende ontwikkelingslanden bundelen hun krachten in nieuwe samenwerkingsverbanden, zoals de G20-lobby in de Wereldhandelsorganisatie (niet te verwarren met de ‘financiële’ G20), het IBSA-overleg tussen India, Brazilië en Zuid-Afrika, en het BRICS-over-

leg tussen Brazilië, Rusland, India, China en Zuid-Afrika. Een van de eerste tastbare BRICS-initiatieven is de *New Development Bank*, een ontwikkelingsbank met hoofdkwartier in Shanghai die zich op infrastructuur gaat toelagen. De aandeelhouders zijn voorlopig enkel de BRICS-landen zelf, die elk 10 miljard US-dollar hebben aangebracht. Een ander opmerkelijk Chinees initiatief is de oprichting van de *Asian Infrastructure Investment Bank* (AIIB) in 2015. Hoewel ook de AIIB bijdraagt tot verhoogde complexiteit in het landschap van multilateraal ontwikkelingsbankieren, lijkt dit initiatief wel de blokvorming te doorbreken: naast de BRIC’s, en een groot aantal Aziatische landen, behoren ook West-Europese landen als Groot-Brittannië, Duitsland, Frankrijk en Nederland tot de stichtende leden. Voor China is het een manier om zijn monetaire reserves aan te wenden en zijn invloed in Azië te vergroten, maar ook om de bruggen naar westerse partners te versterken.

Politieke impasses tussen geavanceerde en groeielanden binnen de Wereldhandelsorganisatie hebben op hun beurt de aantrekkingskracht van alternatieve vrijhandelsakkoorden in de hand gewerkt. Zo onderhandelen de EU en VS nu over het *Trans-Atlantic Trade and Investment Partnership* (TTIP). Tegelijkertijd onderhandelen de VS, Japan, Australië, Mexico en acht andere landen over het *Trans-Pacific Partnership* (TPP), een vrijhandelsakkoord dat China uitsluit.

DEZE GROEIENDE COMPLEXITEIT en fragmentatie op internationale schaal hoeven geen probleem te zijn. Het is onhaalbaar en onwenselijk voor elk beleidsdomein slechts één multilaterale mastodont

te hebben. Complementariteit, concurrentie en de mogelijkheid om met verschillende snelheden samen te werken, zijn vaak heilzaam. Maar dit wordt disfunctioneel wanneer dubbel werk wordt gedaan, instellingen elkaar tegenwerken, bepaalde arrangementen te exclusief zijn – bijvoorbeeld door zwakkere landen uit te sluiten of blokvorming in de hand te werken – en niemand nog het overzicht bewaart. Alhoewel kleinere landen, zoals Nederland en België, hier ogenschijnlijk maar weinig aan kunnen veranderen, is er toch een interessante rol voor hen weggelegd. Door bijvoorbeeld hun zetels in de *Executive Board* van het IMF samen te voegen, hebben zij alvast hun goede wil getoond voor de modernisering van het multilateralisme. Minder behept met geopolitiek eigenbelang als de grootmachten, kunnen zij als diplomatieke vuistregel hanteren dat multilaterale coherentie en coördinatie versterkt moeten worden. Concreet betekent dit onder meer het blijven verdedigen van de VN als de spil van het multilateralisme.

Hiervoor dient zich een ideale gelegenheid aan met de *Sustainable Development Goals* (SDG’s) van de VN, die in september 2015 worden gelanceerd. Deze opvolgers van de *Millennium Development Goals* (MDG’s) worden tot 2030 hét VN-kader voor het beleid omtrent duurzame ontwikkeling. Dit beleid is per definitie multidimensioneel en is gericht op beleidscoherentie, aangezien het de sociale, economische en ecologische aspiraties van de wereldbevolking wil verzoenen. De SDG’s hebben het potentieel een verbindend en universeel kader voor een groot deel van de multilaterale agenda te bieden. Met andere woorden, organen als de G20, de OESO en de AIIB worden geacht

zich in dit VN-kader in te schrijven. Maar het belang van de SDG’s kan enkel waargemaakt worden als genoeg VN-lidstaten erin geloven. Hier is een historische rol weggelegd voor de kleine en middelgrote staten, die zelf alle belang hebben bij een effectief multilateralisme. Los van de SDG’s kunnen Nederland en België op een systematische manier ijveren voor een rationalisatie van het multilateralisme. Zo kunnen zij hun indirecte invloed via de EU-stoel binnen de G7 en G20 aanwenden opdat deze gremia meer dan nu een inclusief multilateralisme ondersteunen en bijdragen tot verbindingen tussen de OESO- en VN-families. Daarnaast kunnen ze helpen bewaken dat de armste landen binnen de multilaterale besluitvorming niet uit de boot vallen.

ER IS OP ZICH niets mis met een veelheid aan internationale samenwerkingsverbanden, maar enige coördinatie zou wel zeer wenselijk zijn. Per beleidsdomein zou er een politieke ‘cockpit’ moeten zijn, waar de globale voortgang en coherentie worden gemonitord en het strategische denkwerk plaatsvindt, gekoppeld aan de politieke macht van geëngageerde staten om de nodige actie te ondernemen. Voor deze functie komen organen als de VN en G20 in aanmerking. Zij kunnen dergelijke coördinerende mechanismen uitbouwen, liefst op een zo legitiem mogelijke manier. De EU kan de notie eindverantwoordelijkheid nadrukkelijker op de agenda plaatsen en in deze als bruggenbouwer tussen grootmachten en zwakkere staten optreden. Het is aan actieve multilaterale spelers als Nederland en België om de EU met creatieve ideeën te voeden, opdat ze deze rol kan spelen. ■



Dries Lesage is docent en onderzoeker aan het *Ghent Institute for International Studies* van de Universiteit Gent. Hij houdt zich bezig met internationale politiek en samenwerking.

‘De groeiende complexiteit op internationale schaal hoeft geen probleem te zijn. Het is onhaalbaar en onwenselijk voor elk beleidsdomein slechts één multilaterale mastodont te hebben’



Thema:
Een veranderende wereld
Realisme met idealen

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

LITERATUUR & FILM



Morele kater

Vroeger wilde ik “de wereld een beetje beter maken”. Als VN-diplomaat de Janjaweed buiten Darfoer houden, zoiets. Volgens de Britse filmmaker Adam Curtis is dit beeld, van morele helden die het kwaad willen overwinnen, “increasingly unconvincing and hollow”. In zijn meest recente documentaire *Bitter Lake* beweert Curtis dat dit idee wortelt in het wereldbeeld van de Amerikaanse President Ronald Reagan, die conflicten niet langer zag als politieke strijd, maar als “battles against dark demonic forces that threatened innocent people. And the role of we, the good people of the west, was to intervene and to save those innocents.” Door in te zoomen op ‘onze’ rol in Afghanistan wil Curtis tonen dat het Westen in plaats daarvan een “destructive force” in de wereld werd.

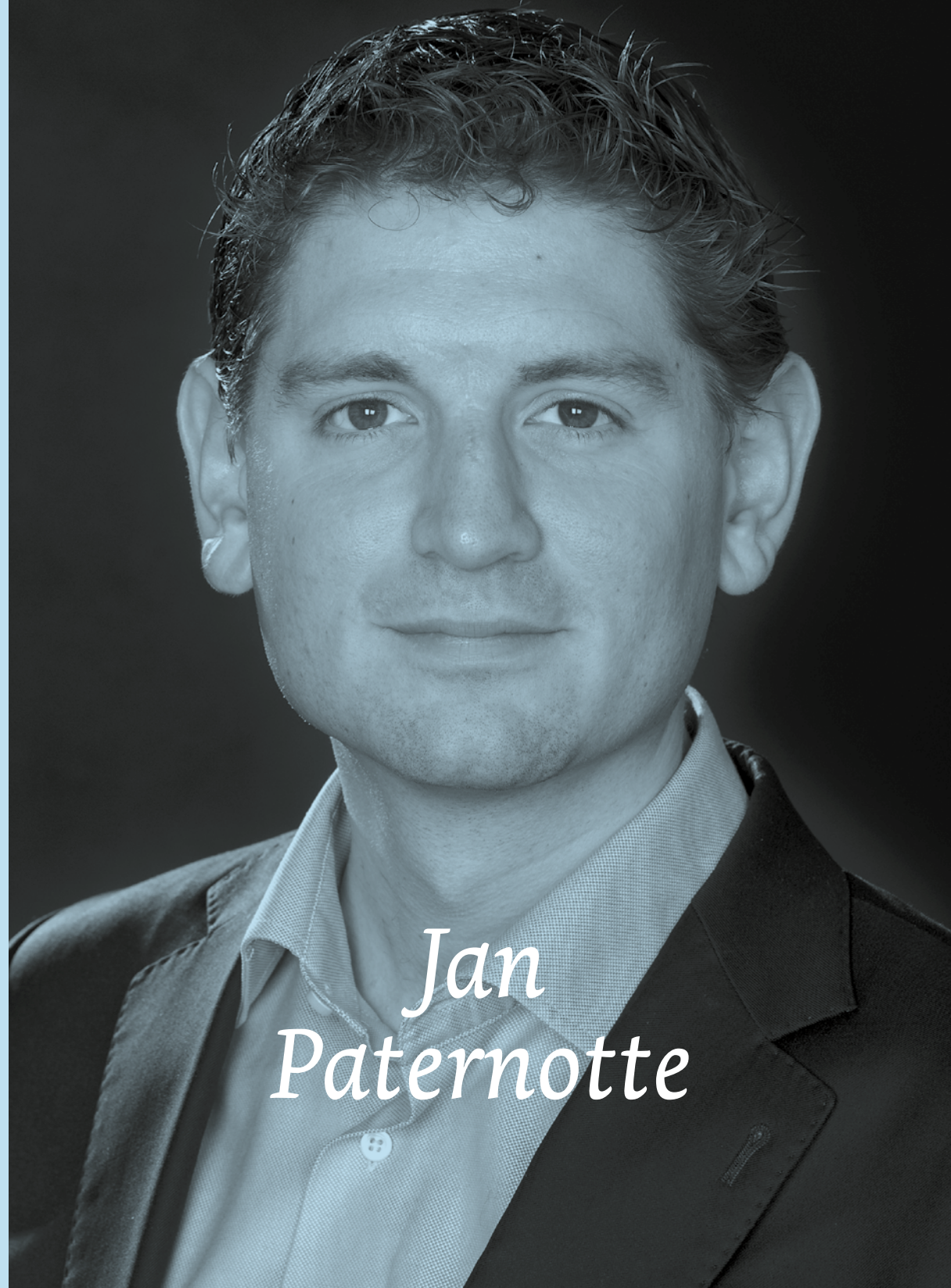
Je zou er een degelijke historische documentaire van kunnen maken, maar in de handen van Curtis wordt het een kunstzinnige en ironische *grand narrative*. Zijn vaderlijk hoog-Engels contrasteert met dromerige, onheilspellende muziek en bevreemdende beelden uit het BBC-archief. De sleutelsce ne vindt plaats op een deel van de Nijl, genaamd ‘Bitter Lake’. Aan boord van een oorlogsschip sluit de stervende Amerikaanse President Franklin D. Roosevelt een duivelspact met de Saudische koning Abdul Aziz: olie in ruil voor veiligheid, welvaart en de belofte dat het Wah-

habisme van de Saudi’s – “a violent, intolerant version of Islam” – vrij spel krijgt. Met de petrodollars zetten de Saudi’s vervolgens Koranscholen op, waardoor het Wahhabisme zich als een vuurtje door de regio verspreidt. Die ‘madrasas’ worden uiteindelijk de broedplek voor religieus ge nspireerde strijders als de Taliban en Bin Laden *cum suis*. En juist deze Mjahideen namen het in Afghanistan op tegen de Russen, die er een communistische heilstaat trachtten te stichten.

Deze strijd paste mooi in Reagan’s *good* (het Afghaanse volk) *versus evil* (het Rode Gevaar). Maar toen de Russen verslagen werden, ontpopten de Mjahideen zich als de nieuwe badguys. Wat met het Westen gebeurt als ze Afghanistan binnenvallen, vergelijkt Curtis met wat de wetenschappers uit Tarkovski’s *Solaris* overkomt. In hun poging een mysterieuze planeet te controleren komen zijz lf in de greep van die planeet. Afghanistan is de *Solaris* van het Westen; hoe langer zij er waren, hoe moeilijker het werd “to understand who was good, and who was bad”. Soms waren zij die *badguys*, met bombardementen op onschuldige burgers, martelpraktijken, en steun aan corrupte politici en *warlords*.

Wat je ook van Curtis’ stijl vindt, de documentaire laat een knagend gevoel achter. Klopt het verhaal dat hij vertelt wel? Kan de wereld op deze manier wel “een beetje beter worden”? Ik moest denken aan de Brit Rory Steward, die ooit stapvoets door Afghanistan trok en daar vervolgens een prachtig boek over schreef. In een interview met de *Guardian* zegt hij: “[In Afghan villages there] isn’t police, or a judge [...]. There’s a bunch of guys with white beards sitting around, and their system of doing that might be quite different from the next-door village”. Is er daardoor geen plek voor de rechtspraak of democratie? “It can be done, but it’s not going to be done by a foreigner who barely understands any of that,” voegt Steward toe. ■

Maarten Gehem
schrijver en onderzoeker



Jan
Paternotte

Ontplooiing, ongeacht waar je wieg staat

In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende *onliner*.

Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtewereld schuil. Uitgangspunten, waarden, en wensen over de wereld die de politicus voor zich ziet.

Sjoerdje van Heerden spreekt namens *de Idee* vier D66-politici, actief op verschillende politieke niveaus – Europees, nationaal, regionaal en lokaal – over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld.

De derde politicus in deze reeks: D66-fractievoorzitter van Amsterdam, Jan Paternotte.

door Sjoerdje van Heerden

Het is een prachtige zomerse namiddag als ik me meld bij de portier van het stadhuis van Amsterdam. Sinds 2006 is Jan Paternotte (1984) hier voor D66 lid van de gemeenteraad, eerst als duo-raadslid, vanaf 2011 als fractievoorzitter. Een greep uit zijn cv: Paternotte studeerde internationale betrekkingen, liep stage bij RTL nieuws in New York, was beleidsadviseur van europarlementariër Marietje Schaake en voerde campagne voor Barack Obama. In 2010 werd hij uitgeroepen tot 'raadslid van het jaar' en momenteel is D66 onder zijn leiding met 14 zetels de grootste partij van Amsterdam. Ik word verwelkomd met een blikje Spa Rood en de vrolijke mededeling dat zijn dag tot nu toe bijzonder productief is geweest.

Om meteen maar met de deur in huis te vallen: wat versta jij onder het sociaal-liberalisme?

'Sociaal-liberalisme betekent voor mij dat je streeft naar een samenleving waar iedereen zich optimaal kan ontplooien ongeacht waar je wieg staat. Dus continu bezig zijn met het bevorderen van betere en gelijke kansen voor iedereen.'

Dat is een korte omschrijving... 'Je kunt hier natuurlijk heel veel dingen onder scharen, maar dit is de kern voor mij. Een liberaal streeft naar zo min mogelijk overheidsbemoeienis en een socialist streeft naar een grote rol van overheid als de grote gelijkmaker. Een sociaal-liberaal gelooft niet in die grote gelijkmaker, maar stelt dat de overheid een hele duidelijke taak heeft, namelijk om mensen vrijheid te bieden. Een sociaal-liberaal stelt ook dat voor die vrijheid ontplooiing nodig is, en dat het niet vanzelfsprekend is dat iedereen zich gaat ontplooien, dus dat je daar soms een duwtje bij moet geven.'

Wat voor vrijheden moet de overheid volgens jou garanderen en wanneer moet er worden ingegrepen? 'Ik vind om te beginnen negatieve vrijheden allemaal ontzettend belangrijk. Die worden gecreëerd doordat de overheid je met rust laat. Dus de vrijheid van meningsuiting, en de vrijheid van vergadering moeten zo ruim mogelijk zijn. Dit idee is de basis van het liberalisme. Positieve vrijheden worden gecreëerd door actief handelen van de overheid. Zoals het recht op goed onderwijs. Deze vrijheden worden niet door iedere liberaal gezien als belangrijk. De redenering van een zuivere vvd'er is dat iedereen zichzelf wel kan redden; als je minder kansen hebt gekregen bij je geboorte dan los je dat later in het leven zelf maar op. Zo extreem zegt natuurlijk geen enkele vvd'er het, maar er zijn een hoop liberalen die het prima vinden dat er privaatonderwijs is, waar de kwaliteit alles te maken heeft met een ouderbijdrage van €10.000 per jaar. Sociaal-liberalen vinden juist dat de overheid de taak heeft om ervoor te zorgen dat er goed publiek onderwijs bestaat, voor iedereen toegankelijk.'

Bestaat er spanning tussen het hebben van een onderwijsplicht en het recht op zelfbeschikking? 'Volgens mij is er geen discussie dat D66'ers ontplooiing zien als iets wat tot volle wasdom komt als je volwassen bent en dat de leerplicht dus iets heel logisch is. Je kunt ook zeggen dat een baby met rust gelaten moet worden door zijn ouders omdat hij het recht heeft om zelf te bepalen waar hij naar toe wil.'

Voel je wel spanning op andere punten?

'Mensen kunnen verslaafd raken aan drugs en moeten dan tegen zichzelf worden beschermd. Dat soort dilemma's zijn voor ons veel lastiger. Ik denk dat als het duidelijk is dat mensen zichzelf kapotmaken, dat je dan moet ingrijpen en dat daar een taak voor de overheid ligt.'

In een eerder interview gaf je aan het prettig te vinden dat de VVD en SP pragmatische partijen zijn waardoor jullie gezamenlijk aan een nieuwe stad kunnen bouwen zonder heilige huisjes. Waarom noem je specifiek deze partijen pragmatisch en de PvdA bijvoorbeeld niet? 'De laatste acht jaar hebben GroenLinks en de PvdA samen echt de as van het stadsbestuur gevormd en de laatste 68 jaar heeft de PvdA zonder onderbreking de leiding gehad in de stad. Dan kun je van die partij niet verwachten dat ze openstaan voor nieuwe ideeën. Ze zijn zo trots op alles wat ze de afgelopen 68 jaar gedaan hebben, en willen dat het liefst precies op die manier voortzetten.'

Gebrek aan pragmatisme hangt dus samen met vastgeroeste macht? 'Pragmatisme is hier inderdaad situationeel. Het is voor de democratie ook goed om af en toe dingen opnieuw te bekijken. Dat zei Van Mierlo eigenlijk ook toen hij voorstelde dat we het bestel op een gegeven moment weer moeten opblazen. Als ik tientallen jaren op dezelfde plek zou blijven, zou ik vermoedelijk ook een stuk conservatiever worden.'

Pragmatisme lijkt van alle partijen nog altijd het sterkst verbonden aan D66. Waarom passen het sociaal-liberalisme en pragmatisme zo goed bij elkaar? 'Om te beginnen denk ik dat sociaal-liberalisme en pragmatisme twee onafhankelijke zaken zijn, want pragmatisme is waardenvrij. Pragmatisme komt misschien eerder voort uit het feit dat wij niet een grote ideologische strijd hebben gevoerd zoals de communisten, socialisten en christen-democraten die ten tijde van de verzuiling de maatschappij tot in de huiskamer precies zo wilden inrichten zoals zij dat goed vonden. D66 vindt veel meer dat mensen dat zelf mogen bepalen. SGP'ers vinden bijvoorbeeld dat D66'ers naar hun wetten moeten leven, terwijl wij hen gunnen dat zij leven zoals zij willen leven in onze staat. Gegeven dat ze vrouwen gelijk moeten behandelen natuurlijk. Ook is D66 nooit heel lang achter elkaar de bestuurspartij geweest. We hebben regelmatig in de oppositie gezeten en dat helpt om opnieuw te bedenken wat je wilt bereiken en op welke manier.'

'We redeneren vaak wat rationeel omdat het voor ons heel vanzelfsprekend is waarom je iets wilt. We moeten alleen elke keer mensen meenemen in onze idealen.'

Zo bekeken vormt pragmatisme bijna een voorwaarde voor een gezonde democratie. Maar er is ook kritiek, bijvoorbeeld dat je als pragmatische partij geen visie hebt en met alle winden meedraait. 'Dat een pragmatische partij nergens voor staat is natuurlijk totale onzin. Als er één partij is die duidelijk heeft gemaakt waar ze voor staat is het D66. Zo waren we de eersten die pleitten voor een verhoging van de AOW-leeftijd, tien jaar terug nog een absoluut taboe. Wij durven te laten zien dat we daar voor staan en de rest volgt. Voor de hypotheekrenteaftrek geldt hetzelfde, evenals het homohuwelijk, de euthanasiewetgeving, de verruiming van de winkeltijden.

Staat het pragmatisme de sociaal-liberale idealen dan nooit in de weg? 'Ik denk dat het pragmatisme een stok is voor politieke tegenstanders om je mee te slaan. Althans, dat proberen ze. Toen ik laatst bij de Algemene Beschouwingen zei dat we moeten korten op subsidies zodat we kunnen investeren in onderwijs en armoedebeleid, werd ik daar meteen op aangepakt met het argument dat die twee zaken niets met elkaar te maken hebben. Maar voor mij is dit juist hartstikke logisch: je verschuift geld, want je vindt het één belangrijker dan het andere. De ideologie die hier achter zit is voor ons vanzelfsprekend, maar daar had ik mijn tegenstanders in moeten meenemen: wij vinden dat geld niet moet gaan naar instellingen en overhead, maar direct naar de mensen zelf. Wij vertrouwen erop dat scholen het geld verstandig besteden. Op dat moment vertelde ik alleen de pragmatische kant van de zaak en dat doen veel D66'ers. We redeneren vaak

wat rationeel omdat het voor ons heel vanzelfsprekend is waarom je iets wilt. Vervolgens kan je het verwijt krijgen dat je een boekhoudersmentaliteit hebt en gespeend bent van idealen, maar dat is flauwekul. We moeten alleen elke keer mensen meenemen in onze idealen.'

Als er geen politieke hordes zouden bestaan die je rationeel moet benaderen, welke idealen wil jij dan voor Amsterdam verwezenlijkt zien? 'Ik zou willen dat er geen enkel vooroordeel meer een rol speelt bij de toekomst voor kinderen. Dat het niet uitmaakt of je uit een Marokkaans-Nederlands gezin of uit een advocatenfamilie komt. Je ziet die vooroordelen nu nog best vaak, bijvoorbeeld bij tweetalig onderwijs. Het Nederlands is een kleine taal, dus als je een wereldtaal beheerst geeft dat je ontzettend veel mogelijkheden. Toen ik voorstelde dat we in Amsterdam meer van dit soort onderwijs moeten mogelijk maken, werd er gezegd: er zijn zoveel kinderen die thuis al Turks of Marokkaans spreken, die moet je niet ook nog vermoeien met Engels. Maar talloze onderzoeken laten juist zien dat het leren van een tweede taal het taalgevoel versterkt. Leerlingen die kampen met een taalachterstand presteren er juist beter door. Ook als er thuis geen Nederlands wordt gesproken. En toch wordt er dan gedacht: voor die kinderen is dat niet nodig, voor hen hoeft dat niet. Voor het besturen van een taxi of werken in de horeca heb je namelijk niet veel meer nodig dan wat steenkolenengels. Mijn stelling is: als we ieder kind de kans geven om er in ieder geval uit te halen wat er in zit, dan zijn we goed bezig.'

'Sociaal-liberalisme betekent voor mij dat je streeft naar een samenleving waar iedereen zich optimaal kan ontplooiën ongeacht waar je wieg staat.'

In deze kwestie klinkt het wat vaker gehoorde verwijt door dat D66 alleen de bovenlaag van de samenleving vertegenwoordigt; hoe verhoud jij je daartoe? 'Ik kan niet zeggen dat ik mezelf in het leven aan mijn schoenveters heb moeten optrekken, zoals de Amerikanen dat graag zeggen, maar je wordt natuurlijk wel gevormd door je achtergrond. Mijn ouders begonnen bijvoorbeeld wel op een heel klein flatje en mijn broer is geboren met een leer- en gedragsstoornis waardoor hij naar het speciaal onderwijs ging. Dat doet wel wat met een gezin. Hij kon erg moeilijk leren, en werd nog beperkt doordat hij slechthorend was en epilepsie heeft. Terwijl ik op de basisschool nooit huiswerk deed, zat hij avonden lang te oefenen op plantennamen om een diploma te kunnen krijgen van de tuinbouwschool. Inmiddels heeft hij via de sociale werkvoorziening een baan. Daar hebben mijn ouders, en vooral ook mijn moeder, keihard aan gewerkt. Mijn moeder heeft zelf nooit gestudeerd, maar ze is met verschillende hoogleraren gaan praten en ontdekte dat er allerlei kennis bestond waar ouders veel aan zouden hebben. Vervolgens is zij daarover toegankelijke boeken gaan schrijven. Mijn moeder heeft daar vele ouders, die ook een kind hebben zoals mijn broer, mee geholpen. Daarnaast vonden mijn ouders dat iedereen in het gezin zodra hij 15 was meteen bij de supermarkt moest gaan werken. Ik heb in een supermarkt in Overvecht gewerkt met eigenlijk alleen maar Turkse en Marokkaanse leeftijdsgenoten die me allerlei verhalen vertelden over wat ze thuis meemaakten. Dus voldoe ik aan het stereotype? Dat kan je altijd beweren, maar je kan net zo goed zeggen dat ik onzekerheden heb meegeemaakt. Ik denk dat dat voor veel D66'ers geldt.'

Vind je daarmee de kritiek dat D66 een hoogopgeleide club is onterecht? 'De Nederlandse politiek is gewoon hoog opgeleid. Ook als ik hier naar de SP-fractie kijk, dan zit er geen MBO'er tussen. De Tweede Kamer is een grote bende doctorandussen. De volksvertegenwoordiging is wat dat betreft geen volksvertegenwoordiging. Tegenwoordig geldt voor bijna elke partij dat hun verte-

genwoordigers hoogopgeleid zijn en dat komt omdat zij niet meer een afspiegeling zijn van een zuil, maar van een gedachtegoed.'

Is dat een probleem? 'Of het een probleem is, hangt naar mijn idee volledig af van hoe volksvertegenwoordigers hun werk doen. Ik zie het wel als een probleem dat mensen in Den Haag in een soort bubbel leven waar ze heel erg met elkaar bezig zijn. Daardoor is het veel lastiger om goed te weten wat er speelt en waar je eigenlijk over besluit. Maar ook hoe dat uitpakt voor de mensen thuis. Dat is zo mooi aan de gemeentepolitiek. De ene dag spreek ik met een vluchteling uit Syrië, de andere dag met leerlingen van de Flevoparkschool of ondernemers op de Wallen en de volgende dag kan ik de vragen of problemen waar ze tegenaan lopen met de raad en onze burgemeester bespreken.'

Niettemin wordt D66, met name in Amsterdam, bij uitstek een yuppenpartij genoemd, wat vind je daarvan? 'Yuppen stemmen misschien vaak D66 of GroenLinks, dat zal vast, maar dit is natuurlijk vooral een etiket dat een andere partij op je wil plakken om daarmee te zeggen dat D66 de stad niet kan vertegenwoordigen. Maar dat is onzin, we zijn de tweede partij in Amsterdam Noord en in Nieuw West. Het is dus voornamelijk beeldvorming. En bovendien: wie is de yup? Er bestaat helemaal geen bestand van yuppen. Ik was laatst bij PowNews en de eerste vraag was of ik een bakfiets had. Dat is natuurlijk bij uitstek in stereotypen denken.'

En, heb je een bakfiets? [Er verschijnt een kwajongensachtige grijns op zijn gezicht] 'Nee, maar het lijkt me wel ideaal, want je kunt daar heel makkelijk tassen met sushi in vervoeren, plus zo'n houdertje voor mijn latte macchiato natuurlijk.' ■

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal rechts populistische partijen.

De maatschappelijke woede over bonussen lijkt de laatste jaren weer flink toe te nemen. Vooral de ‘bonuscultuur’ aan de top van de bankensector heeft recent tot veel verontwaardiging geleid. Hoe kijkt een sociaal-liberaal tegen deze thematiek aan? Zijn (hoge) bonussen wenselijk?

Samenstelling Laura van Dijk

Met een bonus is niets mis

VOOR

Sociaal-liberaal
debat

Beloning voor goed werk is op zijn plaats

‘Wie hard werkt, verdient daar iets voor terug.’ Dit vormt het hart van ons sociaal-liberale meritocratisch ideaal: het moet uitmaken wat je doet, en je wordt vervolgens beloond op je verdienste (‘merites’). Het is motiverend om als werknemer ‘in de winst te delen’ als het goed gaat met een organisatie; werknemers zijn immers de motor achter deze ontwikkeling. Door middel van bonussen stimuleren we talent. Er bestaat anders het risico dat talent wegtrekt naar bedrijven en landen waar ze (financieel) beter worden gewaardeerd om hun prestaties. Hoe blijven we dan innovatief en concurrerend?

Velen voelen zich prettig bij een bonuscultuur

Het uitkeren van bonussen is al geruime tijd de norm binnen sommige sectoren van de economie. Wie zijn wij om vervolgens te tornen aan de richtlijnen die mensen zelf in het leven hebben geroepen? Laat het aan mensen over, geef ze die vrijheid! Veel werknemers voelen zich bovendien prettig bij een bonuscultuur; ze gaan er harder door werken, kunnen beter presteren en zichzelf naar een hoger niveau ontwikkelen. Als sociaal-liberalen moeten wij de individuele vrijheid van mensen respecteren. Werknemers zijn vrij om te kiezen voor een sector met een bonuscultuur. Het past niet bij ons om mensen regels op te leggen die hen wellicht in hun ontwikkeling belemmeren.

Er bestaan ook ‘goede’ bonussen

Bij bonussen wordt vaak gedacht aan een flink geldbedrag, maar er bestaan ook andere en ‘goede’ bonussen: werknemers worden juist ook geprikkeld door waardering van collega’s of een aantal extra vrije dagen. Dit is afhankelijk van ieders individuele voorkeur. Natuurlijk kunnen bonussen op verschillende manieren worden ingericht. Zo kan met langetermijndoelstellingen worden gewerkt om een kortetermijnvisie te voorkomen. Of het collectief van werknemers kan worden aangesproken om de onderlinge verbondenheid te waarborgen. Een bonus hoeft dus helemaal niet gebaseerd te zijn op een – volgens sommigen perverse – prikkel als geld.

TEGEN

De bonuscultuur tast kwaliteit van werk aan

Bonussen worden veelal op jaarbasis uitgekeerd. Prestatie wordt dus op korte termijn beloond, terwijl bij veel publieke en private instanties de lange termijn des te belangrijker is. Vaak is het streven van een instantie niet te gieten in de zogenaamde ‘kritieke prestatie-indicatoren’ (KPI’s) waarmee ‘succes’ wordt gemeten. Deze manier van werken versmalt het blikveld van een organisatie en doet afbreuk aan innovatie en ontwikkeling. Wetenschappelijk onderzoek heeft bovendien uitgewezen dat een bonus in het vooruitzicht de creativiteit van individuen sterk ondermijnt. Of zoals Daniël Pink het in zijn boek *Drive: The Surprising Truth About What Motivates Us* verwoordt: ‘Het bedrijfsleven belooft zichzelf het graf in.’

Geld als perverse prikkel tot motivatie

Door de bonuscultuur wordt de intrinsieke motivatie om goed te presteren, vervangen door het streven naar een extra uitbetaalde beloning voor goed werk. Op die manier legt een waarde als talentontplooiing het af tegen een simpele geldbonus: vanuit sociaal-liberaal perspectief een slechte ontwikkeling. Bovendien kunnen niet alle werknemers zich vinden in deze manier van werken, waardoor kansengelijkheid op de werkvloer in het geding kan komen. Alleen degenen die precies de goede *targets* weten te halen, worden beloond. Sommige werknemers presteren nu eenmaal beter in teamverband dan op basis van dergelijke individuele prikkels.

Een bonus verdienen je (meestal) niet alleen

Een goede prestatie van een bedrijf is bijna nooit een individuele verdienste. Meestal spelen meerdere werknemers hierin een rol. Het uitkeren van een bonus aan één individu, meestal aan de top, is in dit licht niet altijd rechtvaardig. De bonus zou moeten worden gedeeld. Bovendien kan de bonus de nadruk leggen op individueel presteren en de sociale cohesie binnen een organisatie ondermijnen; werknemers zullen elkaar eerder beconcurreren dan helpen. Zeker wanneer hun hulp aan het einde van het jaar toch niet op waarde wordt geschat.

Sociaal-liberaal
debat



Debatteer
mee op twitter!

@VMStichting
#deidee
#bonuscultuur

Wat is nu een typisch sociaal-liberaal standpunt of sociaal-liberaal beleid? Het sociaal-liberalisme is een stroming waarbij de vrijheid van het individu in samenhang met zijn sociale omgeving centraal staat. Vanuit deze waarden zijn echter heel verschillende standpunten in te nemen over concrete maatschappelijke en politieke vraagstukken. Juist ook omdat sociaal-liberalen de wereld niet-dogmatisch tegemoet treden, maar ook de vraag stellen wat nu eigenlijk werkt. Is er dan geen enkel houvast? Zeker wel. Een vast debatpanel van *de Idee* draagt enkele mogelijke sociaal-liberale argumentaties aan.

Het debatpanel van *de Idee* bestaat uit Jorien Migchielsen, Bas Warmenhoven, Dirk-Jan van Vliet, Jeroen Candel, Shanna Haaker, Charles Battaglini, Matthieu van der Grinten, Evert Ruiter, Simone Kramer en Han van Nieuwaal.

Alexander Rinnooy Kan



Nederland gidsland — mag het nog één keer?

Nederland – zo wil het cliché – is de combinatie tussen dominee en koopman. In de 17de eeuw werd dat onze baanbrekende succesformule. Een enkele keer ergerde de dominee zich aan de koopman (bijvoorbeeld als activistisch aandeelhouder van de VOC), maar over het algemeen konden ze het uitstekend met elkaar vinden. Geen handelsstaat zo succesvol als de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. En de traditie bestaat nog steeds: wie waar ook ter wereld een tegel licht, treft een Hollander die actief is in import en export.

De combinatie van dominee en koopman vindt vandaag de dag zijn verrassende vervolg in de combinatie van ontwikkelingssamenwerking en buitenlandse handel, het dubbele domein van minister Lilianne Ploumen en door haar met verve betreden. De klassieke ontwikkelingshulp is niet meer; de hoofdrolspelers van weleer – Oxfam Novib, Cordaid, Icco, Hivos – verliezen in rap tempo hun subsidies. Er waren dan ook veel te veel anekdotes over verspillende en verkwisting van publiek geld, over de wegwijnende waterputten en de welvarende welzijnswerkers. Ontwikkelingslanden – zo is de nieuwe geloofs-overtuiging – hebben in de allereerste plaats behoefte aan duurzame lokale werkgelegenheid: het is beter hen één keer een hengel te verstrekken dan elke maand een emmertje vis. Inmiddels overtreffen de private geldstromen naar de Derde Wereld de publieke vele malen in omvang en effectiviteit. Handel werkt beter dan ‘hulp’.

De omgangsvormen met ontwikkelingslanden worden zo steeds meer getoetst in de private sector. Dat schept kansen en verantwoordelijkheden. Het Nederlandse bedrijfsleven zag uit naar de eerste, maar onttrekt zich niet aan de laatste. In 2008 beloofde het bedrijfsleven, als onderdeel van een afspraak in de SER, om zijn complete internationale toeleveringsketens schakel voor schakel te verduurzamen. Zo streeft het voor elke toeleverancier – en voor al hún toeleveranciers – naar Nederlandse normen op sociaal en ecologisch terrein. Het is een enorme opgave, en nog lang niet afgerond. Maar de grote Nederlandse multinationals, die de commerciële clout hebben om iets af te kunnen dwingen (Unilever, DSM, AKZO), geven wereldwijd wel het goede voorbeeld. Geen handelsstaat op dit terrein zo ambitieus als Nederland.

De moraal is dat duurzame armoedebestrijding alleen kan slagen in een coproductie van publiek en privaat. Daarom staat dit najaar veel op het spel als de Verenigde Naties zich in New York buigen over de nieuwe *Sustainable Development Goals*. Dit zijn de opvolgers van de eerdere *Millennium Development Goals*, die zoveel effectiever waren in de wereldwijde armoedereductie dan iemand had durven hopen. Nu biedt – voor het eerst – het internationale bedrijfsleven zich aan als nadrukkelijke medeondertekenaar van de nieuwe duurzaamheidsvoornemens. Voor landen als India en China is dat even wennen; voor Nederland is het een logisch vervolg op de bestaande praktijk. Nederland gidsland – zou dat nog één keer echt mogen? ■

Alexander Rinnooy Kan

De uitgesproken pro-Europese houding van het sociaal-liberale D66 is René Cuperus, medewerker van de Wiardi Beckman Stichting (PvdA), een doorn in het oog. Juist de notie van individuele vrijheid verhoudt zich volgens hem uiterst moeizaam tot het grote schaalvergrotingsproject van de Europese eenwording. Een briefwisseling met Jieskje Hollander van de Van Mierlo Stichting en auteur van *Europa: voorwaarde voor vrijheid* (VMS 2014).

Beste
Jieskje,
Beste
René,



WIARDI
WETENSCHAPPELIJK BUREAU
BECKMAN
VOOR DE SOCIAAL-DEMOCRATIE
STICHTING

Dag Jieskje,

Ik ben graag ingegaan op het verzoek om met jou van gedachten te wisselen over Europa. Een discussie met D66 over Europa hoort bij mijn *guilty pleasures*, bij mijn heimelijke, nog niet ingeloste verlangens. Want laat ik het maar eerlijk toegeven: ik heb nogal wat vooroordelen waar het om D66 en Europa gaat. Ik ken D66 in het algemeen als een sympathieke, redelijke partij. Mij persoonlijk misschien iets te braaf en onuitgesproken. Een partij voor evenwichtige mensen met niet heel geprofileerde opvattingen en temperamenten. Het merkwaardige feit doet zich voor, dat juist bij het thema Europa D66 zich wel kenmerkt door heel uitgesproken opvattingen en posities. Ja, zelfs door een voor mij verwarrende modus van fanatisme, radicaliteit en dogmatisme. D66 gaat er prat op – Europacampagne na Europacampagne – dat het 100% Pro Europa is. 'Ja, voor Europa'.

Daar waar andere partijen kritisch zijn, ambivalent of Euro-lauw, daar is D66 kritiekloos, loyaal en twijfelloos vóór Europa.

Overdreven? Ik heb de twijfelachtige eer gehad nogal wat paneldebatten te hebben moeten voeren met D66-politici als Sophie in 't Veld of Laurens-Jan Brinkhorst. Ik zal me daar uiteraard niet al te onaardig over uitlaten, maar laat ik dit zeggen: die debatten waren geen intellectueel plezier. Mensen die, zoals ik, enige twijfel en kritiek over Europa durven te laten horen, worden bij dit type Europa-politici van D66 getrakteerd op ijzerenheilig dogmatisme en fanatieke afkeuring. Heel jammer. Waar komt dat vandaan? Waarom zo'n verbeterd onredelijkheid over Europa van het altijd zo redelijke, evenwichtige, pragmatische D66?

Ik heb altijd gedacht dat die fanatieke pro-Europese houding voortkwam uit sluwe politieke marketing-calculaties. D66 is van oudsher immers niet alleen een juristenpartij, maar ook een partij van reclamejongens en marketingconsultants. Het heeft er de schijn van dat ergens in het tijdperk-Pechtold, D66 zich heel precies een eigen clientèle en achterban is gaan afbakenen en toe-eigenen.

D66 lijkt bewust het negatieve spiegelbeeld van de PvdA te hebben opgezocht, daarmee maximaal de kloof exploiterend die er, zo laten tal van onderzoeken zien, in onze samenleving bestaat tussen hoger en lager opgeleiden waar het om steun voor globalisering en Europese samenwerking gaat. Iets wat de oude volkspartijen van het sociologische midden juist totaal verscheurt en verlamt, werd dus een niche-voordeel voor de extreme posities van D66 en PvdA. Dit leidde tot een versimpelde ja/nee-keuze inzake Europa waar juist een beschaafd-intellectuele, sociaal-liberale partij als D66 zich ongemakkelijk bij zou moeten voelen.

Verbazingwekkend vind ik het daarom dat D66 – een partij die ik van oudsher zo zeer waardeer om zijn democratische DNA en zijn geweldige Van Mierlo-traditie van onbevangen intellectueel twijfelen en nadenken – zich zo kritiekloos durft op te stellen tegenover het enorm uitgedijde Brusselse Labyrint van technocratische machtsconcentratie en corporate lobbymacht! Waar is het democratisch geweten van D66? Ik was daarom blij verrast met het essay, dat jij, Jieskje, samen met Inge van der Leeuw en Frank van Mil, vorig jaar hebt geschreven om eens wat meer verdiepende reflectie te

bieden op de Europese positie van D66. Ik stel het zeer op prijs, en vind het moedig, dat jullie zelf toegeven dat “het volmondig federale ‘ja’ van D66 vóór verdere Europese integratie” weliswaar een belangrijke pijler van de identiteit van de partij is en haar onderscheidt van pessimisten, populistten en twijfelaars, maar dat het “kan lijken alsof het Europese ideaal een dogma is, losgezongen van het centrale gedachtegoed van D66”. Jullie doen een wat mij betreft interessante poging om de sociaal-liberale grondslagen van het Europa-denken van D66 te schetsen. Op zichzelf is jullie rapport een verademing voor mij, omdat D66 hierin voor de eerste keer onder ogen durft te zien dat veel mensen in toenemende mate hun vertrouwen in het Europees Project aan het verliezen zijn. “Als je te ver vooruitloopt zonder dat de burgers volgen, heb je niet alleen een groot politiek probleem, maar ga je ook in tegen de kern van het D66-denken”. Deze constatering is grote winst. Toch ben ik uiteindelijk teleurgesteld in het resultaat. Dit zit hem in het feit, dat jullie mensen met deze zorgen zo weinig te bieden hebben. “*We feel your pain*”, maar verder is de teneur van het essay toch erg een van ‘Europa moet. Europa is goed. In een globaliserende wereld is er geen alternatief. Laten we er het beste van maken’. Er is, anders dan ik had verwacht, ook relatief weinig reflectie op de Europese Unie in termen van democratietheorie. Veeleer wordt er gere-deneerd vanuit sociaal-liberale noties van persoonlijke, individuele vrijheid, maar juist deze verhouden zich uiterst moeizaam tot het grote schaalvergrotingsproject van de Europese eenwording. In het megaproject van de Europese Unie wanen (kleinere) nationale staten zich al verloren, laat staan individuen.

Heel soms wordt die spanning wel benoemd (“Het sociaalliberale streven naar het bevorderen van persoonlijke vrijheid verhoudt zich slecht met het fait accompli-denken waarin Europese integratie vrijwel automatisch voortschrijdt”), maar nergens leidt dit tot een kri-

tische analyse van de Europese instituties en arrangementen. Uiteindelijk kiest het essay voor een zuiver pragmatische benadering conform het valse gezond verstand van de subsidia-riteitsgedachte: nationaal waar nodig, Europees waar noodzakelijk. Was dat maar waar! En was dat maar de Europese werkelijkheid! Niet dus. Nergens wordt erkend dat de nationale staat tot op heden de enige historisch geteste vorm van volwaardige democratie herbergt. De democratische natiestaat wordt eerder nogal schamper afgedaan: “Zolang er democratisch gelegiti-meerde nationale staten bestaan, schrijven wij deze dan ook niet simpelweg af als archaïsche constructen die in de 21e eeuw weinig nut meer hebben”. En: “Hoewel referenties aan nationale identiteit in het publieke en politieke debat al snel associaties oproepen met stampot, Sinterklaas en volkslied”. Zulke frasen schuren dicht aan tegen de Duits-nationale zelfhaat van D66-goeroe Habermas, en deze zinnen verraden meer over de eigenlijke grondslagen achter de Europa-positie, dan de slotzin van jullie essay: “Tegenover doemdenken over de afwezigheid van een uniform Europees volk zetten wij een open, inclusieve en dynamische visie op de Europese waardengemeenschap, waarbij vrijheid en diversiteit in denkbeelden en leefwijzen blijvend wordt beschermd door een stevig fundament van liberale rechten en democratische principes.”

Ik blijf het onbegrijpelijk vinden dat Democraten 66 zich zo kritiekloos gewonnen hebben gegeven aan Eurocraten 2015. Over dit alles zou ik graag je mening willen horen.

Hartelijke groet,

René Cuperus
Wetenschappelijk medewerker bij de Wiardi
Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau
van de PvdA.

**Mr. Hans
van Mierlo**
Stichting

Beste René,

Allereerst, mijn dank voor je brief aan mij over Europa. Een bericht rijk aan interessante stellingnames en opvattingen: van bespiegelingen op de (vermeende) berekenende campagne-strategie van D66 tot de (impliciete) gedachte dat Europese integratie lager opgeleiden niets te bieden heeft. Een bericht dat mijn eigen denken scherpte. En dat mijn overtuiging dat verdergaande Europese integratie in essentie een ‘noodzakelijk goed’ is verder verstevigde. In dit antwoord aan jou zal ik je vertellen waarom. En *en passant* hoop ik ook enkele misverstanden, die tussen jou en mij lijken te bestaan, op te helderen.

Je brief valt kernachtig samen te vatten. Het is de uitgesproken positieve grondhouding van D66 ten opzichte van Europese samenwerking die je bevreemdt. Europese integratie als vlak en kritiekloos dogma, zoals jij het stelt. Op zichzelf – het moet gezegd – is dit een even gemakkelijk als ironisch verwijt. Gemopper onder politieke tegenstrevers over de dorre redelijkheid, (over)nuance en een gebrek aan diep doorleefde en gewortelde standpunten bij ‘de pragmatici van D66’ is zo oud als D66 zelf. Maar daar waar passionele uitgesprokenheid deze aanklacht betekenisloos maakt, blijkt ook dát op zichzelf reden voor kritiek. Tja, René, zo blijven we bezig! Over een gebrek aan intellectueel plezier gesproken.

In de hoop het inhoudelijke genoeg terug te brengen, hier een weerwoord op basis van argumenten. Allereerst, in je betoog maak je geen onderscheid – en dat is een gemis – tussen de kern van wat sociaal-liberalen in Europese integratie zien (ofwel: het basale principe van waar-

uit zij Europese integratie tegemoet treden) en de verdere uitwerking en inkleding van dat principe waar het de werking van de Europese Unie betreft. Een 100% pro-Europese houding kan mij, en veel van mijn sociaal-liberale medegelovigen, worden aangerekend daar waar het de overtuiging betreft dat bepaalde problemen nu eenmaal te groot zijn om binnen de grens van een nationale staat (willekeurig welke) op te lossen. Je zou dit een sociaal-liberaal geloofsartikel kunnen noemen. Hoewel ik me maar slecht kan voorstellen dat niet ook onder sociaal-democraten het besef gemeengoed is dat een zinvol klimaatbeleid of een humane beheersing van het actuele vluchtelingenvraagstuk niet zonder gezamenlijke Europese afstemming kan. Bovendien betreft het een geloofsartikel van het soort waar de politiek niet zonder kan: een – naar recente woorden van Rob Wijnberg (zie De Correspondent van 23 augustus jl.) – ‘fundamentele opvatting over goed en kwaad’ om van daaruit met voorstellen voor oplossingen te komen. Zeker in een tijd waarin de uitdagingen onnoemelijk groot zijn en het zoeken naar politieke *common ground* onmetelijk complex, vind ik het zinvol terug te gaan naar principes en overtuigingen. ‘Europa Ja!’ als startpunt van een gesprek over oplossingen dus.

Vervolgens wordt de concrete invulling van die oplossingen van belang. En voor zover jij in je brief in dit verband spreekt van een kritiekloze houding van D66, kan ik niet anders dan je hartgrondig tegenspreken. Of het nu verkiezingsprogramma’s, bijdragen in de media of het door jouw aangehaalde essay ‘*Europa: voorwaarde voor vrijheid*’ betreft: zij tonen niet

alleen hoe de sociaal-liberale positie ten opzichte van Europa logisch voortvloeit uit onze idealen van persoonlijke vrijheid en democratie, maar bovenal *wat voor Europa we voor ons zien en waar dit ideaal (nog) niet gerealiseerd is*. Géén kritiekloze acceptatie van de status quo dus. Maar talloze voorstellen om de Europese instituties beter, en vooral ook democratischer, te laten functioneren. Zo maakte D66 zich sinds haar oprichting hard voor meer transparantie en verantwoording binnen Europese instituties en voor politisering van het debat. Meer recent: het door jou genoemde essay verkent de mogelijkheid van een Europese Senaat maar ook het versterken van de instrumenten van nationale parlementariërs om de besluiten van de uitvoerende macht in Brussel te controleren.

Ik weet het, het zijn jouw voorstellen niet omdat – zoals jij het verwoordt – de “nationale staat tot op heden de enige historisch geteste vorm van volwaardige democratie herbergt” en jij daarom de realiseerbaarheid van een Europese democratie betwijfelt. Maar René: waar de nationale staat de werkelijkheid niet meer kan sturen, biedt (de nationale) democratie *an sich* weinig soelaas. De controle moet meebewegen met de macht om volwaardige controle te kunnen zijn. Wij stellen dat het politieke en democratische niveau waarop individuele vrijheid het beste gewaarborgd kan worden afhankelijk is van het niveau waarop de bedreigingen van deze vrijheid zich voordoen. En daarom wat ons betreft – *once again* – Europa Ja! als grondtoon van waaruit de oplossingen voor problemen dient te volgen.

Tot slot, nog enige woorden naar aanleiding van je opmerkingen over Europese gezindheid als uitgekende campagne-strategie. Je schrijft over een sluwe politieke marketingstrategie die “de kloof” in onze samenleving exploiteert ‘tussen hoger en lager opgeleiden waar het om steun voor globalisering en Europese samenwerking gaat.’ Nog even los van die kloof en de impliciete link die je legt tussen ‘Europa als

probleem’ en ‘lager opgeleiden’ – daarover zou ik nóg een brief kunnen volschrijven: dit is één manier om naar het electorale succes van D66 in recente Europese verkiezingen te kijken. Maar zou het niet zo kunnen zijn dat juist de immense en ongrijpbare complexiteit van Europese vraagstukken en de snelheid waarmee ze elkaar opvolgen, bij de kiezer (en dan spreek ik ook voor mezelf) een begrijpelijke hang naar overzicht en betrouwbaarheid op hoofdlijnen heeft doen ontstaan? En dat zowel D66 als de pvv dat het best begrepen hebben? Electoraal succes door gevolg te geven aan de legitieme behoefte basaal nieuw overzicht te creëren in een verdomd ingewikkelde wereld. Een heel gewone taak van een politieke partij, naar mijn mening, en weinig berekenends aan.

Met beste groet,

Jieskje Hollander
Wetenschappelijk medewerker Van Mierlo Stichting.

EEN STROMING IN ONTWIKKELING

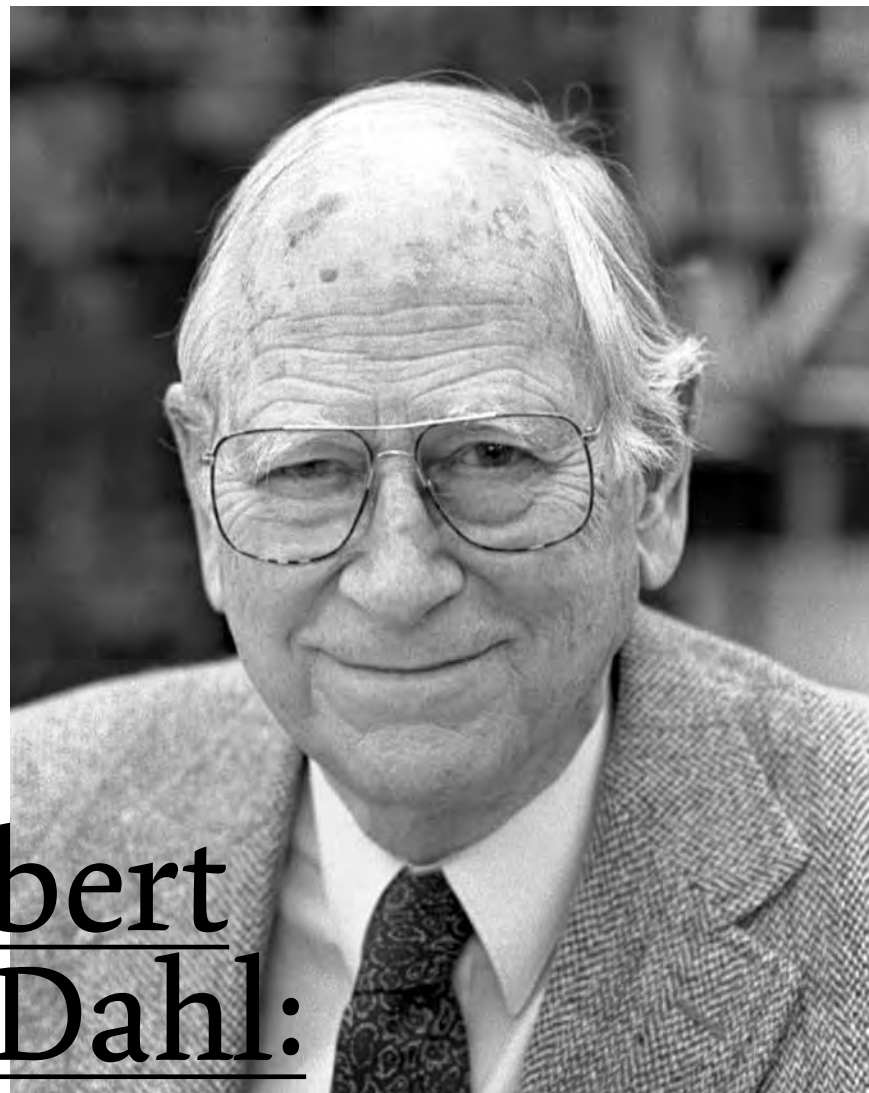
Hedendaags sociaal-liberalisme — en zijn inspirators

Hedendaags sociaal-liberalisme is als politieke stroming voortdurend in ontwikkeling.

Het ontstaan ervan ligt in de 19de eeuw – denk aan John Stuart Mill – met fundamenten die teruggaan naar de vroege liberalen uit de 17de en 18de eeuw – met filosofen als John Locke en Immanuel Kant – en hun voorgangers.

Het zijn vooral denkers en politici van na de Tweede Wereldoorlog die bijdragen aan de vorming van het hedendaags sociaal-liberalisme, dat tracht antwoorden te geven op vraagstukken en ontwikkelingen van deze tijd.





Robert A. Dahl: Democracy Man

“Democracy Man”, zo omschreef een essay in *Foreign Affairs* de vorig jaar overleden Amerikaanse politiek theoreticus Robert A. Dahl. Een terechte typering, want Dahl wijdde zijn carrière aan de moderne democratie. Een carrière die begon met wat nog steeds zijn meest invloedrijke boek is, *Who Governs?: Democracy and Power in an American City* (1961), een studie naar machtsverhoudingen in New Haven. Vervolgens werden *Pluralist democracy in the United States* (1967) en *Polyarchy* (1971) uitgebracht, waarin Dahl betoogt dat het Amerikaanse politieke systeem opener en inclusiever is dan toen vaak werd beweerd. En dan zijn er nog: *Dilemmas of pluralist democracy* (1982), het doorwrochte *Democracy and its critics* (1989), *On Democracy* (1998), *How Democratic is the American Constitution?* (2002), en *On Political equality* (2006). Wie naoorlogse theorieën over democratie wil bestuderen, kan niet om Dahl heen. Dat bewijst ook meteen zijn grote relevantie voor sociaal-liberalen. Want sociaal-liberalisme, geplaatst in historisch perspectief, vindt z’n oorsprong – maar niet z’n definitie – in moderne, naoorlogse ideeën over mensenrechten (zie ook de D66-richtingwijzer *Denk en handel internationaal*), egalitarisme én democratie (zie de richtingwijzer *Koester de grondrechten en de gedeelde waarden*). En Dahl heeft een grote bijdrage geleverd aan de vorming van die ideeën.

Door Daniël Boomsma

HET WERK VAN Robert Alan Dahl, geboren in 1915 en voor het grootste deel van zijn leven hoogleraar aan Yale University, is niet alleen relevant, maar ook hoogst *actueel*. Eén van de meest in het oog springende ontwikkelingen van de afgelopen decennia is de verspreiding van de moderne democratie. In 1974 waren er wereldwijd 34 democratieën. Nu zijn het er, in ieder geval in naam, ongeveer 120. Dit is iets heel bijzonders. Waar de opmars van de democratie in de 19de eeuw onstuitbaar leek, bewees de eerste helft van de 20ste eeuw dat verdere democratisering in z’n geheel geen vanzelfsprekendheid was. In 1917 kon de Amerikaanse president Woodrow Wilson nog de ambitie uitspreken dat de wereld “must be made safe for democracy”; krap twintig jaar later stond Europa aan de vooravond van een wereldoorlog. Maar de democratie overleefde. Vorig jaar schreef Francis Fukuyama in zijn artikel “Aan het ‘eind van de geschiedenis’ staat nog steeds de democratie” dat de liberale democratie twintig jaar na de val van

de muur geen wezenlijke concurrenten heeft. Zijn stuk was over het algemeen hoopvol en optimistisch. Maar hij voegde er wel de volgende woorden aan toe: “Het probleem met de wereld van vandaag is niet dat autoritaire krachten zich roeren [in China en Rusland], maar dat veel bestaande democratieën het óók niet goed doen [...]. Niemand die leeft in een gevestigde democratie zou zelfvoldaan moeten zijn over haar voortbestaan”. In een tijd van democratische recessie zijn gedachten over hoe democratieën presteren en hoe ze zouden moeten functioneren noodzakelijk. Dit geeft Dahl’s werk over democratie extra urgentie. De belangrijkste vragen die Dahl zich stelde waren: wat maakt een democratie? Wat zijn de noodzakelijke criteria voor haar stabiliteit? In *Democracy and its critics* noemt Dahl vijf criteria: “effective participation”, of de effectieve deelname van burgers aan het democratisch debat en democratische procedures. “Voting equality at the decisive stage”, of gelijkheid van stemmen in

democratische procedures. “Enlightenend understanding”, of het uitgangspunt dat burgers dienen te worden beschouwd als rationele kiezers, die hun keuze op basis van argumenten en ‘Verlicht verstand’ bepalen. “Control of the agenda”, de gedachte dat mensen invloed moeten hebben op en moeten kunnen bijdragen aan de vorming van politieke agenda’s, via de partijpolitiek of daarbuiten. “Inclusiveness”, of de toegankelijkheid van het democratisch proces voor iedereen.

‘Sociaal-liberalen zijn noodzakelijkerwijs democraten, want alleen in een democratie krijgt het principe van gelijkwaardigheid op een effectieve manier vorm’

Voor al “effective participation” en “enlightened understanding” zijn interessant. In wezen zijn dit de meest cruciale steunpilaren van een democratie: de bereidheid van burgers om zich te informeren en zich (effectief) voor een democratie in te zetten. De democratie heeft dus ook altijd een pedagogisch element in zich, omdat het van mensen verwacht dat ze zich bekwamen in het vormen van meningen en zo een bijdrage leveren aan het democratisch debat. Of zoals John Stuart Mill in *On Liberty* schrijft: een democratie veronderstelt “an intellectually active people”. Dat onderscheid een democratie ook van een technocratie, want bij de laatste is niet de rationeel denkende burger leidend, maar de ‘experts’ die weten ‘hoe het werkt’. Of in andere woorden: in een democratie regeren het ‘wat’ en ‘waarom’ – ons denken over politieke vraagstukken, de kwaliteit van die gedachten, en de (morele) overwegingen om die vraagstukken überhaupt als vraagstukken te beschouwen. In een technocratie regeert slechts het ‘hoe’ en heerst het gevoel dat

fundamentele politieke en morele vragen geen debat behoeven. Voor Dahl is het egalitarisme hierbij het absolute vertrekpunt: de acceptatie van een fundamentele gelijkwaardigheid van mensen. Hij schrijft in *Democracy and its critics*, dat “alle leden voldoende in staat moeten worden geacht [...] om collectief beslissingen te nemen [...] in hun eigen belang”. In principe is er geen onderscheidend kenmerk tussen de leden van de democratie, anders dan dat de ene burger wél een publiek ambt bezet en de ander niet. Dahl spreekt van een “strong principle of equality”; het idee dat iedereen in de ‘democratische gemeenschap’ geschikt is om mee te regeren (doch niet in gelijke mate). Ook sociaal-liberalen gaan uit van gelijkwaardigheid. Sociaal-liberalen zijn daarom ook noodzakelijkerwijs democraten, want alleen in een democratie krijgt het principe van gelijkwaardigheid op een effectieve manier vorm.

DAHL ONTWIKKELDE in *Democracy and its Critics* het concept van de polyarchie, of ‘regering (kratos) van velen (poly)’. Anders dan Rawls, die zich vaak tot abstracte theorie beperkt, kiest Dahl vaak voor de historische illustratie of het lokale voorbeeld – New Haven bijvoorbeeld, in zijn eerste boek. Dahl begint met een historische schets van de opkomst van de moderne democratie. Deze ontwikkelde zich met de opkomst van de nationale staat, die zich onderscheidde door haar schaalgrootte. Dat klinkt voor de hand liggend, maar die schaalvergroting, van honderdduizenden tot miljoenen inwoners, had en heeft flinke gevolgen voor de inrichting van de instituties in een samenleving. Dahl bespreekt een aantal cruciale gevolgen. Het nastreven van een directe democratie is allereerst door de schaalvergroting niet meer haalbaar, waardoor alleen een representatieve democratie mogelijk is. Dit betekent dat er geen limiet zit op het aantal inwoners van de democratie, maar tegelijkertijd zijn er minder mogelijkheden voor alle burgers om in de politiek te participeren. Bijkomend gevolg is de vergroting van verscheidenheid en heterogeniteit (in bijvoorbeeld cultuur en religie) van de bevolking. Daarmee neemt ook de onvermijdelijkheid van conflict toe. Vervolgens komt Dahl uit bij wat hij polyarchie noemt, ofwel de door de schaalver-

groting afgedwongen spreiding van macht over meerdere democratische instituties. Een democratie wordt gekenmerkt door een wirwar aan verschillende machten, allemaal in gelijke mate noodzakelijk.

Twee laatste gevolgen van de schaalvergroting die de nationale staat teweegbracht, zijn vooral interessant voor sociaal-liberalen. Schaalvergroting helpt individuele rechten van burgers te vergroten ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de staat. In de Griekse stadsstaat was dat compleet anders. Denk ook aan het concept ‘individu’, dat pas begin 19de eeuw opkwam, en waar de Grieken geen aparte term voor hadden. De tegenstelling individu-gemeenschap was überhaupt non-existent. De schaalgrootte van de nationale staat maakt het echter noodzakelijk om die rechten in het leven te roepen, ter bescherming van mensen die niet langer in kleine (op zichzelf beschermende) gemeenschappen leven, zoals dat nog veel vaker het geval was vóór de opkomst van de nationale staat. Dit bekende liberale uitgangspunt kan de (sociaal-)liberaal nooit uit het oog verliezen, ook in het geval van een minder strikte tegenstelling tussen gemeenschap en individu. Het laatste gevolg – direct voortvloeiend uit de polyarchie – is het ontstaan van wat Dahl pluralisme noemt: de aanwezigheid van organisaties of losjes georganiseerde sociale groepen, die onafhankelijk van de staat en onafhankelijk van elkaar bestaan. Dahl toont zich hier een leerling van Tocqueville, de 19de eeuwse “Democracy Man”. Tocqueville benadrukt in het tweede Over de Democratie in Amerika het belang van associaties. Dit plegen we in Nederland soms het maatschappelijk middenveld te noemen, als tegenwicht tegen staatsmacht en centralisering. Hij schrijft:

“Het zijn de associaties die bij democratische volken de plaats moeten overnemen van de machtige particulieren die door de standsgelijkheid zijn verdwenen. [...] Te midden van de wetten die de menselijke samenlevingen beheersen, is er een die preciezer en duidelijker lijkt dan alle andere. Om de mensen te beschaven of beschaafd te houden, moet de kunst van het zich verenigen worden ontwikkeld en geperfectioneerd in dezelfde verhouding als die waarin de standsgelijkheid toeneemt.”

Voor deze gedachte gebruikt Dahl het woord pluralisme. Ook voor sociaal-liberalen is dit pluralisme een belangrijk uitgangspunt. Meer dan andere liberalen benadrukken sociaal-liberalen het belang van associaties en maatschappelijke organisaties, van waar mensen onderling toe in staat zijn en zouden moeten zijn (zie richtingwijzer *Vertrouw in de eigen kracht van mensen* en de publicatie *Van opgelegde naar oprechte participatie* van Van Mierlo Stichting medewerker Corina Hendriks). Het zijn twee elementen die de sociaal-liberaal benadrukt: het sociale element van de vereniging van mensen en de krachten die dat los kan maken en het liberale element van de associatie als tegenwicht tegen al te veel staatsmacht.

DAHL LAAT IN ZIJN BOEKEN zien dat het voor de meeste liberalen onmogelijk of in ieder geval erg lastig is om te denken over politiek zonder de democratie daarin mee te nemen. Veel van wat (sociaal-)liberalen te zeggen hebben over politiek, veronderstelt namelijk al het bestaan van een democratie. Welke politieke vertrekpunten heb je, als je in je denken begint bij de democratische samenleving? Wat voor samenleving is dat? Wat voor staatsrechtelijk bestel brengt dat met zich mee? Los van zijn ideeën over polyarchie, pluralisme, en de criteria voor de stabiliteit van democratische instituties, is Dahl’s grootste les dus eigenlijk het volgende: wie denkt over politiek moet zich eerst afvragen van welke samenleving hij, stilzwijgend, uitgaat. Voor Dahl blijft politiek zo een combinatie van principes en waarden en een analyse van bestaande samenlevingen en instituties. Tot slot is Dahl van waarde voor sociaal-liberalen omdat hij met zijn analyses van democratische samenlevingen laat zien dat veel sociaal-liberale uitgangspunten de democratie als vertrekpunt nemen. Sterker nog, sociaal-liberalen hechten waarde aan principes, die het beste tot hun recht komen in een zo ver mogelijk ontwikkelde democratie. Dat heeft tot gevolg dat denken over politiek voor de sociaal-liberaal dus ook denken over democratie betekent. En daarin is Robert Dahl een uitstekend gids. ■

Daniël Boomsma is jurist en publicist, werkt voor de Tweede Kamerfractie van D66, en is kernlid van de Vlaamse denktank Liberales.



China: vooral bekend van de ‘afhaal’ in Nederland of wellicht van die andere grote Muur. In 2015 zal China de Verenigde Staten voorbij streven als grootste economie op aarde. Qua bevolking is het al de grootste. Dat de balans in de wereld verschuift in de richting van het Oosten, is al enige tijd duidelijk. Toch weten we maar bijzonder weinig van deze nieuwe oude wereldmacht. Als een echte Marco Polo, maar dan van achter zijn bureau, biedt Robbert Smet in *Idee* een kijkje in de keuken van de Chinese politiek. In deze aflevering: media.





**De Propagandamachine
van de communistische partij**

Media en politiek. Het is altijd al een ingewikkelde relatie geweest in China. De communistische partij worstelt om de absolute macht te houden in een pluraliserende maatschappij en in een steeds opener wordende economie.

Stop de persen!

In juli van dit jaar begonnen de Chinese aandelenbeurzen van Shanghai en Shenzhen plots te dalen. In een paar dagen tijd ging ruim 3000 miljard euro in rook op. Overal vonden Chinese televisiecamera's kleine beleggers die hun spaargeld verloren: hun pensioen of het schoolgeld waarmee hun kinderen aan de armoede van het platteland zouden kunnen ontsnappen. Terwijl de machthebbers in Beijing in paniek de beurshandel stillegden en 'kwaadaardige' shortsellers achter de tralies verdwenen, ontvingen Chinese journalisten een bericht: *Stop discussies, interviews met experts en live verslaggeving. Voer geen analyses uit en speculeer niet over de richting waarin de aandelenmarkt zich zal bewegen. Overdrijf de paniek en teleurstelling niet. Gebruik geen emotioneel beladen woorden zoals 'slump', 'spike' of 'collapse'.*

De beurscrash bedreigt het economische hervormingsprogramma van President Xi en daarmee ook de ‘Chinese droom’: wie hard werkt, kan een auto rijden, een huis kopen en zijn kinderen naar school sturen. Niet zo gek dus dat de Chinese Communistische Partij (CCP) via de media de beeldvorming over gebeurtenissen probeert te controleren. Het door het CCP gedomineerde blad *People's Daily* spint nu van vertrouwen en geloof dat de machthebbers in Beijing de daling zullen stoppen: na regen komt immers zonneschijn.

HET BEÏNVLOEDEN en vormen van de gedachten van het volk zit in de genen van de CCP. Mao Zedong was een fervent aanhanger van de Leninistische “gedachtenhervormingen” (*sixiang gaizao*) die van iedereen een revolutionair zouden maken; volgens Deng Xiaoping was propaganda onmisbaar voor het revolutionaire werk van de CCP; Jiang Zemin zag media als “de spreekbuis van de Partij” en Hu Jintao zag slechts voordelen van het in juiste banen leiden van de publieke opinie voor de partij, het land en het volk. In die volgorde. De ambitie van de CCP maakt hierbij geen onderscheid tussen politiek debat en cultuur. Mao stelde dat “kunst omwille van de kunst, kunst die boven de klassen uitstijgt of kunst die losstaat van politiek”, niet bestaat. In 2014 instrueerde president Xi Jinping Chinese kunstenaars nog eens fijntjes zich aan de partijlijn te houden: “Kunst moet ten dienste staan van het volk en het socialisme”. Anne Marie Brady van de Universiteit van Canterbury in Christchurch (Nieuw-Zeeland) vergeleek in haar boek *Marketing Dictatorship, propaganda and thought work in contemporary China*

(2008) de invloed van de CCP over gedachtenvorming in China met de invloed die het Vaticaan ooit had op de katholieke wereld. De CCP componeert een melodie van waarden, prioriteiten en wensen en iedere Chinees zou onbewust die “centrale melodie” (*zhuxuanlu*) moeten neuriën.

Propaganda is dus van groot belang voor de CCP, maar wie is hierbij de *mastermind*? De CCP vormt een bijna niet te ontwarren kluwen van meer dan 80 miljoen persoonlijke, zakelijke, ideologische en regionale belangen. Aan de top van het propagandasysteem staat een kleine groep CCP'ers onder leiding van Liu Yunshan, één van China's zeven machtigste mannen verzameld in het Staand Comité van het Chinese Politburo. Deze mannen beslissen samen over de grote lijnen van het propagandabeleid. Dat beleid bestaat eigenlijk uit twee delen: propaganda en censuur. Enerzijds gaat het om het bepalen welke informatie het publiek wel moet ontvangen en anderzijds over welke informatie ze niet mogen krijgen. Het Departement voor Propaganda (*Zhong-Gong Zhongyang xuanchuanbu*, in het Engels nu officieel het *Publicity Department*), voert het beleid uit. Van belang is dat dit departement geen staatsorgaan is, maar een onderdeel van de CCP: de partij heeft dus de touwtjes over alles wat Chinezen via de media, het onderwijs of culturele uitingen te zien of te horen krijgen stevig in eigen handen. Iedere lokale afdeling van de CCP heeft de beschikking over een eigen propaganda departement. Zo strekt de greep van de CCP zich via provincies en gemeenten over het hele (enorme) land uit. Evan Osnos, journalist voor de *New Yorker*, stelde bij zijn aankomst in China dan ook vast dat

‘De CCP streeft het Vaticaan vandaag de dag misschien wel voorbij in zijn ideologische controle. De ‘gewone’ Chinees is de afgelopen jaren gaan geloven in de almacht van de CCP’



“the Department and its offices across the country, had control over two thousand newspapers and eight thousand magazines; every film and television program, every textbook, amusement park, video game, bowling club, and beauty pageant was subject to its scrutiny.”

Hoe de CCP de media probeert te controleren verandert continu, zo meent Florian Schneider van de Universiteit Leiden. Op dit moment lijken de hardliners aan de winnende hand. In 2014 zaten meer journalisten (44) achter de tralies dan ooit tevoren. Volgens sommige schattingen heeft de CCP ondertussen één ‘propaganda-officier’ voor iedere honderd Chinezen in dienst. Terwijl het aantal onderzoeksjournalisten in China is gedaald naar ongeveer 200. Misschien wel de bekendste onderzoeksjournalist van China, Wang Qeqin, moest na druk van de CCP bij twee kranten vertrekken. Voor hoofdredacteuren die door de CCP

zijn aangesteld, dreigt dan ook altijd een nieuwe post in Xinjiang, de westelijke woestijnprovincie. Nieuwe regels uit 2013 verbieden journalisten om te spreken met buitenlandse journalisten. En assistenten van enkele buitenlandse journalisten verdwenen van de ene op de andere dag achter de tralies.

ONDER DE OPPERVLAKTE van deze harde censuur gaat echter een veel vernuftiger systeem van zachte maatregelen schuil: maatregelen gericht op zelfcensuur door media en het stimuleren van de productie van programma's of berichten in plaats van het censureren van uitingen. Toen de CCP ontdekte dat een miljard paar ogen en oren een enorme groeiemarkt vormden, openden zij de mediasector voor commerciële spelers. De directe invloed van de CCP nam daardoor natuurlijk af, maar tegelijkertijd kon de CCP gebruik maken

van een enorme hoeveelheid kennis en kunde over het produceren van mooie en pakkende programma's. De partij produceert nu met behulp van westerse PR en reclamekennis steeds vernuftiger propaganda. Bedrijven zijn graag bereid de CCP een helpende hand toe te steken: politiek en geld verdienen gaan in China altijd hand in hand. Wie de mooiste programma's maakt, kan rekenen op opdrachten van de overheid. Rondom de 60ste verjaardag van de CCP overspoelden knap geproduceerde series over de heldhaftige geschiedenis van de partij de televisie. Iedere directeur van een commercieel bedrijf weet bovendien dat er een rode knop is en dat de CCP daar altijd op kan duwen.

In toenemende mate lijkt de CCP zodoende in staat om de belangen van marketingspecialisten, scriptschrijvers, producenten en kunstenaars bijeen te brengen om de publieke opinie op een gemakkelijke manier te sturen. De CCP streeft het Vaticaan vandaag de dag misschien wel voorbij in zijn ideologische controle. De 'gewone' Chinees is de afgelopen jaren gaan geloven in de almacht van de CCP. Via alle mediakanalen krijgt hij een stroom van informatie en beelden over zich heen die de groeiende macht van China bevestigen. Iedere koersval op de beurs wordt door de centrale bank gecontroleerd; en de economische groei van China is niet te stoppen. Kritische analyses van de economie waren wellicht te lezen in kranten als *Caijing*, maar zeker niet via massamedia zoals CCTV. Laat staan dat kritiek uit het buitenland de gewone Chinees bereikte. Nee, China nam in de ogen van de 'gewone' Chinees opnieuw de plaats in die het altijd had gehad: een economische grootmacht en het centrum van de wereld. En in die wereld van groeiend vertrouwen in eindeloze economische mogelijkheden kochten miljoenen Chinezen hun aandelen. Je zou namelijk wel gek zijn als je jouw Chinese Droom niet waar zou maken!

IN HET WESTEN leeft de hoop dat internet en sociale media een alternatieve bron van nieuws voor landen zonder persvrijheid vormen. De anti-corruptiecampagne van Xi Jinping werd aangewakkerd toen gebruikers van het Chinese alternatief voor Twitter (Weibo) reconstrueerden hoe een Chinese bestuurder opvallend vaak met veel te

dure horloges om zijn pols op de foto verscheen. Ook de aardbeving in Sichuan in 2008 of de ramp met de ontspoorde Chinese hogesnelheidstrein in 2011 leidden via social media tot grote ophef en de arrestaties van hooggeplaatste bestuurders. Het gebruik van online nieuws neemt toe; China heeft ongeveer 550 miljoen internetgebruikers en 470 miljoen Chinezen (bijna de gehele bevolking van de Europese Unie) maken gebruik van WeChat. Echter, ook de sociale media worden in toenemende mate door de CCP gecontroleerd. In 2010 schreef de CCP in een beleidsdocument over hoe het internet "China's splendid national culture" kan verspreiden, hoe het kan bijdragen aan de verspreiding van overheidsinformatie en de overheid kan helpen bij het "get to know the people's wishes". De belangrijkste nieuwsbronnen op het Chinese internet zijn websites van bestaande nieuwsorganisaties zoals de *People's Daily*, *Xinhua* of *Nanfang*. Op die organisaties heeft de CCP vooral via bovengenoemde zachte maatregelen een stevige greep: in de top van deze organisaties zijn partijleden benoemd en de redacteurs anticiperen op het propagandabeleid van de CCP. Buitenlandse bedrijven zoals Facebook, Youtube of Twitter worden door de CCP buiten de deur gehouden. Dat biedt Chinese ondernemers de ruimte om Chinese varianten op de diensten die deze bedrijven bieden te ontwikkelen; Chinezen twitteren via Weibo, Whatsappen via WeChat of kijken video's via Youku Tudou. Niet alleen blijven de opbrengsten zo in China, de CCP heeft ook controle op deze bedrijven. Maar ook de harde maatregelen ontbreken niet. Sinds vorig jaar sluit het departement WeChat-accounts die ongecensureerd nieuws verspreiden. Tijdens de demonstraties in Hong Kong in september 2014 werden 152 van iedere 10.000 tweets op Weibo gecensureerd: dubbel zoveel als een paar maanden eerder toen het op 4 juni 25 jaar geleden was dat het leger de opstand op het Tiananmenplein bloedig neersloeg.

Toch is het niet zo dat kritiek via sociale media volledig is uitgesloten. Eén van de gevolgen van harde maatregelen zoals het blokkeren van websites of het verwijderen van berichten op sociale media is dat dit in de statistieken terug te vinden is. Gary King van de Universiteit van Harvard vroeg zich af of hij deze kwantitatieve informatie kon gebruiken om aan te tonen welk beleid schuil



De drie dagen waarop de censoren van het Propaganda Departement het drukst waren hadden allemaal te maken met protesten in Hong Kong'

gaat achter de censuur. Hij concludeert dat de CCP zich vooral concentreert op uitingen die kunnen leiden tot 'collective action' of maatschappelijke ontwrichting. De demonstraties in Hong Kong vormden daartoe duidelijk een groter gevaar dan alle andere politiek gevoelige gebeurtenissen zoals de corruptieaanklacht tegen Zhou Yongkang of de terroristische aanslag op een druk treinstation in Xinjiang (april 2014): de drie dagen waarop de censoren van het Propaganda Departement het drukst waren hadden allemaal te maken met protesten in Hong Kong.

ER ZIJN DUS ZEKER ook lichtpuntjes. In een eerder artikel voor *de Idee* beschreef ik hoe Chinese bestuurders zeer gevoelig zijn voor negatieve publieke opinie omdat hun promoties er rechtstreeks van afhankelijk zijn. De obsessie van de CCP met controle leidt er bovendien toe dat ze de publieke opinie goed in de gaten houdt. In 2004 richtte het Propaganda Departement een bureau op dat onderzoek doet naar de mening van Chinezen. Nu bijna de helft van Chinezen, ook die op het platteland, toegang heeft tot informatie via het internet neemt de druk op lokale bestuurders om boter bij de vis te leveren toe. Of zoals onderzoeker Florian Schneider het verwoordt: een dorpeling die aangeeft dat zijn dak kapot is, verwacht van de CCP dat die het dak morgen heeft gemaakt. Ook hier lijkt de groei van media te leiden tot een 'afrekencultuur' met politieke vertegenwoordigers: democratisch gekozen of niet. Een ander gevaar voor het propagandasysteem is groeiend cynisme. Of zoals David Shambaugh, professor

aan de George Washington University, signaleert: *"When the message becomes unbelievable, it is only a matter of time before the messenger is questioned."* Hoe vaker de boodschap van de CCP niet aansluit bij de werkelijkheid die de Chinezen zelf waarnemen, hoe meer het vertrouwen in de staatsmedia afkalft. Dit gebeurde bijvoorbeeld voor het eerst tijdens de SARS-uitbraak in 2003 toen de Chinese overheid het bestaan van de epidemie en de gevolgen probeerde te ontkennen.

IN AUGUSTUS BEREIKTE de Chinese beurscrash ook westerse aandelenbeurzen. Het blijft stil in Beijing. Het televisiejournaal van CCTV, het NOS-journaal van China, had zelfs helemaal geen aandacht voor het beursdrama. Nu de beurskrach duidt op een duidelijke 'nee-stem' voor de Chinese economie, wijst Xinhua met de beschuldigende vinger naar de paniek op de westerse beurzen. "Maar de gewone Chinees is erachter gekomen dat als ze de lijn van de staatsmedia volgen, ze geld kunnen verliezen", aldus Li Xigen, hoogleraar communicatie aan de City University in Hong Kong onlangs in het *Financieel Dagblad*. En "if the Party-state loses the battle for minds, losing the battle for hearts will not be far behind." (Shambaugh). Als het systeem van controle op de economie faalt, zou dan de grip op de media ook kunnen falen? ■

Robbert Smet is senior adviseur public affairs bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen. Hij schrijft over Azië en politiek voor het blog PoliticalMinds (www.politicalminds.nl).

JAAP VAN GINNEKEN



HET PROFIEL VAN DE LEIDER DE OERKENMERKEN VAN INVLOED EN OVERWICHT

business contact

BOEKRECENSIE

Wat maakt een leider? *Het profiel van de leider* biedt een vermakelijk overzicht van pubquizachtige wetenswaardigheden, maar wie op zoek is naar serieuze literatuur over wat leiders tot leiders maakt, kan beter verder zoeken.

Door Abele Kamminga

Het profiel van de leider

ALS HET AAN PSYCHOLOOG en communicatie-wetenschapper Jaap van Ginneken ligt, komen lange, linkshandige mannen met symmetrische gezichten en een diepe basstem straks niet meer in aanmerking voor leidinggevende functies. In zijn boek *Het profiel van de leider - De oerkenmerken van invloed en overwicht* pleit hij voor een maximum aantal alfamannetjes in leidinggevende functies. Volgens Van Ginneken selecteren we onze leiders op basis van eigenschappen die handig waren toen we op mammoeten jaagden, maar die tegenwoordig contraproductief zijn. Van Ginneken baseert zich op de evolutionaire leiderschapstheorie (ELT). Deze “stelt dat onze reacties in hoge mate gestuurd worden door archaïsche reflexen en een CALP of ‘cognitief ancestraal [d.w.z. voorouderlijk] leidersprototype”. Onze hersenen zijn geprogrammeerd met prehistorische software en daarom kiezen we onbewust voor alfamannetjes.

EEN KLEINE 200 pagina's lang rijgt Van Ginneken het ene na het andere onderzoek(je) aan elkaar om zijn pleidooi te onderbouwen. Wat maakt een leider tot een leider? Lengte, linkshandigheid, het knipperen met je ogen, de hoogte van je stem, en zelfs de verhouding tussen de lengte van wijsvinger en de ringvinger blijken indicaties voor leiderschapskwaliteiten. Er zijn vast de nodige lezers die na het lezen het meetlint erbij pakken om na te gaan in welke categorie ze vallen. Het geeft ook meteen aan wat voor boek *Het profiel van de leider* is. Veel aardige weetjes voor aan de borreltafel, maar geen exacte wetenschap. Dat weet van Ginneken zelf ook, want in de inleiding schrijft hij: “Natuurlijk zijn deze invloeden elk afzonderlijk niet determinerend of bepalend. Ze vergroten alleen een beetje de waarschijnlijkheid dat iemand boven komt drijven, vooral als ze samen een patroon vormen.” De rest van zijn boek is echter niet zo bescheiden

en wekt vaak de suggestie dat de verschillende factoren wél bepalend zijn. De titel en de tekst op de achterflap versterken dit. Het zal allemaal onderdeel zijn van de marketingstrategie, maar fraai is het niet. Want er valt wel het een en ander af te dingen op Van Ginneken's beweringen. Zo is de evolutionaire psychologie waar Van Ginneken op leunt niet onomstreden. Zeker, ook in dit vakgebied vindt goed onderzoek plaats. Tegelijkertijd zit er ook nogal wat onderzoek tussen dat methodologisch door de mand valt, getuigt van een slecht begrip van de evolutietheorie, of recente inzichten in de neurobiologie negeert. In de slechtste gevallen gaat het om *just-so-stories*: onweerlegbare verklaringen die vooral steunen op interne logica en niet op feiten. De Amerikaanse taalkundige en filosoof Noam Chomsky schetste hoe dit in zijn werk gaat. Ontdekt een onderzoeker dat mensen samenwerken, dan verklaart hij dat met: "Logisch, want samenwerking draagt bij aan het voortbestaan van genen." Ontdekt dezelfde onderzoeker dat mensen vechten, dan is de verklaring: "Logisch, want vechten zorgt ervoor dat genen voortleven en niet die van iemand anders". Op die manier is bij elke ontdekking een passende verklaring te bedenken.

NU IS HET ondoenlijk om de kwaliteit te toetsen van alle onderzoeken die Van Ginneken aanhaalt en hij is in sommige gevallen wel degelijk kritisch op het gebruikte onderzoek. Wel lijkt hij vooral voorbeelden te kiezen die zijn theorie bevestigen. Bijvoorbeeld als het gaat om lengte. De gemiddelde lengte van Amerikaanse, Franse en Duitse presidenten was vijf centimeter langer dan de gemiddelde inwoner van hun landen. Maar wat zeggen die gemiddelden nu? Want voor elke lange president, burgemeester, of andere leider kan een tegenvoorbeeld worden genoemd: Vladimir Poetin (1m70), Angela Merkel (1m65), Winston Churchill (1m67), Ghandi (1m64) en Deng Xiaoping (1m52). De lengtes van Amerikaanse presidenten lopen van 1m63 (Madison) tot 1m93

‘Willen we echt dat iedereen aanspraak kan maken op een leidinggevende functie, dan moeten we geen vingers meten, maar alles op alles zetten om radicale kansengelijkheid te realiseren’

(Lincoln). Het verschil tussen Franse presidenten Sarkozy (1m68) en De Gaulle (1m96) is bijna 30 centimeter. Als we inderdaad vaker langere mensen in leidinggevende functies aantreffen, dan zou het toch interessanter zijn om te onderzoeken waarom we ons ook met regelmaat laten leiden door 'kleine' leiders? Potsierlijk wordt het als Van Ginneken beweert dat de achternaam van iemand gekoppeld is aan diens 'lot'. Is het toeval dat Henk Kamp minister van Defensie was en Diana Woei weervrouw als beroep heeft? Van Ginneken struikelt hier vervolgens over zijn eigen bewering door Leo Beenhakker te noemen als voetbalcoach, terwijl deze natuurlijk slager had moeten worden volgens zijn predestinatieleer. Er is nog een belangrijk punt van kritiek. De meeste onderzoeken die Van Ginneken aanhaalt tonen een zekere mate van correlatie aan, maar vrijwel nergens weet van Ginneken hard te maken dat er ook een causaal verband bestaat. De toon waarmee de auteur het een en ander presenteert, suggereert dat echter vaak wel. Hoe voorzichtig

we moeten zijn met correlaties, blijkt uit het werk van Tyler Vigen. Vigen is een internetfenomeen die opmerkelijke correlaties verzamelt. Hij ontdekte bijvoorbeeld dat meer mensen verdrinken in hun zwembad in de jaren dat meer films met de acteur Nicholas Cage verschijnen. Het moge duidelijk zijn dat er geen causaal verband zit tussen die twee. Op zijn website (<http://www.tyler.vigen.com/>) staan talloze van dit soort correlaties.

NATUURLIJK, ALS JE het boek met een korrel zout neemt en de voorbehouden die Van Ginneken in de marge maakt in het achterhoofd houdt, zal je je goed vermaken met alle pubquizachtige wetenswaardigheden. De vlotte stijl maakt het boek bovendien prettig leesbaar – al is het soms wel wat te vlot, bijvoorbeeld door zinnen als: "Het lijkt moeilijk te geloven. Maar lees verder." Wie op zoek is naar serieuze literatuur over wat leiders tot leiders maakt, kan dan ook beter verder zoeken. Overtuigend is van Ginneken eigenlijk alleen in de hoofdstukken die gaan over de voordelen van een goed nest. Nog steeds is de plek waar je wordt geboren de beste voorspeller van waar je uiteindelijk terecht komt. Dat heeft weinig met evolutie te maken, maar impliceert wel een belangrijke opdracht. Willen we echt dat iedereen aanspraak kan maken op een leidinggevende functie, dan moeten we geen vingers meten, maar alles op alles zetten om radicale kansengelijkheid te realiseren. ■

Abele Kamminga is historicus.



Het profiel van de leider.
De oerkenmerken
van invloed en overwicht.

Jaap van Ginneken (2015)

Amsterdam/Antwerpen:
Uitgeverij Business Contact
ISBN: 978 9047 0084 77

DE AUTEURS

Daniël Boomsma is jurist en publicist, werkt voor de Tweede Kamerfractie van D66, en is kernlid van de Vlaamse denktank Liberales.

Tom de Bruijn is D66-wethouder in Den Haag. Eerder was hij onder meer de Nederlands Permanent Vertegenwoordiger bij de Europese Gemeenschappen.

René Cuperus is medewerker bij de Wiardi Beckman Stichting, het wetenschappelijk bureau van de PvdA.

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal-rechts populistische partijen.

Jieskje Hollander is wetenschappelijk medewerker bij de Van Mierlo Stichting.

Abele Kamminga is historicus.

Dries Lesage is docent en onderzoeker aan het *Ghent Institute for International Studies* van de Universiteit Gent. Hij houdt zich bezig met internationale politiek en samenwerking.

Jannes van Loon doet promotie-onderzoek aan de KU Leuven naar vastgoed en finance.

Frank Mulder is journalist voor o.a. De Groene Amsterdammer en schreef onlangs het boek *De geluksmachine*.

Herman Schaper is Eerste Kamerlid voor D66. Daarvoor was hij werkzaam bij het Ministerie van Buitenlandse zaken, onder andere bij de Nederlandse missies bij de NAVO en de VN. Hij bekleedt sinds september 2014 de Kooijmans-leerstoel voor vrede, recht en veiligheid aan de Universiteit Leiden/ Campus Den Haag.

Sjoerd Sjoerdsma is Tweede Kamerlid voor D66 en houdt zich bezig met buitenlandse zaken, mensenrechten, immigratie & asiel, inburgering & integratie.

Robbert Smet is senior adviseur public affairs bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen. Hij schrijft over Azië en politiek voor het blog PoliticalMinds (www.politicalminds.nl).

Stientje van Veldhoven is Tweede Kamerlid voor D66 en houdt zich bezig met energie & klimaat, milieu; buitenlandse handel en ontwikkelings-samenwerking.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 36
nummer 3
september 2015

Idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518



Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactieraad
Annet Aris (vz), Peter van den Besselaar,
Meryem Cimen, Denise van Dalen,
Han Entzinger, Corina Hendriks,
Sandra Korthoff, Jochem Lybaart,
Mark van Ostaijen, Gijs Reudink,
Mark Sanders, Mark Snijder,
Pier Vellinga, Ad van Vugt,
Andrys Wierstra, Berber Wierstra

eindredactie
Corina Hendriks
i.s.m. Inge van der Leeuw

aan dit nummer werkten mee
Daniël Boomsma, Tom de Bruijn,
René Cuperus, Laura van Dijk,
Maarten Gehem, Jieskje Hollander,
Abele Kamminga, Dries Lesage,
Jannes van Loon, Alexander Rinnooy Kan,
Frank Mulder, Herman Schaper,
Sjoerd Sjoerdsma, Robbert Smet,
Stientje van Veldhoven

illustraties
Erik Haverkort,
Peter Welleman

ontwerp
Wilmar Grossouw,
de ontwerpvloot

druk
ANDO Graphic

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen over voorwaarden en redactiebeleid kunt u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een jaarabonnement kost €36 en voor studenten €21 (kopie studentenkaart meesturen). Een Tablet-abonnement is €21; voor reguliere abonnees is dit abonnement gratis. Het abonnement gaat per direct in. Er geldt een opzegtermijn van 1 maand. Losse nummers op aanvraag.



‘Ik denk dat het gezond voor ons is
om geconfronteerd te worden met de
weerbarstigheid van de realiteit en
de beperkingen van onze plannen.
Juist door beperkingen kunnen we onze
autonomie en vrijheid ontwikkelen’

Frank Mulder
auteur *De Geluksmachine*
— p.6

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

Algemeen belang en democratie

pagina 18

**Leiderschap en
algemeen belang**

pagina 26

**De Montessori-
filosofie achter
doe-democratie**

pagina 67

**Multicultureel
liberalisme**

idee

Mr. Hans van Mieris Stichting

Jaargang 36 nummer 4, december 2015

Algemeen belang

IDEE VIERT DIT JAAR zijn 35-jarig bestaan. In april 1980 verscheen het eerste nummer van, toen nog, *idee*'66, met een sobere groene omslag en een binnenwerk met louter tekst. In het voorwoord verklaarde de redactie een blad te willen maken met de focus op "politiek en beleidsvoorbereidend toekomstdenken". De terminologie is inmiddels anders, maar nog steeds pogen we met ieder nummer van *idee* de waan van de dag te ontstijgen en thema's te behandelen die in de (nabije) toekomst relevant zijn voor sociaal-liberalen. Over deze 35 jaar *idee* leest u in dit nummer een mooi overzichtsartikel.

Centraal in dit nummer staat het 'algemeen belang' in relatie tot onze democratie. Het zorgen voor een goed functionerende democratie vormt een belangrijke bestaansreden voor D66. Hoe zorgen we voor een open manier van politiek bedrijven? Hoe houden we burgers betrokken? Een uitdaging die de komende jaren steeds groter zal worden, is de rol van het algemeen belang als samenbindende factor in onze democratie. Het algemeen belang lijkt steeds meer te vervagen. Wie spreekt er nog over? Wie gaat hierover? En hoe komen we gezamenlijk tot een gedeelde invulling van dit algemeen belang?

en democratie

Frank Ankersmit schetst in zijn artikel hoe de scheiding tussen publiek en privaat belang in de afgelopen jaren is vertroebeld. Van een eenduidig algemeen belang is geen sprake meer, wat er volgens Ankersmit toe leidt dat burger en staat steeds meer met de rug naar elkaar toe staan.

Een goed gesprek tussen burgers over de invulling van ons algemeen belang is echter wel essentieel, juist ook voor sociaal-liberalen, betogen Jieskje Hollander en Frank van Mil. Zij pleiten daarom voor een revitalisatie van het denken en spreken over het algemeen belang. Alleen dan zorgen we ervoor dat *alle* mensen in de samenleving een zo groot mogelijke vrijheid genieten. Denken en spreken over het algemeen belang moet je echter leren; daarom breekt Bram Eidhof in dit nummer een lans voor het burgerschapsonderwijs, dat alle burgers in staat stelt de benodigde democratische competenties te verwerven.

Het gesprek over het algemeen belang vindt voor een belangrijk deel plaats in de politieke arena. Politiek leiderschap vraagt een evenwichtsoefening tussen het behartigen van de belangen van de eigen achterban en het in het oog houden van het algemeen belang. Alexander Pechtold balanceert al bijna tien jaar als partijleider tussen, zoals hij het noemt, 'macht en verantwoordelijkheid'. In zijn bijdrage aan deze *idee* schetst hij zijn persoonlijke afwegingen bij het dienen van het algemeen belang in de Haagse realiteit.

Naast deze en andere bijdragen over het algemeen belang vindt u in dit nummer van *idee* de vaste rubrieken die u van ons gewend bent. Zo wordt Tim Zwertbroek, D66-fractievoorzitter in de Groningse Staten, bevraagd over zijn sociaal-liberale mens- en wereldbeeld. De sociaal-liberale denker Will Kymlicka biedt bouwstenen voor een gefundeerd standpunt in het complexe debat over identiteit, migratie en rechten voor minderheden. En u leest de reactie van econoom Mark Sanders op een artikel in een eerder nummer; volgens Sanders past het basisinkomen juist wel goed in het sociaal-liberale gedachtegoed. Het tekent de relevantie van *idee* als platform voor verdieping van en uitwisseling over sociaal-liberale beginselen. Ook de komende 35 jaar hopen we dit platform te bieden, met het 'toekomstdenken' van onze voorgangers in ons achterhoofd.

Annet Aris
Voorzitter redactieraad *idee*



Frank Ankersmit p. 6

DE VERPLAATSING EN VERVAGING VAN HET ALGEMEEN BELANG

Het onderscheid tussen private belangen en een publiek of algemeen belang is niet meer zo duidelijk als vroeger. Frank Ankersmit schetst een eigenaardige situatie waarin het belang van een bank misschien wel zwaarder weegt voor de staat dan het algemeen belang.

Jieskje Hollander & Frank van Mil p. 12

WEES NIET BANG VOOR HET ALGEMEEN BELANG

Het algemeen belang is meer dan een strijd tussen individuele private belangen, of een technocratische uitwerking van onze publieke goederen. Het vormt de kern van onze democratie.

Alexander Pechtold p. 18

BALANCEREN TUSSEN MACHT EN VERANTWOORDELIJKHEID

Voor een politiek leider moet macht een middel zijn om de belangen van het geheel, juist ook op lange termijn, te dienen. Dat is niet altijd de gemakkelijkste weg, maar wel de juiste, vindt Alexander Pechtold.

Bart Cosijn, Hans Bolten & John Bijl p. 24

ALGEMEEN BELANG: HOE DAN?

Drie concrete voorstellen om een goed gesprek over het algemeen belang mogelijk te maken.

Evelien Tonkens, Margo Trappenburg, Janté Schmidt & Menno Hurenkamp p. 26

DE MONTESSORI-FILOSOFIE ACHTER DE DOE-DEMOCRATIE

Wie let er op het algemeen belang als burgers steeds meer zelf initiatief nemen? Het debat over het algemeen belang moet altijd óók in de raadszaal gevoerd worden.

Bram Eidhof p. 30

VOORBIJ DE VRIJBLIJVENDHEID IN HET BURGERSCHAPSONDERWIJS

Nadenken en meepraten over het algemeen belang moet je leren. Het onderwijs biedt bij uitstek de mogelijkheid om alle burgers uit te rusten met democratische competenties.

feiten & cijfers p. 34

DE ‘KLOOF’ TUSSEN POLITIEK EN BURGERS

Frank Bolder p. 38

MEDIA STAAN MET DE RUG NAAR BURGERS

Gesprekken over het algemeen belang vinden steeds meer op lokaal niveau plaats. Lokale media moeten hun essentiële rol daarbij hervinden.

Joost Röselaers p. 43

EEN GEDEELD BELANG DREIGT TE VERVAGEN

Nu de kerk en het koningshuis ons niet meer aan de hand nemen, ontberen we een gedeelde notie van het algemeen belang.

Sjoerdje van Heerden p. 44

DE SOCIAAL-LIBERALE WERELD VAN... TIM ZWERTBROEK

‘De vrijheid om je naar eigen inzicht te ontwikkelen, zorgt er tegelijkertijd voor dat je anderen ook die vrijheid gunt’

Daniël Stuke p. 50

IDEE 35 JAAR

Een zoektocht van een pragmatische partij naar haar ideologische beginselen.

Daniël Stuke p. 54

SOCIAAL-LIBERAAL DEBAT NEDERLAND MOET MEER VLUCHTELINGEN OPNEMEN

Alexander Rinnooy Kan p. 56

COLUMN DEMOCRATIE

Rien Fraanje & Frank van Mil p. 58

EEN BRIEFWISSELING

Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA bestrijdt de instrumentalisering van mens, samenleving en politiek en zoekt sociaal-liberale medestanders. Frank van Mil, wetenschappelijk directeur van de Van Mierlo Stichting, reageert.

Mark Sanders p. 64

BASISINKOMEN PAST JUIST GOED IN HET SOCIAAL-LIBERALE GEDACHTEGOED

Eerder werd betoogd dat een basisinkomen in strijd is met de kernwaarden van het sociaal-liberalisme. Mark Sanders beargumenteert het tegendeel.

Herman Beun p. 67

HEDENDAAGS SOCIAAL-LIBERALISME EN ZIJN INSPIRATORS WILL KYMLICKA

Identiteit is terug als politiek thema. Voor een gefundeerd standpunt in dit debat kunnen sociaal-liberalen wellicht terecht bij de Canadese denker Will Kymlicka.

Robbert Smet p. 73

EEN KIJKJE IN DE CHINESE KEUKEN NATIONALISME IN DE CHINESE ZEEËN

In vrijwel iedere analyse over China’s buitenlandse beleid wordt aandacht besteed aan nationalisme. Welke rol speelt nationalisme in de binnenlandse en buitenlandse politiek van China? En wat is de relatie met het autoritaire bewind in Peking?

Han van Nieuwaal p. 79

BOEKRECENSIE HOE DE NEDERLANDSE POLITIEK ECHT WERKT

Het onderscheid tussen private belangen van individuele burgers en een publiek of algemeen belang dat door de staat wordt gediend, is niet meer zo duidelijk als vroeger. Publiek-private samenwerkingsverbanden creëren een diffuus overgangsgebied, net als partijen die niet tot de staat behoren, maar ook niet meer volledig privaat zijn, zoals de grote banken. Frank Ankersmit schetst een eigenaardige situatie waarin het belang van een bank misschien wel zwaarder weegt voor de staat dan het algemeen belang.

door Frank Ankersmit

De verplaatsing en vervaging van het publieke belang

BINAIRE OPPOSITIES als die tussen samenleving en staat, of privaat en publiek belang, zijn niet altijd haarscherp. Het is vaak niet zeker waar de een ophoudt en de ander begint. Twee vragen doen zich daarbij voor. Stel, je wilt Nederland in de noord-zuidrichting opdelen in een rechter- en een linkerhelft. Conceptueel geen enkel probleem: het linkerdeel is wat links ligt van de scheidslijn die Nederland opdeelt in twee gelijke helften, en het rechterdeel ligt rechts ervan. Op het vlak van taal en betekenis is dit onderscheid volstrekt helder en laat het geen enkele ruimte voor misverstanden of onduidelijkheden. Maar trek die lijn maar eens in de praktijk! Daar ben je nog niet

klaar mee. Kortom, wat in de *werkelijkheid* correspondeert met een onderscheid dat in de *taal* zo haarscherp is, is lang niet altijd duidelijk. Zo zou het ook met de begrippenparen 'staat/samenleving' en 'publiek/privaat' kunnen zijn. Dan een tweede probleem: de politieke vraag of een scherpe grens tussen samenleving/privaat en staat/publiek wel of niet wenselijk is. Anders dan de overweging van daarnet misschien suggereert, is dit wel degelijk een zinvolle vraagstelling. Zo kun je besluiten de grens tussen wit en zwart heel scherp te maken, maar ook om er een flink stuk grijs tussen te zetten, met ook weer 'fifty shades of grey' erin.

Beeld / Herman Wouters



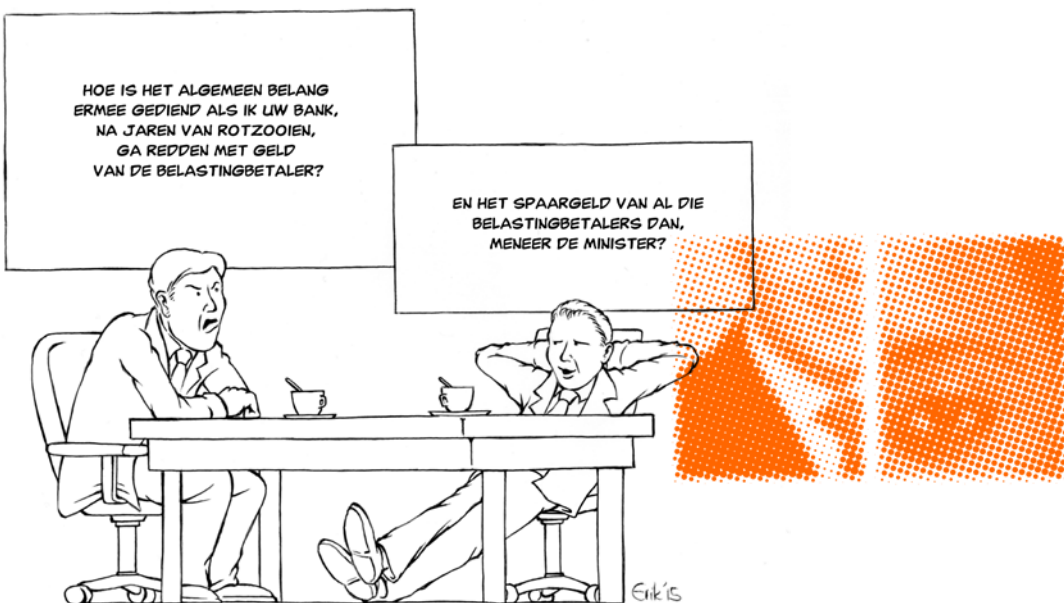
Diffuus overgangsgebied

Tegenwoordig geeft men de voorkeur aan een vage, diffuse grens tussen samenleving/privaat en staat/publiek, waar je alleen aan de uiteinden nog iets hebt dat voor de volle 100 procent het een of het ander is, terwijl er een aanzienlijk grijs overgangsgebied tussen zit. Laten we nu proberen dat vage grensgebied wat nauwkeuriger in kaart te brengen. Dan valt *a priori* op te merken dat de groeisels daar van twee soorten kunnen zijn: 1) iets dat een vermenging is van samenleving/privaat en staat/publiek en dan ook trekken van beide vertoont, en 2) iets dat noch de trekken van de staat (publiek belang) noch die van de samenleving en burger (privaat belang) vertoont. Andere mogelijkheden zijn er per definitie niet.

De eerste soort van groeisels brengt, afgezien van de vermenging van samenleving/privaat en staat/publiek, niet echt iets nieuws. De ingrediënten van die vermenging zijn ons immers van oudsher bekend. Ik noem deze soort daarom 'endogeen', omdat die uit het bestaande werd geboren. Maar iets dat noch samenleving/privaat noch staat/publiek is, dat is wél iets nieuws, iets wat zogezegd 'van buitenaf' komt. Dat kunnen we met 'exogeen' aanduiden. Laten we deze *a priori*-intuïties als uitgangspunt nemen en proberen ze hieronder *empirisch* in te vullen.

Beginnen we met de endogene groeisels, dan zijn er weer twee mogelijkheden. Je kan groeisels hebben waarin 1) het element staat overheeft, of 2) het element samenleving het sterkst aanwezig is. Voor groeisels van het eerste soort kan je denken aan verzelfstandigde voormalige overheidsorganen, zoals zelfstandige bestuursorganen (zbo's) en rechtsorganen met een wettelijke taak (rwt's). Zij ontstonden doordat de overheid een bepaalde overheidstaak afstootte en toevertrouwde aan een private instantie. Eenmaal aangeland in het private domein behoorde dat voormalige overheidsorgaan tot de samenleving. Maar de overheid wil bij verzelfstandiging, anders dan bij privatisering, toch graag een vinger in de pap houden. Het resultaat is een mengsel van samenleving/privaat en staat/publiek dat zijn oorsprong had in de staat en de herinnering daaraan behoudt.

Het andere endogene groeisels is de publiek-private sector (pps). Daar gaat het om een samenwerking tussen de staat en private bedrijven die in opdracht van, en in samenwerking met, de overheid de uitvoering van overheidstaken ter hand nemen waarvoor de overheid zichzelf minder geschikt acht. Hier ligt het accent uiteraard bij die bedrijven, dus bij de samenleving en het private belang.



'Vanuit het perspectief van de burger raakte de staat verscholen achter een dennenbosje van verzelfstandigde voormalige overheidsorganen en publiek-private samenwerkingsverbanden'

Niet publiek en ook niet privaat

Nu de interessantere 'noch/noch-mogelijkheid' van de exogene groeisels. Ook hier zijn weer twee opties: 1) groeisels die de herinnering aan de staat bewaren, en 2) zij die hun wortels hebben in de samenleving, in de private sector. Bij het eerste soort groeisels moet je vooral denken aan internationale organisaties. Die zijn niet te situeren op het traject tussen burger, samenleving en staat en hebben hun tehuis elders. Ze zijn duidelijk exogeen. Het prototypische voorbeeld is de Europese Unie (EU). Een heleboel wet- en regelgeving in ons land – het zogenaamde *acquis communautaire* – komt van de EU. Of dat een goede of een slechte zaak is, laat ik in het midden. Ik beperk me tot de constatering dat we hier van doen hebben met een bron van wet- en regelgeving die je niet gelijk kan stellen met ofwel de Nederlandse staat, ofwel de Nederlandse samenleving. Deze wet- en regelgeving heeft zijn oorsprong echter wel in de interactie tussen *staten* (waaronder de onze) en bereikt samenleving en burger ook via onze *staat*. Dit is dus het staatsgeoriënteerde exogene groeisels. Nu het exogene groeisels dat noch samenleving/privaat noch staat/publiek is, maar in de *samenleving* zijn oorsprong heeft. Dat brengt ons bij wat eigenlijk de meest interessante ontwikkeling is van de laatste tien jaar. Hier moet je vooral denken aan banken en aan de financiële sector in het algemeen. Banken werden vroeger zonder aarzelen tot het private domein gerekend, tot dat van de samenleving. Ging een bank failliet, dan kon dat zeker grote consequenties hebben voor de rest

van de samenleving, voor kleine spaarders, beleggers en bedrijven. In die zin was met het wel en wee van banken en bedrijven, net als met dat van grote industrieën en multinationals, altijd wel een publiek belang gemoeid. Desondanks lag daar onvoldoende reden om ze te verhuizen van de private naar de publieke sector. Dat is nu anders. In de eerste plaats is er sprake van een '*qualitative leap*' in het welzijn van banken en de financiële sector, waardoor die van een privaat naar een publiek belang kon evolueren. Zelfs de grootste industrieën en multinationals maakten die *qualitative leap* niet. Het bedrag op de balansen van de drie grootste Nederlandse banken is groter dan heel ons jaarlijkse bruto binnenlands product. Nemen bankbestuurders verkeerde en onverantwoorde beslissingen – en dat doen ze soms, zoals we sinds 2008 weten – dan kan dat de Nederlandse economie ruïneren. Met hun doen en laten is dus een *publiek* belang gemoeid als weinig andere. In de tweede plaats: met die *de facto* overstap van de private naar de publieke sector betraden de financiële instellingen dus het terrein (van het publiek belang) dat aan de staat was voorbehouden. Maar je kan ze zeker niet rekenen tot de staat; zij zijn juist de *sparring partners* van de staat. Zij zijn daarom *noch* deel van de staat, *noch* van de samenleving – hoewel banken, meer dan beleggers in staatsobligaties of *rating agencies*, hun vroegere banden met de private sector (en dus de samenleving) wel bleven behouden. Maar wie alleen oog heeft voor dat laatste, blijft blind voor de lessen van 2008 en van daarna.



Beeld / Herman Wouters

■ Het tweede endogene groeisel is het enige, althans in ons land, waar nog nooit echt grote narigheid uit voortgekomen is. Maar dat kan anders. Denk aan de Verenigde Staten en het optreden van private bedrijven als Halliburton en Blackwater in de Irak-oorlog.

Staat en samenleving met de rug naar elkaar toe

Samenvattend: tot voor kort was de grens tussen staat en samenleving (of burger) relatief scherp. Er was daarmee weinig dat de waarneming van de een door de ander in de weg stond of ernstig bemoeilijkte. De samenleving en de burger wisten wat voor vlees ze met hun staat of overheid in de kuip hadden; de staat, op zijn beurt, wist dat van de samenleving en de burger. Maar op de plaats waar vroeger die grens liep, treffen we nu twee endogene en twee exogene groeisel aan. Ze hebben alle gemeen dat ze het zicht van staat en samenleving (en burger) op elkaar meer en meer belemmeren, net zoals de bewoners van twee naast elkaar staande huizen uit elkaars zicht raken wanneer er een dicht dennenbosje tussen hun huizen groeit. Vanuit het perspectief van de burger raakte de staat verscholen achter een dennenbosje van verzelfstandigde voormalige overheidsorganen en van publiek-private samenwerkingsverbanden. De burger kreeg daarom de indruk dat hij er tegenwoordig een beetje alleen voor staat, dat het daarom minder zin heeft om nog veel tijd en energie in de staat (en de publieke zaak) te steken en dat het beter is je daaruit terug te trekken. En de staat, van zijn kant, had en heeft heel wat te stel-

len met het eerste endogene groeisel. ■ Denk aan woningcorporaties, ROC's, NS, Fyra en wat niet al. De tijd en energie die hij daarin moet investeren, gaan natuurlijk ten koste van de aandacht die hij nog kan opbrengen voor burger en samenleving. Dat alles geldt *a fortiori* voor de beide exogene groeisel. In de endogene groeisel spreken samenleving en staat nog een hen beide vertrouwde taal die het begrip over en weer garandeert. Dat ligt anders met de exogene groeisel. Die vallen buiten het zicht van samenleving en burger. De burger kan er in de krant over lezen, maar invloed heeft hij er niet op. De staat geeft hiervan het spiegelbeeld te zien. Er zit voor de staat weinig anders op dan zijn eigen koers te varen in zijn contacten met andere staten in internationale samenwerkingsverbanden en met de wereld van de banken en de financiële sector. Behalve wanneer het zou gaan om heel 'totale' vragen als 'wel of geen EU?'. Hier staat de staat dus, of hij dat nu leuk vindt of niet, met de rug naar de samenleving en de burger. Samenleving (en burger) en de staat groeien steeds verder uiteen; de groter wordende ruimte tussen beide wordt opgevuld door de vier in dit betoog besproken groeisel, met name door de twee exogene varianten.

Publiek en privaat in de nabije toekomst

Zowel 'vroeger' als nu heeft het privaat belang zijn thuis in de samenleving en de wereld van de burger. En er was vroeger een staat, regering of overheid om op meer of minder succesvolle manier die private belangen te 'vertalen' in een publiek belang. Maar door de vier groeisel die ik eerder beschreef, lukt dat steeds minder. In de eerste plaats belemmeren die dat 'vertaalproces'. En in de tweede plaats raakt de staat door die groeisel in de verdrukking – iets soortgelijks doet zich bij de samenleving en de burger overigens niet voor. De staat moet zich tegen de vier groeisel staande houden, en kan dat alleen doen als hij een besef van zijn eigen belang ontwikkelt. Wat vanuit perspectief van samenleving en burger het publiek belang is, wordt dus nu op het niveau van de staat ook nog eens uit zijn verband getrokken door dat nieuwe gegeven van het *eigenbelang van de staat*. Dat is een nieuwe factor.

Het belangrijkste zijn bij dit alles de twee exogene groeisel die noch een privaat noch een publiek belang dienen of vertegenwoordigen. Vanuit het traditionele regime van de verhouding tussen privaat en publiek belang zijn dit nieuwkomers, vreemdelingen, met wie wij nog geen ervaringen opdeden en waarvan we dus niet weten of ze ons goed of slecht gezind zullen zijn. Maar twee dingen weten we wel. In de eerste plaats: ze stelden zich op tussen samenleving (of burger) en staat. Ook dat is iets nieuws (of juist heel oud): je moet helemaal terug naar de Middeleeuwen voor een politieke orde die lijkt op die nieuwe, huidige toe-

stand. In de tweede plaats weten we dat die exogene groeisel geen boodschap hebben aan hoe 'vroeger' private belangen in een publiek belang werden vertaald. Wolfgang Streeck wijst daarop in zijn recente boek *Buying Time*. Hij maakt daarin een onderscheid tussen 'staatsvolk' en 'marktvolk'. Het staatsvolk is het electoraat in traditionele zin; het marktvolk bestaat uit de banken en de financiële markten (het vierde groeisel dus). Voorts toont hij aan dat voor schuldenstaten – maar niet alleen die! – de wensen van het marktvolk vaak belangrijker zijn dan die van het staatsvolk. Er is, om zo te zeggen, naast het oude een nieuw electoraat bijgekomen wiens wensen voor de staat vaak zwaarder wegen dan die van dat oude electoraat. ■

Waarbij zich ook nog eens de complicatie voordoet dat het marktvolk soms op een ingewikkelde manier toch weer tot de burger en zijn private belangen te herleiden is. Zo horen grote pensioenfondsen wel tot het marktvolk, maar de druk die zij uitoefenen dient de huidige en toekomstige gepensioneerden (die wij tot het staatsvolk rekenen). Aldus veroverde het tweede exogene groeisel niet alleen een stuk van het publieke belang, maar ook van het private belang. In die zin is de burger ook burger geworden van de 'natie' of 'staat' van de financiële sector. Heel eigenaardig allemaal.

Frank Ankersmit is emeritus hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.



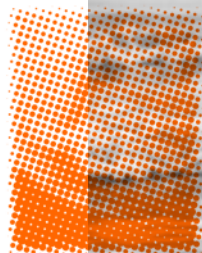
‘Er is naast het oude een nieuw electoraat bijgekomen wiens wensen voor de staat vaak zwaarder wegen dan die van dat oude electoraat’

■ W. Streeck, *Buying Time. The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, Londen/New York 2014; 80-90.

Wees niet bang voor het algemeen belang

door Jieskje Hollander & Frank van Mil

Het algemeen belang is meer dan een strijd tussen individuele private belangen, of een technocratische uitwerking van onze publieke goederen. Voor sociaal-liberalen vormt een continu gesprek tussen burgers over het algemeen belang de kern van onze democratie. En daarom hangt het functioneren van de democratie evengoed af van een maatschappelijke, burgerlijke revitalisatie van het denken en spreken over het algemeen belang, als van institutionele vernieuwing.



Beeld / Herman Wouters

“MET MIJ GAAT HET GOED, met ons gaat het slecht.”

Zo karakteriseerde Paul Schnabel, oud-directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau, al eens treffend het gevoel van steeds meer Nederlanders dat er iets fundamenteel mis is in onze samenleving. We zijn over het algemeen tevreden met ons eigen leven, met onze familie en vrienden, ons werk en onze directe leefomgeving. Maar als aan ons gevraagd wordt hoe het met ‘Nederland’ gaat, is de meerderheid somber gestemd. Het is niet gemakkelijk deze gevoelens van onbehagen en ontevredenheid te duiden, al is het alleen maar omdat ze zich richten op een breed spectrum van maatschappelijke ontwikkelingen; van de toegankelijkheid van de gezondheidszorg en de gevolgen van migratie tot de verzuiving van

omgangsnormen en de salarissen van bankiers. Toch lijkt er in al deze uitingen van onbehagen een gemeenschappelijke onderstroom te ontwaren: burgers hebben steeds meer het gevoel de grip kwijt te zijn op de richting waarin de samenleving zich ontwikkelt. Ze ervaren niet alleen gevoelens van onvrede, onzekerheid en onrechtvaardigheid, maar voelen zich ook machteloos om hier iets aan te doen. Niet voor niets richt de frustratie zich vooral op ‘de politiek’ of ‘de overheid’; deze wordt geacht collectieve problemen op te lossen, maar lijkt daartoe vaak niet in staat. Politici worden veelal gezien als ‘zakkenvullers’ die vooral hun eigen belangen nastreven en niet luisteren naar de zorgen en wensen van de ‘gewone burger’.

■ Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Het onbehagen voorbij. Een wenkend perspectief op onvrede en onmacht* (2013).

■ Zie Sociaal en Cultureel Planbureau, *Meer democratie, minder politiek* (2015).

■ Zie ook de analyse van Corina Hendriks, 'De staat van de menselijke maat: ruimte voor verschil' in *Van opgelegde naar oprechte participatie. De mens en zijn verbindingen in samenleving, economie en staat* Den Haag (2014).

In reactie op dit vermeende falen van overheid en politiek gaan steeds meer mensen zelf op zoek naar oplossingen voor de problemen die zij collectief waarnemen. De golf van particuliere initiatieven rond bijvoorbeeld stroomopwekking, kinderopvang en verzekeringen, waarbij mensen samenwerking zoeken, illustreert dat mensen hun onvrede over het gebrek aan overheidsorganisatie van zaken die zij van waarde vinden omzetten in creativiteit om dingen zelf te regelen. De overheid springt hier maar al te graag op in: onder de noemer 'participatiesamenleving' of 'doe-democratie' worden burgers aangespoord om vooral hun eigen verantwoordelijkheid te nemen en niet voor alles bij de overheid aan te kloppen.

EIND GOED, AL GOED? Immers, door het heft in eigen hand te nemen, kunnen burgers zeggenschap en eigenaarschap over het publieke domein heroveren, met de overheid in een faciliterende en ondersteunende rol. Of toch niet? Vanuit sociaal-liberaal perspectief is (ruimte voor) particulier initiatief essentieel voor het vervullen van de behoeftes van mensen; behoeftes die maar zeer ten dele door een overheid kunnen worden vervuld. Echter, er blijven zaken die *niet* via particulier initiatief kunnen worden opgelost, omdat ze simpelweg te groot en te complex zijn, of waarvan het niet wenselijk is dat ze via particulier initiatief worden geregeld.

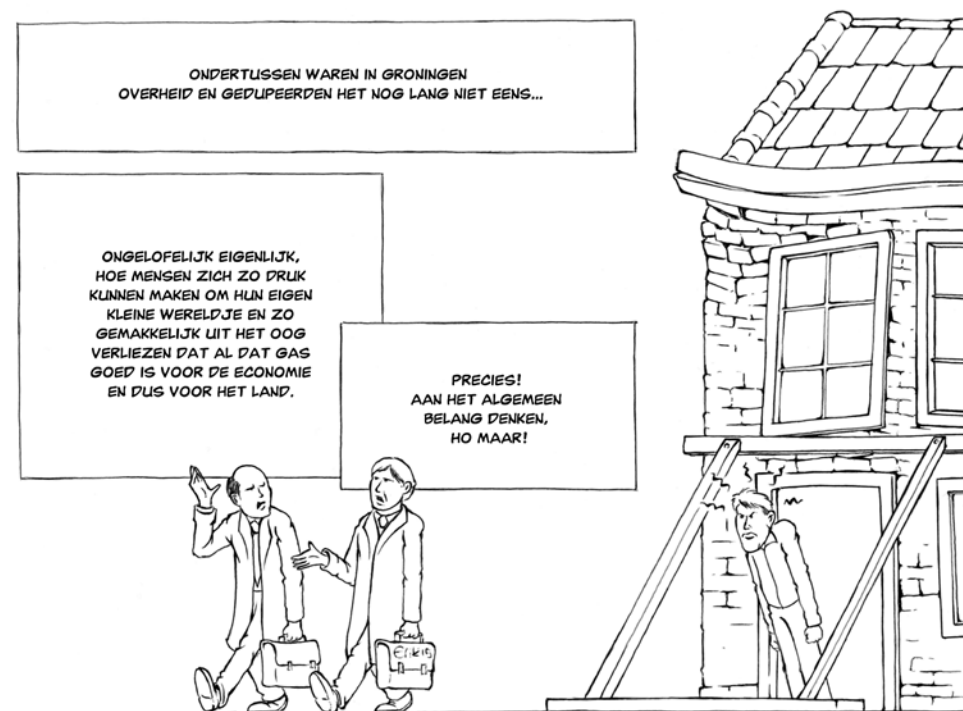
Een van de centrale kenmerken van initiatieven die mensen zelf ontplooiën is hun vrijwillige en exclusieve karakter. Ze worden in het leven geroepen door specifieke groepen burgers die een doel, visie of belang delen en daaraan uiting willen ge-

ven. Er is binnen deze initiatieven geen mechanisme om af te dwingen dat burgers met een ander of zelfs tegengesteld belang of visie mogen meepraten en meebeslissen. En dus bestaat het risico dat individuele vrijheden van de een (ongezien) ten koste van die van de ander gaan. ■ Anders gezegd, op particulier niveau kunnen geen afwegingen voor het geheel worden gemaakt.

Hierin ligt de unieke waarde van het politieke domein: alleen hier is de gelijke stem van iedere burger gewaarborgd en bestaan de instrumenten om legitieme beslissingen te nemen over zaken waarover binnen de samenleving fundamentele onenigheid bestaat. Een democratie bestaat immers om politieke verschillen te kanaliseren en levert dus per definitie 'gedoe' op; gedoe dat goed is. Zonder dit gedoe en de bindende beslissingen die erop volgen kunnen we eenvoudigweg niet: sommige publieke waarden en individuele vrijheden kunnen alleen worden gegarandeerd als burgers zo nu en dan zijn gebonden om zich op bepaalde manieren (wel of niet) te gedragen. Er blijft vanuit sociaal-liberaal perspectief, zowel praktisch als theoretisch, dus noodzaak om collectief en democratisch te besluiten over zaken die ons allen raken.

DAT JUIST DIT VERMOGEN om gezamenlijk zeggenschap uit te oefenen de afgelopen decennia onder druk is komen te staan, wordt de laatste jaren steeds meer erkend. In reactie hierop zien we in het publieke debat over het functioneren van de Nederlandse politiek een herwaardering van het begrip 'algemeen belang' of 'publiek belang'. Verscheidene politiek-theoretici en filosofen (zoals Roel Kuiper en Frank Ankersmit),

'Alleen in het politieke domein is de gelijke stem van iedere burger gewaarborgd en bestaan de instrumenten om legitieme beslissingen te nemen over zaken waarover binnen de samenleving fundamentele onenigheid bestaat'



juristen (Willem Witteveen), publicisten (Marc Chavannes en Martin Sommer), denktanks (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid) en actiegroepen (Instituut voor Publieke Waarden) besteden of besteedden recent aandacht aan de waarde van het publieke belang en de noodzaak om dit begrip weer centraal te stellen in het politieke debat. Dit vanuit de overtuiging dat democratische besluitvorming geworteld moet zijn in een continu gesprek tussen burgers over wat 'publieke zaken' zijn en hoe we deze moeten organiseren en vormgeven.

Deze oproep tot een 'gesprek' over publieke zaken past het sociaal-liberalisme en resoneert in het denken achter de D66-richtingwijzer 'Koester de grondrechten en gedeelde waarden', waarover de Van Mierlo Stichting in december 2015 een essay publiceerde. Ook vormt het de kern van ons denken over het belang van de (representatieve) democratie als staatsvorm. In het private domein stelt een individu zijn eigen waarden en belangen vast. In het maatschappelijke domein toetst hij of zij deze in botsing met de waarden en belangen van anderen. In het politieke domein worden gedeelde waarden en gedeelde belangen vertaald

in wetten. 'Politiek' is een handeling van mensen die zich uitspreken over hun kijk op het algemeen belang, en over hoe staatsinstanties – de overheid dus – hiernaar moeten handelen.

EEN VISIE OP het 'algemeen belang', tot stand gekomen binnen een levendig maatschappelijk en politiek debat daarover, is zowel voorwaarde voor als uitvloeisel van een goed functionerende democratie; een democratie waarin overheidsbesluitvorming gebaseerd is op *a say in the matter* van de mensen die het 'lijdend voorwerp' zijn van deze besluitvorming. Met deze insteek onderscheiden wij ons van twee gangbare denkstromingen over de notie van het publiek belang: de gedachte van politiek als strijd tussen verschillende private belangen, en de notie van een objectief vast te stellen algemeen belang. Enerzijds is er de neiging om politiek te beschouwen als louter een strijd tussen verschillende private belangen. Deze visie gaat uit van een beperkt beeld van de mens als louter een homo economicus, die beslissingen neemt op basis van wat hem objectief de meeste voordelen biedt. Een visie die in het debat over het verbeteren van de

■ Zoals Geert Wilders deed in *De Volkskrant* van 5 nov. jl.: ‘Laat middels referenda de volkswil spreken’.

■ Roel Kuiper, *De terugkeer van het algemeen belang* Amsterdam (2014) 17.

■ Formulering ontleend aan interview met Herman Tjeenk Willink.

■ Formulering ontleend aan interview met Frank Ankersmit.

Nederlandse democratie maar al te vaak resulteert in een eendimensionaal pleidooi voor méér directe democratie, zonder bij de consequenties en beperkingen daarvan stil te staan. ■ De werkelijkheid is een stuk genuanceerder: mensen worden in hun politieke voorkeuren evenzeer geleid door normatieve ideeën over de maatschappij als geheel en de verhouding tussen hun eigen belang en dat van anderen. Natuurlijk kan het ‘publiek belang’ niet worden gereduceerd tot wat in het belang van allen is, of gezien als resultaat van enkel altruïstische overwegingen; politiek gaat over belangenweding en verdelingsvraagstukken en raakt dus ieder altijd in zijn of haar belang. Mensen hebben persoonlijk belang bij zaken die evengoed een publieke component hebben, en zullen alleen daarom al van mening verschillen. Vanuit sociaal-liberaal perspectief onderscheidt een discussie over het algemeen belang zich echter van een strijd tussen in steen gehouwen private belangen in de zin dat onze zoektocht start bij de vraag naar hoe we *alle* mensen in de samenleving een zo groot mogelijke vrijheid kunnen bieden, en we dus het effect van voorstellen op alle burgers meewegen. Anderzijds keren we ons ook af van de notie van een objectief, apolitiek algemeen belang, dat onafhankelijk van het publieke debat door ‘experts’ kan worden vastgesteld. Deze invulling van het begrip zien we bijvoorbeeld bij ChristenUnie-senator Roel Kuiper: “Publieke belangen zijn belangen die iedereen aangaan [...], die van nut, waarde of voordeel zijn voor de hele samenleving. [...] Welke zijn dat? Welnu, de samenleving heeft belang bij collectieve goederen, zoals dijken, een militair apparaat ter verdediging van het land, politiek, scholen, ziekenhuizen, gezond voedsel, schoon drinkwater, kanalen, wegen, publieke transport- en communicatiemiddelen, vitale infrastructuur. Zonder deze kan een samenleving niet functioneren.” ■

DEZE INVULLING VAN het algemeen of publiek belang schiet te ver door naar de andere kant, door de samenleving te presenteren als een homogene entiteit met belangen die geen discussie behoeven. Ze negeert het feit dat het politieke domein in de kern draait om ideeënstrijd, om “het organiseren van diversiteit” ■, en dat de vaststelling van het

algemeen belang dus per definitie nooit waardenvrij kan zijn. De meeste mensen zullen het erover eens zijn dat we niet kunnen zonder goed functionerende scholen, ziekenhuizen of infrastructuur. Maar daarmee begint het politiek gezien pas: wat verstaan we onder ‘goede’ ziekenhuizen? In hoeverre moet de overheid hiervoor zorgen? Hoeveel collectieve middelen willen we hieraan besteden? Als er bezuinigd moet worden, doen we dat dan op onderwijs, of op de aanleg van nieuwe wegen? Het is juist in het debat over deze vragen dat het publieke belang ‘gevonden’ wordt. Zoals treffend verwoord door Frank Ankersmit: “Geen publiek belang zonder een publiek debat naar aanleiding van algemeen gevoelde wensen inzake de inrichting van onze collectieve omgeving.” ■ Het is deze voortdurende collectieve zoektocht die de kern vormt van een democratisch politiek bestel.

Een zoektocht naar het algemeen belang wordt uiteindelijk ingevuld door mensen zelf. Het is voor iedereen die zich roert in het maatschappelijke debat van groot belang om de eigen notie van het algemeen belang goed te kennen. Hoe kijk je aan tegen de spanning tussen private belangen en publiek belang, of tussen individu en gemeenschap? Hoe vul je de verhouding in tussen rechten en plichten? Wat mag je verwachten van de medemens (en van jezelf)? Hoe sterk moet of mag een overheid ingrijpen in de persoonlijke levens van mensen? En met welke argumenten overtuig je een ander van je gelijk? Het stellen van dit soort vragen ligt ten grondslag aan iedere democratische zoektocht naar het algemeen belang.

Jieskje Hollander is wetenschappelijk medewerker bij de Van Mierlo Stichting en werkt onder de titel ‘De Toekomst van de Democratie’ aan een project over de staat en werking van de Nederlandse democratie.

Frank van Mil is wetenschappelijk directeur van de Van Mierlo Stichting en schreef het essay *Koester de grondrechten en gedeelde waarden*.

Dit artikel kwam mede tot stand door Tonko van Leeuwen, stagiair bij de Van Mierlo Stichting. De auteurs bedanken ook Inge van der Leeuw voor haar bijdrage aan een eerdere versie van dit artikel.



**Vrij zijn om te verschillen:
dat is sociaal-liberaal!**

Hoe moet je omgaan met waarden die je niet met een ander deelt? Of met intolerantie? Wat is het belang van onze grondrechten en hoe ligt daarin de verhouding tussen individu, mensen onderling en de staat?

In dit essay verkent de Van Mierlo Stichting waarom sociaal-liberalen grondrechten en gedeelde waarden koesteren. Vanuit het besef dat iedere generatie opnieuw vorm moet geven aan de rechtsstaat en democratie. Zo zorgen we ervoor dat de vrijheid van ieder mens blijft bestaan om zijn eigen leven in te vullen.

**Mr. Hans
van Mierlo
Stichting**

verkrijgbaar voor € 11,- (exclusief verzendkosten)
via **www.d66webshop.nl**

Voor meer informatie
www.vanmierlostichting.d66.nl/vmspublicaties/richtingwijzers

Over leiderschap
en het algemeen belang

Balanceren tussen macht & verantwoor— delijkheid



Voor een politiek leider moet macht een middel zijn om de belangen van het geheel, juist ook op lange termijn, te dienen. Dat is niet altijd de gemakkelijkste weg, maar wel de juiste, vindt Alexander Pechtold. “Leiderschap betekent ook oog durven hebben voor het algemeen belang als dat niet direct iets oplevert.”

door Alexander Pechtold

Mijn vader stemde als een echte strateeg: de ene keer vvd, de andere keer pvda, afhankelijk van wie op dat moment de grootste partij was. Daar zat een heldere gedachte achter. Macht en tegenmacht moeten in balans blijven. Macht hoort niet vanzelfsprekend te zijn. Typisch het uitgangspunt van een democraat, zou je zeggen. En tegen het einde van zijn leven begon hij dan ook, net als mijn moeder, wijselijk D66 te stemmen. Naar die gedachte van mijn vader probeer ik zelf ook te handelen. Niet alleen door als parlementariër scherp te blijven als het gaat om macht en de controle daarop. Maar ook door te blijven beseffen dat macht slechts een middel is. Want dat zit ook in dat uitgangspunt van mijn vader.

Ik ben bereid die gedachte ver door te trekken. In 2010 stond ik met collega-Kamerlid Wouter Koolmees op het balkon van de fractievleugel van D66 in het Tweede Kamergebouw. We vroegen ons af: stel dat we over een jaar of zes op nul zetels zouden staan, maar wel onze agenda hebben gerealiseerd. Zou dat erg zijn? Ons antwoord was: nee. Politieke macht is geen doel op zich. En wat is nou belangrijker? Met twintig zetels vier jaar lang in de Kamer niks doen? Of met minder en dan toch je plannen realiseren en idealen verwe-

zenlijken? Het gaat uiteindelijk om dat laatste. Dat je machtspositie niet in de weg gaat staan van de verantwoordelijkheid die je wil nemen – met eigen ideeën en idealen – voor het geheel.

Verantwoordelijkheid

Ik zal de eerste zijn die toegeeft dat het niet altijd een gemakkelijke opgave is, dat balanceren tussen macht en de verantwoordelijkheid voor het geheel voor frictie zorgt. Een politiek leider heeft altijd te maken met de eisen die de macht stelt. Je moet compromissen sluiten, zien om te gaan met verschillende, botsende belangen. Dat maakt van het nemen van verantwoordelijkheid voor het geheel soms een troebele zaak. Toch is dat een van de belangrijkste taken van een politiek leider: midden in de wirwar van deelbelangen moet je steeds de ogen gericht hebben op wat iedereen aangaat.

Ik zie me daarin gesteund door de traditie waarin D66 staat. Met de focus op de verantwoorde-lijkheid voor het geheel, het algemeen belang, is D66 immers altijd vertrouwd geweest. Vanaf de oprichting zeiden we: wij spreken *iedereen* aan. Niet een bepaalde zuil, niet een bepaalde groep, zoals andere partijen dat van oudsher deden. De oproep in 1966, voor een gulden bij de boekhandel met ingesloten een antwoordkaart zodat mensen hun steun konden betuigen, legde de basis voor een politiek die zich niet op ondernemers, of de middenklasse, of rijken of armen, of de hoger- of

lageropgeleiden richtte, maar iedereen aansprak. Ons *Appel* in 1966 was niet voor niets gericht aan “iedere Nederlander die ongerust is over de ernstige devaluatie van onze democratie”. Het ging om een idee, de verhouding tussen burger en politiek en de kwaliteit van de besluitvorming. Ik heb de partij ook altijd zo gezien, als een ideeënpartij, als tegenovergesteld aan een belangenpartij.

‘Je machtspositie mag niet in de weg gaan staan van de verantwoordelijkheid voor het geheel’

Bewonderenswaardig vond ik dat de oprichters van D66 bij de staatsrechtelijke en partijpolitieke vernieuwingsagenda in eerste instantie niet het eigen voortbestaan meewogen. Iedereen wist toen: als die vernieuwingen er komen, dan is D66 de eerste partij die verdwijnt. Want met een meer directe democratie, onder meer een districtenstelsel, zouden de kleinere partijen het eerste sneuvelen. Die onbevangenheid, dat idealisme, dat hoorde en hoort bij de partij. Maar laat ik daaraan toevoegen: D66 is een volwassen en zelfstandige partij geworden. Partijpolitieke en democratische vernieuwingen zullen er dan niet ten koste van, maar *dankzij* D66 komen. Dat hebben we de afgelopen jaren al een aantal keren bewezen, met het wettelijk vastleggen van het raadgevend referendum, de deconstitutionalisering van de burgemeester, en het beperken van de rol van de Koning in de formatie.

In 2006 hebben we met de hervormingsagenda het algemeen belang wederom als uitgangspunt genomen. En dat bracht best wat risico's en twijfels met zich mee. Hoe ver kun je daarin vooruitlopen? Is het niet teveel tegelijkertijd? Balkenende II had hervormd, maar grote vraagstukken waren blijven liggen. Als Minister voor Bestuurlijke vernieuwing in dat kabinet zag ik dat er buiten mijn portefeuille hervormd moest worden; in de zorg en op de woningmarkt bijvoorbeeld. Maar ik

kon daar verder weinig mee. Een interview in *De Telegraaf* waarin ik de hypotheekrenteaftrek ter discussie stelde, bleek een steen in een vijver. Ik vroeg me toen hardop af: moet je dat niet uitlegen? Kun je niet de vraag stellen of ouders willen dat hun kinderen straks ook nog een woning kunnen kopen?

Het ging uiteindelijk om een steekhoudende analyse. Na de oorlog is onze wetgeving vooral gericht op het uitbreiden van sociale voorzieningen en basale rechten, het voorkomen van excessen, en het afrekenen met de klassenmaatschappij. Daarna kwam de verfijning en de uitbreiding. Door vergrijzing, bevolkingsgroei, een groter geworden middenklasse, internationalisering en teruglopende gasbaten, kwam er aan die periode definitief een einde en moest de overheid een stapje opzij doen. Tijdens de Paarse kabinetten in de jaren negentig werd de aandacht afgeleid door de stijgende welvaart. Maar in de eerste decennia van deze eeuw werd het duidelijk dat de wetgeving van de afgelopen decennia flink achterliep, en hervormd moest worden om haar toekomstbestendig te maken.

Toen D66 bijvoorbeeld campagne voerde voor het verhogen van de pensioengerechtigde leeftijd was dat niet omdat we mensen hun pensioen niet gunden, maar omdat we vaststelden dat toen Willem Drees de AOW bedacht, we gemiddeld zesenzestig werden. Inmiddels is dat vijftientig. Juist om het pensioenstelsel als geheel van een toekomst te verzekeren, vonden we het niet meer verantwoord om op de oude weg door te gaan. Maar het heeft moeite en geduld gekost om anderen daarvan te overtuigen. Het beschermen van de hypotheekrenteaftrek, waar op een gegeven moment 10 miljard aan schuld in omging, is “absolute toprioriteit”, zei de VVD. Niet aan het ontslagrecht morrelen, klonk het bij de PVDA. “Handen af van de AOW”, stelde het CDA.

Bij het indienen van de motie voor het verhogen van de AOW-leeftijd in 2008 kregen we welgeteld één Kamerlid mee. Dat was Rita Verdonk. Voor de andere partijen leek niets bespreekbaar. Ik begreep dat ten dele wel. Hervormen gaat altijd over mensen. Ik begrijp de stratenmaker die zich af-





vraagt waarom hij langer door moet werken heel goed. Voor een politicus is het daarom altijd zaak om de juiste vorm van leiderschap te vinden. En dat betekende: vakbonden zover krijgen om hun vergrijsde achterbannen te overtuigen dat een paar maanden langer werken niet onredelijk is. En werkgevers voorbij hun eigen belang helpen, en ze erop wijzen dat de structurele versterking van de economie op het spel stond. Soms is het in het algemeen belang om gevestigde belangen uit te dagen, zeker als de voormalige volkspartij en niet in staat blijken te zijn voorbij bestaande belangen te kijken, en de overheid gaan beschouwen als onderhandelingsplaats voor die belangen. Verantwoordelijkheid nemen is soms ook tegen de stroom ingaan. En is dat niet precies de kern van progressieve politiek? Gevestigde belangen uitdagen. De status quo bevragen. Durven denken voor toekomstige generaties.

Macht

D66'ers hebben nooit veel op gehad met het woord 'macht'. Macht staat toch vooral voor behoudzucht zonder vernieuwende ideeën. En wie lang dicht op de macht zit, raakt er aan gehecht. Hans Gruijters, D66'er van het eerste uur, schreef er eens over in zijn boekje *Daarom D'66*, ter gelegenheid van de Tweede Kamerverkiezingen van 1967. Machtspolitiek – in de jaren zestig vooral

door de confessionele partijen – vergeleek hij met smokkelaars, die dagelijks met een kruiwagen zand bij de douane verschijnen. Telkens wordt het zand onderzocht op smokkelwaar. Telkens blijkt er niets in te zitten. En elke keer lukt het de smokkelaars weer om de grens te passeren. Totdat de douane ontdekt dat ze kruiwagens smokkelen. De crux? Het waardeloze zand, dat zijn de ideeën en idealen; een dekmantel voor het werkelijke doel: de macht, of de kruiwagens in het verhaal.

En toch: ik wil de rol van macht niet relativiseren. Als politiek leider ben je verantwoordelijk voor de richting van de partij. Maar je bent ook verantwoordelijk voor de toekomst van de partij. Als partijleider heb ik vaak genoeg meegemaakt dat verantwoordelijkheid nemen risico's met zich meebrengt. Zoals ik al zei: balanceren tussen macht en de verantwoordelijkheid voor het geheel gaat niet zonder frictie. De hervormingsagenda was een enorme sprong. "Hiermee ga je geen stemmen winnen", klonk er toen. En natuurlijk trok ik me dat aan. Tegelijkertijd: is het leiderschap om steeds te kiezen voor de makkelijke weg? Is het leiderschap om keuzes steeds te laten afhangen van de winst die je er mee kunt boeken? Leiderschap betekent ook oog durven hebben voor het algemeen belang als dat niet direct iets oplevert.

Neem Europa. Nu het Europese ideaal in zwaar weer verkeert, is het voor partijen verleidelijk om te zeggen: daar branden we onze handen niet aan. Je een europessimistische houding aanmeten lijkt dan aantrekkelijker. Juist nu heeft Europa behoefte aan een nieuwe weg. En dat is wat mij betreft een kwestie van algemeen belang. Dat tonen de vluchtelingencrisis, het veiligheidsvraagstuk, internationaal terrorismevraagstuk, de klimaatverandering en energieafhankelijkheid wel aan. En actueel: er komt een referendum over een belangrijk associatieverdrag met Oekraïne aan. Dat premier Rutte daarover opmerkt: "ik ga nu echt niet folders uitdelen op terrassen, daar bereik je niets mee", is wat dat betreft veelzeggend. Ik vond bovendien dat minister Dijsselbloem in een interview met het *Financieele Dagblad* te ver doorschoot met het europessimisme, toen hij zei dat de komst van vluchtelingen ons welvaartssysteem "opblaast". Als je voor het Europese idee bent, en ik geloof dat Dijsselbloem dat is, dan is de vraag: wat is je alternatief? In mijn congres toespraak van februari 2014 vroeg ik me af: zijn mensen echt klaar met Europa? Of zijn ze klaar met die politici die het Europese ideaal zo beroerd en krakkemikig verdedigen?

'Soms is het in het algemeen belang om gevestigde belangen uit te dagen'

Ik vind overigens wel, vanuit liberale uitgangspunten gedacht, dat het belangrijk is om niet van alles een kwestie van algemeen belang te maken. Het algemeen belang is niet een allesomvattende gedachte waarvoor alles moet wijken, een soort dictatuur van de meerderheid. Wie in de politiek liberale uitgangspunten hanteert, moet altijd oor hebben voor de minderheid. Bovendien moet een politiek leider kunnen luisteren. Vaak genoeg begint de beweging bij een minderheid, en blijkt pas later dat het gelijk niet bij de meerderheid lag. Een kleine groep heeft het soms makkelijker.

Die is niet gebonden aan de eisen van de macht. Die wordt niet belemmerd door die steeds terugkerende vraag: "Hoe staan we er bij de volgende peiling voor?". Ik heb wat dat betreft waardering voor de SG P-fractie, ook al zijn we het niet altijd met elkaar eens en hebben we andere politieke uitgangspunten.

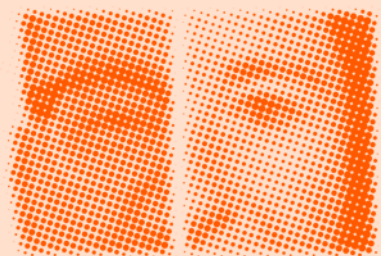
Balans

Balanceren tussen macht en verantwoordelijkheid; het doet me denken aan het verkiezingsaffiche van de Vrijzinnig-Democratische Bond (VDB) uit 1922, dat D66 eind vorig jaar op een veiling kocht. Een van de beroemdste affiches uit de Nederlandse politieke geschiedenis dat nu op onze fractieburelen hangt. Het beeld op de poster inspireert me. Het schip van staat dat tussen extremen koerst – tussen het streven om het verleden te herstellen en de ambitie om het heden omver te werpen. De oproep "Houdt Koers!", die zo mooi bovenaan de poster staat, is bovendien een mooie metafoor voor hoe een politieke partij en een politiek leider met het algemeen belang behoren om te gaan: trouw blijven aan principes en idealen. Je niet laten verleiden om naar de flanken te hellen en voor de 'kale macht' te kiezen, maar scherp blijven op het belang van het geheel.

Als ik even afstand neem: ik denk dat dat uitgangspunt voor D66 meer dan ooit een ijkpunt is. In bijna tien jaar oppositie hebben we naar mijn gevoel de koers kunnen bepalen en daarin steeds een goede balans weten te vinden tussen macht en verantwoordelijkheid. Rutte II heeft veel uitgevoerd van wat wij al jaren in ons programma hadden staan. We hebben de boel weer in beweging gekregen. Een karwei waar we klein maar koersvast aan begonnen, om er vervolgens met een grotere groep in de oppositie een slot aan te geven. En daarmee ontstaat, nu Rutte II tegen het einde loopt, voor D66 een taak om opnieuw de balans tussen macht en verantwoordelijkheid te vinden. Met dat motto van de VDB in het achterhoofd. Ik durf inmiddels te zeggen dat de partij daar klaar voor is.

Alexander Pechtold is partijleider en fractievoorzitter in de Tweede Kamer voor D66.

Om tot een gedeelde notie van ons algemeen belang te komen, moeten we er met z'n allen over praten. In het publieke debat, in onze democratie, in de politiek. Hoe doen we dat? Drie auteurs doen concrete voorstellen om een goed gesprek over het algemeen belang mogelijk te maken.



Algemeen belang: hoe dan?

Bart Cosijn

Debatleider en initiatiefnemer van Burgertop A'dam

Ervaar de democratie

De lokale democratie is niet populair. In maart vorig jaar ging slechts 50 procent van de Amsterdamse kiesgerechtigden naar de stembus. Terwijl gemeentelijke bestuurders over steeds meer zaken beslissen die hun inwoners aangaan. Raadsleden en wethouders moeten beter hun best doen om de democratie uit te leggen. Daarnaast moeten we zoeken naar nieuwe manieren om mensen meer ruimte te geven om democratisch te zijn. Want het goede nieuws is: dat zijn we van nature.

De Amsterdamse Burgertop van 6 juni 2015 was een oefening in democratie. Op deze dag kwamen 250 stadgenoten bij elkaar om aan 35 ronde tafels te praten over wat zij belangrijk vinden voor hun buurt en stad. Geen project van de gemeente, maar het resultaat van een jaar hard werken door betrokken Amsterdammers.

Onze democratie moet het algemeen belang dienen. Maar wat is de meest effectieve vorm van democratie: representatief of direct? De kern is dat burgers uit vrije wil meedoen en voldoende ruimte krijgen om op basis van hun eigen ideeën over de gemeenschap invloed uit te oefenen. Wanneer je zo'n ervaring hebt doorgemaakt, groeit je bereidheid om de theorie te aanvaarden.

Ook het omgekeerde is waar: zodra mensen ervaren dat hun invloed afneemt, heeft het weinig zin om ze via een campagne voor de huidige democratische praktijk te enthousiasmeren. Onze democratie moet daarom meer aansluiten op onze democratie van alledag: als gezin beslissen waarheen jullie op vakantie gaan, afspreken wie de bardienst op zich neemt, discussiëren over de inbraken in de buurt. Hoe beter meepraten en meebeslissen samenvallen, hoe groter de kans dat je je neerlegt bij een uitkomst waar je het zelf niet mee eens bent. Je was immers deel van de democratische ervaring.

Hans Bolten

Filosoof en eigenaar van Bolten Training

Taal als middel

Het socratisch gesprek is een methode om gezamenlijk te filosoferen. Over het algemeen belang bijvoorbeeld: 'wat is dat, algemeen belang?', 'moet het een rol spelen in de politiek?', en 'bestaat het eigenlijk wel?'

Heb je iets aan dat gefilosofeer in de politiek? Filosofie en politiek, dat is een lastige combinatie. Filosofen zoeken waarheid, politici zoeken aanhangers – waarheid versus overtuiging. Socrates opent zijn verdedigingsrede niet voor niets met: "Mijn aanklagers spraken overtuigend, maar hebben geen waar woord te berde gebracht."

In de politieke arena is 'algemeen belang' vaak een opgepompt eigenbelang. Wie filosofeert, probeert daar bovenuit te komen; 'algemeen' betekent immers meer dan 'jouw', 'mijn' of 'ons'. Algemeen belang, als het al bestaat, is wat onze individualiteit te boven gaat. En wat stijgt boven ons uit? Wat kan ik mij nooit of te nimmer toe-eigenen? Taal. Woorden zijn niet van ons, wij kunnen niet individueel over hun betekenis en waarheid beslissen. Taalgebruik is een publieke zaak, filosofisch gezien. Algemeen belang is in dit opzicht: reenschap afleggen, en zo nodig eisen, van elkaars taalgebruik.

Manipulatie van betekenis en waarheid vormt politiek handwerk. Wie het etiket 'vluchteling' weet te veranderen in 'gelukszoeker' heeft succes. Tenminste, als er niemand is die hier het algemeen belang dient, dat wil zeggen: verantwoording eist over de betekenis en waarheid van de gehanteerde begrippen. Wie filosofeert, vraagt (zich af): wat is het verschil tussen gelukszoekers en vluchtelingen? Ben je óf het een óf het ander? Zijn er mensen die geen geluk zoeken?

Wie het algemeen belang een plaats wil geven in de politiek zal, precies zoals in een socratisch gesprek, de dingen bij de naam moeten noemen en daar redenen voor geven. Tegen iemand die welbewust dingen zegt die niet waar zijn, behoort je dan te zeggen dat hij liegt. Dát is algemeen belang: gepast omgaan met dat wat niet van ons is: de taal.

John Bijl

Oprichter en directeur van het Periklesinstituut

Versterk de democratie

Het hoofdspoor van de democratie functioneert prima. Maar ik maak me zorgen om de alternatieve spoorlijnen ernaast. Goedbedoelde burgerinitiatieven lopen al gauw het hoofdspoor in de wielen met ontsparing tot gevolg. Daarbij ligt de focus van het publiek en de media op de bestuurders, terwijl het primaat van de democratie én de eindverantwoordelijkheid bij gemeenteraden ligt. In een goed functionerende democratie presenteren politici voorstellen, onderzoeken ze gezamenlijk alle argumenten en nemen ze daarmee een afgewogen besluit. Een besluit waarvan men op z'n minst denkt: "Ik ben het er niet mee eens, maar ik begrijp het wel." Daarmee wordt een politiek besluit gelegitimeerd. Om het algemeen belang te versterken, moet je de legitimering van politieke besluiten verbeteren. Ik heb drie voorstellen.

Ten eerste moet de parlementaire democratie worden versterkt, door bestuur en volksvertegenwoordiging te ontvlechten. Kies de burgemeester en laat die z'n wethouders uitzoeken. Of kies wethouders rechtstreeks. Ook moeten we gemeenteraadsleden verbieden om na verkiezingen een wethoudersfunctie te accepteren. Daarbij moet de ondersteuning van raden beter: meer geld naar griffies en ambtelijke ondersteuning.

Ten tweede is het gebrek aan lokale pers een makke. Deze noodzakelijke tegenmacht ontbreekt steeds vaker in kleine gemeenten. Versterk de lokale media, desnoods met een publiek fonds.

Als laatste: onderwijs. Er is op scholen meer aandacht voor staatsinrichting dan voor democratie. Kinderen moeten al op jonge leeftijd de principes en werking van democratie ervaren. Door het uitvoeren van projecten, debatten te voeren en schooluitjes naar de gemeente leren kinderen spelenderwijs hoe het afwegen van belangen en het nemen van besluiten in de praktijk werkt.

Een goed functionerende volksvertegenwoordiging is de enige garantie om voor iedereen begrijpelijke beslissingen te nemen waarin ieders belang wordt gewogen. Versterk haar.

Wie let er op het algemeen belang als burgers steeds meer zelf initiatief nemen? De doe-democratie vereist juist ook een sterke representatieve democratie, stellen deze vier onderzoekers. Het debat over het algemeen belang moet altijd óók in de raadszaal gevoerd worden.

De Montessori-filosofie achter de doe-democratie

door Evelien Tonkens, Margo Trappenburg, Jante Schmidt & Menno Hurenkamp

Onze democratie is, vooral lokaal, behoorlijk in beweging en er ontspruiten allereerste nieuwe vormen van participatieve democratie. De vormen variëren van burgertoppen (G1000) tot burgerinitiatieven en worden veelal aangemoedigd door de overheid. Juist vanwege die stimulans is het van belang te kijken hoe deze vormen zich verhouden tot de gemeentepolitiek. Het is goed dat burgers een zorgcoöperatie opzetten en een stadspark beheren, maar wie let er op de belangen van mensen die niet bij de coöperatie zijn aangesloten? Of als een klikje buurtbewoners zich enthousiast ontfermt over het park waardoor anderen zich niet welkom voelen? De actievelingen lijken bovendien veelal op een gemiddelde D66-stemmer. In dit artikel betogen wij dat met de versterking van de participatieve democratie ook de representatieve democratie versterkt moet worden. Naarmate burgerinitiatie-

ven meer ruimte krijgen, is het zaak om anderen meer kans te bieden zich via stemming uit te spreken.

Daar waar de focus eerder lag op deliberatieve vormen van participatieve democratie zoals burgerpanels, burgertoppen en stadsgesprekken, moedigt de overheid het afgelopen decennium burgerinitiatieven sterk aan. In de Haagse beleidsnota 'Doe-democratie' uit 2013 wordt de 'doe-democratie' onder meer omschreven als de 'toenemende mogelijkheden voor burgers om hun eigen leefomgeving te bepalen'. Het gaat om 'burgers die rechtstreeks en zonder tussenkomst van een overheid oplossingen voor maatschappelijke kwesties tot stand brengen' (p. 13). Zowel landelijke als lokale politici omarmen de burgerinitiatieven en doen hun best deze te bevorderen.

DE ONTWIKKELING TOT doe-democratie wordt vaak gepresenteerd als een onafwendbare trend. Nederland is aan het 'kantelen' en gemeenten kantelen mee. Om ervoor te zorgen dat dit proces momentum houdt, organiseren gemeentebestuurders soms 'hiaten waar burgers in kunnen stappen'. Men schrappt bijvoorbeeld zorgvoorzieningen en lokt zo burgerinitiatieven uit. Pleitbezorgers stellen dat er in het proces van kantelen altijd sprake is van een voorhoede die initiatief neemt en een achterhoede die dit niet kan bijbenen. Het beeld van voorhoede en achterhoede diskwalificeert echter de mening van niet-actieve burgers, waardoor de laatste groep last ondervindt van het nieuwe beleid. Zo vertelde een respondent uit ons onderzoek dat de gemeente *rücksichtslos* alle prullenbakken had weggehaald, opdat burgers zelf de straat schoon hielden.

Het stimuleren van burgerinitiatieven gaat gepaard met een pleidooi voor 'loslaten' en heeft een sterk resultaatgericht karakter: geen vaag geklets maar problemen oplossen! Het beroep op burgerinitiatief kan daarmee op veel enthousiasme rekenen, want personen die betrokken zijn bij het publieke domein zijn veelal vóór. Het gevoel heerst dat er iets moet gebeuren. Of zoals een wethouder die we voor ons onderzoek interviewden, benadrukt: "Voor lokale democratie is het belangrijkste dat initiatieven ontstaan; of dat het overnemen van voorzieningen of activiteiten zijn, maakt niets uit." Tegenstanders houden zich veelal op de vlakte en realiseren zich dat ze door het benoemen van problemen niet meteen populair worden.

Beeld / Herman Wouters



DEZE NIEUWE DEMOCRATIE is te typeren als Montessori-democratie; op Montessorischolen laten leerkrachten leerlingen vrij zich in eigen tempo te ontwikkelen. Vergelijkbare trekken zijn terug te vinden binnen de zogenaamde studiehuisen die eind jaren negentig werden ingevoerd op middelbare scholen en deels gebaseerd zijn op dezelfde Montessori-filosofie. De parlementaire enquêtecommissie die de veranderingen in het voortgezet onderwijs evalueerde, stelde dat de vrijheid in het onderwijs op sommige scholen had geleid tot wantoestanden. Docenten gaven hun leerlingen te veel eigen verantwoordelijkheid en leerlingen wisten zich hiermee geen raad. Ditzelfde patroon kwamen wij – naast de succesverhalen – tegen tijdens ons onderzoek bij verschillende gemeenten.

Net als Montessori-onderwijs is participatieve democratie niet voor iedereen geschikt. Actieve en mondige burgers weten de weg naar de raad en het bestuur goed te vinden en komen inderhaast snel tot besluiten. Plotseling is dan bepaald dat de buurt zelf de straat gaat schoonhouden. De actievelingen zijn veelal hoger opgeleiden en hoewel de initiatiefnemers hun best doen om op een open manier diverse typen bewoners aan te spreken, slagen zij daar matig in. Door meer ruimte voor burgerinitiatieven wordt de *diplomademocratie* dus versterkt, waardoor de niet-actieve burgers – vaker lager opgeleid – politieke invloed verliezen. Sommigen zijn momenteel niet actief, maar in de toekomst mogelijk wel te porren voor

burgerinitiatieven. Anderen prefereren een gemeenteraad die beslissingen neemt en publieke taken uitvoert. Of zij vertrouwen liever op professionals wanneer we spreken over het beheer van voorzieningen.

We zijn geneigd te vinden dat vertegenwoordigers van dezelfde politieke stroming qua ideeën, maar ook wat betreft demografische kenmerken zoals leeftijd, culturele achtergrond en opleidingsniveau, moeten lijken op de achterban. Te veel mannen, autochtonen of hogeropgeleiden is een probleem voor de traditionele politiek. Het lijkt erop dat de norm van representatie zich heeft verplaatst naar de nieuwe vormen van democratie. Bij loting is descriptieve representatie een expliciet doel; ofschoon het zeker niet altijd probleemloos lukt om dat doel te bereiken. Ook bij de doe-democratie zijn deelnemers en politici vaak bezig met de norm van representatie. Ze streven ernaar, en slagen er soms in, een vorm van representatie te realiseren. Dat kan doordat zij daadwerkelijk lijken op de achterban of expliciet contact hebben gelegd met kiezers. Of doordat men het algemene belang probeert te behartigen in plaats van particuliere deelbelangen. Deelnemers van de doe-democratie ervaren dit laatste als een lastige opgave; tijdens ons onderzoek wezen zij erop dat factoren kunnen meespelen die belangrijker zijn dan representativiteit, zoals bekwaamheid of 'de goede kant uitgaan'.

‘Het lijkt ons goed, eerlijk en democratisch om de ontwikkeling naar participatieve democratie als politieke keuze te presenteren en verdedigen, zeker tegenover burgers die er niet op zitten te wachten’

DE MONTESSORI-DEMOCRATIE gaat gepaard met een juridisering en depolitisering van de traditionele gemeentepolitiek. De gemeenteraad lijkt meer een gremium te worden dat burgers in juridische zin vertegenwoordigt wanneer er iets mis gaat. Trappenburg wees er in eerdere publicaties op (Trappenburg 1998; 1999; vergelijk ook Van Gunsteren 1994) dat het juridisch systeem niet zozeer is bedoeld als set van leefregels voor de dagelijkse werkelijkheid. Mensen kijken niet in het huwelijkscontract om te zien wat zij hun partner verschuldigd zijn. In de meeste gevallen doen bazen en werknemers hun werk zonder dat zij hun arbeidsovereenkomst daarbij nodig hebben. De juridische normen komen pas in beeld wanneer het spaak loopt; bijvoorbeeld tijdens een scheiding of bij een hoogoplopend conflict tussen werkgever en werknemer. Ditzelfde lijkt te gaan gelden voor de traditionele gemeentepolitiek. Die is er niet meer om na politieke strijd te bepalen welke kant het uit moet of om de dagelijkse beslissingen te nemen; die is er voor het geval van nood wanneer we de verkeerde kant uit gaan.

Wanneer burgers initiatiefnemers worden terwijl gemeenteambtenaren en bestuurders op hun handen gaan zitten, leidt dit tot een informalisering van de lokale politiek en van de interactie tussen en binnen de representatieve en participatieve democratie. Deze ontwikkeling lost de spanning tussen participatieve en representatieve politiek in zekere mate op; er bestaat immers grote consensus omdat men confrontaties tussen participatieve en representatieve politiek wil voorkomen. Als die zich toch voordoen, moet de gemeenteraad de doorslag geven, maar dan is er al heel wat fout gegaan. Dat onvermogen komt vooral voor rekening van ambtenaren. Stilzwijgend lijkt ieder het erover eens dat de verantwoordelijkheid voor een soepel verloop van informele processen vooral bij ambtenaren ligt en dat juist zij nu moeten veranderen. Ondanks de hoge mate van consensus leven op dit terrein nog prangende vragen. Vooral de vraag wat de rol van politiek is als de nadruk op persoonlijke uitwisseling komt te liggen. Wat is dan het moment dat je als raadslid of wethouder een standpunt inneemt en een lijn uitzet en verdedigt?

KORTOM: ONDER INVLOED van participatieve democratie verandert ook de representatieve politiek, constateren wij in ons onderzoek naar de verhouding tussen beide. De lokale politiek depolitiseert door juridisering en informalisering. De gemeenteraad beperkt zich tot de rol van veiligheidsklep en de informele macht van mondige burgers wordt vergroot. Wellicht is de ontwikkeling naar meer participatieve democratie goed; het gaat dan echter om een politieke keuze en niet om een onafwendbaar proces. Het lijkt ons goed, eerlijk en democratisch om deze ontwikkeling als politieke keuze te presenteren en verdedigen, zeker tegenover burgers die er niet op zitten te wachten.

Wij pleiten daarom voor een versterking van de representatieve democratie, waarbij burgers meer kans krijgen zich via stemming uit te spreken, bijvoorbeeld middels lokale referenda, burgerfora of burgerjury's. Zo voorkomen we dat het politieke debat over onze toekomst zich verplaatst van de raadszaal naar de participatieve democratie, waar er voor de raad alleen nog de ondankbare rol overblijft om een oordeel te vellen. Het debat in de participatieve democratie dient daarom tijdig aan te haken bij het debat in de gemeenteraad. Als een zorgcoöperatie wordt gestart, kan de raad bespreken wat dit betekent voor de inwoners die niet bij deze coöperatie zijn aangesloten. Op die manier kan ontwikkeling van de participatieve democratie een aanvulling op de representatieve democratie zijn, in plaats van een bedreiging of uitholling daarvan.

Evelien Tonkens, Margo Trappenburg en Jante Schmidt zijn verbonden aan de Universiteit voor Humanistiek. Menno Hurenkamp is verbonden aan de Wiardi Beckman Stichting. Dit artikel is gebaseerd op hun boek *De Montessori-democratie, spanningen tussen burgerparticipatie en de lokale politiek* dat gratis beschikbaar is op www.uvh.nl en www.evelientonkens.nl.



Nadenken en meepraten over het algemeen belang moet je leren. Het onderwijs biedt bij uitstek de mogelijkheid om alle burgers uit te rusten met democratische competenties. Maar we benutten die mogelijkheid niet, vindt Bram Eidhof.

Voorbij de vrijblijvendheid in het burgerschapsonderwijs

door Bram Eidhof



“Democratisch burgerschap? Hooft leerlingen hun tanden leren poetsen daar ook bij?”, vroeg een schoolleider aan ons onderzoeksteam. De meeste schoolleiders hadden wel enige notie van de betekenis van democratisch burgerschap, maar deze man kwam onverbloemd voor zijn onwetendheid uit. Of was hij helemaal niet onwetend? En illustreerde hij zo het huidige ongemak over burgerschapsonderwijs in Nederland? Want waarom zouden we in het onderwijs democratisch burgerschap bij jongeren moeten ontwikkelen? Kunnen ouders dat niet beter doen, en is democratisch burgerschap niet inherent normatief? Om met het laatste te beginnen: dat is het zeker. Zoals onderwijs ook inherent normatief is: of het nu gaat om naar de docent luisteren (respect voor autoriteit) of je huiswerk maken (discipline), normen en waarden zijn verweven met onderwijs. De vraag is dan ook niet zozeer óf onderwijs normatief is, maar in welke mate

‘De leerplicht biedt een kans om ongelijkheden in democratische uitrusting te verminderen: ook leerlingen uit minder stimulerende milieus volgen onderwijs’

Beeld / Herman Wouters

en op welke manier. Daar moeten we expliciet over zijn, zodat er ruimte is voor discussie, reflectie en bewuste besluitvorming. Bovendien is de school bij uitstek een plek om democratisch burgerschap te oefenen. Het onderwijs is niet alleen uniek in haar bereik, leerlingen ervaren doorgaans ook meer verschillen op school dan in hun familie- en vriendenkring.

OOK VOOR ONZE DEMOCRATIE is burgerschapsonderwijs een belangrijke motor. Een veerkrachtige, meritocratische democratie kenmerkt zich immers door een goed ontwikkelde, kritische en initiërende demos. In zo’n democratie is alleen de *mogelijkheid* om je democratisch te kunnen roeren niet genoeg. Immers, zonder daartoe voldoende uitgerust te zijn, bestaat politieke gelijkheid alleen op papier. Ten dele lijken zulke gelijke politieke kansen een utopie: burgers zullen altijd van elkaar verschillen in de middelen en netwerken die politieke invloed mogelijk maken. Het onderwijs kan hier echter in substantiële mate tegenwicht aan bieden, door leerlingen uit te rusten met democratische competenties, inzicht en het vertrouwen een verschil te kunnen maken. De leerplicht biedt een kans om ongelijkheden in democratische uitrusting te verminderen: ook leerlingen uit minder stimulerende milieus volgen onderwijs. Kortom, juist via het onderwijs kan iedere jonge burger een kans worden gegeven om zich democratisch te manifesteren. Dat komt de legitimiteit van het democratisch systeem ten goede.

Een overweldigende meerderheid van de Nederlanders koestert de democratie, zo liet het Sociaal en Cultureel Planbureau recent zien. Tegelijkertijd is er kritiek op hoe politiek bedreven wordt. Nederlanders zijn daarnaast doorgaans tevreden over het eigen leven, maar maken zich zorgen om de afname van normen en waarden in de samenleving. Bovendien gaan jongere generaties minder naar de stembus, en laten lager opgeleide jongeren het in het bijzonder afweten. Zowel burgers als beleidsmakers zijn dan ook in meerderheid van mening dat het onderwijs moet bijdragen aan de democratische vorming en maatschappelijke competenties van leerlingen. Want al sinds Plato weten we dat mensen zich niet vanzelf tot democratisch burger ontwikkelen.

DEZE ZORGEN CULMINEERDEN in 2006 in de verplichtstelling van burgerschapsonderwijs. Scholen in het basisonderwijs en middelbaar onderwijs kregen de opdracht om “actief burgerschap en sociale integratie” te bevorderen. De wet geeft scholen grote vrijheid om invulling te geven aan deze opdracht, maar bevat wel een inspanningsverplichting. Deze verplichting kent de belofte van een historische doorbraak; sinds de Tweede Wereldoorlog was er weliswaar regelmatig een roep om burgerschapsvorming, maar initiatieven hiertoe kwamen in al die decennia niet van de grond, vanwege angst voor (staats)indoctrinatie en paternalisme (De Jong, 2014). Toch dreigt de huidige opleving een voortijdige dood te sterven.

Zo constateren zowel de Onderwijsraad (2012) als de Inspectie van het Onderwijs (2013, 2014, 2015) dat burgerschapsonderwijs te weinig van de grond komt. Scholen werken niet planmatig of systematisch aan de bevordering van democratisch burgerschap. Nederlandse leerlingen hebben in vergelijking met Europese leerlingen bar weinig burgerschapskennis. En veel schoolleiders en leraren geven signalen dat zij te weinig richting en houvast vinden in het formele curriculum in de huidige vorm, zo constateert de PO-Raad. Ze worden in hun opleidingen niet of onvoldoende op deze taak voorbereid. De vrijheid tot eigen invulling lijkt daarmee in de praktijk in vrijblijvendheid te verzanden. Tegelijkertijd zijn politici en beleidsmakers huiverig om de klaarblijkelijk zo gewenste richting en houvast te geven. Hoe ontstaat zo’n patstelling? En hoe lossen we die op?

DE KERN VAN de worsteling met burgerschapsonderwijs bestaat uit de normatieve lading die democratisch burgerschap kent. Hoe ziet een goede, democratische burger eruit? Welke waarden staat zij voor, welke vaardigheden heeft zij? Zodra nationale beleidsmakers hier een al te specifieke definitie voorschrijven, maken zij zich kwetsbaar voor het verwijt van indoctrinatie. Op lokaal niveau of schoolniveau is er vaak meer overeenstemming over wat er wordt verstaan onder goed burgerschap. Maar ook hier blijft verregaande vorming problematisch, omdat een leerling zich ook op eigen wijze moet kunnen ontwikkelen, en zich in andere delen van het land

ook moet kunnen redden. Kortom, er zijn drie tegengestelde waarden die met elkaar in balans moeten worden gebracht: vrijheid van onderwijs, de autonomie van het kind en de wens om een leerling voor te bereiden op functioneren in de hele, democratische maatschappij. Zodra we ons op slechts één van deze waarden beroepen, ontstaat er een patstelling. Zo maakt een school die zich op een specifieke, sterk normatieve conceptie van burgerschap beroept, zich kwetsbaar voor verwijten van isolationisme en indoctrinatie. En is de school die alleen van de autonome behoefte van het kind wil uitgaan naïef, aangezien het goed kunnen functioneren in een democratische maatschappij – en zelf ook een verandering kunnen initiëren – om uitrusting daartoe vraagt.

‘Hoe legitiem is een democratie die een deel van de demos niet voldoende toerust om ook te participeren, te initiëren en te reflecteren?’

ONDERTUSSEN SCOREN Nederlandse leerlingen slecht als het gaat om democratische kennis, en geven docenten aan dat ze zich onvoldoende voorbereid voelen om in de klas discussies te leiden over controversiële maatschappelijke onderwerpen (Eidhof, 2015). Toch is het enthousiasme om leerlingen meer dan alleen taal en rekenen te leren nog steeds groot in onderwijsland. Kortom, het is nog niet te laat om werk te maken van burgerschapsonderwijs. Wat is er nodig om de huidige stagnatie te lijf gaan? Ten eerste kunnen we leerlingen zelf met deze drie waarden confronteren. Zo kunnen democratische of maatschappelijke vraagstukken vanuit verschillende perspectieven worden behandeld:

die van de eigen school of gemeenschap, die van andere groepen in samenleving, en het perspectief van de individuele leerling. Didactische werkvormen die een dergelijk uitwisseling van perspectieven bevorderen zonder voorschrijvend te zijn, blijken ook het meest effectief (Geboers et al., 2013). Daarnaast kan onderscheid worden gemaakt tussen breed gedragen en betwiste burgerschapsdoelen (Eidhof, 2015). Zo wordt het belang van zaken als kennis van de democratie en de grondwet, het algemeen belang kunnen doorgronden en om kunnen gaan met verschillen tussen mensen breed onderschreven, terwijl scholen bijvoorbeeld variëren in het belang dat ze toeschrijven aan kennis van tradities en normen van de eigen gemeenschap. Juist het formuleren van een minimum aan burgerschapsdoelen kan scholen houvast bieden. Hier zijn we nu nog vaak te naïef in. Zo ontbreken niet alleen minimeisen, maar worden er nu vaak competenties gestimuleerd die op het eerste gezicht waardevol zijn, maar ook negatief kunnen uitpakken. Een voorbeeld: samenwerken en een prosociale houding worden alom gezien als belangrijke (burgerschaps)competenties. Nu wordt echter over het hoofd gezien dat mensen met een prosociale houding in conflicten tussen groepen vaak ook sterker geneigd zijn de eigen groep te verdedigen en het conflict te laten escaleren. In een steeds meer diverse en kleinere wereld is het ook zaak om weerstand te kunnen bieden aan groepsdruk, en om samenwerking met een andere groep te kunnen realiseren. Dit soort spanningen en nuances vergt scherpzint, en wordt nog onvoldoende erkend en opgezocht in het onderwijs.

HET FORMULEREN VAN minimumuitkomsten is daarnaast een bewezen manier om ongelijkheden in het onderwijs te bestrijden – en juist een minimumniveau in democratische uitrusting voor alle leerlingen is nodig om democratische processen toegankelijk te houden. Want hoe legitiem is een democratie die een deel van de demos niet voldoende toerust om ook te participeren, te initiëren en te reflecteren? Dit minimum aan burgerschapsdoelen is een basis, waaraan scholen hun specifieke invulling van burgerschap kunnen toevoegen. Want hoewel

dergelijke invulling betwist kan worden, is er nog altijd behoefte aan scholen met een filosofische of religieuze oriëntatie of een waardeoriëntatie. Voor scholen die moeite hebben met het formuleren of implementeren van een burgerschapsvisie, kan een burgerschapskompas worden ontworpen, naar het advies van de Onderwijsraad (2012). Dit kompas maakt verschillende visies op burgerschap tastbaar voor onderwijsprofessionals, en doet suggesties voor de systematische implementatie van burgerschapsonderwijs in lijn met deze visies. Als ook schoolleider- en lerarenopleidingen structureel en substantieel aandacht gaan besteden aan burgerschapsvorming, hoeft het nog niet te laat zijn. Dan kan het onderwijs zijn leerlingen niet alleen beter equiperen voor het leven in een democratische maatschappij, maar ook engagement brengen onder groepen leerlingen die zich nu politiek machteloos voelen. En een eerlijke kans om je democratisch te manifesteren, daar kan een ware democraat nooit tegen zijn.

Bram Eidhof is onderzoeker bij het Instituut voor Publieke Waarden en verdedigt binnenkort zijn proefschrift over burgerschapseducatie aan de Universiteit van Amsterdam.

Literatuur
De Jong, W. (2014). *Van wie is de burger? Omstreden democratie in Nederland, 1945-1985*.

Eidhof, B. (2015). *Influencing Youth Citizenship*. Proefschrift.

Geboers, E., Geijsel, F., Admiraal, W., en Ten Dam, G. (2013). *Review of the effect of citizenship education*. Educational Research Review, 9, 158-173.

Inspectie van het Onderwijs (2013). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2011/2012*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2014). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2012/2013*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Inspectie van het Onderwijs (2015). *De staat van het onderwijs. Onderwijsverslag 2013/2014*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

Onderwijsraad (2012). *Verder met burgerschap in het onderwijs*. Den Haag: Onderwijsraad.

FEITEN & CIJFERS

De 'kloof' tussen politiek en burgers

Het vertrouwen in de politiek slinkt. De kloof tussen politiek en burgers is groter dan ooit tevoren, en verkiezingsbeloftes worden aan de lopende band gebroken. Tenminste, als we de algemeen heersende opvatting van de afgelopen jaren moeten geloven. Het verval van de democratie zou hebben ingezet en daarmee de teloorgang van het 'algemeen belang'. Want wie weet immers beter wat in het belang van alle burgers is, dan alle burgers zelf? Als er niet naar hun stem wordt geluisterd, is dit geen goed teken voor onze democratie – wat letterlijk 'het volk regeert' betekent. Maar hoe diep is die kloof werkelijk? Leven politici écht in hun eigen wereld? Of valt het allemaal mee en hoeven we de democratie nog niet af te schrijven?

samenstelling Laura van Dijk

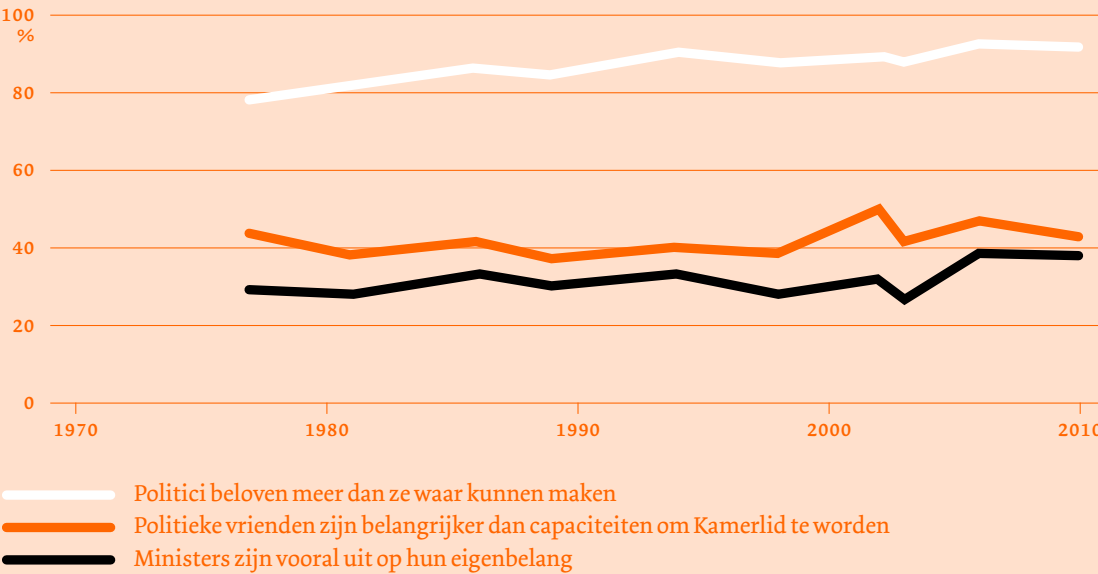
Op het matje

Volgens onderzoek van de Eurobarometer (2012) heeft slechts 28 procent van de bevolking vertrouwen in hun nationale parlement: een dieptepunt. Een kritische houding van burgers is bevorderlijk voor een gezonde democratie, maar waar ligt de grens? Daarom kunnen we terecht de vraag stellen: 'Hoe massaal mag het wantrouwen zijn in een politiek systeem dat zijn legitimiteit ontleent aan diezelfde burgers?' Dat wantrouwen is overigens wederzijds. Politici in Den Haag blijken niet zo'n 'hoge pet' op te hebben van de waarden die de burgers aanhangen die zij representeren (Peter Kanne, 2011). 87 procent van de politieke elite in Nederland vindt waarden als 'vernieuwing', 'vrijheid' en 'internationale oriëntatie' belangrijk,

terwijl 89 procent van diezelfde elite waarden als 'traditie', 'nationalisme' en 'conservatisme' aan de bevolking toeschrijft. Politici lijken dus een ander wereldbeeld aan te hangen dan een groot deel van de burgers: dat wringt. We zien dan ook dat deze houding niet ongestraft blijft tijdens verkiezingen in heel Europa. In de jaren vijftig en zestig verloren politieke partijen die aan een regering hadden deelgenomen tussen de 1 en 1,5 procent aan stemmen. In de jaren zeventig was dit al 2 procent, in de jaren tachtig 3,5 procent en in de jaren negentig was dit zelfs opgelopen tot 6 procent. Sinds het jaar 2000 verliezen politieke partijen 8 procent of meer van het aantal stemmen (Narud & Valen, 2005).

Politiek cynisme in Nederland

% helemaal mee eens & mee eens, 1977 – 2010



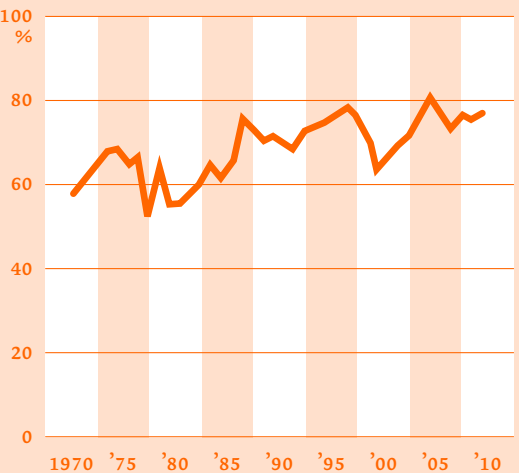
Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (2012)

Doemdenken

In het boek *De wankelende democratie* betogen drie politicologen – Jacques Thomassen, Carolien van Ham en Rudy Andeweg – dat het allemaal wel meevalt. “Het beeld dat het vertrouwen is gedaald klopt gewoon niet”, benadrukt Van Ham in een interview met *Trouw*. De zogenaamde legitimiteitscrisis zou niet minder dan een mythe zijn. Zo is, op een enkele ‘dip’ na, de tevredenheid over de Nederlandse democratie sinds de jaren zeventig voornamelijk gestegen. In 2012 zei zelfs meer dan 75 procent van de Nederlanders tevreden te zijn met het functioneren van de democratie. Met deze positieve cijfers voert Nederland bovendien – samen met Luxemburg en de Scandinavische landen – de lijst aan in Europa (Eurobarometer, 2012). Hoezo, ‘teloorgang van de democratie’?!

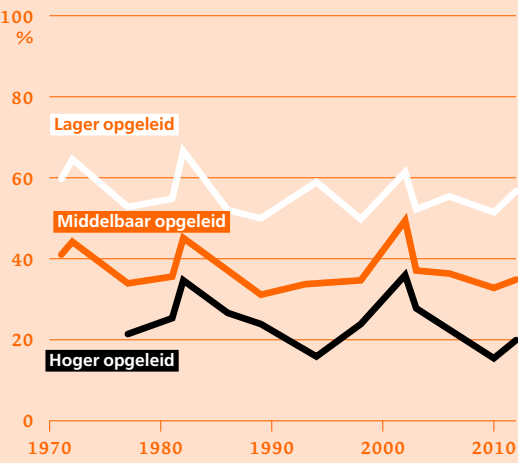
Tevredenheid over functioneren Nederlandse democratie

Percentage Nederlanders dat tevreden is



Bron: Eurobarometer (2012)

Kamerleden bekommeren zich niet om mening van mensen zoals ik (% eens)



Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (2012)

Te slim, te veel mannen

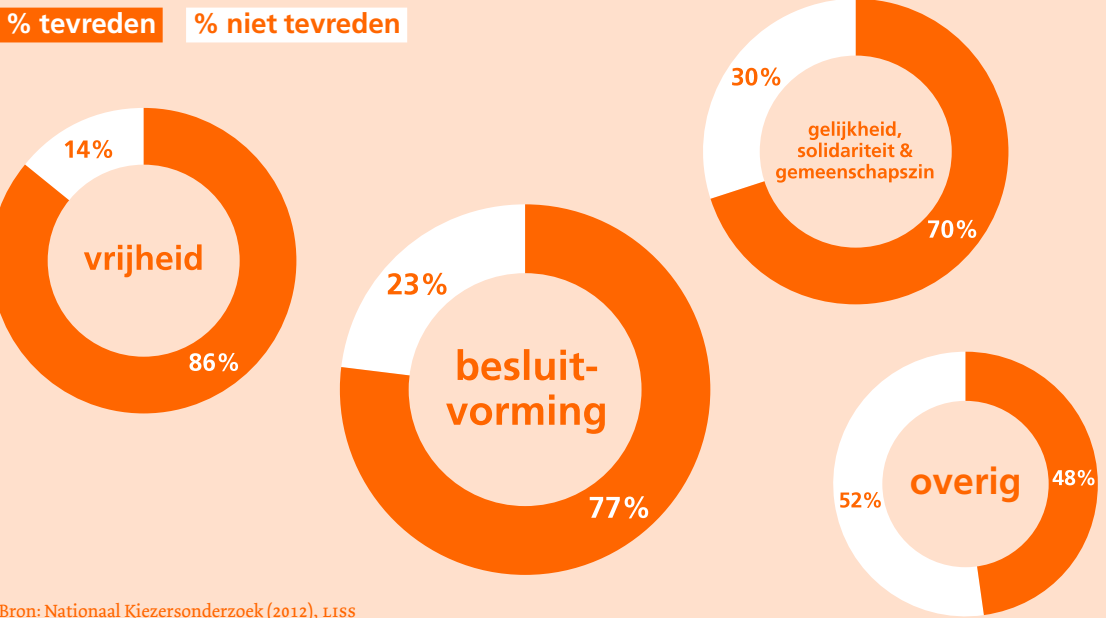
Hoewel dit weinig zegt over juiste representatie van waarden en belangen, is het interessant om op te merken dat het Nederlandse parlement zeker geen ‘dwarsdoorsnede’ van de samenleving is. Zo is maar liefst 95 procent van de volksvertegenwoordigers in de Tweede Kamer hoger opgeleid, terwijl dit in de samenleving slechts 28 procent is (*De Volkskrant*, 2012). Uit Nationaal Kiezersonderzoek (2012) blijkt bovendien dat lager opgeleiden zich veel minder gehoord voelen door de politiek. Het is hiermee niet gezegd dat hoger opgeleiden de belangen van lager opgeleiden niet kunnen behartigen, maar dit heeft wel zijn weerslag op de houding tegenover de politieke elite. Ook de man-vrouwverhouding is geen goede afspiegeling van de bevolking: terwijl meer dan de helft van de Nederlanders vrouw is, is 60 procent van de Tweede Kamerleden man (*De Volkskrant*, 2012).

Kwestie van perceptie

Volgens onderzoek van de Eurobarometer (2012) was meer dan 75 procent van de Nederlanders tevreden met het functioneren van de democratie. Het vertrouwen in de politiek neemt dus zeker niet af. Een onderzoek van European Value Studies (2012) geeft ditzelfde beeld: in 1981 had 44 procent van de Nederlandse bevolking vertrouwen in het parlement. In 2008 ging het om 47 procent van de burgers. De tevredenheid over de politiek – hoewel in het tweede onderzoek iets lager – blijft dus constant. Het lijkt dus vooral een kwestie van perceptie te zijn; het streven naar ‘algemeen belang’ lijkt nog steeds aanwezig, maar wellicht in een andere vorm. Zo schrijven verschillende burgers bovendien andere waarden toe aan de democratie. Het grootste aantal mensen

associeert democratie met ‘vrijheid’. Over democratie volgens deze definitie ligt de tevredenheid het hoogst: 86 procent. Wanneer democratie wordt uitgelegd met waarden als ‘besluitvorming’ of ‘gelijkheid, solidariteit of gemeenschapszin’, is de tevredenheid erover lager (Nationaal Kiezersonderzoek, 2012). Zo kunnen verschillende opvattingen over begrippen leiden tot verwarring. Daar lijkt het debat pas echt onder, niet onder de ‘teloorgang van democratie’. In bijvoorbeeld Rusland heeft de bevolking een heel andere opvatting van democratie; Russen associëren deze staatvorm op de eerste plaats met ‘orde en rust’ en pas daarna met bijvoorbeeld ‘vrije verkiezingen’ (Stephen White, 2011).

Tevreden met democratie, maar op welke manier?



Bron: Nationaal Kiezersonderzoek (2012), LISS

Media staan met de rug

naar burgers

Gesprekken over het algemeen belang vinden steeds meer op lokaal niveau plaats. Maar de media mengen zich hier te weinig in en luisteren nog te veel naar persvoorlichters in plaats van naar burgers, vindt oud-journalist Frank Bolder. Lokale media moeten hun essentiële rol in de democratie hervinden.

door Frank Bolder

Beeld / Herman Wouters



H

et hart van de democratie klopt niet meer alleen in Den Haag en op het gemeentehuis, maar ook in de dorpsstraten, verenigingen, dorpshuizen en wijkcentra. In veel gemeenten in Nederland wordt geëxperimenteerd met vernieuwende

afspraken over begroting, inspraak van burgers, groenonderhoud, sociale cohesie en democratische controle. Er liggen mooie kansen voor de lokale democratie. Overal ontstaan burgerinitiatieven die intussen meer dan een miljoen mensen bereiken. Soms komen daarbij zelfs hele dorpen in actie; zo is in mijn eigen woonplaats Hoog-Keppel met succes actie gevoerd tegen de sluiting van de basisschool.

DE SUCCESSEN KOMEN meestal keurig in de media. Maar voor het proces dat zich momenteel afspeelt is nauwelijks interesse. Wat gebeurt er op dit moment aan al die keukentafels waar 20 procent van de Nederlandse bevolking aan interviews wordt onderworpen om huishulp en andere ondersteuning te bespreken? Wat gebeurt er met de 80 procent die geen hulp nodig heeft maar die de andere 20 procent op een of andere manier zou kunnen helpen? De gemeenten lijken een radiostilte in acht te nemen. Maar hoe zit het met de media? Luisteren zij wel goed naar de samenleving en wat daar allemaal gebeurt? Het leed aan de keukentafels haalt de krantenkolommen en programma's nauwelijks. Ook andere wezenlijke vragen worden niet gesteld: zijn de zorgbudgetten uit Den Haag echt ontoereikend voor gemeenten? Media noteren keurig de kritiek dat gemeenten straks in geldnood komen, maar is dat ook zo?

Waar de politiek al jaren wordt bekritiseerd omdat ze de samenleving uit het oog heeft verloren, krijgen ook media steeds meer te maken met deze kritiek. De Radboud Universiteit in Nijmegen deed in 2013 bronnenonderzoek bij regionale media en kwam tot weinig hoopgevende conclusies. Ruim 80 procent van het nieuws was afkomstig van instituties: gemeentehuis, provinciehuis, 'Den Haag', ziekenhuizen, theaters en waterschappen. Kortom, instellingen die hun voorlichting goed voor elkaar hebben en goed bereikbaar zijn. Maar tijd om iets met dat nieuws te doen is er nauwelijks; duiding van nieuws of een uitleg van de gevolgen voor de burger, daar komt het zelden van.

'Journalisten kunnen de pop-upbelangstelling van veel burgers verrijken en ondersteunen met geheugen, kennis van zaken en volhardend onderzoek'

DEZE TREND WAS voor dagblad *De Gelderlander* in 2011 aanleiding om het anders te doen. Samen met Omroep Gelderland besloot *De Gelderlander* een project te starten, genaamd 'deBuzz', met als belangrijkste doel te bekijken welk nieuws de agenda van de burger bepaalt. Tussen 2011 en 2013 reed een camper rond in Gelderland die dienst deed als mobiele redactieruimte. De agenda van de bewoners was de leidraad. Het project was een poging om een ander geluid te laten horen. Voor het Stimuleringsfonds voor de Journalistiek was dit aanleiding om er geld in te stoppen. Al tijdens het project werd duidelijk dat mensen deze vorm van journalistiek hoger waardeerden dan de traditionele media. DeBuzz bleek in staat om een discussie op gang te brengen en antwoorden te zoeken die burgers zelf niet meer konden vinden – in Den Haag of in hun eigen gemeente – of die zij hadden opgegeven te zoeken. De verhalen van deBuzz waren voor 90 procent gebaseerd op de agenda van dorps- en wijkbewoners. Ze gingen over hun vragen en opmerkingen, over hun problemen en hun zorgen. In veel media komen deze mensen nauwelijks aan het woord. Veel mensen haken af, omdat ze in de media geen antwoorden meer vinden op hun vragen.

Elke dag was deBuzz te zien in de krant, op radio en televisie, websites en social media. Ontwikkelingen werden soms een jaar voordat andere media het oppikten al gesignaleerd. Problemen met gratis wifi op scholen mondden uit in een discussie over het niveau van het digitaal onderwijs en de problemen bij uitgevers. Het gebruik van smartphones op de fiets zorgde eveneens voor een brede discussie. De financiële problemen van veel mensen werden zichtbaar omdat de schoenherstellers het drukker kregen met het oplappen van schoeisel, naaiateliers geopend werden van-

wege een groeiende behoefte aan kledingherstelwerk, de kringloopwinkels het drukker kregen en dure operaties bij dierenartsen werden uitgesteld. Deze berichten werden gewaardeerd door lezers omdat ze antwoorden gaven op hun vragen. Lezers zagen ineens dat er veel meer mensen met dezelfde problemen kampten en dat er oplossingen zijn. Erkenning en hoop zijn waarden die de media goed staan. Tegelijkertijd kan de media bruggen slaan. De potentie van deze werkwijze werd vaak zichtbaar omdat kritische burgers pas bij de camper in contact kwamen met de politiek. Door burgers een podium te geven, werd indirect het algemeen belang gediend: voor burgers was er een medium om vragen te stellen en zorgen te uiten. DeBuzz deed zijn – objectieve – journalistieke werk, zorgde voor antwoorden en leverde een bijdrage aan het democratische proces. Deze werkwijze is bewerkelijk en de keuze voor een kant-en-klaar aangeleverd persbericht of een goed bereikbare politicus is snel gemaakt. Toch ligt hier de oplossing voor de media. De journalisten moeten terug naar de haarvaten van de samenleving.

In een tijd waarin iedereen met een website en een social media-account zich journalist kan noemen, is er een digitale Buzz ontstaan, die echter niet zonder professionele journalistiek kan. Publieke opinie heeft niet genoeg aan websites en social media; journalisten kunnen de pop-upbelangstelling van veel burgers verrijken en ondersteunen met geheugen, kennis van zaken en volhardend onderzoek. Een journalist met een sterk netwerk van sleutelfiguren in dorpen en wijken zou een zegen zijn voor de media.

‘In de smartphones van journalisten staan meer nummers van voorlichters dan van de sleutelfiguren in de wijk’

DE PRAKTIJK IS ECHTER dat media dit veel te weinig doen. Enerzijds door bezuinigingen als gevolg van een verdienmodel dat onder druk staat. Maar ook omdat veel organisaties hun voorlichting goed op orde hebben. In de smartphones van journalisten staan meer nummers van voorlichters en bestuurders dan nummers van de sleutelfiguren, *moving spirits*, de mensen die deel uitmaken van grote netwerken in de wijk en het dorp en weten wat er speelt in de haarvaten van de samenleving. Wellicht dat de overdracht van Haagse taken naar gemeenten leidt tot een groeiende invloed van burgers in maatschappelijke ontwikkelingen. Er zijn al veel initiatieven ontstaan met een groot maatschappelijk belang, zoals zorgcoöperaties, energiecollectieven en allerlei initiatieven die ten goede komen aan de leefbaarheid van dorpen en wijken. Deze beweging zal de komende jaren doorzetten omdat gemeenten steeds beter leren dit proces te faciliteren. Als de komende jaren ergens de bestaande vertegenwoordigende democratie opnieuw wordt uitgevonden – en verrijkt – dan is dat in de gemeenten. Wat dat betreft heeft Den Haag gelijk, maar nu de daden nog. In de woorden van voormalig Ombudsman Brenninkmeijer: “De politiek zou veel meer een bemiddelende rol moet spelen en beter naar de burgers moeten luisteren. De media doen er verstandig aan om hier goed op in te haken. Dat zal niet alleen hun rol versterken, maar tegelijkertijd ook de positie van de politiek.”

Na de grote verkiezingsoverwinning van Pim Fortuyn in 2002 riepen de politieke partijen in koor dat ze beter moesten luisteren naar de burger. Dat is altijd een voornemen gebleven; er werd geluisterd, maar niet structureel. Nu burgers het initiatief oppakken – met bijvoorbeeld het G1000-initiatief – krijgen ook overheden de smaak te pakken. Het begin is er, dat is positief. Waarom zou dit geen proces kunnen zijn waarin de overheid faciliterend is en met burgers samen bekijkt wat goed is voor de gemeente? De media zijn hier de smeerolie; zij kunnen een objectieve en kritische rol vervullen.

MEDIA EN POLITIEK moeten beseffen dat burgers geen revolutie willen. “Voor burgers hoeft het ook niet helemaal anders”, zegt het Sociaal en Cultureel Planbureau. “Burgers kunnen zich vinden in het Nederlandse democratische bestel, maar ze zouden wel graag wat meer invloed hebben. Het bestel hoeft niet op de schop. De invloed van burgers is vooral een aanvulling op de representatieve democratie, geen alternatief.” Media kunnen een belangrijke rol spelen om dit algemeen belang te dienen: ze kunnen een brug slaan tussen burgers en politiek. Door een podium te bieden komt de agenda van burgers veel beter in beeld en wordt een bijdrage geleverd aan de democratie. Voor dit proces is een uitwisseling van argumenten, duiding en meningsvorming een belangrijk onderdeel.

Frank Bolder was tot 2013 chef-redacteur bij dagblad *De Gelderlander*. Hij is nu eigenaar van KeppelMedia, dat actieve bewonersparticipatie bevordert.

THEMA

Nu de kerk en het koningshuis ons niet meer aan de hand nemen, ontberen we een gedeelde notie van het algemeen belang. Londenaar Joost Röselaers zoekt naar een groter verhaal dat samenhang biedt.

Een gedeeld belang dreigt te vervagen

door Joost Röselaers

HET MONUMENT OP PLEIN 1813 in Den Haag herinnert aan het einde van de Franse tijd, in 1813. In dat jaar werd Napoleon verslagen en keerde de Prins van Oranje terug naar Nederland. Bovenop het monument prijkt fier rechtop de gestalte van een vrouw. Zij symboliseert de Nederlandse onafhankelijkheid. En onder haar staat een citaat uit de Bijbel gebeiteld: “De Heer heeft grote dingen voor ons gedaan, en wij waren vol vreugde”. Het fundament van het algemene belang was in die jaren duidelijk bepaald: het Nederlandse volk zou pas tot volle vreugde komen als Nederland een onafhankelijk en christelijk land was en bleef, onder leiding van de Oranjes en gedreven door de kerk. Hier viel niet mee te spotten, want we hadden dit alles aan God te danken. Het individuele belang werd hieraan ondergeschikt gesteld.

Deze tijden zijn voorbij, en dat is maar goed ook. Er is een einde gekomen aan een dikwijls benauwend paternalisme. Met name de afgelopen decennia is het met de individualisering in Nederland hard gegaan. Dat komt aan de ene kant doordat de overheid publieke taken heeft overgedragen aan de burgers en de kerk niet meer een vanzelfsprekende plaats heeft in de samenleving.

En aan de andere kant heeft de burger zichzelf vrijgemaakt van de macht van kerk en staat. Ik vraag mij echter af of in dat proces niet een aantal betekenisvolle kinderen met het badwater is weggespoeld. Nu een algemeen belang is verdampt, rest ons een enorme hoeveelheid gefragmenteerde belangen en opvattingen die nauwelijks nog samenhang en een gemeenschappelijk doel lijken te vertonen. Het moderne leven is een willekeurige verzameling van momenten en ervaringen. Er is geen groter verhaal meer dat samenhang biedt en dat heel ons leven omvat en overstijgt. Dat leidt er onder andere toe dat wij elkaar veel minder snel herkennen als zielsverwanten en lotgenoten en dat we minder bereid zijn om voor elkaars belangen op te komen. Een gedeeld belang dreigt daardoor te vervagen.

Op welke manier kunnen wij weer invulling geven aan een gedeelde notie van het algemeen belang? Eeuwenlang bepaalden staat en kerk wat goed was voor het welzijn van het volk, en zij onderbouwden dat met een duidelijk beeld van mens en maatschappij. De vraag is welke instantie of welk verband deze rol kan overnemen, zodat deze fundamentele functie niet verloren raakt. Het vraagt om een doordenking en bepaling van waar wij als samenleving voor willen staan, en wat wij zelfs als onopgeefbaar achten – los van wat opiniepeilingen of zelfs referenda ons zouden voorschrijven. Wezenlijke zaken moeten immers niet worden bepaald door de waan van de dag. Ik vermoed dat dit juist voor D66 een uitdaging vormt, een partij die als geen ander afscheid heeft willen nemen van een soms benauwend christelijk fundament van onze samenleving. Aan ons de verantwoordelijkheid om een nieuw fundament te leggen onder een gedeelde notie van het algemeen belang, zodat wij ook in de toekomst, als individu en als samenleving – en Plein 1813 indachtig – vol vreugde zijn en blijven.

Joost Röselaers is predikant van de Nederlandse Kerk in Londen en bestuurslid van de D66-afdeling Londen.



Tim
Zwertbroek

‘We geven mensen een zetje tot zelfontplooiing’

In de politiek van vandaag de dag is weinig ruimte voor meer dan een pakkende *onliner*.

Achter het snelle idee gaat (hopelijk) echter een hele gedachtenwereld schuil. Uitgangspunten, waarden en wensen over de wereld die de politicus voor zich ziet.

Sjoerdje van Heerden spreekt namens *idee* vier D66-politici, actief op verschillende politieke niveaus – Europees, nationaal, regionaal en lokaal – over hun sociaal-liberale mens- en wereldbeeld.

De vierde politicus in deze reeks: D66-fractievoorzitter in de provincie Groningen, Tim Zwertbroek.

door Sjoerdje van Heerden

Het is maandagmiddag iets na enen wanneer ik de trein uitstap op station Groningen. Ik heb afgesproken met Tim Zwertbroek in het nabijgelegen café Huis de Beurs. Zwertbroek (1990) is sinds 2009 actief bij D66. Eerst als campagnecoördinator bij de gemeenteraadsverkiezingen en Tweede Kamerverkiezingen van 2010, later in de steunfractie van de gemeente en provincie Groningen. Sinds maart 2011 is hij fractievoorzitter, en vanaf 2014 ook lijsttrekker, voor D66 in de provincie Groningen.

Op Twitter werd onlangs gesteld dat 'D66 het Randstedelijk dedain heeft uitgevonden'. Wat vind jij, is D66 bij uitstek een Randstedelijke partij? 'Ik vind D66 bij uitstek juist geen Randstedelijke partij. Ik zie natuurlijk wel dat wij in de Randstad heel sterk zijn, maar als ik kijk naar ons denken en de visie die wij uitdragen, dan zijn we juist ook voor de perifere regio's enorm aantrekkelijk. Niet voor niets zijn we nu in Groningen-stad de grootste, en doen we het goed in grensprovincies, zoals Drenthe en Overijssel. Misschien is dit in den lande minder bekend, maar hier in de provincie zitten wij in de raad van Oldambt tot Leek, van Eemsmond tot Vlagtwedde. Als je het hebt over de stereotype D66'er – hoogopgeleid, cultureel geëngageerd en met een goede baan – dan heb je die hier ook. Maar uiteindelijk zijn wij toch echt een platte-landsprovincie. We hebben in verhouding een heel grote stad, maar tweederde van de inwoners woont in de ommelanden. Daar zie je een grote variatie in mensen.'

Wat maakt het sociaal-liberalisme zo aantrekkelijk voor de Groningers? 'Ik denk dat het sociaal-liberalisme hier sterk is omdat ons gedachtegoed niet alleen negatieve aspecten benoemt en daar oplossingen voor probeert te vinden, maar zich ook sterk richt op de positieve kanten en de bijbe-

horende kansen. Hier in Groningen spelen zoveel vraagstukken, denk aan krimp, werkloosheid, de aardbevingen, dat je juist ook de positieve kanten moet blijven belichten. Anders ga je mee in een stroom van negativiteit. Bijvoorbeeld in het geval van de aardbevingsproblematiek: als sociaal-liberalen zijn wij natuurlijk bezig met probleembestrijding en schadeherstel, maar daarnaast kijken we naar de mogelijkheden en kansen. Kunnen we bijvoorbeeld in alle huizen naar nul op de gas-meter, zodat we hier echt een start maken met de duurzame samenleving? En gaan we dus van een gebied dat heeft leren leven met aardbevingen naar een gebied dat gaat leren leven in een groene samenleving?'

De Van Mierlo Stichting stelt dat het sociaal-liberalisme een individueel perspectief op de gemeenschap biedt: 'vrijheid in verbondenheid'. Een mooi startpunt voor een filosofisch gesprek, maar bestaat er in de praktijk geen spanning tussen de vrijheid van het individu en het leven in een gemeenschap? 'Het is logisch om te denken dat er een spanningsveld bestaat, maar juist doordat je individuele vrijheid hebt, leer je zelfstandig denken en bepalen hoe jij de wereld wil vormgeven. Dit brengt je er vervolgens toe dat je nadenkt over de consequenties van zo'n wereld voor anderen. Dus juist de individuele gedachte-

vrijheid maakt dat je nadenkt over de vrijheid van een ander. Zo kom je vanzelf bij verbondenheid. Als ik over mezelf spreek: ik heb een mooie opleiding gehad, ik zit in de Provinciale Staten en ik heb de mogelijkheid om op veel plekken te komen. Maar dit heeft me er ook van bewust gemaakt dat er mensen zijn die het minder goed voor elkaar hebben. Dat bewustzijn volgt automatisch uit mijn individuele ontplooiing. Je realiseert je dat er zoveel andere manieren van leven zijn. Kortom, de vrijheid om je naar eigen inzicht te ontwikkelen, zorgt er tegelijkertijd voor dat je anderen ook die vrijheid gunt. Juist het hebben van individuele vrijheid kan leiden tot een harmonieuze samenleving, waarin iedereen het belang van positieve vrijheden, zoals vrijheid van religie en vrijheid van geaardheid, onderschrijft.'

Wat is de rol van de overheid hierin? 'Ik denk dat het heel belangrijk is om een balans te vinden tussen 'blauwdrukdenken' en alles loslaten. Enerzijds heeft hier in Groningen het blauwdrukdenken zich in het handelen en beleid van de politiek gemanifesteerd. Anderzijds laten rechtse partijen juist alles heel sterk los en willen zij de rol van de overheid minimaliseren. Dat heeft als effect dat je bepaalde problemen niet kan oplossen en dat je niet kunt bijdragen aan een positieve toekomst. Ik vind dat het sociaal-liberalisme hier een balans in weet te vinden, door mensen

de ruimte te geven om hun eigen gang te gaan en zich te ontwikkelen, maar tegelijkertijd ook een verantwoordelijkheid te zien voor de overheid om bepaalde doelstellingen te behalen. Dan gaat het er met name om dat je mensen die niet in staat zijn om zich te ontwikkelen, positieve prikkels geeft om dit wel te doen. Zonder dat je doorslaat naar de maakbaarheidsgedachte. Je geeft mensen als het ware een zetje tot zelfontplooiing.'

Het sociaal-liberalisme van D66 kent vijf richtingwijzers. Welke richtingwijzer is voor jou de belangrijkste? 'Denk en handel internationaal'. Dan denk ik aan verschillende zaken, zoals de vluchtelingenproblematiek. Deze problematiek speelt natuurlijk in het hele land, maar Ter Apel staat centraal. Daarnaast zijn hier op meerdere plaatsen opvangcentra gecreëerd, zoals in de stad Groningen, Winschoten en Zuidhorn. Daar hoor je niemand over. Misschien zijn mensen het er niet mee eens, maar er komen geen rellen en er verschijnt geen graffiti op de muren met teksten als 'ga weg, rot op'. Mensen stellen zich in deze provincie dus open voor vluchtelingen, daar ben ik trots op. Maar ook voor de aardbevingsproblematiek kan je leren van wat er over de grens gebeurt. Daarbij kan je denken aan aardbevingsbestendig bouwen, maar dus ook aan het ontwikkelen van een groene maatschappij. Wij hebben bijvoorbeeld als provincie veel

'De vrijheid om je naar eigen inzicht te ontwikkelen, zorgt er tegelijkertijd voor dat je anderen ook die vrijheid gunt'

ruimte voor zonneweides gegeven, zodat mensen zelf energieproducent kunnen worden. Die kennis moet je ergens vandaan halen, daarom kijken wij sterk naar Duitsland of Scandinavië. Daarnaast noemen wij onszelf het 'stopcontact van Nederland', vanwege de Eemshaven en alle kabels die hier vanuit Amerika en Scandinavië binnenkomen. Ik denk dat 'Denk en handel internationaal' hier overal terugkomt. Zelfs binnen onze landsgrenzen in de vorm van samenwerking met Drenthe en de rest van Noord-Nederland.'

Dus het idee dat Groningen geïsoleerd ligt in het hoge noorden is een misvatting? 'Inderdaad. Dat zie je in die samenwerkingsverbanden, maar ook als je kijkt naar de stad Groningen. Groningen heeft een goede universiteit en hogeschool die veel samenwerken met Duitse partners. Er komen veel studenten vanuit Indonesië, het Verenigd Koninkrijk en China. Als je kijkt naar start-ups: Groningen is, na Amsterdam, dé stad en daarmee ook dé regio waar die ontstaan. En we zijn druk bezig om de spoorlijn naar Bremen aan te pakken. Groningen is juist enorm internationaal in plaats van ver weg en geïsoleerd.'

Wat zeggen de vele samenwerkingsverbanden van de provincie Groningen over de relevantie van provinciaal bestuur? 'Je ziet daar een ontwikkeling in. Verschillende lokale overheden zijn momenteel

druk bezig om te fuseren tot grotere gemeenten. Uiteindelijk blijven er zo'n zeven gemeenten in de provincie over. Ik vind dat je als provincie dan zelfreflectie moet toepassen. Daarom denken we hier in Groningen al na hoe we dit moeten vormgeven. Het kan inderdaad zo zijn dat een duurzame en harmonieuze samenleving beter tot zijn recht komt op een hoger niveau. Middenbestuur zal naar mijn idee in de toekomst nog steeds nodig zijn, maar misschien niet in dezelfde mate.'

Het sociaal-liberalisme houdt dus niet krampachtig vast aan het huis van Thorbecke? 'Nee, absoluut niet. Dat is de reflectie die het sociaal-liberalisme toepast, waardoor ik het ook een heel duurzame en vooruitstrevende manier van denken vind. De wereld verandert en daar houden wij rekening mee. Het kan sterk verschillen wat er in een regio, stad of land speelt, maar ik denk dat er altijd aanknopingspunten zullen zijn met het sociaal-liberalisme en onze richtingwijzers.'

Heleen Mees schreef in *De Volkskrant* dat noorderlingen massaal naar de Randstad moeten verhuizen, aangezien daar de economische slagkracht ligt. Op die manier voorkom je dat de noordelijke regio's langzaam wegwijnen en kan je de gaswinning weer opvoeren. Is dit een vooruitstrevende stelling? 'Ik vind dat juist heel beperkt denken. Het is zoeken naar de gemakkelijke

*'Zeker vanuit
internationaal perspectief
kan je Nederland beschouwen
als één sterk gebied'*



oplossing, terwijl je geen rekening houdt met de emoties en gevoelens van mensen. Ik vind het prima dat mensen hier een weekendje komen uitwaaien, maar je kan niet je emotie uitschakelen en zeggen: we halen de hele regio leeg en maken er een recreatiegebied van. Als sociaal-liberaal houd je rekening met mensen. Bovendien, ik vind het juist beperkt om te denken dat het allemaal binnen de Randstad moet blijven, want laten we wel wezen: Nederland is zowat de Randstad. De scheiding tussen platteland en stad is niet zo strak. Zeker vanuit internationaal perspectief kan je Nederland beschouwen als één sterk gebied.'

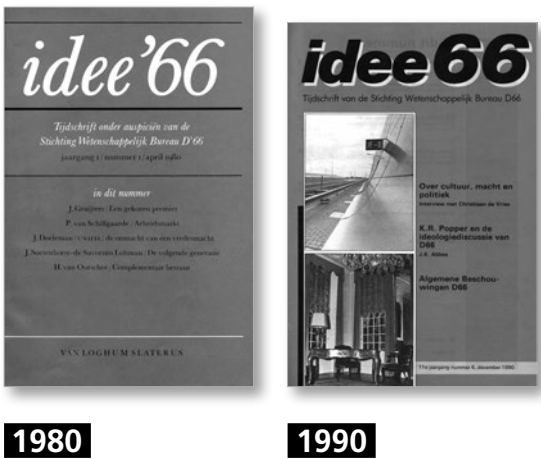
Je hebt het over idealen en emoties, maar er wordt ook gesuggereerd dat de politiek verworpen is tot een strategisch steekspel. Denk aan het boek *De belofte* van Pieter Hilhorst of het opstappen van de Utrechtse wethouder Jongerius. Is er nog wel plaats voor wensdenken in de politiek? Of is dat juist wensdenken? 'Er zit een spelelement in politiek en het is soms heel hard, maar je weet dat dit zo is. Je houdt er rekening

mee dat je een strategie moet uitdenken voor het bereiken van je doel. Maar het is natuurlijk nooit het primaire doel om iemand een hak te zetten of een partij buitenspel te zetten. Op de eerste plek staat het bereiken van je inhoudelijke doelen en het inbrengen van gevoelens vanuit de samenleving in het debat. Maar je moet weten dat politiek soms uit kronkelige wegen bestaat die tot je doel leiden. Je kunt daarbij nog wel wensdenken, anders zijn je ambities niets meer waard. Maar je moet reëel zijn over wat je kan bereiken in de periode van vier jaar waarin je volksvertegenwoordiger bent. Je moet beseffen dat het in stappen gaat en dat daar ook af en toe tegenslagen bij zitten. Dan raak je even minder gemotiveerd, maar juist het wensdenken houdt je sterk en zorgt ervoor dat je kunt doorgaan.'

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist. Ze is gepromoveerd aan de Universiteit van Amsterdam en gespecialiseerd in immigratie- en integratievraagstukken, politieke communicatie, partijcompetitie en radicaal-rechtspopulistische partijen.

Over bouwstenen, beginselloosheid en een ideologische basis

idee



Dit jaar bestaat *idee* 35 jaar. Op zoek naar de rode lijn van *idee* bladerde Daniël Stuke door de bijna tweehonderd verschenen edities, waarin de sociaal-liberale wortels van D66 eerst werden bediscussieerd, toen geaccepteerd en vervolgens uitgewerkt. Een zoektocht van een pragmatische partij naar haar ideologische beginselen.

door Daniël Stuke

TEGENWOORDIG IS IDEE het voornaamste platform voor de verdieping en toepassing van het sociaal-liberale gedachtegoed in Nederland, maar zo is het tijdschrift aanvankelijk niet begonnen. Het eerste nummer van *idee'66*, zoals het tijdschrift oorspronkelijk heette, werd uitgebracht in 1980. De sobere groene boekjes van toen dragen weinig gelijkenis met het huidige kleurrijke tijdschrift, en niet alleen wat betreft de vormgeving. Inhoudelijk was het blad minder theoretisch; de nadruk lag op de verdieping van concrete programmapunten van D'66 (inderdaad, destijds nog met apostrof) en de toelichting bij specifieke resoluties over bijvoorbeeld euthanasie of kernwapens. Ook werd veel aandacht besteed aan de politieke realiteit waarmee D'66 dagelijks te maken had.

Toch was er ook toen al ruimte voor politiek-filosofische bezinning. In de jaren tachtig werd een voorzetje gegeven voor de ideologiediscussie die in de jaren negentig de gemoederen binnen D66 zou bezighouden, en onder meer in *idee* zou worden beslecht. De breuklijn waarlangs deze discussie zou worden gevoerd, werd hier al zichtbaar: voorstanders van een ideologische fundering voor

de partij vonden zich tegenover voorstanders van systematische beginselloosheid. Het artikel *Graven naar de bouwstenen voor de D66 ideologie* (2-1981) [articuleerde](#) voor het eerst het standpunt vóór ideologische helderheid, terwijl in *De keuze voor D66* (2-1985) beginselloosheid en het primaat van democratische besluitvorming voor het eerst werden verdedigd.

In 1991 werd *idee'66* omgedoopt tot *idee* en kreeg het tijdschrift de formule die voor huidige lezers herkenbaar is: met een specifiek thema voor ieder nummer. De deftige, zakelijke stijl van het vernieuwde blad paste bij een inhoudelijke verschuiving naar artikelen van een theoretisch hoger niveau: de notie van D66 als ideeënpartij moest weer inhoud krijgen. Artikelen in opeenvolgende nummers haakten meer op elkaar in, wat *idee* tot een uitgelezen platform maakte voor de ideologiediscussie die rond deze tijd de worsteling van D66 met haar ideologische basis blootlegde.

Alle genoemde artikelen zijn na te lezen op: [vanmierlostichting.d66.nl/edities-idee/](#)

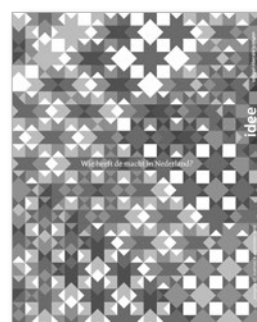




2007



2008



2010



2013



2015

‘In de kern is de missie van *idee* al die tijd onveranderd gebleven: het mobiliseren van mensen met inzichten, ideeën en voorstellen’

35 jaar

GEDURENDE DE JAREN NEGENTIG woedde de discussie over de wenselijkheid van een ideologische basis voort, in *idee* evenals D66. Voorstanders van een helder gedefinieerde ideologie zochten naar wat deze dan zou kunnen zijn. Het artikel *Karl Popper en de ideologiediscussie van D66* (6-1990) pleitte bijvoorbeeld voor een ideologie gebaseerd op de rationeel-wetenschappelijke denkwijze. Gezien het feit dat de progressieve, individualistische tendens altijd al sterk geworteld was in de identiteit van de partij, is het wellicht niet verwonderlijk dat voorstanders van een ideologie op den duur ‘sociaal-liberalisme’ aandroegen als etiket dat het gedachtegoed van D66 het best omschrijft. In 1998 koos D66, mede onder invloed van de vernieuwingsbeweging ‘Opschudding’, ervoor zich officieel te verbinden met het sociaal-liberale gedachtegoed.

In 1999 werd het tweede nummer van *idee* speciaal gewijd aan het sociaal-liberalisme. De discussies die in dit nummer aan bod kwamen, tonen duidelijk aan hoe controversieel de keuze voor deze benaming indertijd was. Het verwijt klonk dat het meer verwarring dan helderheid schiep. Hans van Mierlo zelf was de mening toegedaan dat de partij weliswaar impliciet altijd sociaal-liberaal was geweest (“Sociaal-liberaal zit in de geboortepapieren van de partij”), maar dat het geen toegevoegde waarde had om dat expliciet te benoemen. Deze mening werd evenwel niet door het gros van de leden gedeeld, en over het algemeen was men ook in *idee* positief over de nieuwe benaming. De keuze voor het sociaal-liberalisme mocht dan een feit zijn, er werd niet meteen invulling gegeven aan deze nieuwe titel. In *idee* nam de aandacht voor de ideologische basis van D66 in eerste instantie af. De jaren vanaf de eeuwwisseling zagen vooral een discussie omtrent het nut en de waarde van de ‘kroonjuwelen’ van staatkundige hervorming en democratische vernieuwing. Ook eiste de dagelijkse politieke realiteit opnieuw veel aandacht op, met name vanwege de perikelen die regeringsdeelname in het kabinet-Balkenende II met zich meebracht.

HET JAAR 2006 vormde een omslagpunt. Er ontstond opnieuw belangstelling voor de ideologische basis van D66, en het besef drong door dat het noodzakelijk was om hier meer invulling aan te geven. Dat gebeurde ook: *idee* zou zich voortaan toeleggen op het consequent verdiepen en toepassen van het sociaal-liberale gedachtegoed. Deze taak werd met grote voortvarendheid aangepakt; het artikel *Waarom D66 een dunne ideologie nodig heeft* (6-2006) beet de spits af met een pleidooi voor een non-dogmatische, dynamische ideologie voor D66. De sprankelende, kleurrijke vorm die het tijdschrift rond deze tijd kreeg kan haast worden gezien als een reflectie van dit nieuwe enthousiasme.

Sindsdien heeft *idee* een cruciale rol vervuld (en doet dat nog steeds) in het uitwerken, verdiepen en toepassen van het sociaal-liberale gedachtegoed van D66. Toen het etiket sociaal-liberaal in 1998 werd aangenomen, viel het verwijt dat het meer verwarring dan helderheid schiep. Dat kan tegenwoordig niet meer gezegd worden, niet in geringe mate dankzij *idee*. Tegenwoordig zien we dat ideeën die voor het eerst in *idee* werden uitgewerkt zelfs hun toepassing vinden in de politieke praktijk.

ER IS VEEL VERANDERD sinds het begin; zo was er aanvankelijk geen sprake van de huidige focus op het sociaal-liberalisme, noch bestond er een formule met themanummers. Maar in de kern is de missie van *idee* al die tijd onveranderd gebleven: het mobiliseren van mensen met inzichten, ideeën en voorstellen, en deze toegankelijk maken voor de algemeen ontwikkelde lezer. En dat zal *idee* ook blijven doen, voortbouwend op 35 jaar ervaring.

Daniël Stuke is stagiair bij de Van Mierlo Stichting.

De grote aantallen vluchtelingen die naar Europa komen, roepen veel discussie op over de opvang en verdeling van deze vluchtelingen. Moet Nederland meer vluchtelingen opnemen dan nu het geval is? En hebben we als welvarend land een grotere verantwoordelijkheid dan minder welvarende lidstaten? De voors en tegens vanuit sociaal-liberaal perspectief.

samenstelling Daniël Stuke

Sociaal-liberaal debat

Nederland moet meer vluchtelingen opnemen

VOOR

Het recht op geluk zoeken geldt voor iedereen

De vrijheid van het individu is het vertrekpunt van liberalen. Deze vrijheid gaat over grenzen heen; iedereen heeft het recht om zijn of haar geluk in vrijheid na te streven. Daarom mag het recht om vrij te migreren mensen nooit worden ontzegd. Daarnaast betekent ‘sociaal’ in sociaal-liberalisme dat we ons verbonden voelen met anderen. Vanuit dit gevoel van lotsverbondenheid zouden wij mensen moeten helpen gebruik te maken van hun positieve vrijheid en hun geluk na te streven. Ook wanneer ze daarvoor ons land hebben uitgekozen.

Internationale problemen vragen om betrokkenheid

Een sociaal-liberaal treedt de wereld met een open, welwillende houding tegemoet. Dit betekent dat we ons betrokken voelen met de lotgevallen van anderen, en daar op constructieve wijze een rol in willen spelen. Deze rol ligt niet alleen in de regio: de conflicten in het Midden-Oosten zijn te complex om zomaar even op te lossen. Wel kunnen we dichterbij huis een bijdrage leveren en internationale betrokkenheid tonen, door de slachtoffers van deze conflicten op te vangen en met openheid en hulpvaardigheid te bejegenen.

Vluchtelingen zijn goed voor economische groei

Op de langere termijn zal de opname van extra vluchtelingen economische voordelen met zich meebrengen. Immigratie zorgt voor een instroom van nieuwe kennis en nieuwe ideeën, wat economische activiteit stimuleert. De vluchtelingen zijn bovendien veelal hoogopgeleid. Hun talenten kunnen worden benut, bijvoorbeeld om *braindrain* in de Nederlandse krimpregio's tegen te gaan. Zo krijgen deze gebieden een beter toekomstperspectief.

TEGEN

De vrijheid van vluchtelingen beperkt de vrijheid van onze burgers

Een kernprincipe van het liberalisme is dat de vrijheid van de een ophoudt daar waar die de vrijheid van een ander beperkt. Als de komst van veel hoogopgeleide vluchtelingen in Nederland ervoor zorgt dat er een arbeidstekort ontstaat, dan gaat de vrijheid van geïmmigreerde vluchtelingen om hun geluk na te streven ten koste van de vrijheid en het geluk van de Nederlandse burgers die hier al wonen. De opname van vluchtelingen moet daarom beperkt blijven.

Islamitische waarden botsen met een liberale maatschappij

De huidige vluchtelingenstroom komt voornamelijk uit islamitische landen, waar liberale kernwaarden als democratie en de vrijheid van ieder individu vaak van ondergeschikt belang zijn. Mensen uit deze landen en culturen hebben daarom tijd nodig om zich de liberale waarden eigen te maken. Dit betekent dat we niet te snel te veel vluchtelingen kunnen opnemen. Als dit verkeerd gebeurt, kan dit voor veel spanningen zorgen en kan een liberale maatschappij niet worden geborgd.

Solidariteit tussen Europese landen is nodig

De Europese Unie is gebouwd op gedeelde waarden. Het is dan ook belangrijk dat ieder land zijn verantwoordelijkheid neemt in het hoeden van deze waarden. Landen die zich verzetten tegen het opvangen van vluchtelingen of verhoudingsgewijs niet genoeg vluchtelingen opnemen, falen in het vervullen van hun morele plicht. Nederland moet zich sterk maken om deze landen kleur te laten bekennen, door de (extra) opvang van vluchtelingen niet van hen over te nemen. Zo wordt duidelijk wat de Europese Unie als waarden-gemeenschap nu eigenlijk waard is; welke landen oprecht zijn in hun inzet en welke haar slechts lippendienst bewijzen.

Sociaal-liberaal debat



Debatteer mee via twitter!
@VMStichting
#deidee

Vanuit de waarden van het sociaal-liberalisme zijn heel verschillende standpunten in te nemen over concrete maatschappelijke en politieke vraagstukken. Juist ook omdat sociaal-liberalen de wereld niet-dogmatisch tegemoet treden, en ook de vraag stellen wat nu eigenlijk werkt. Is er dan geen enkele houvast? Zeker wel. Een vast debatpanel van *idee* draagt enkele mogelijke sociaal-liberale argumentaties aan.

Het debatpanel van *idee* bestaat uit Jorien Migchielsen, Bas Warmenhoven, Dirk-Jan van Vliet, Jeroen Candel, Shanna Haaker, Charles Battaglini, Matthieu van der Grinten, Evert Ruiter, Simone Kramer en Han van Nieuwaal.

Alexander Rinnooy Kan



Democratie

DE DEMOCRATIE IS geen rustig bezit, maar daarom niet minder gekoesterd. Het beste bewijsmateriaal: de lange rijen van geduldig wachtende bewoners van een ver land die voor het eerst de vreugde van het stemhokje mogen meemaken. Dat ene moment in dat hokje is natuurlijk niet het hele verhaal. Maar over wat er aan dat verhaal dan nog ontbreekt, wordt al heel lang geruzied. Democratie, het is niet anders, is een *'essentially contested concept'*, een begrip dat gekenmerkt wordt door fundamentele onenigheid over de precieze inhoud en betekenis ervan. Die onenigheid hoort erbij en zal nooit verdwijnen; het debat over de vormgeving van de democratie is een essentieel onderdeel van de democratie zelf.

Als democratie het antwoord is, wat is dan de vraag? De klassieke democratische grondrechten – vrije gedachtenwisseling, actief en passief kiesrecht, gelijke behandeling – rechtvaardigen in hun eentje die lange rijen voor het stemhokje al, maar vormen nog steeds niet het hele verhaal. Zo kan een echte democratie niet goed functioneren zonder een echt onafhankelijke rechter, en verdraagt een echte democratie zich niet met cliëntelisme en corruptie. Daarop vallen de meeste schijndemocratieën, waaronder nazi-Duitsland en Sovjet-Rusland, gelukkig af – maar helaas in het verontrustende gezelschap van nogal wat landen in Azië en Afrika.

De kern van de democratie moet op een T-shirt passen. De Week van de Democratie had in 2007 als motto “Wij zijn de baas”, maar die uitspraak wordt bij langduriger reflectie steeds raadselachtiger. Wie is wij? Het Nederlandse volk? En over wie zijn wij dan de baas? Over Mark Rutte? Dat zou veel verklaren, maar zo ervaren wij het niet. En hij al helemaal niet. Dan liever een leus als: “Wij tellen mee” – als wij het stemhokje echt bezocht hebben tenminste, en het correcte kleurpotloodje hebben gebruikt.

We tellen mee in de representatieve democratie, maar democratie is meer dan een vakje aankruisen. In de deliberatieve democratie kunnen we ook meepraten, of beter nog: meedelibereren. Het klinkt al door in het woord: dat kan en mag best even duren. Democratie is niet voor bange mensen, maar je kunt ook beter niet al te veel haast hebben. Een poldermodel, een overlegeconomie: ze kosten veel tijd, maar in de uitvoerende fase wordt de ontstane achterstand wel weer ingelopen. En de behoefte om het eens te worden is nu eenmaal in Nederland diepgeworteld.

De representatieve democratie, de deliberatieve democratie, de ongrijpbare democratie. E.M. Forster kwam in 1938 wat mij betreft dicht bij de kern toen hij de democratie prees voor de ruimte die zij biedt voor pluriforme kritiek. Misschien is de democratie in die zin vooral geschikt voor het herstellen van eerder gemaakte fouten. Het verbeteren van de toekomst is een mooie ambitie, maar het repareren van het verleden is tenminste even nuttig. Laten we de democratie koesteren om de successen die zij mogelijk maakt, maar vooral ook om de mislukkingen die zij weet terug te draaien.

Alexander Rinnooy Kan

In een recente publicatie bestrijdt het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA de instrumentalisering van mens, samenleving en politiek, die de christen-democraten wijten aan het dominante liberale denken. Rien Fraanje, waarnemend directeur, zoekt medestanders bij de sociaal-liberalen en klom in de pen. Een briefwisseling met Frank van Mil, wetenschappelijk directeur van de Van Mierlo Stichting.

Beste
Frank,
Beste
Rien,



Beste Frank,

Dit najaar bestaat het CDA 35 jaar. Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA schreef ter gelegenheid daarvan het pamflet *Gemeene gratie* als cadeau aan de partij. In dat pamflet zetten we de geschiedenis van de christendemocratie – die zoals je ongetwijfeld zult weten ouder is dan het CDA – nog eens in het licht en stellen we ons de vraag in hoeverre de principes en uitgangspunten die in het verleden een belangrijke rol hebben gespeeld ook nu het CDA kunnen helpen bij het scherpen van het christen-democratische profiel. Hoewel het CDA zijn pijlen de afgelopen decennia vooral lijkt te hebben gericht op de sociaal-democratie, bekritiseerden de *founding fathers* van de christendemocratie vooral de eindnegentiende-eeuwse liberalen (en conservatieven). Wij stellen in ons pamflet dat de christendemocratie zich ook vandaag de dag weer moet verzetten tegen de huidige dominantie van het liberale denken dat mensen, samenleving en politiek heeft geïnstrumentaliseerd. En ik vraag me daarbij af: waar staan het sociaal-liberalisme en D66 in deze?

In *Gemeene gratie* schrijven wij dat politiek gebaseerd moet zijn op waarden waaruit een visie op het goede samenleven spreekt. Maar wij stellen vast dat instrumentele criteria als effectiviteit en efficiëntie het politieke debat afgelopen decennia hebben gedomineerd. Daaronder ligt de foutieve veronderstelling dat zogenaamd objectieve criteria als nut, doelmatigheid, omzet, bereik en effectiviteit kunnen bepalen wat goed en verkeerd beleid is. Het heeft mensen tot instrument van ongreepbare economische modellen gemaakt, recentelijk heel scherp beschreven door Paul Verhaeghe in zijn nieuwe boek *Autoriteit*. Voor christendemocraten is de mens een uniek en sociaal wezen dat de ruimte moet krijgen om verantwoordelijkheid te dragen, of anders gezegd: het appèl te beantwoorden dat op hem of haar wordt gedaan. De instrumentalisering heeft mensen die ruimte afgenomen. Ze voelen zich geen mede-eigenaar meer van de scholen van hun kinderen, de organisaties waar ze werken, de gemeenten waar ze wonen, de zorginstellingen waar hun ouders worden verzorgd en de woningcorporatie waar ze hun huis huren.

Liberaal denken is leidend geweest in de beweging naar deze instrumentalisering. De *waardenloze* vrije markt zou eerst en vooral zorgen voor een effectieve en efficiënte en uiteindelijk ook een rechtvaardige verdeling van publieke goederen en diensten. Dat is een grote vergissing gebleken. Het gaat mij hier niet om het aanwijzen van de schuldigen; ook christendemocraten hebben in het (recente) verleden bijgedragen aan deze liberale blikvernuwing. Nee, het gaat mij om de vraag: heeft de christendemocratie in het sociaal-liberalisme een bondgenoot in zijn verzet tegen de instrumentalisering van mens, samenleving en politiek?

D66 voert sinds enige tijd de drieslag ‘Meer banen, minder lasten, beter onderwijs’. Bij de algemene beschouwingen van vorig jaar kwam het CDA met een bijna identieke drieslag: ‘Meer werk, minder belasting en veilig samenleven’. Zijn D66 en CDA daarmee uitwisselbaar geworden? Mij dunkt van niet. Het gaat om de waarden die achter deze “politiek van dingetjes” zit. Willen we minder lasten omdat dat populair onder kiezers is? Of willen we daarmee bewerkstelligen dat mensen door een minder dominante overheid de ruimte krijgen zelf verantwoordelijkheid te nemen? Willen we alleen maar meer banen waarbij het niet uitmaakt wat voor werk het is en tegen welke (flexibele) arbeidsvoorwaarden? Of gaat het ook om goede banen waarmee mensen een fatsoenlijk bestaan kunnen opbouwen en zorg kunnen dragen voor een gezin? Willen we beter onderwijs om als land onze concurrentiepositie in de globaliserende economie te verbeteren? Of zien we *Bildung* als het belangrijkste doel van onderwijs: jonge mensen vormen tot zelfbewuste en kritische democratische burgers?

Het gaat hier om het fundamentele verschil tussen een pragmatische politiek die tot instrumentalisering leidt, of een *waardenvolle* politiek die duidelijk maakt voor welke visie op het goede samenleven onze partijen zich tot het uiterste willen inzetten. Dat D66 daarbij een ander idee heeft over goed samenleven dan het CDA spreekt voor zich en is zelfs goed; het maakt de politiek weer relevant. Maar mijn vraag is: wat zal overwinnen bij D66? De *waardenvolle* politiek die de Van Mierlo Stichting met het sociaal-liberalisme nastreeft? Of overwint in D66 toch vooral het pragmatische misverstand dat politieke besluitvorming het beste op basis van “objectieve” criteria kan plaatsvinden?

Met een hartelijke en collegiale groet,

Rien Fraanje
Waarnemend directeur Wetenschappelijk Instituut voor het CDA

**Mr. Hans
 van Mierlo
 Stichting**

Beste Rien,

Hartelijk dank voor je openhartige en constructieve brief! Je stelt enkele fundamentele vragen van groot belang, die ook voor mij sinds tijden een inspiratie vormen in het werk voor de *Van Mierlo Stichting*. Je schrijft over waarden in de politiek, de verhouding van het sociaal-liberale gedachtegoed daartoe en de manier waarop D66 zal omgaan met waarden. Je schrijft over een blik die de mens terugbrengt tot een instrument voor doelmatigheid en efficiëntie, en je vraagt je af hoe het sociaal-liberalisme daar in staat. Grote vragen, die een antwoord verdienen. Ik zal je vragen bespreken aan de hand van een aantal publicaties van de Van Mierlo Stichting die ieder op eigen manier met deze thema's van doen hebben.

Ten eerste moet me daarbij iets van het hart waar ik vaak tegenaan loop, zo ook in jouw brief: de notie dat het liberalisme enkel en alleen gedefinieerd wordt door marktdenken en een beperkt, nutsgedreven mensbeeld. Ik geef toe, liberalen gebruiken dit discours zelf vaak, vooral in de jaren van ruwweg 1980 tot 2005. Maar in essentie is het liberalisme veel meer; en dus ook het sociaal-liberalisme, dat een substroming vormt van het liberalisme. Wij streven naar de vrijheid van het individu, van ieder individu. Marktwerving kan daarin helpen, maar zoals de Van Mierlo Stichting in haar publicatie *Ordering op orde* uit 2011 al betoogde: het liberalisme is geen anti-staatsleer. Sterker nog, liberalen hebben altijd de (rechts)staat gezien als onmisbaar in het hoeden van vrijheden en politieke grondrechten.

Instrumentalisering van mens, samenleving en politiek staat op gespannen voet met het sociaal-liberale streven naar individuele vrijheid in verbondenheid. Niet voor niets zei Alexander Pechtold vorig jaar tijdens de Algemene Beschouwingen: “Mensen zijn geen beleidsinstrumenten!” Deze uitspraak werd geïnspireerd door onze publicatie *Van opgelegde naar oprechte participatie* (2014), waarin we een analytische en praktische invulling geven van een werkelijke *participatiesamenleving*. Sociaal-liberaal is juist de overtuiging dat niet alleen geprivilegieerde mensen in staat zijn hun eigen leven in te vullen, maar dat iedereen dit in potentie kan. De huidige systemen zijn daar echter onvoldoende op ingericht, waardoor nu vooral hoogopgeleide, ‘systeemvaardige’ mensen hun weg vinden. Maar wanneer overheid en bedrijven zich anders organiseren, zal het participatieve vermogen van ieder mens meer ontsloten worden. Niet om een bezuiniging te bewerkstelligen, of om beleidsdoelen te halen, maar omdat op die manier mensen vrij zijn om in verbondenheid hun eigen leven vorm te geven. Overigens schrijf ik de door jou benoemde instrumentalisering van mens en maatschappij eerder toe aan ontzuiling, ontkerkelijking en een gebrek aan individualisering dan aan teveel liberalisme, maar dat is wellicht onderwerp voor een andere briefwisseling...

Bij het invullen van het eigen leven hoort ook een kijk op het goede leven. Jij refereert daar ook uitgebreid aan. Je onderscheidt een pragmatische, instrumentaliserende politiek van een *waardenvolle* politiek die werkt vanuit een visie op goed leven. Dat lijkt me een schijntegenstelling: ik denk niet dat pragmatische politiek mensen per definitie reduceert tot beleidsinstrument. Wel herken ik me in de achterliggende behoefte aan een politiek debat dat niet alleen gaat over kostenefficiëntie en nutsmaximalisatie. Want welke maatschappelijke kosten wil je überhaupt maken als politieke partij? Wat bepaalt eigenlijk maatschappelijk nut? Ten grondslag aan (de antwoorden op) dat soort vragen ligt een waardeoordeel. De ultieme politieke vragen als ‘wat is eerlijk/billijk/rechtvaardig/goed?’ zijn niet met een algoritme, studie of werkgroep te beantwoorden. Evenmin schrijft het sociaal-liberalisme normerende waarden voor die dit soort vragen beantwoorden. We willen immers dat ieder mens zelf vrij is om een eigen idee van het goede, het ware en het schone te vormen (en om daarover van mening te veranderen). Daarom is het voor sociaal-liberalen des te belangrijker om hun politieke handelen te schragen met persoonlijke waarden. Dit is complex, vooral in een pluriforme, individualiserende samenleving. Deze ingewikkelde, maar cruciale omgang met gedeelde en niet-gedeelde waarden is een van de onderwerpen van ons essay over de D66-richtingwijzer ‘Koester de grondrechten en gedeelde waarden’, dat tegelijk met dit nummer van *idee* verschijnt.

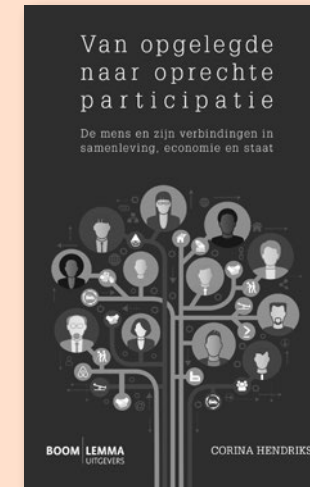
Met het risico ongeoorloofd te generaliseren bestaat een verschil met de christen-democratie er misschien uit dat waarden voor sociaal-liberalen weliswaar sterk beleefd kunnen worden, maar uiteindelijk fluïde en intersubjectief zijn. Waarden zijn in onze ogen niet zo absoluut en van god gegeven als voor de gemiddelde christen-democraat. Ook stellen sociaal-liberalen met betrekking tot hun medemens en overheidsingrijpen hun persoonlijke waarden uiteindelijk vaak ondergeschikt aan het politieke streven naar individuele vrijheid van iedereen, dus ook van anderen. Waarschijnlijk zal een sociaal-liberaal dan ook terughoudender zijn dan een christen-democraat om de eigen waarden tot inzet van politiek debat te maken.

Mijn hoop, en ook een belangrijke persoonlijke drijfveer, is niettemin dat D66’ers zich realiseren dat ze zelf hun persoonlijke en hun politieke waarden goed moeten kennen, en dat ze deze met elkaar steeds moeten verkennen. Mijn streven is dat sociaal-liberalen in eerste instantie politieke keuzes maken vanuit die persoonlijke en politieke waarden, en dat ze dat tegelijkertijd altijd doen met een pragmatische, vrijzinnige houding. Die houding draagt er namelijk aan bij dat een debat over waarden mensen niet opsluit in het eigen gelijk. Die houding maakt een open dialoog mogelijk, waarin we accepteren dat waarden persoonlijk zijn en het wederzijds verkennen waard.

Met hartelijke en betrokken groet,

Frank van Mil
Wetenschappelijk directeur Mr. Hans van Mierlo Stichting

BOEKWINKEL



Van opgelegde naar oprechte participatie

De recente populariteit van initiatieven van mensen onderling kan leiden tot een simpel pleidooi om ‘burgers meer zelf te laten doen’. Maar dat is een te snelle conclusie. Het gaat om een fundamenteel andere inrichting van onze samenleving waarin de mens weer centraal staat, en niet het systeem.

prijs € 20,34



Ordening op orde *Voorbij een discussie over markt en staat*

Orderingsvraagstukken vormen het hart van de politieke besluitvorming. In deze publicatie zet de Van Mierlo Stichting uiteen welke rol sociaal-liberalen zien voor drie manieren van ordenen: het marktprincipe, bureaucratieprincipe en relatieprincipe. En wie volgens deze principes kunnen handelen: marktpartijen, publieke instellingen, of mensen onderling.

prijs € 13,75



Koester de grondrechten en gedeelde waarden

Hoe moet je omgaan met waarden die je niet met een ander deelt? Wat is het belang van onze grondrechten en hoe ligt daarin de verhouding tussen individu, mensen onderling en de staat? In dit essay verkent de Van Mierlo Stichting waarom sociaal-liberalen grondrechten en gedeelde waarden koesteren.

prijs € 11,—

Deze publicaties
zijn verkrijgbaar via
d66webshop.nl

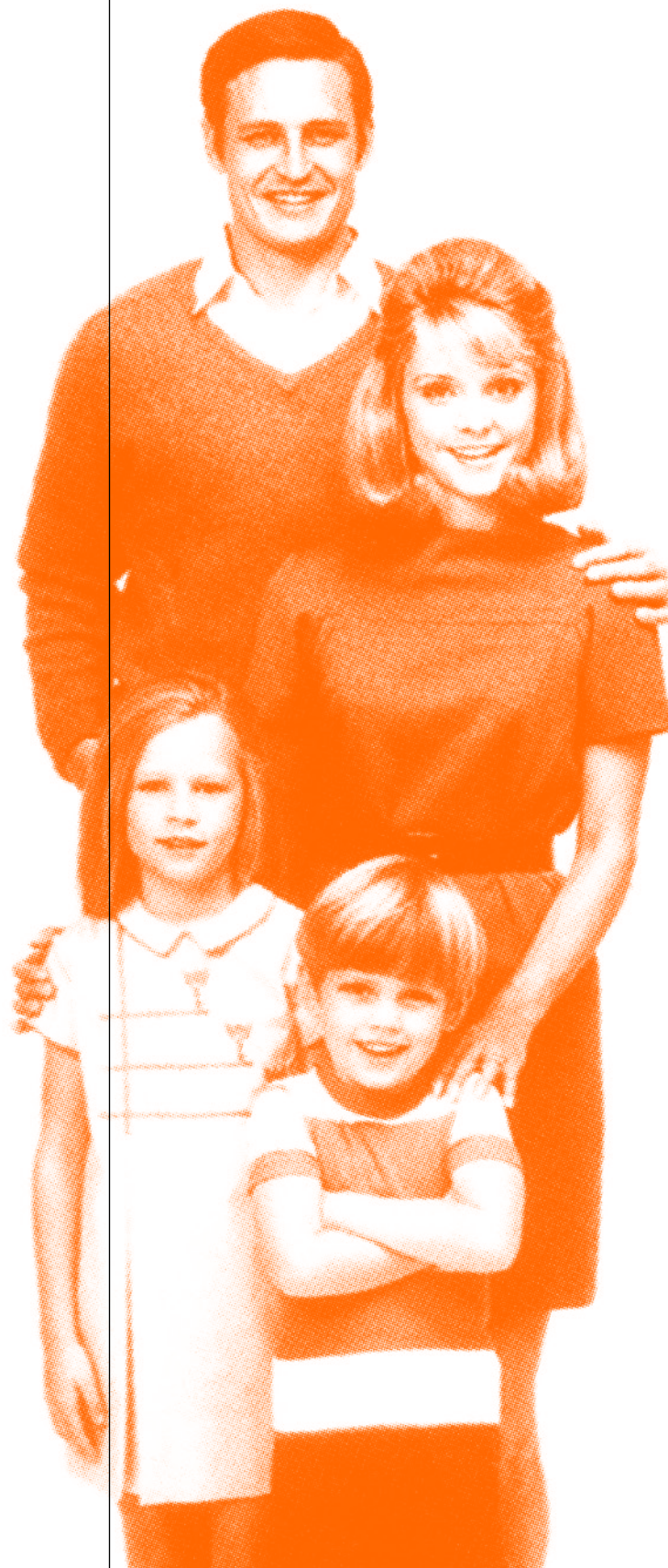
In *idee 2* (2015) betogen Coen Brummer en Abele Kamminga dat een basisinkomen in strijd is met de kernwaarden van het sociaal-liberalisme. Econoom Mark Sanders, naar eigen zeggen 'sociaal-liberaal in hart en nieren', ziet echter alle redenen om het basisinkomen juist wel te onderzoeken.

door Mark Sanders

Basisinkomen past juist goed in het sociaal-liberale gedachtegoed

In hun artikel brengen Brummer en Kamminga met name de richtingwijzer 'Beloon prestatie en verdeel de welvaart' in stelling om hun punt te onderbouwen. Maar zo zijn de richtingwijzers niet bedoeld. Ze geven geen eenduidig antwoord op politieke vragen, maar maken slechts duidelijk langs welke lijnen het debat voor een sociaal-liberaal gevoerd moet worden. Ik voel me sociaal-liberaal in hart en nieren. En ik ben vóór (experimenten met) een basisinkomen vanuit het diepst van mijn tenen. Juist omdat ik het basisinkomen een van de meest progressieve liberale ideeën vind van de vorige eeuw. Laat ons dat debat dan voeren.

LATEN WE BEGINNEN met 'beloon prestatie'. Natuurlijk is een basisinkomen geen beloning voor geleverde prestatie. De essentie is immers dat dit basisbedrag niet afhankelijk is van individuele prestaties. Maar is het daarmee niet-liberaal? Daarvoor moeten we verder doordenken over prestaties. 'Beloon prestatie' kan alleen slaan op prestaties van het individu. Als het individu iets presteert, is een beloning daarvoor op zijn plek. Maar dat is heel wat anders dan het gelijkstellen van loon en inkomen uit werk of onderneming aan een rechtvaardige beloning voor individuele prestaties. We hoeven niet naar de extremen in de banken-



'Al die hardwerkende Nederlanders verdienen hun geld omdat ze zijn gesocialiseerd in een samenleving waar ze part noch deel aan hadden'

sector of het profvoetbal om dat punt te maken. Ook de politieagent en al die andere hardwerkende Nederlanders verdienen hun geld en kunnen hun prestaties leveren omdat ze zijn opgeleid, omdat ze zijn opgevoed en omdat ze zijn gesocialiseerd in een samenleving waar ze part noch deel aan hadden. Nederland is een gespreid bed, vraag het de gelukzoekers maar. Als je uitsluitend de individuele prestaties zou belonen, kan dat wel eens leiden tot een veel hoger belastingtarief. Daarnaast is 'verdeel de welvaart' niet voor niets toegevoegd. De vraag die deze toevoeging echter meteen oproept, is: hoe dan? Wat mij betreft is de toevoeging zinloos als je welvaart uitsluitend wilt verdelen volgens prestaties. Het moet dus wel betekenen dat er ook verdeeld moet worden *los van prestaties*. De basis waarop je dan als sociaal-liberaal alleen maar kunt herverdelen, is volgens mij het individu. Dat wil zeggen, elk individu heeft, puur uit hoofde van zijn mens-zijn en het deel van een samenleving zijn, trekkingsrechten op de totale productie van die samenleving. Die rechten geven we mensen overigens nu ook al. Op basis van een hele reeks administratieve criteria worden mensen in een moderne samenleving een hele reeks *entitlements* toegekend. Dat biedt iedereen de basiszekerheid waarop gebouwd kan worden. In ons denken over maatschappelijke ordening (zie de publicatie *Ordening op Orde*) komt duidelijk naar voren dat basiszekerheden collectief (en bureaucratisch) georganiseerd

zouden moeten worden. Een basisinkomen heeft dan het extra voordeel dat het herverdeelt volgens het sociaal-liberale principe van gelijke rechten voor elk individu.

OP ZICH is dit nog geen pleidooi voor een basisinkomen, maar we komen in de buurt. Wat een basisinkomen een interessante gedachte maakt voor mij als sociaal-liberaal is dat een basisinkomen een *entitlement* is op basis van administratieve informatie die eenvoudig te verifiëren is en die, cruciaal, geen gedragsvoorschriften behelst. Wat mij als sociaal-liberaal tegen de borst stuit, is dat we in ons huidige stelsel van *entitlements* de mensen die daarop aangewezen zijn, hebben uitgeleverd aan bureaucraten die hen in detail voorschrijven hoe ze hun leven moeten inrichten. Onze sociaal-democratische, socialistische en christelijke-confessionele concurrenten doen niets liever. En onze klassiek-liberale vrienden houden er de opvatting op na dat je zo tenminste de lamballen uit een uitkering kunt jagen. Voor een oprecht liberaal zijn beide kanten een gruwel.

‘Een basisinkomen bevrijdt het individu van de bemoeizucht van partijen die een ander graag de wet voorschrijven’

ZO BEZIEN bevrijdt een basisinkomen het individu dus van de bemoeizucht van partijen in de samenleving die een ander graag de wet voorschrijven, of mensen die andere keuzes maken graag het leven zuur maken. Het bevrijdt mensen van de dwang om werk te accepteren dat ze niet past of om naar passend werk te zoeken volgens de recepten van het UWV. Mensen weten zelf wat voor hen het goede leven is en met een basisinkomen hebben ze de vrijheid om daar (tot op zekere hoogte) een eigen invulling aan te geven. Daarnaast geeft het mensen de basiszekerheid die nodig is om risico's in het leven aan te kunnen gaan. Wat een basisinkomen voor ondernemerschap, kunst en de participatiesamenleving zou kunnen betekenen is vooralsnog gissen. Maar als je vertrouwt op de eigen kracht van mensen en gelooft dat regie over het eigen leven uiteindelijk voor mensen en de samenleving de beste uitkomsten genereert, dan is een basisinkomen zo gek nog niet.

Dan moeten we natuurlijk wel eerst weten of ons mensbeeld klopt en hoe mensen in de praktijk op een basisinkomen reageren. Het volstaat niet om dit door te laten rekenen door het Centraal Planbureau met historisch geschatte aanbodelasticiteiten. Daarnaast zijn wat mij betreft de effecten op de arbeidsparticipatie, het bruto nationaal product en de belastinginkomsten, die Brummer en Kamminga inbrengen, niet de enige effecten die je zou moeten willen meten. Maar ook ik wil weten of ons positieve mensbeeld klopt. Als feitengedreven sociaal-liberaal wil ik onderzoeken wat een basisinkomen met mensen doet. Met hun participatie én hun welzijn. Want hoewel nu zelfs D66'ers proberen het basisinkomen tot taboe te verklaren, is er mijns inziens in het sociaal-liberale gedachtegoed volop reden om goede experimenten van harte te ondersteunen.

Mark Sanders is econoom en universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht.

EEN STROMING
IN ONTWIKKELING

Hedendaags sociaal-liberalisme — en zijn inspirators

Hedendaags sociaal-liberalisme is als politieke stroming voortdurend in ontwikkeling. Het ontstaan ervan ligt in de 19de eeuw – denk aan John Stuart Mill – met fundamenten die teruggaan naar de vroege liberalen uit de 17de en 18de eeuw – met filosofen als John Locke en Immanuel Kant – en hun voorgangers. Het zijn vooral denkers en politici van na de Tweede Wereldoorlog die bijdragen aan de vorming van het hedendaags sociaal-liberalisme, dat tracht antwoorden te geven op vraagstukken en ontwikkelingen van deze tijd.





Beeld / Veto: Serena Corio

Will Kymlicka: multicultureel liberalisme

Wie opgelucht dacht dat Piketty en de crisis in Griekenland eindelijk weer eens economisch en sociaal beleid in het centrum van het politieke debat hadden gezet, kwam de afgelopen maanden bedrogen uit. Identiteit is helemaal terug als politiek thema. De aanleidingen variëren. Zo zetten Sinterklaas en “black twitter” de verhoudingen tussen zwart en wit weer op de agenda. De oorlog in Syrië zorgde voor vluchtelingen, “bezorgde burgers” en nieuwe IJzeren Gordijnen die de fundamenteën van de Europese Unie dreigen aan te tasten. En toen waren daar ook nog de aanslagen in Parijs, gepleegd door terroristen die afkomstig bleken van eigen Franse en Belgische bodem. Politici en commentatoren draaien hun bekende riedels af waarin de islam, discriminatie, autochtone blinde vlekken en de (al dan niet veronderstelde) aantasting van tradities en lokale gemeenschappen een grote rol spelen. Zou het sociaal-liberalen lukken om deze discussie nu eens naar een wat hoger plan te tillen? Misschien kan de Canadese politiek filosoof Will Kymlicka behulpzaam zijn.

door Herman Beun

Discussies over de beste “liberale” benadering van maatschappelijke diversiteit en immigratie eindigen nogal eens in een patstelling tussen twee basismodellen, waarbij de aanhangers van ieder model de eigen aanpak zien als de beste garantie voor individuele vrijheden en rechten, en de andere aanpak als een bedreiging ervan. De eerste is de multiculturele benadering zoals die, in elk geval in naam, vooral in het Verenigd Koninkrijk wordt toegepast. Uitgangspunt is dat de staat zich terughoudend opstelt ten opzichte van de individuele levenssfeer, en dus ook zoveel mogelijk ruimte geeft aan leden van de verschillende immigrantengemeenschappen om hun eigen culturele en religieuze tradities te volgen. Omdat een multicultureel overheidsbeleid nalaat gemeenschappelijke waarden of een nationaal gevoel te creëren, zeggen de aanhangers van het andere model echter, blijven immigranten hangen in hun eigen gemeenschap en zijn ze gevoeliger voor beïnvloeding door conservatieve of radicale ideeën en personen uit het thuisland.

Niet toevallig krijgen heel wat jihadistische haatpredikers die in bijvoorbeeld Nederland niet welkom zijn, in het Verenigd Koninkrijk wel ruimte om in de moskee te preken. Londen is volgens deze critici “Londonistan” geworden.

TEGENOVER HET BRITSE, multiculturele model staat de aanpak van Frankrijk waarin assimilatie aan de nationale cultuur en westerse waarden centraal staat. Voorstanders stellen dat juist de Franse aanpak ieder individu hetzelfde behandelt, namelijk als Frans burger en niet als lid van een of andere raciale of culturele groep. De Franse benadering is aanzienlijk assertiever in het uitdragen van nationale, “Republikeinse” normen en waarden. En het is een feit dat de moslimpopulatie van Frankrijk (een van de grootste van Europa) relatief een van de meest seculiere is en zich grotendeels met Frankrijk identificeert. Maar een overheidsbeleid dat culturele verschillen wil uitwissen door het uitdragen van een sterke nationale identiteit “voor alle Fransen”, draagt

ook het risico in zich om juist daarmee nieuwe scheidingen aan te brengen binnen de samenleving. Critici van het Franse model voeren aan dat de *laïcité* zelf een geloofsartikel is geworden dat in de praktijk als stok dient om de hond te slaan. Zo is er de veelbesproken wet uit 2010 die het dragen van de islamitische gezichtssluier verbiedt, wat in het Verenigd Koninkrijk ondenkbaar zou zijn. En je hoeft het Franse nieuws de afgelopen jaren niet heel intensief gevolgd te hebben om te weten dat een jeugd in de Parijse *banlieue* niet de beste startpositie oplevert voor een succesvolle toekomst, en dat discriminatie op de toch al niet flexibele Franse arbeidsmarkt veel voorkomt. Naast de succesgevallen is er dus ook een grote groep die dagelijks moet constateren dat de universele moraal in de praktijk niet door alle Fransen en op alle Fransen wordt toegepast.

PROEFONDERVINDELIJK lijkt het er dus niet op dat een van beide aanpakken duidelijk succesvoller is dan de andere. De vraag is dan of ze niet consequent genoeg zijn doorgevoerd, of dat er gezocht moet worden naar een betere. Kan de theorie ons daarbij helpen? De Canadese politiek filosoof Will Kymlicka (1962) heeft een groot deel van zijn werk tot nu toe gewijd aan het vinden van wat je een synthese tussen het Britse en het Franse model zou kunnen noemen. Hij wil daarmee bereiken dat recht wordt gedaan aan de wens van veel minderheidsgroepen om hun eigenheid te behouden, maar zonder dat dit ten koste gaat van centrale liberale waarden als de bescherming van individuele vrijheden. Waar traditionele liberalen moeite hebben om individuen als deel van een groep te zien en zich waarschijnlijk eerder zullen herkennen in de Franse aanpak, sluit het werk van Kymlicka beter aan bij de sociaal-liberale benadering van D66. Ook hierin staat het individu centraal, maar dan beter (vinden sociaal-liberalen) omdat rekening gehouden wordt met het feit dat ieder individu onderdeel is van een sociale omgeving. Kymlicka bekijkt die sociale omgeving met een sociologisch oog, en onderkent dat het daarin niet alleen gaat om de persoonlijke banden met familie, vrienden en anderen, maar ook om hun denkbeelden, gewoonten en manier van leven. Cultuur en de vrijheid deze te kiezen en uit te leven spelen zo

‘Cultuur en de vrijheid deze te kiezen spelen een sleutelrol voor de eigen identiteit en het ontwikkelen van sociale verbondenheid’

een sleutelrol voor de eigen identiteit en het ontwikkelen van sociale verbondenheid. Kymlicka betoogt dan ook in *Liberalism, Community and Culture* (1989) dat het verlenen van bepaalde rechten aan groepen niet alleen verenigbaar is met het liberalisme, maar zelfs noodzakelijk om individuele vrijheid en gelijkheid te garanderen. Ten eerste vanuit het principe van vrijheid, omdat dit ook de vrijheid inhoudt om te leven in overeenstemming met de eigen culturele traditie. Ten tweede vanuit het gelijkheidsprincipe, omdat het achterwege laten van die rechten een groep op een onredelijke achterstand kan zetten ten opzichte van de rest van de maatschappij. In zijn eigen land Canada gaat het dan bijvoorbeeld om land- en visrechten voor inheemse volkeren, of voor immigranten om de erkenning van religieuze feestdagen of wensen omtrent de indeling van de werkweek. Cruciaal is daarbij het onderscheid dat hij maakt tussen ‘externe bescherming’ aan de ene kant en ‘interne beperkingen’ aan de andere. Omdat de toekenning van groepsrechten ten doel heeft om individuele keuzes en vrijheden te bevorderen, mogen groepen beschermd worden tegen invloeden van buiten die hun manier van leven aantasten, maar moeten individuen die van die levenswijze willen afwijken eveneens vrij zijn om dat te doen: groepen mogen hen wat dit betreft geen beperkingen opleggen.

KYMLICKA MAAKT DAARNAAST onderscheid tussen nationale minderheden die altijd al in een land hebben gewoond, zoals de inheemse volkeren in Canada, en etnische groepen die erheen zijn geëmigreerd. De tweede groep kan minder

eisen stellen omdat deze zelf voor het land heeft gekozen en geacht mag worden enigszins bekend te zijn geweest met de lokale omstandigheden. Maar ook deze groep mag wel geholpen worden bij het beschermen van bepaalde, belangrijk geachte aspecten van de eigen cultuur. Kymlicka denkt dan bijvoorbeeld aan beleid op het gebied van onderwijs, het tegengaan van discriminatie en achterstelling op de arbeidsmarkt, uitzondering van regels die in tegenspraak zijn met religieuze praktijken en publieke financiering van culturele praktijken. Kymlicka verwerpt bij dit alles de kritiek van een communautarist als Charles Taylor, dat het liberalisme morele overwegingen altijd maar zou willen vertalen naar vaststaande rechten, zonder rekening te houden met de sociale, culturele of situationele context waarin ze uitgeoefend worden, of oog te hebben voor morele plichten, verantwoordelijkheden of doelen. Waar het volgens Kymlicka om gaat, is dat een liberale maatschappij of overheid niet zelf standpunten inneemt over wat “goed leven” is, maar dit overlaat aan het individu. Gezamenlijke besluitvorming komt er dan op neer dat al die individuele opvattingen (voor zover deze de rechten van anderen niet schenden) in gelijke mate meetellen, en dat de inrichting van de maatschappij zodanig wordt bijgesteld dat de verschillende individuele voorkeuren zoveel mogelijk ruimte krijgen. In een communautaire maatschappij is dit anders omdat hieraan inherent is dat er wel iets is als een inhoudelijke, gemeenschappelijke opvatting over het goede. Deze ligt niet alleen ten grondslag aan de manier van leven van de gemeenschap, maar fungeert ook als morele toetssteen voor de individuele opvattingen van individuele burgers. Paradoxaal genoeg zijn liberalen die de hierboven beschreven Franse benadering van culturele diversiteit voorstaan daarmee in feite aanhangers van een communautaire maatschappij-opvatting. Van de Britse aanpak verschilt Kymlicka’s ideale overheid in die zin dat ze weliswaar eveneens neutraal staat tegenover culturele gebruiken en opvattingen, maar dat zij dit nadrukkelijk doet met als expliciet doel om individuele vrijheden en rechten te bevorderen. Het uitdragen van westerse, democratische waarden dus en een gelijkwaardig burgerschap voor iedereen, net zoals dit beoogd

wordt in het Franse model. Maar met dit belangrijke verschil dat de aanpak van Kymlicka diversiteit juist omarmt, en van *laïcité* geen nieuwe religie maakt.

OF DIE AANPAK succesvoller is dan de Britse en de Franse is moeilijk te zeggen. Kymlicka zat in verschillende adviescommissies van de Canadese regering, en het land voert met zijn *reasonable accomodation* van oudsher een beleid dat dicht staat bij de aanpak die hij voorstaat. Het heeft natuurlijk ook een andere geschiedenis en een anders samengestelde immigrantenpopulatie dan Europese landen. Maar ook immigratieland Canada heeft zijn “bezorgde burgers”, en na de aanslagen in Parijs is er onder meer een moskee in vlammen opgegaan. Toch is voor de meeste Canadezen etnische diversiteit nog steeds onderdeel van de nationale identiteit. De nieuwe premier Trudeau maakt er een speerpunt van voor zijn beleid. Zo presenteerde hij zijn nieuwe, zeer diverse regering als “*a cabinet that looks like Canada*”, en het motto van zijn recente bezoek aan het Verenigd Koninkrijk was “*Diversity is Canada’s strength*”. Het toepassen van Kymlicka’s benadering in Nederland vergt dus nog wel iets meer van ons dan het gelaten accepteren van diversiteit als iets dat er nu eenmaal is, maar ook veel problemen oplevert. Net als Trudeau zouden we het dan moeten omarmen als een deel van de Nederlandse identiteit – en de uitdagingen die het oplevert zien als een gemeenschappelijke opgave om te streven naar de vrijheid om diversiteit te beleven. Dat is wel even iets anders dan het verheerlijken van een negentiende-eeuwse monocultuur (God, Vaderland en Oranje – en oh ja, Zwarte Piet) zoals moderne nationalistten plegen te doen. Maar historisch gezien past het waarschijnlijk beter bij onze eigen Republikeinse “voc-mentaliteit” van de periode ervoor, toen Nederland een immigratieland was voor vervolgd uit heel Europa en een baken van burgerlijke en intellectuele vrijheden voor de rest van wereld.

Herman Beun houdt zich als onderzoeker bij de Algemene Rekenkamer bezig met overheidsfinanciën en financieel toezicht in de EU.



China: vooral bekend van de 'afhaal' in Nederland of wellicht van die andere grote Muur. In 2015 zal China de Verenigde Staten voorbij streven als grootste economie op aarde. Qua bevolking is het al de grootste. Dat de balans in de wereld verschuift in de richting van het Oosten, is al enige tijd duidelijk. Toch weten we maar bijzonder weinig van deze nieuwe oude wereldmacht. Als een echte Marco Polo, maar dan van achter zijn bureau, biedt *Robbert Smet* in *idee* een kijkje in de keuken van de Chinese politiek. In deze aflevering: nationalisme.





Nationalisme in de Chinese zeeën

In vrijwel iedere analyse over China's buitenlands beleid wordt aandacht besteed aan nationalisme. Welke rol speelt nationalisme in de binnenlandse en buitenlandse politiek van China? En wat is de relatie met het autoritaire bewind in Peking?

door Robbert Smet



IN EEN WEDSTRIJD om de meeste media-aandacht per vierkante meter zouden de eilanden en koraalriffen in de Noordelijke en Zuidelijke Chinese Zee meespelen om de hoofdprijzen. Nergens botsen de belangen van de bestaande en opkomende wereldmachten van de 21e eeuw als in de zee- en rondom Taiwan en de Diaoyu- (of Senkaku-) en Spratly-eilanden. Steeds vaker letterlijk. Visserboten worden er door marineschepen verjaagd en vliegdekschepen en vliegtuigen varen of vliegen uitdagend vlak langs of over de eilanden. In westerse kranten tonen luchtfoto's hoe Chinese baggeraars koraalriffen opspuiten tot volwaardige zeehavens en vliegvelden. Zo confronteren ze de tegenstander met een nieuw en voldongen feit. En hoewel zonder direct militair machtsvertoon, roert de CCP zich ook in de democratische verkiezingsstrijd op het eiland Taiwan.

Het is voor veel westerse media het teken van de opkomst van China op het wereldtoneel: een nieuwe speler plaatst zijn stukken veelal met bombast op het geopolitieke schaakbord. Tijdens de strak geregisseerde militaire parade in september van dit jaar stond de overwinning op Japan centraal, die het einde van de Tweede Wereldoorlog betekende. Maar meer nog liet Peking zien in een volgend militair conflict geen ondergeschikte rol meer te zullen spelen. De op een na grootste economie ter wereld is op zoek naar natuurlijke grondstoffen om te kunnen blijven groeien. Niet alleen in Afrika, maar ook in de wateren dichtbij.

HET IS ALLEREERST GOED om op te merken dat er grote verschillen bestaan tussen de conflicten over al die verschillende eilanden. De Diaoyu- of Senkaku-eilandengroep bestaat uit vijf kleine, onbewoonde eilanden en drie schaars begroeide rotsen in de Oost-Chinese Zee tussen China en Japan. Al tijdens de Sui-dynastie (581 – 618) visten Chinese vissers in de wateren rond de Diaoyu. Toen Japan zich aan het eind van de 19e eeuw ontpopte tot de Aziatische grootmacht, claimde het de eilanden als zijn bezit. China en Japan twistten met elkaar over de eilanden; pas toen er aardolie in de grond bleek te zitten, ontstond het conflict. De Spratly-eilanden bestaan uit een groot aantal kleine eilanden en riffen voor de kust van de Filipijnen en Vietnam. Alles bij elkaar beslaan de Spratly's niet meer dan 5 km² grondoppervlak. Naast China maken Brunei, de Filipijnen, Maleisië, Taiwan en Vietnam officieel aanspraak op de eilanden. Geen van die landen bezette echter ooit een deel van China. Integendeel, China was de overheersende macht in een groot deel van deze rivalen. Chinese keizers waren altijd slechts geïnteresseerd in de erkenning dat China superieur was. Andere landen mochten bij de keizer hun respect voor China komen betuigen. Van een actief buitenlands beleid was geen sprake: wie China als machthebber accepteerde, kon ongestoord vissen in de rijke wateren rondom de Spratly's. En Taiwan, voor de kust van China, wordt door China als een afvallige provincie gezien sinds Chiang Kai-shek er aan het einde van de Chinese burgeroorlog (1949) met zijn Kuomintang naartoe vluchtte. Op de achtergrond van deze drie conflicten speelt de militaire aan-

wezigheid van die andere wereldmacht van deze eeuw, de Verenigde Staten. Niet alleen garanderen de Verenigde Staten de veiligheid van Japan en Taiwan, maar tegelijkertijd breiden zij hun militaire banden uit met andere lokale rivalen van China zoals Vietnam. Na de Tweede Wereldoorlog en de Chinese overwinning op Japan beloofden de Amerikanen, die de Japanners hadden verslagen, de door Japan bezette eilanden terug te geven aan China. Totdat de communisten de burgeroorlog van de Kuomintang wonnen en de CCP tegenover de Amerikanen in de Koreaanse oorlog kwam te staan.

NATIONALISME IS DIEPGEWORTELD in de moderne Chinese politiek en samenleving. Toen Europa wegzonk in de Middeleeuwen, was China het Rijk van het Midden. In de dertiende eeuw reisde Marco Polo naar Hangzhou, op dat moment waarschijnlijk de grootste stad op aarde met 300.000 inwoners. De Chinese keizers bestuurden een rijk dat door de eeuwen heen bestond uit Mongolië, delen van India, Myanmar, Laos en Vietnam. Via de Zijderoute(s) handelden zij met landen over de hele wereld. China was zonder twijfel de grootste economische macht op aarde. Groot was de schok toen in 1842 de Britten met hun moderne oorlogsschepen zonder tegenstand de Jangtsekiang opvoeren en dreigden de hoofdstad van het keizerrijk van de Qing, Nanjing (Nanking), te beschieten als hun opium geen toegang tot de Chinese markt zou krijgen. Het luidde een 'eeuw van vernedering' in voor de Chinezen. De Opiumoorlogen, het afstaan van de natuurlijke haven Hong Kong aan de Britten, maar meer

nog de verloren oorlogen tegen de Japanners en de daarop volgende bezettingen, knakten het zelfbeeld van de Chinezen. Voor de Qing-keizers leidde de verloren Opiumoorlog het einde in van hun keizerrijk; een volksopstand, de Taiping-rebellie, brak uit onder boze Chinezen die vonden dat de keizer zwakke knieën toonde tegenover de buitenlanders. Het neerslaan van de rebellie kostte volgens schattingen twintig miljoen Chinese burgers het leven. Ruim vijftig jaar later bezegelde de bezetting door de Japanners (en met name het bloedbad dat zij aanrichtten in Nanking) het lot van de Kuomintang onder leiding van Sun Yat-sen. Zij werden door de communisten van Mao Zedong naar Taiwan verjaagd. Communistische leiders zijn zich dus goed bewust van de gevaren van zwakke knieën (het imago van het verkwanselen van de nationale belangen).

“Nationalisme in China gaat terug tot de jaren twintig van de vorige eeuw”, stelt Frans-Paul van der Putten van Instituut Clingendael. “Tot die tijd werd het land geleid door keizers en krijgsheren. Nationalisme werd echter vanaf 1925 in korte tijd een politieke ideologie met een brede maatschappelijke basis, wat de opkomst van moderne politieke partijen mogelijk maakte.” Het Confucianisme bepaalde traditioneel de relatie tussen overheid en bevolking: de overheid zorgt voor de bevolking in ruil voor onderdanigheid. Het verdwijnen van die relatie door de buitenlandse bezettingen leidt tot onrust en herhaalde opstand. Zowel de Kuomintang als de CCP ontleenden hun opkomst voor een belangrijk deel aan het nationalisme. Je zou dus kunnen stellen dat de moderne Chinese politiek gestoeld is op nationalisme.

‘Hoewel een groot deel van de Chinezen van mening is dat de eilanden bij China horen, zijn er maar weinig bereid om daarvoor een oorlog te voeren’



■ Zheng Wang, *Never Forget National Humiliation: Historical Memory in Chinese Politics and Foreign Relations* (2014).

■ Het meest recent dit jaar in Taiwan.

■ Peter Hays Gries, *China's New Nationalism. Pride, Politics and Diplomacy* (2005).

Wat het Chinese nationalisme definieert, is de trots op de tijd dat China nog het Rijk van het Midden was en de vernederingen die daarop volgden. Zheng Wang, schrijver van *Never forget national humiliation*, ■ stelt vast dat slachtofferschap steeds meer de rol inneemt van glorieuze (en dubieuze) overwinningen uit het tijdperk dat Mao de propaganda dicteerde. Dat gaat zelfs zover dat Chinezen op 18 september van ieder jaar een (on-officiële) nationale dag van vernedering 'vieren'. Dit verklaart het belang dat Chinezen bijvoorbeeld hechten aan de terugkeer van Hong Kong, de Daioyu en Taiwan: zo wil de CCP de laatste restjes koloniale invloed uitvlakken en onrecht uit verleden herstellen.

De nationale geschiedenis vormt in China een belangrijk politiek instrument. Over de inhoud van geschiedenisboeken is in menig Aziatisch land bloedig gedemonstreerd. ■ Het geschiedsonderwijs is voor de communistische leiders een manier om hun macht te ondersteunen. Vanaf

de jaren negentig voeren zij de *Vaderlandslievende Onderwijscampagne* die erop gericht lijkt het verdwijnen van het marxisme/leninisme op te vangen met nationalisme. Of, zoals de *International Herald Tribune* opmerkte, “stripped of Maoism as its guiding light, the CCP frequently has fallen back on nationalism as societal glue”. Peter Hays Gries, schrijver van *China's New Nationalism*, ■ stelt vast dat de CCP zelfs in toenemende mate afhankelijk is van nationalisme om haar macht te legitimeren. En de controle over media stelt de partij in staat om die gevoelens te dirigeren (ook al gaat dat soms mis). Evan Osnos, voormalig correspondent voor *The New Yorker* in China, stelde wandelend tussen de Chinese demonstranten vast dat “Chinese nationalism looked less like an ideology than another way to find meaning in the boom years”. Zoals kolonialisme leidde tot de opkomst van het Chinese nationalisme, zo bieden kapitalisme en materialisme in (communistisch) China ruimte aan nationalisme om een ideologisch gat te vullen.

President Xi ontmoette de Taiwanese president Ma onlangs in Singapore. Hoewel beiden een andere boodschap mee naar huis nemen, is het interessant te zien dat China zijn middelen aanpast aan veranderingen in de omgeving.

TERUG NAAR DE EILANDEN. De manier waarop de CCP nationalisme via het onderwijs en de media cultiveert, suggereert een relatie tussen het autoritaire politieke systeem, nationalisme en het beleid in de Zuid-Chinese Zee. Frans-Paul van der Putten legt echter een interessante vraag op tafel: "Zou een democratisch China iets anders doen?" Hij spreekt zelf de verwachting uit dat een democratisch China weleens hetzelfde zou kunnen doen. Bij onderzoekers bestaat de assumptie dat onstabiele regimes sneller grijpen naar nationalisme. Analisten verschillen van mening over de stabiliteit van het communistische regime, maar dat er momenteel relatief veel onzekerheid heerst, lijkt zeker (zie bijvoorbeeld de economische problemen, de beurskrach en de felle anti-corruptiecampagne). Scherper optreden in de Chinese Zeeën kan als afleiding van die binnenlandse onrust worden gezien. Zoals eerder in deze serie vastgesteld, toont de CCP zich een meester in het pragmatisch gebruik van ideologieën. Het is echter moeilijk om te weten wat de CCP of de Chinezen echt vinden: opiniepeilingen zijn in een autocratie niet vaak op een openbare website te vinden en demonstreren is er geen mensenrecht. Een recent onderzoek van Andrew Chubb (southseaconversations.wordpress.com) van de Universiteit van West Australië, gebaseerd op interviews met 1.400 Chinezen in 2013, toont echter aan dat jonge Chinezen weliswaar nationalistischer zijn dan voorgaande generaties, maar tegelijkertijd minder oorlogszuchtig. Hoewel een groot deel van de Chinezen van mening is dat de eilanden bij China horen, zijn er maar weinig bereid om daarvoor een oorlog te voeren. De CCP zou zelfs weleens als een stop op nationalistische gevoelens onder de 'gewone' man op straat kunnen fungeren. De CCP controleert demonstraties streng: het regime staat soms demonstraties toe om de bevolking stoom te laten afblazen, maar bijvoorbeeld ook als drukmiddel om het eigen buitenlands beleid te ondersteunen. Maar nationalistische demonstraties worden ook in de kiem gesmoord als ze het regime even niet goed uitkomen. Pragmatisme dicteert dat soms diplomatieke of economische belangen boven de nationalistische ideologie worden geplaatst. Dat zie je bijvoorbeeld terug in de demonstraties tijdens eerdere crises over de Diaoyu-eilanden

in de jaren negentig. Hoewel Japanse activisten tot twee keer toe een vuurtoren op de Diaoyu-eilanden optrokken, onderdrukte de CCP anti-Japanse protesten, omdat Japanse steun nodig was voor het vinden van een diplomatieke uitweg uit het internationale isolement waarin China na de bloedige afloop van de protesten op het Plein van de Hemelse Vrede in 1989 terecht was gekomen. Interessant is ook hoe de machthebbers in Peking zullen reageren op de uitkomst van de aanstaande verkiezingen (in januari) in Taiwan. Daar gaan de voorstanders van een onafhankelijk Taiwan in alle peilingen ruim aan kop. Accepteert het autoritaire Chinese bewind dat het via democratische weg zijn grip op Taiwan kwijtraakt? ■

VOLGENS VERSCHILLENDE ANALISTEN zal het conflict in de Chinese Zeeën nooit worden opgelost. Zowel de Noord- als Zuid-Chinese Zee zijn het toneel van een machtsstrijd waarin geen van de spelers thuis kan blijven: cultuur, economie, ideologie en politiek spelen allemaal hun rol. Het Chinese nationalisme is zeker geen onbelangrijk element in die strijd: enerzijds beperken anti-buitenlandse (met name anti-Japanse of anti-Amerikaanse) demonstraties de speelruimte voor de CCP, anderzijds stellen die demonstraties de leiders in Peking in staat om 'good cop' te spelen. Het uitgebreide propagandasysteem en de controle over de media stellen de CCP in staat nationalisme te voeden. Nationalisme is dus zowel een bedreiging als een kans voor het communistische regime: als het President Xi lukt om zichzelf te positioneren als de leider die kolonialistische rekeningen vereffent, dan kan dat zijn bewind legitimeren. Maar als onder zijn bewind de Chinese claim op de eilanden verwatert, dan zal hij worden gezien als de leider met zwakke knieën die de nationale belangen heeft verkwaanseld. De laatste Qing-keizer weet hoe het dan met je afloopt. Vooralsnog kunnen Chinezen de CCP niet via de stembus afrekenen op hun buitenlands beleid. Dat maakt nationalisme volgens Nicholas D. Kristoff van *The New York Times* 'a particularly interesting force in China'.

Robbert Smet is senior adviseur public affairs bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen. Hij schrijft over Azië en politiek voor de blog PoliticalMinds.

BOEKRECENSIE

Met Haagse invloeden legt Tom-Jan Meeus 'the story behind the story' van de Nederlandse politiek bloot. Enkele hoofdstukken doen hunkeren naar meer, maar Meeus' aversie van populisme zit een neutraal beeld weleens in de weg.

door Han van Nieuwaal



Hoe de Nederlandse politiek echt werkt

DRIE JAAR LANG onderzocht politiek columnist Tom-Jan Meeus op wie men moet letten om 'Den Haag' te begrijpen. In *Haagse invloeden* presenteert hij de bevindingen. Nadat Meeus in het voorwoord stelt dat hij de onbekende mensen kan aanwijzen die Haagse invloed hebben, is het even schrikken als het eerste hoofdstuk volledig gewijd wordt aan de PVV en haar (ex-)medewerkers: bijna dertig pagina's over wat er allemaal rammelt aan de partij. Met als belangrijkste conclusie dat Wilders een zwakke leider is, maar als politieke eenling ook een trendsetter.

Politiek solisme is niet de enige trend die Meeus ontwaart in Den Haag. Ook minipolitiek is er een. Partijen willen niet meer op hun 'eigen verhaal' inleveren en zetten zo het polderen onder druk. Het gevolg is, volgens Meeus, dat politiek een doelgroepenproject wordt. Doelgroepen die op hun beurt bespeeld worden volgens een andere trend, namelijk die van het reclamevoeren. Dit heeft tot gevolg dat het debat zoals men dat traditioneel kent, verdwijnt en wordt vervangen door zelfexpressie. Kamerleden die niet in staat zijn om eigen reclame te voeren, zijn hierdoor niet meer

in staat om zich te onderscheiden. Voormalig hoofd voorlichting van de vvd, Henri Kruithof, beaamt dat politiek steeds meer draait om beeldvorming. Hoe de beeldvorming ook feitelijk regeert, toont Meeus later in het boek. Daar beschrijft hij hoe Twitter, 'kereltjes van de radio', actualiteitenrubrieken, Ferry Mingelen, talkshows, woordvoerders (als wolven in schaapskieren) en reporters invloed hebben op de Haagse realiteit. Sommige politici struikelen erover, anderen weten ze handig te gebruiken. Toch schuift Meeus pas echt de Haagse gordijnen opzij als hij de lezer de wereld van lobbyisten en topambtenaren toont. Voor André Rouvoet en Wouter Bos blijkt een leven als lobbyist buiten de directe politieke schijnwerpers niet per se minder invloed te betekenen. Terwijl Niek Jan van Kesteren, meester in het vak, altijd krijgt wat hij wil en daarvoor door vriend en vijand wordt geroemd. Meeus ondervindt ook hoe de lobbybeunhazerij hoogtij viert en hoe dit intern onderwerp van kritiek is.

‘Het Nederlandse systeem van twee volledig herkiesbare Kamers brengt de politiek in ademnood’

DE MEEST PROMINENTE topambtenaren die door Meeus een gezicht krijgen, zijn Paul Huijts (secretaris-generaal bij Algemene Zaken) en Peter van Lieshout (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid). Meeus voert Boris Dittrich, Ab Klink en Jantine Kriens op om Huijts te ontsluiten: hij blijkt zijn succes te danken aan modern bestuur, openheid en warsheid van politieke machtsspelletjes. Peter van Lieshout, enige tijd nauw samenwerkend met Els Borst, blijkt eveneens een vakman. Hij begrijpt als geen ander dat werkelijke Haagse invloed vertrouwen op de lange termijn betekent, daarbij de lokroep van de media negerend, terwijl politici intern stukje bij beetje aan je ideeën wennen. De elegante wijze waarop Meeus de codes van Huijts en Van Lieshout kraakt, verdient daarbij zeker lof. *Haagse invloeden* biedt in sommige hoofdstukken ook een kijkje in meer bekende milieus. Bijvoorbeeld dat van personen die zich handig door verschillende partijen heen bewegen. Kay van de Linde kwam via de vvd en LPF bij Trots op Nederland terecht, terwijl Wouter Beekers via de SP en het CDA bij de ChristenUnie eindigde.

In hetzelfde hoofdstuk concludeert Meeus dat het Nederlandse systeem van twee volledig herkiesbare Kamers de politiek in ademnood brengt. En dat de democratie in het algemeen onder druk staat. Niet in de laatste plaats door de invloed van kapitaalkrachten op kandidatenlijsten. Maar daar blijft het niet bij wat Meeus' zorgen betreft. Hij vraagt zich ook af of de liberale politieke praktijk niet op het spel staat, of zou moeten staan. Hierbij schetst hij de Haagse politieke realiteit als een op drift geraakte ijsschots die is doorgeschoten in liberaal denken. Een realiteit waarmee we zijn opgezadeld door Fortuyn en die steeds vaker gekaapt wordt door, meestal rechtse, politieke 'gelukszoekers' die het vooral moeten hebben van hun hoge entertainmentgehalte. In de tussentijd doen de traditionele partijen verwoede pogingen om aansluiting te houden.

Haagse invloeden
Tom-Jan Meeus (2015)

Amsterdam: Nieuw Amsterdam
ISBN 978 90 468 2033 9

Met 'De AIVD van binnenuit' blijkt Meeus het beste voor het laatst te hebben bewaard. Door oud-AIVD'er Kees Jan Dellebeke en Cees Wiebes, analist bij de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid, wordt dit hoofdstuk een ware *pageturner*. Dellebeke blijkt de AIVD als een angstige, in zichzelf gekeerde club te beschouwen. Waar de parafencultuur heerst, loyaliteit altijd van één kant komt en managers de deskundigen, en daarmee expertise, verdringen. Wiebes doet op zijn beurt een boekje open over het belang dat de Amerikanen hebben bij Nederlandse inlichtingendiensten. En ook hij blijkt niet onverdeeld enthousiast over de autistische trekjes van de AIVD. Wat Meeus zelf betreft komt Ronald Plasterk er niet goed vanaf. Hij wordt afgebeeld als de verpersoonlijking van alles dat er mis is tussen inlichtingendiensten die zaken liever geheim willen houden en commissies of kamers die juist inzicht willen. Met de recente aanslagen in Parijs nog vers in het geheugen wint vooral dit laatste hoofdstuk behoorlijk aan lading en vraagt het erom Meeus' volgende project te worden.

IN HAAGSE INVLOEDEN komt Meeus zijn belofte goeddeels na. Er wordt regelmatig een boekje open gedaan over onzichtbare structuren en personen en hij geeft deze schimmen een gezicht. Echter, als er meer plaats zou zijn ingeruimd voor het blootleggen van deze Haagse structuren en personen, in plaats van aan Meeus' persoonlijke politieke duiding, dan zou dit boek nog aan kracht hebben kunnen winnen.

Han van Nieuwaal studeerde filosofie in Leiden en Istanbul. Hij werkt voor Het Portaal in Rotterdam.



‘Het debat zoals men dat traditioneel kent, verdwijnt en wordt vervangen door zelfexpressie’

DE AUTEURS

Frank Ankersmit is emeritus hoogleraar intellectuele en theoretische geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Herman Beun houdt zich als onderzoeker bij de Algemene Rekenkamer bezig met overheids-financiën en financieel toezicht in de EU.

John Bijl is oprichter en directeur van het Periklesinstituut.

Frank Bolder was tot 2013 chef-redacteur bij dagblad *De Gelderlander*. Hij is nu eigenaar van KeppelMedia, dat actieve bewonersparticipatie bevordert.

Hans Bolten is filosoof en eigenaar van Bolten Training.

Bart Cosijn is debatleider en een van de initiatief-nemers van de Burgertop Amsterdam.

Bram Eidhof is onderzoeker bij het Instituut voor Publieke Waarden.

Rien Fraanje is waarnemend directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA.

Sjoerdje van Heerden is politicoloog en publicist.

Jieskje Hollander is wetenschappelijk medewerker bij de Van Mierlo Stichting.

Menno Hurenkamp is politicoloog en journalist, en hoofdredacteur van S&D (tijdschrift van de Wiardi Beckman Stichting).

Frank van Mil is wetenschappelijk directeur van de Van Mierlo Stichting.

Han van Nieuwaal studeerde filosofie in Leiden en Istanbul en werkt bij Het Portaal.

Alexander Pechtold is partijleider en fractie-voorzitter in de Tweede Kamer voor D66.

Joost Röselaers is predikant van de Nederlandse Kerk in Londen en bestuurslid van de D66-afdeling Londen.

Mark Sanders is econoom en universitair hoofddocent aan de Universiteit Utrecht.

Jante Schmidt is socioloog en onderzoeker bij Universiteit voor Humanistiek.

Robbert Smet is senior adviseur public affairs bij de Nederlandse Vereniging van Ziekenhuizen. Hij schrijft over Azië en politiek voor de blog PoliticalMinds.

Daniël Stuke is stagiair bij de Van Mierlo Stichting.

Evelien Tonkens is hoogleraar burgerschap en humanisering van de publieke sector aan de Universiteit voor Humanistiek.

Margo Trappenburg is bijzonder hoogleraar grondslagen van het maatschappelijk werk aan de Universiteit voor Humanistiek.

idee

tijdschrift
Mr. Hans van Mierlo Stichting

jaargang 36
nummer 4
december 2015

idee verschijnt 4x per jaar
ISSN nr. 0927-2518

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting

uitgave en administratie
Mr. Hans van Mierlo Stichting
Hoge Nieuwstraat 26
2514 EL Den Haag
T 070 356 60 66

mrhansvanmierlostichting.nl

redactieraad
Annet Aris (vz), Ameline Ansu,
Peter van den Besselaar, Denise van Dalen,
Angélique van Drunen, Han Entzinger,
Sandra Korthoff, Jochem Lybaart,
Mark van Ostaijen, Gijs Reudink,
Mark Sanders, Mark Snijder, Pier Vellinga,
Ad van Vugt, Andrys Wierstra, Berber Wierstra

eindredactie
Mark Snijder, i.s.m. Inge van der Leeuw

aan dit nummer werkten mee
Frank Ankersmit, Herman Beun, John Bijl,
Frank Bolder, Hans Bolten, Daniel Boomsma,
Bart Cosijn, Laura van Dijk, Bram Eidhof,
Rien Fraanje, Sjoerdje van Heerden,
Jieskje Hollander, Menno Hurenkamp,
Tonko van Leeuwen, Frank van Mil,
Han van Nieuwaal, Alexander Pechtold,
Alexander Rinnooy Kan, Joost Röselaers,
Mark Sanders, Jante Schmidt, Robbert Smet,
Daniel Stuke, Evelien Tonkens,
Margo Trappenburg

fotografie
Herman Wouters

illustraties
Erik Haverkort, Peter Welleman

ontwerp
Wilmar Grossouw, de ontwerpvloot

druk
ANDO Graphic

Lezersbijdragen zijn welkom. Inlichtingen
over voorwaarden en redactiebeleid kunt
u opvragen bij de redactie: idee@d66.nl

Een jaarabonnement kost €36 en voor
studenten €21 (kopie studentenkaart
meesturen). Een tablet-abonnement is €21;
voor reguliere abonnees is dit abonnement
gratis. Het abonnement gaat per direct in.
Er geldt een opzegtermijn van 1 maand.
Losse nummers op aanvraag.



‘Als je vertrouwt op de eigen kracht van
mensen en gelooft dat regie over het
eigen leven uiteindelijk voor mensen
en de samenleving de beste uitkomsten
genereert, dan is een basisinkomen
zo gek nog niet’

Mark Sanders

— pagina 66

Mr. Hans
van Mierlo
Stichting